

LJUBAV U DOBA KOLERE

Neizbježno: miris gorkih badema uvijek ga je podsjećao na zapriječene ljubavi. Doktor Juvenal Urbino osjetio ga je čim je ušao u još polumračnu kuću, u koju su ga hitno pozvali kako bi obavio posao koji je, još prije mnogo godina, za nj prestao biti hitan. Antilski se izbjeglica Jeremiah de Saint-Amour, ratni invalid, dječji fotograf i njegov najsuosjećajniji šahovski protivnik - mirišljivim parama zlatnoga cijanida spasio od svih muka sjećanja.

Truplo je našao ispod pokrivača, na poljskoj postelji, gdje je uvijek i spavao, blizu stolice, na kojoj je kubeta, zdjela za razvijanje filmova, poslužila otrovu za hlapljenje. Na podu, vezano za nogu poljskoga kreveta, ispruženo tijelo velikoga crnoga danca snježnih prsiju, a do njega štake. Zagušljivu i pretrpanu sobu, koja je istodobno bila i spavaonica i laboratorij, tek je počeo rasvjetljivati zorin sjaj kroz otvoreni prozor, ali bilo je posve dovoljno svjetla da se odmah prepozna autoritet smrti. Drugi prozori, kao i svaka pukotina u sobi - zabrtvljeni krpama ili zapečaćeni crnim kartonima, što je pojačavalo sparnu težinu. Veliki stol, prepun boca i bočica bez etikete, dvije olupljene kubete od tvrda kositra ispod obične žarulje, prekrivene crvenim papirom. Treća kubeta, u kojoj je bila fiksirna tekućina, ležala je uz truplo. Svagdje stari časopisi i novine, hrpe negativa na staklenim pločama, trošno pokućstvo, ali sve je to jedna marljiva ruka čuvala od praha. Iako je zrak ušao kroz prozor i pročistio ozračje, onomu tko ga je znao prepoznati, još je preostajao mlačni žar gorkobademaste ljubavi bez budućnosti. Doktor Juvenal Urbino više je puta, bez natruha slutnje, pomišljao da to nije primjereno mjesto za smrt u Božjoj milosti. No s vremenom je povjerovao da možda nered sluša neku šifriranu odredbu Božje providnosti.

Pristupi policijski komesar, s mlađahnim studentom medicine, koji je u općinskom domu zdravlja dovršavao forenzičarski staž. Provjetrili su sobu i pokrili truplo dok su čekali da dođe doktor Urbino. Obojica ga pozdrave sa svečanošću, bližom suosjećanju nego strahopoštovanju, jer su svi znali koliko mu je Jeremiah de Saint-Amour bio prisan prijatelj. Ugledni im maestro pruži ruku, kao oduvijek svakomu svojem učeniku prije nego što im je svakoga dana predavao kliničku medicinu, a nato jagodicama kažiprsta i palca dohvati rub pokrivača, kao cvijet. Svetom je skrbi otkrivao truplo, pedalj po pedalj. Posve gol, ukočen i iskrivljen, otvorenih očiju i pomodrijela trupla, doimao se pedeset godina starijim nego sinoć. Bistrih zjenica, žučkaste brade i kose, a na trbuhu mu stari ožiljak, zašiven čvorovima konca za pakovanje. Torzo i mišice golijaških razmjera, zbog oslanjanja na štake, a noge slabašne kao u siročića. Doktor ga je Juvenal Urbino na tren motrio, ožalošćena srca, kao posve rijetko tijekom svojih dugih godina uzaludne borbe sa smrću.

- Blesan! - promrsi. - Najgore je prošlo!

Pokrije ga. Vratilo mu se akademsko dostojanstvo. Lani je proslavio svoju osamdesetu godinu, trodnevnom službenom obljetnicom, a u govoru je još jedanput odolio napasti da se povuče. Rekao je: "Preostat će mi i previše vremena za odmor kad umrem, ali to mi još nije u planu!" Iako je sve slabije čuo na desno uho, a oslanjao se na palicu srebrne ručke kako bi prikrio nesigurnost koraka, i dalje je, dotjeranošću svojih mladićkih godina, nosio laneno odijelo, a preko prsluka zlatni lanac ure. Pasteurska brada sedefne boje i kosa u istoj nijansi, brižljivo začesljana unatrag, s urednim razdjeljkom po sredini, vjerno su odražavali njegov karakter. Sve je alarmantniji gubitak pamćenja nadoknađivao, dok je mogao, bilješkama načrčkanim na ceduljicama, a na poslijetku bi mu se sve pomiješale po džepovima, kao i instrumenti, bočice lijekova i sve one stvarčice nagurane u pretrpanoj liječničkoj torbi. Nije bio samo najstariji i najugledniji gradski liječnik, nego i najveći kicoš. No zbog svojega je razmetanja učenošću i nimalo bezazlenog načina na koji je iskorištavao moć svojega imena, stekao manje sklonosti nego što je zasluživao.

Upute komesaru i vježbeniku bile su precizne i brze. Autopsija nije potrebna. Kućni je zapah dovoljan dokaz da je uzrok smrti isparavanje zlatnoga cijanida, aktiviranog u kubeti nekom fotografskom kiselinom, a Jeremiah de Saint-Amour i previše se u to razumio a da bi mu se potkrao nesretni slučaj. Na komesarovu je suzdržanost odvratio svojom tipičnom osionol žu: "Ne zaboravite, ja sam taj koji potpisuje smrtni list!" Mladi se liječnik razočarao: nikad mu se nije posrećilo proučiti kako na truplo djeluje zlatni cijanid. Doktor se Juvenal Urbino iznenadio zato što ga nikad nije vidio na Medicinskom fakultetu, ali odmah je to protumačio, zbog lakog rumenjenja i andskoga naglaska: možda je tek odnedavna u gradu. Reče: "Ovdje imate u izobilju onih, izludjelih od ljubavi, koji će vam uskoro pružiti tu priliku."

Čim je to izgovorio, uvidio je da je, među bezbrojnim samoubojstvima kojih se sjećao ovo prvo cijanidno samoubojstvo, koje nije uzrokovala nesretna ljubav. Tad se nešto promijenilo u boji njegova glasa.

- Kada na to nađete, dobro pripazite - rekao je vježbeniku. - U srcu su im, gotovo uvijek, pješčani kristalići.

Nato se komesaru obratio, kao sebi podređenomu. Zapovjedio mu je neka zaobiđe sve procedure, kako bi pokop bio već popodne, u najvećoj tajnovitosti. Rekao je: "Poslije ću razgovarati s načelnikom." Znao je koliko je Jeremiah de Saint-Amour živio istinski skromno, a svojom je umjetnošću zarađivao i više nego što mu je trebalo za život te je sigurno, u nekoj ladici u kući, i posve dovoljno novca za ukopne troškove.

- No ako ga i ne nađete, nije važno - rekao je. - Ja sve preuzimam.

Zapovjedio im je neka novinarima kažu da je fotograf umro prirodnom smrću, iako je smatrao da ih ta vijest neće nimalo zanimati. Rekao je: "Bude li trebalo, ja ću razgovarati s guvernerom." Komesar, ozbiljan i ponizan službenik, znao je koliko maestro svojom strogom građanskom sviješću dovodi do ludila i svoje najbliže prijatelje te se iznenadio kako to da sad s tolikom lakoćom preskače sve zakonske formalnosti, kako bi ubrzao sprovod. Jedino nije htio razgovarati s nadbiskupom kako bi Jeremiaha de Saint-Amoura pokopali u posvećenoj zemlji. Komesar ga, ogorčen drskošću, pokušava opravdati.

- Shvatio sam da je bio svetac - reče.

- Nešto još rjeđe - odgovori doktor Urbino. - Ateistički svetac! No Bog o tom odlučuje.

U drugom su dijelu kolonijalnoga grada daleka katedralna zvona pozivala na pjevanu misu. Doktor Urbino natakne polumjesečaste naočale u zlatnom okviru, pogleda svoj sat na zlatnome lancu, savršen i skupocjen, a poklopac se otvara na dodir: zakasnit će na misu na Duhove.

U primaćoj sobi golem fotoaparata na kotačima, kao u javnim parkovima, zastor oslikan domaćim bojama sutonom na moru, a zidovi prekriveni dječjim portretima, sjećanjima na njihove znamenite dane: prva sveta pričest, preodjeven u zeku, sretan rođendan. Doktor je Urbino pratio kako su se malo-pomalo prekrivali ti zidovi, iz godine u godinu, tijekom popodnevnih zadubljenih predaha uz šah, a često je, uz tugaljiv drhtaj, pomišljao da je u toj galeriji slučajnih portreta - i klica budućega grada, ova će nesigurna djeca njima upravljati i kvariti grad, u kojemu više neće ostati ni pepela njegove slave.

Na pisaćem stolu, uz vrč raznih lula morskih vukova, šahovnica nedovršene partije. Unatoč žurbi i mrzovolji, doktor Urbino nije odolio napasti da je prouči. Znao je, to je sinoćnja partija, jer je Jeremiah de Saint-Amour igrao šah svakoga popodneva, s najmanje tri različita protivnika, ali bi uvijek dovršio partiju, a šahovnicu i figurice vratio u kutiju, a nju bi pohranio u ladicu pisaćega stola. Znao je da igra bijelim figurama, a očito bi, u četiri poteza, bio poražen. "Da je zločin, bio bi to dobar trag", pomislio je. "Poznajem samo jednoga čovjeka koji zna tako lukavo postaviti stupicu!" Ne bi ostao živ a da poslije ne provjeri zašto je taj neukrotivi vojnik, koji je bio naviknut na borbu do posljednje kapi krvi, svoju zadnju životnu bitku ostavio nedovršenom.

U šest je sati ujutro, tijekom posljednje ophodnje, noćobdija opazio pisamce zakucano na uličnim vratima: "Uđite bez kucanja i prijavite policiji". Uskoro je dojurio komesar s vježbenikom i obojica su pretražila kuću u potrazi za kakvim dokazom koji bi opovrgavao bjelodani gorkobademasti dašak. No u kratkim je trenucima, koliko se zadržao na analizi nedovršene partije, komesar na pisaćem stolu zapazio omotnicu naslovljenu na doktora Juvenala Urbina, a zaštićenu s toliko pečatnoga voska da su ga morali rastrgati kako bi izvadili pismo. Liječnik razrgne crni zastor s prozora kako bi imao više svjetla. Najprije je odmjerio jedanaest listova, gusto ispisanih s objiju strana, ali čim je pročitao prvi odlomak, shvatio je da će propustiti i pričest i Duhove. Čitao je, ubrzano dišući, a često se vraćao nekoliko stranica natrag kako bi mogao pratiti prekinutu nit, a kad je pročitao, kao da se nakon dugog vremena vratio iz velike daljine. Dotučenost je bila očita, iako ju je nastojao skriti: na usnama mu isto modrilo kao na trupu, nije mogao svladati drhtanje prstiju kad je složio pismo i stavio ga u džep od prsluka. Tek se tad prisjetio komesara i mladog liječnika te im se nasmiješio iz tugaljive magle.

- Ništa osobito - reče. - Njegove posljednje upute.

Bila je to poluistina, ali smatrali su je potpunom istinom, jer im je zapovjedio neka dignu nezazidanu glinenu pločicu iz poda. Ispod nje su našli trošnu knjižicu računa, a u njoj kombinaciju sefa. Nije bilo onoliko novca koliko su očekivali, ali i više nego što je trebalo za ukopne troškove i za namirenje nekih drugih obveza. Doktor Urbino je znao da neće stići u katedralu prije čitanja Evanđelja.

- Već treći put gubim nedjeljnu misu otkako znam za sebe - rekao je. - No Bog razumije.

Odlučio je ostati još nekoliko minuta, kako bi dovršio sve pojedinosti, iako je jedva odolijevao želji da sa svojom ženom podijeli povjerljivosti iz pisma. Na sebe je preuzeo dužnost da obavijesti brojne

karipske izbjeglice, nastanjene u gradu, ukoliko bi htjeli ukazati posljednju čast čovjeku koji se ponašao kao najugledniji od svih njih, kao najaktivniji i najradikalniji, pa i kad je postalo jasno da je pritisnut teretom razočaranosti. Javit će i njegovim šahovskim suborcima, među kojima je bilo uglednih intelektualaca i bezimernih tvorničkih radnika, a i drugim, manje prisnim prijateljima, koji bi možda rado došli na ukop. Prije nego što je pročitao pokojnikovo pismo, naumio je prednjačiti na sprovodu, ali nakon što ga je pročitao, više ni u što nije bio siguran. U svakom slučaju, poslat će vijenac gardenija, ako se Jeremiah de Saint-Amour u posljednjem trenutku pokajao. Ukop je u pet sati popodne, a to je najprimjerenije doba tijekom vrelih mjeseci. Zatreba li im, od podneva će biti u ladanjskoj kući doktora Lácidesa Olivelle, svoga najmilijega učenika, koji danas svečanim ručkom slavi svoj medicinski srebrni pir.

Doktor je Juvenal Urbino imao ustaljene navike otkako je prebrodio olujne godine prvih borba, stekavši ugled i poštovanje kao ni jedan drugi liječnik u pokrajini. Ustajao je s prvim pijetlovima i počinjao uzimati svoje tajne lijekove: natrijevim je bromidom poticao duh, salicilate je uzimao zbog kostobolje tijekom kišnoga razdoblja, kapi razne glavnice protiv vrtoglavica, velebilje za čvrst san. U svako bi doba nešto uzimao, a uvijek sve potajno, jer je, u svom dugom životu liječnika i profesora, uvijek bio protiv propisivanja palijativa za starost: lakše je podnosio tuđu nego svoju bol. U džepu je uvijek imao kamforni jastučić, koji bi duboko udisao, kad ga nitko nije vidio, kako bi se oslobodio straha zbog tolikih smućkanih lijekova.

Jedan se sat zadržao u svojoj radnoj sobi i pripremao predavanje iz kliničke medicine što ga je svakoga jutra, od ponedjeljka do subote, držao na Medicinskom fakultetu, točno u osam sati, sve do dana uoči smrti. Pozorno je čitao najnovije knjige, koje mu je slao njegov knjižar iz Pariza ili ono što mu je njegov mjesni knjižar naručivao iz Barcelon, iako književnost na španjolskom nije tako pomno pratio kao na francuskom. Bilo kako bilo, nikad ih nije čitao ujutro, nego samo jedan sat popodne, nakon sieste, a i navečer, prije spavanja. Nakon pripreme za predavanje, petnaest bi minuta vježbao disanje u zahodu, uz otvoren prozor, udišući uvijek prema strani odakle su kukurijekali pijetlovi, jer je ondje svjež zrak. Okupao bi se, dotjerao bradu i usukao brkove, u ozračju zasićenom kolonjskom vodom Farine Gegenüber, odjenuo bi bijelo laneno odijelo, prsluk i mekani šešir, obuo čizme od finoga kordovana. U svojih je osamdeset i jednu godinu sačuvao neusiljenost i svečarski duh, kao kad se tek vratio iz Pariza, odmah nakon velike epidemije kolere, a njegova je uredno začešljana kosa, s razdjelkom po sredini, bila ista kao u mladosti, samo je sad boja bila metalna. Doručkovao je u obitelji, ali uz osobnu dijete: pelinov je čaj prava blagodanost za želudac, ljuštio bi glavicu češnjaka, redom je jeo češanj po češanj te ih savjesno žvakao, uz krišku kruha, protiv srčane zaduhe. Rijetko kad nakon predavanja ne bi imao neki dogovor, vezan uz svoje građanske inicijative ili katoličke poduhvate, svoje umjetničke i društvene inovacije.

Gotovo je uvijek ručao kod kuće, poslije bi samo deset minuta počinuo na dvorišnoj terasi, a u snu je čuo kako pjevaju sluškinje, pod mangovim je krošnjama slušao viku uličnih prodavača, urnebes zaljevskih naftnih motora, čiji su ispušni plinovi lepršali kućnim ozračjem tih vrelih popodneva kao anđeo osuđen na trulež. Nato bi jedan sat čitao najnovije knjige, ponajviše romane i povijesne rasprave, a davao je poduku iz francuskog jezika i pjevanja svojem papagaju, koji je već godinama bio gradska atrakcija. U četiri bi sata otišao u kućne posjete, nakon što bi iskapio vrč ledene limunade. Unatoč godinama, nije htio pacijente primati u savjetovalištu, nego ih je obilazio po kućama, kao uvijek, jer je grad bio tako malen da se svakamo moglo stići pješice.

Nakon svojega se prvoga povratka iz Europe vozio dobro znanim landauerom, zatvorenom kočijom u koju su bila upregnuta dva zlaćana riđana, a kada mu više nije služila, zamijenio ju je viktorigom, dvosjedom koji je vukao samo jedan konj. Sveudilj se njome koristio, iz stanovitog prijezira prema modi, kad su kočije počele nestajati, a jedino su još služile za turističke vožnje gradom i za nošenje vijenaca na sprovodima. Iako mu se nije išlo u mirovinu, bio je svjestan da ga zovu samo izgubljenim slučajevima, a to je smatrao jednim oblikom specijalizacije. Već je po bolesnikovu izgledu znao što mu je, a sve je manje vjerovao industrijskim lijekovima, a prestrašeno je gledao na vulgarizaciju kirurgije, govoreći: "Kirurški je skalpel najveći dokaz sloma medicine." Kad se strogo gleda, svaki je lijek otrov, a sedamdeset posto najčešće hrane samo ubrzuje smrt. "Bilo kako bilo" običavao je govoriti na predavanjima, "ono malo medicine što se zna... znaju tek rijetki liječnici!" Od mladičke je gorljivosti prešao u stanje koje je osobno definirao kao fatalistični humanizam: "Svatko je gospodar svoje smrti, a jedino što se može učiniti, kada dođe vrijeme, jest pomoći mu da umre bez straha i boli." Unatoč krajnosti tih shvaćanja, koja su već prerasla u folklor mjesnoga zdravstva, bivši su se učenici sveudilj s njim savjetovali, i kad su već postali priznatim stručnjacima, jer su mu priznavali ono što se tada nazivalo kliničkim okom. U svakom slučaju, uvijek je on bio skup i ekskluzivan liječnik, a klijentela mu je uglavnom stanovala u staroslavnim kućama Potkraljevske četvrti.

Svoj je dan razdijelio tako sustavno da je njegova žena uvijek znala kamo će mu poslati poruku ako bi se, tijekom njegovih popodnevnih kućnih posjeta, dogodilo nešto hitno. U mladosti se, prije povratka kući, redovito zadržavao u Župnoj kavani i ondje usavršavao šah s tastovim prijateljima i karipskim izbjeglicama, ali otkako je granulo novo stoljeće, nije više navraćao u Župnu kavanu, nego je pokušavao organizirati nacionalne turnire pod pokroviteljstvom Društvenoga kluba. U to je doba utrčao Jeremiah de Saint-Amour, već mrtvih koljena, no još bez zanimanja dječjega fotografa, a u nepuna tri mjeseca upoznali su ga svi koji su znali micati lovca po šahovnici, jer nitko ga nije mogao pobijediti. Doktoru Juvenalu Urbinu taj je susret bio čudotvoran, u vrijeme kad mu se šah pretvorio u neukrotivu strast, a nije mu više preostalo mnogo protivnika kako bi je utažio.

Jeremiah de Saint-Amour njegovom je zaslugom postao ono što je među nama bio. Doktor Urbino se pretvorio u njegova bezuvjetnoga zaštitnika, u njegova jamca u svemu, ne trudeći se provjeriti tko je ni što je radio, ni iz kakvih je neslavnih ratova stigao u stanju tolike invalidnosti i dotučenosti. Na posljertku mu je pozajmio novac kako bi otvorio fotostudio, koji mu je Jeremiah de Saint-Amour nadalje pošteno isplatio, do posljednjega novčića, čim je uslikao prvo dijete, prestrašeno magnezijском bljeskavicom.

A sve zbog šaha. Isprva su igrali u sedam sati navečer, poslije jela, uz opravdane liječnikove prednosti, zbog nadmoći nad protivnikom, ali su se svaki put prednosti sve više rastapale i na posljertku su se izjednačili. Kad je gospodin Galileo Daconte otvorio prvi ljetni kino, Jeremiah de Saint-Amour postao mu je jednim od najredovitijih posjetilaca pa su se šahovske partije svele samo na večeri kad nije bilo filmskih premijera. Dotle se već toliko sprijateljio s liječnikom da ga je doktor Juvenal Urbino pratio u kino, ali uvijek bez žene, dijelom zato što nije imala dovoljno strpljivosti kako bi pratila zamršene filmske zaplete, a dijelom i zato što joj je njezin njuh govorio da Jeremiah de Saint-Amour nikomu ne može biti dobar prijatelj.

Nedjelja se razlikovala od njegovih drugih dana. Išao je na pjevanu misu u prvostolnicu, vratio bi se kući i počivao, čitajući na dvorišnoj terasi. Rijetko bi kad na zapovijedani blagdan išao u kućne posjete, ako ne bi bilo izrazito hitno, a već godinama nije prihvaćao ni društvene obveze, osim ako ih doista nije mogao otkloniti. Na te su se Duhove, čudnim spletom slučajnosti, podudarila dva čudna događaja: prijateljeva smrt i srebrni pir uglednog učenika. Umjesto da se, bez okolišanja, vrati kući, kao što je predmnijevao kad je potvrdio smrt Jeremiaha de Saint-Amoura, dopustio je da ga odvuče znatiželja.

Ušavši u kočiju, pročita pokojnikovo pismo, zapovjedivši kočijašu neka vozi na sumnjivu adresu, u bivšoj robovskoj četvrti. Ta se odluka toliko kosila s njegovim navikama da se kočijaš htio uvjeriti nije li to neka zabuna. Nema zabune: adresa je jasna, a osoba koja ju je ispisala, imala je posve dovoljno razloga da je izvrsno poznaje. Doktor Urbino se vrati na prvu stranicu pisma i opet zaroni u bujicu neželjenih otkrića, koja su mu mogla promijeniti život, i u njegovim godinama, da je sebe uspio uvjeriti da nisu samo samrtničko buncanje.

Od rana se jutra nebeska čud poigravala i mijenjala, naoblačilo se i osvježilo je, ali kiša ni slučajno neće pasti prije podneva. Pokušavajući naći kraći put, kočijaš krene popločenom strminom kolonijalnoga grada, a često je zastajkivao kako se konj ne bi prestrašio bučnih bratovština i vjerskih zajednica, koje su se vraćale s duhovske liturgije. Po ulicama papirnati vijenci, glazbenici i cvijeće, djevojke pod šarenim suncobranima i muslimskim volanima s balkona su gledale proslavu. Na Prvostolničkom trgu, na kojem se jedva razaznao Osloboditeljev kip, među afričkim palmama i novim kuglastim svjetiljkama, nastao je automobilski čep nakon završetka mise. Ni u dičnoj i živoj Župnoj kavani nije bilo slobodnih mjesta. Samo je doktor Urbino imao kočiju, razlikovala se od rijetkih koje su se još mogle sresti u gradu, jer je blistavi lakasti poklopac uvijek bio ulašten, a imala je brončane okove kako ih ne bi izjela sol. Kotači i rudo crveni, urešeni pozlaćenim zakovicama, kao prilikom svečanih priredaba u Bečkoj operi. Usto je, dok su i najzahtjevnije obitelji od svojega kočijaša tražile samo čistu košulju, on od svojega ustrajno zahtijevao livreju od izbljedjela baršuna i cilindar cirkuskoga krotitelja što su svi smatrali, ne samo anakroničnim, nego i znakom nedostatka milosrđa po pasjim karipskim vrućinama.

Unatoč svojoj gotovo manijakalnoj ljubavi prema gradu, iako ga je poznao bolje nego itko, doktor Juvenal Urbino rijetko je kad imao razloga kao te nedjelje kako bi se odvažno zaputio u gužvu bivše robovske četvrti. Kočijaš je morao dugo obilaziti i često se raspitivati kako bi našao adresu. Doktor Urbino u prolazu prepozna močvarnu sparinu, zlokobnu tišinu, zagušljiva isparavanja, koja su tolike besane zore dopirala do njegove spavaće sobe, pomiješana s miomirisom dvorišnih jasmina, a on je osjećao kako mimo njega piri, kao jučerašnji vjetar, koji nema nikakve veze s njegovim životom. No ta, toliko puta nostalgijom idealizirana pošast, pretvorila se u neizdržljivu zbilju kad se kočija truckala blatnim ulicama, gdje su se lešinari tukli oko klaoničkih otpadaka što ih je more izbacilo. Za razliku

od potkraljevskoga grada, kojemu su kuće bile zidane, ovdje su bile od trošnoga drva, cinčanih krovova, a uglavnom su počivale na sojeničkim stupovima, za slučaj kada se izlije otvorena kanalizacija, naslijedena od Španjolaca. Sve bijedno i otužno, ali se iz prljavih krčma orila glazba bezbožne i pijane sirotinjske proslave na Duhove. Kad su na posljertku našli adresu, kočiju su progonile gomile odrpane djece, što su se rugala teatralnoj ukočenosti kočijaša pa ih je morao rastjeravati bičem. Doktor Urbino, pripravljen za posjet, prekasno je shvatio da nema opasnije nedužnosti od dobne nedužnosti.

Vanjštinom se ta kuća bez broja ničim nije razlikovala od svojih manje sretnih susjeda, osim po svojim čipkastim zastorima na prozoru i čvrstim vratima, koja kao da su bila skinuta iz neke stare crkve. Kočijaš lupne alkicom, a tek kad je provjerio da je došao na pravu adresu, pomogao je liječniku sići iz kočije. Vrata se nečujno otvore, a u unutarnjoj je polusjeni bila zrela žena, u strogoj koroti, s crvenom ružom iza uha. Unatoč godinama, a prevalila je barem četrdesetu, bila je uznosita mulatkinja, okrutnih zlaćanih očiju, kose priljubljene uz lubanju, poput kacige od željezne vune. Doktor je Urbino nije prepoznao, iako ju je više puta viđao u maglama šahovskih partija u fotostudiju, a jedanput joj je propisao kininski preparat - protiv povrata malarijske groznice. Pružio joj je ruku, a ona ju je prihvatila u svoje dvije, manje u znak pozdrava, a više zato kako bi mu pomogla ući. U salonu, koji je odisao nevidljivim šušnjima gaja, krcatoga divnim pokućstvom i stvarčicama, a svaki je predmet bio na svojem prirodnom mjestu, doktor Urbino se bez gorčine prisjetio jedne staretinarnice u Parizu jednoga jesenskog ponedjeljka u prošlom stoljeću, Rue de Montmartre broj 26. Žena mu je sjela sueelice i počela se boriti sa španjolskim izgovorom.

- Osjećajte se kao kod kuće, doktore - rekla je. - Nisam vas tako skoro očekivala.

Doktor Urbino se osjetio prevarenim. Neskriveno se u nju zapiljio, u njezinu strogu korotu, u dostojanstvo njezine tuge, i shvatio da je posjet uzaludan, jer ona je više od njega znala o svemu iznesenom i objašnjenom u posmrtnom pismu Jeremiaha de Saint-Amoura. Tako je i bilo. Uza nj je ostala nekoliko sati prije smrti, kao što ga je pola života pratila, požrtvovnošću i pokornom nježnošću, koje su previše nalikovale na ljubav, a nitko to nije slutio, u uspavanome pokrajinskom gradu, gdje su svi poznavali i državne tajne. Upoznali su se u lječilištu, u njezinu rodnom Port-au-Princeu, gdje je provodio svoje prve izbjegličke godine, a nagodinu je s njim došla ovamo, u kratak posjet, no oboje su znali - iako to nisu raščistili - da je došla zauvijek. Jedanput na tjedan održavala mu je čistoću i red u laboratoriju, ali ni najzlobniji susjedi nisu brkali privid s istinom, smatrajući - kao svi - da invalidnost Jeremiaha de Saint-Amoura ne sprječava samo pri hodu. To je pretpostavljao i doktor Urbino, iz utemeljenih zdravstvenih razloga, a nikada u životu ne bi povjerovao da ima neku ženu da mu to u pismu nije iznio. Na neki mu je način teško bilo shvatiti da su dvije odrasle osobe, bez prošlosti, na rubu predrasuda samoživoga života, izabrale nesreću zabranjenih ljubavi. Objasnila mu je: "Bila je to njegova želja." Usto joj se ta izvanbračna zajednica, s muškarcem koji nikad nije bio potpuno njezin, a tijekom koje su upoznali iznenadnu eksploziju sreće, nije učinila vrijednom prijezira. Naprotiv: život joj je pokazao da je to možda bilo uzorno.

Sinoć su bili u kinu, svatko za se, ali na odvojenim mjestima, kao što su išli bar dvaput mjesečno, još otkako je talijanski useljenik, gospodin Galileo Dacante, otvorio ljetno kino u razvalinama samostana iz sedamnaestoga stoljeća. Gledali su film utemeljen na knjizi koju su lani svi čitali, pa i doktor Urbino, srca opustošenoga zbog barbarskoga rata: "Na Zapadu ništa novo". Nato su se našli u laboratoriju, bio je tjeskoban i nostalgičan, pomislila je da je to zbog grubih prizora teško ozlijeđenih vojnika u blatu. U pokušaju da ga rasonodi, pozvala ga je na šah, a on je to prihvatio kako bi joj ugodio, ali igrao je rastreseno, dakako, bijelim figuricama, sve dok nije otkrio - prije nego ona - da će biti poražen u četiri poteza pa se predao bez časti. Tad je doktor shvatio da mu je ona bila protivnica u posljednjoj partiji, a ne general Jerónimo Argote, kao što je isprva pomislio. Zadivljeno je promrmljao:

- Bila je to majstorica!

Isticala je da ona nije vrijedna hvale, jer je Jeremiah de Saint-Amour, već tad uronjen u smrtne magle, bez ljubavi pomicao figurice. Kad je, vjerojatno negdje oko jedanaest sati i četvrt navečer, prekinuo, jer više nije svirala plesna glazba, zamolio ju je neka ga ostavi samoga. Htio bi napisati pismo doktoru Juvenalu Urbinu, smatrajući ga najvažnijim čovjekom kojega je ikad upoznao, a usto i srodnom dušom, kao što je rado govorio, iako im je jedina srodnost bila šahovska ovisnost, shvaćena kao dijalog razuma, a ne kao znanost. Znala je da je Jeremiah de Saint-Amour stigao na završetak svojih patnja, a preostaje mu tek toliko života da sroči pismo. Liječnik nije mogao povjerovati.

- Pa vi ste znali! - povikao je.

Ne samo da je znala, potvrdi ona, nego mu je i pomogla podnijeti agoniju, onom istom ljubavlju kojom mu je pomagala otkriti sreću. Posljednjih je jedanaest mjeseci proživio u okrutnoj agoniji.

- Morali ste ga prijaviti, bila je to vaša dužnost - reče liječnik.

- Nisam mogla! - zgranula se. - Previše sam ga voljela.

Doktor Urbino, koji je smatrao da je doista već sve čuo, nikad nije upoznao takav slučaj, a usto tako jednostavno sročeo. Odmjerio ju je ravno u oči, kako bi mu se urezala u sjećanju takva kakva je: slična riječnom idolu, neustrašiva u crnoj haljini, zmijskih očiju, s ružom iza uha. Mnogo prije, na pustoj haićanskoj plaži, gdje su oboje goli ležali nakon što su vodili ljubav, Jeremiah de Saint-Amour odjednom je uzdahnuo: "Nikada neću ostarjeti!" Shvatila je to kao junačku nakanu da se nemilosrdno bori protiv zuba vremena i oronulosti, no bio je još određeniji: naumio je sebi nepovratno oduzeti život kada navršši šezdesetu.

Doista, šezdesetu je navršio ove godine, dvadeset i trećega siječnja, a tad je kao konačni rok odredio noć uoči Duhova, glavnoga blagdana grada posvećenoga kultu Svetoga Duha. Noćas nije bilo ni jedne pojedinosti za koju unaprijed nije znala, često su o svemu razgovarali, zajedno podnoseći protjecanje bujice, koju ni on ni ona nisu mogli zaustaviti. Jeremiah de Saint-Amour volio je život bezumnom strašću, volio je more i ljubav, volio je svoga psa i nju, a kako mu se primicao rok, podlijegao je očaju da njegova smrt nije vlastita odluka, nego neumoljiva sudbina.

- Kad sam ga noćas ostavila, više nije bio od ovoga svijeta - rekla je.

Htjela je odvesti psa, ali ga je dremljivo ugledao uz svoje štake i pomilovao prstima: "Žalim, Mister Woodrow Wilson ide sa mnom u pakao!", rekao je. Zamolio ju je neka ga veže za nogu poljskoga kreveta dok on piše, a ona je vezala lažni čvor kako bi ga pas mogao odvezati. Bila joj je to jedina nevjera, opravdana željom, u zimskim psećim očima, da se sjeća gospodara. No doktor Urbino prekine je, rekavši da se pas nije odvezao. Rekla je: "Zato što valjda nije htio!" Razveselila se, jer više se voljela sjećati pokojnoga ljubavnika onakvoga kako ju je on sinoć zamolio, prekinuvši pisati pismo, i posljednji je put pogledao.

- Sjećaj me se s ružom - rekao joj je.

Kuću se vratila malo poslije ponoći. Odjevena je legla i palila cigaretu za cigaretom, kako bi mu dala vremena da dovrši pismo, znajući da je dugo i teško, a malo prije tri sata, kad su se uzlajali psi, stavila je na peć kotlić i pristavila vodu za kavu, odjenula strogu crninu i u dvorištu odrezala prvu zorinu ružu. Doktor je Urbino shvaćao kako će potisnuti sjećanje na tu neiskupljivu ženu, a vjerovao je da zna i razlog: samo osoba bez principa može biti toliko popustljiva boli.

Do svršetka posjeta navela mu je još neka opravdanaja. Neće ići na sprovod, tako je obećala ljubavniku, iako se doktoru Urbinu učinilo da je u jednom odlomku pisma shvatio upravo suprotno. Neće prolići ni suze, neće ostatak života protratiti, kuhajući se u ličinkinoj juhi sjećanja, neće se živa zakopati ni šiti svoj mrtvački pokrov između ovih četiriju zidova, kao što se očekuje od ovdašnjih udovica. Naumila je prodati kuću Jeremiaha de Saint-Amoura, koja je njezina, sa svim što je u njoj, kao što i piše u pismu, nastaviti će živjeti kao uvijek i neće se ni na što tužiti u ovoj sirotinjskoj smrtolovki, u kojoj je bila sretna.

Taj je sklop progonio doktora Juvenala Urbina dok se vraćao kući: sirotinjska smrtolovka. Nije to bio neopravdani sklop. Naime, njegov je grad ostajao nepromijenjen, na rubu vremena: isti sažgani i sprženi grad njegovih noćnih užasa i usamljenih pubertetskih strasti, gdje hrđa izjeda cvijeće, grada u kojemu se u ova četiri stoljeća ništa nije dogodilo, osim polaganoga starenja na uvenulim lovorikama, među trulim baruštinama. Zimi bi zlokobni pljuskovci odjednom preplavili latrine i pretvarali ulice u gadljiva blata. Ljeti bi se nevidljivi prah, oštar kao užežena kreda, zavlacio i kroz najzaštićenije procijepe mašte, potaknut ludim vjetrovima koji su nosili kućne krovove i dizali djecu u zrak. Subotom bi mulatska sirotinja žustro napuštala kartonske i limene stračare u baruštinama, sa svojim domaćim životinjama i kuhinjskim priborom za jelo i piće - te bi slavodobitno zaposjedala kamenite plaže kolonijalne četvrti. Neki od najstarijih su, sve do prije nekoliko godina, nosili kraljevski robovski žig, utisnut užarenim željezom na prsima. Tijekom vikenda plesalo se bez milosti, do smrti su se opijali domaćom prepečenicom, vodili ljubav u trnjicima antilskih šljiva, a u nedjelju bi, nakon ponoći, počinjale veselice i borba svih protiv svijeta. Ista se ta plahovita svjetina ostatak tjedna motala trgovima i uličicama starinskih četvrti, gdje se u trgovinama sve moguće kupovalo i prodavalo, ulijevali su malo ludila mrtvom gradu mirisom ljudskoga sajmišta, sa zapahom pržene ribe: novi život.

Neovisnost o španjolskoj vlasti, a poslije i ukinuće ropstva - ubrzavali su stanje časne dekadencije, u kojemu je doktor Juvenal Urbino rođen i odgojen. Nekadašnje su se otmjene obitelji šutke zgurile u svojim staroslavnim palačama. Na strminama popločenih ulica, koje su zlata vrijedile tijekom neprijateljskih napada i gusarskih iskrcavanja, razrastao se korov na balkonima, rastvarao je pukotine u okrečnim zidovima i najušćuvanijih zgrada, a u dva su sata popodne jedini znak života bile mlitave glasovirske vježbe u polumraku sieste. Unutra, u svježim, tamjanom nakađenim spavaonicama, žene

su se čuvale od sunca, kao od zaraze, a i na jutarnjoj su misi mantiljom krile lice. Njihove su ljubavne veze bile spore i teške, često uznemiravane kobnim predznacima, a život im se činio beskonačnim. U suton, u teško prijelazno doba, iz močvara se dizala oluja krvožednih komaraca, a nježan je zapah ljudskoga govna, vreo i žalostan, mućkao u dnu duša izvjesnost o smrti.

Tipičan život kolonijalnoga grada, štono ga je mladi Juvenal Urbino idealizirao u svojim pariškim sjetama, tad je bio tek iluzija sjećanja. U osamnaestom su stoljeću prednjačili trgovinom u Karibima, ponajviše zbog nemile povlastice što su bili najveće američko tržište afričkih robova. Bio je stalna rezidencija potkraljeva Kraljevstva Nove Granade, jer su više voljeli vladati s obala svjetskog oceana, nego iz dalekog i smrznutoga glavnoga grada, gdje im je stoljetna rosulja pomućivala osjećaj za zbilju. Više su se puta u godini u zaljevu okupljale flote galijuna, koji su prevozili bogatstva iz Potosija, Quita i Veracruga, a grad je tada proživljavao zlatna vremena. U petak, osmoga lipnja 1708. odine, u četiri je sata popodne engleska eskadra potopila galijun San José - koji je isplovio iz Cádiza prevozeći dragulje i dragocjene kovine vrijedne pola milijarde tadašnjih pesosa - pred ulazom u luku, a blago nije izvučeno ni nakon dva duga stoljeća. To su bogatstvo na koraljnome dnu, zapovjednikovo truplo koje bočno pluta na zapovjedničkome mjestu, povjesničari isticali kao zaštitni znak grada utopljenoga u sjećanju.

S one je strane zaljeva, u stambenoj četvrti La Manga, kuća doktora Juvenala Urbina bila u drugome vremenu. Velika svježa prizemnica, s dorskim stupovljem na trijemu vanjske terase, s koje je pucao pogled na nepokretnu mijazmu mora i na ostatke zaljevskih potopljenih brodova. Podnu su šahovnicu crnobijelih pločica, od ulaza pa sve do kuhinje, često pripisivali žarkoj strasti doktora Juvenala Urbina, zanemarujući činjenicu da je to zajednička slabost katalonskih graditelja, koji su početkom našega stoljeća gradili tu četvrt novopečenih bogataša. Salon širok, visokoga stropa, kao cijeli ljetnikovac, šest prozora prema ulici, odvojenoj od blagovaonice ostakljenim vratima, golemim i ukrašenim grozdovima vinove loze i djevama zavedenim faunskim sviralama u brončanu gaju. U primačkoj je sobi pokućstvo, pa i zidni sat, koji je odisao nazočnošću živoga stražara, sve engleski izvornici potkraj devetnaestoga stoljeća, kristalni lusteri od staklenih suza, a svagdje zdjele i vaze od sevreskoga porculana i alabastarske figurice poganskih idola. Ta se europska dosljednost gubila u ostatku kuće, gdje su se vrbeni naslonjači za njihanje miješali s bečkim ljuljkalicama i kožnatim stolcima domaće izrade. U spavaćim su sobama, uz postelje, bile ovješene divne visaljke iz San Juana Jacinta, obrubljene šarenim resicama, a gospodarevo je ime bilo izvezeno na njima svilenim gotičkim slovima. Prostor uz blagovaonicu, isprva namijenjen galavečerama, služio je kao omanji glazbeni salon, u kojemu su davali intimne koncerte kad god bi u grad stigli istaknuti interpreti. Pločice, prekrivene turskim sagovima kupljenima na Svjetskoj izložbi u Parizu, pojačavale su tišinu ozračja, noviji je fonograf, uz policu uredno složenih ploča, a u kutu, ispod manilskog platna, glasovir na kojemu doktor Urbino već godinama nije svirao. U cijeloj su se kući osjećale razboritost i skrb žene koja objema nogama čvrsto stoji na zemlji.

No ni jedno drugo mjesto nije toliko do tančina otkrivalo cjepidlačnu svečanost kao knjižnica, svetište doktora Urbina, sve dok ga nije načela starost. Oko orahova je očeva stola i kožnatih naslonjača prekrivio zidove i prozore ostakljenim policama, u kojima je, u gotovo suludom redu poslagao tri tisuće knjiga, uvezanih u jednaku teleću kožu, sa svojim zlaćanim inicijalima na hrptu. Za razliku od drugih prostorija, prepuštenih lučkoj buci i zapusima, knjižnica je uvijek odisala opatijskom tajnovitošću i mirisom. Rođeni i odgojeni u karipskom praznovjerju da će otvaranjem vrata i prozora stvoriti kućnu svježinu, koja - dakako - nije postojala, isprva su doktor Urbino i njegova žena bili duboko potišteni zbog zatvaranja. Na poslijetku su se uvjerali u uspješnost rimske metode protiv vrućine, koja se sastoji u tome da se kuće zatvore tijekom sparnoga kolovoza, kako u njih ne bi ušao vreli zrak s ulica, a potpuno se otvore čim puhnu svježi noćni lahari. Otad je njihova kuća bila od svih najsvježija, i pod vrelim suncem La Mange, a predivno su poslije ručka mogli prileći u zamračenim spavaonicama, prosjediti na trijemu cijelo popodne, gledajući kako promiču teretni brodovi iz New Orleansa, teški i pepeljasti, a u suton pratiti rasvijetljene riječne brodove drvenih kotača, koji su, svojom glazbenom brazdom, pročišćavali ustajalo zaljevsko smetište. Bila je i najbolje zaštićena od prosinca do ožujka, kad sjeverni pasati nose crijeplje, u noćima kad izgladnjeli vukovi obilaze kuće, tražeći pukotinu kroz koju bi se uvukli. Nitko nikad nije ni pomislio da bi brak, građen na takvim temeljima, imao ikakva razloga ne biti sretan.

U svakom slučaju, doktor Urbino nije bio sretan kad se toga jutra vratio kući, nešto prije deset sati, uzmučen nakon dvaju posjeta, zbog kojih nije samo propustio misu na Duhove, nego su zaprijetili da bi ga mogli i promijeniti, u godinama kad se već čini da je sve potrošeno. Htio je samo malo prileći do odlaska na svečani ručak doktora Láacidesa Olivelle, ali našao je raštrkanu poslugu, u pokušaju da uhvate papagaja, koji je otrprnuo na najvišu mangovu granu kad su ga izvukli iz krletke kako bi mu

podrezali krila. Taj operušani manijakalni papagaj nije govorio kad bi ga se zamolilo, nego samo kad se to od njega najmanje očekivalo, no i tada tako bistro i razumno da mu nije bilo mnogo ravnih ni u ljudskom rodu. Podučavao ga je osobno doktor Urbino pa je zato uživao povlastice koje nikad nije imao nitko u obitelji, a ni liječnikova djeca kad su bila malena.

U kući je živio već dvadeset godina, a nitko nije znao koliko je godina prije živio. Svakoga bi popodneva, poslije sieste, doktor Urbino sjedio s njim na dvorišnoj terasi, najsvježijem mjestu u kući i prizivao najustrajnije zalihe svoje pedagoške strasti, sve dok papagaj nije naučio govoriti francuski kao akademik. Nato ga je, iz ljubavi prema učenju, naučio pratiti misu na latinskom, a i probrane ulomke iz Evandjelja po Mateju, ali mu je bezuspješno pokušavao utuviti četiri osnovne računске operacije. Tijekom jednog od svojih posljednjih putovanja Europom donio je prvi fonograf, mnogo najnovijih ploča i svoje najmilije klasične skladatelje. Papagaju je iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec, svirao pjesme Yvette Guilbert i Aristidea Bruantea, umjetnika koji su očaravali francusko slušateljstvo u prošlom stoljeću, sve dok ih nije naučio napamet. Njezine je pjesme pjevao ženskim glasom, a njegove tenorom, završavajući razuzdanim grohotom, neusporedivo oponašajući smijeh sluškinja dok su ga slušale kako pjeva na francuskom. Glas o njegovoj umilnosti proćuo se tako daleko da su katkad ugledni posjetioci, koji bi riječnim brodovima stizali iz unutrašnjosti, molili smiju li ga vidjeti. Jednom su ga prilikom pokušali kupiti, bez obzira na cijenu, neki od brojnih engleskih turista koji su tad putovali bananskim brodovima iz New Orleansa. No najslavniji mu je dan bio onaj kada je predsjednik Republike, Marco Fidel Suárez, sa svim članovima svojega kabineta, došao u kuću provjeriti istinu o papagajevoj slavi. Stigli su oko tri sata popodne, kuhajući se pod cilindrima i teškim kaputima, koje puna tri dana nisu skidali tijekom službenoga posjeta pod vrelinim suncem u mjesecu kolovozu, ali su morali otići, podjednako radoznali kao što su došli, jer papagaj nije htio ni pisnuti u ta dva očajna sata, unatoč molbama, prijetnjama i javnomu poniženju doktora Urbina, koji se zaintačio u presmionom pozivu, usprkos mudrim ženinim opomenama.

To što je papagaj zadržao svoje povlastice i poslije te povijesne drskosti, bijaše zaključni dokaz njegovih svetih prava. Ni jedna druga životinja nije smjela ući u kuću, osim kornjače, koja se pojavila u kuhinji nakon tri ili četiri godine, iako su svi mislili da je zauvijek izgubljena. No nju nisu smatrali živim bićem, nego mineralnom srećonošom, a za nju se nikad nije točno znalo kamo će ni kuda će. Doktor Urbino nije htio priznati da mrzi životinje, krio je to svakojakim znanstvenim izmišljotinama i filozofskim izgovorima, kojima je uvjerio mnoge, ali ne i svoju ženu. Tvrdio je da pretjerani ljubitelji životinja mogu ljudima činiti najveće okrutnosti. Tvrdio je da psi nisu vjerni, nego ponizni, mačke su oportunističke izdajice, pauni glasnici smrti, makao je tek ukrasni dosadnjaković, kunići potiču lakomost, majmuni prenose raskošnu groznicu. A pijetli su prokleti, jer su sukrivci za trostruko odricanje Isusa Krista.

Nasuprot njemu, njegova je supruga Fermina Daza, kojoj su tad već bile sedamdeset i dvije godine i već je izgubila svoj nakadašnji košutin hod, nerazumno voljela ekvatorijalno cvijeće i domaće životinje te je početkom braka iskorištavala ljubavnu novost kako bi u kući držala mnogo više životinja nego što je nalagao zdrav razum. Najprije tri dalmatinca, nosili su imena rimskih careva, a tukli su se za milost jedne ženke, koja je bila dostojna svojega imena Mesaline, jer je dulje kotila devetero štenaca nego što je deset drugih začela. Pa abesinijske mačke orlovskih profila i faraonskih manira, razroke sijamke, dvorske perzijske mačke narančastih očiju, koje su se sobama kretale poput sjenovitih aveti, potresajući noć svojim ljubavnim orgijama. Nekoliko je godina, pojasom vezan za dvorišni mango, ondje bio amazonski majmun, koji je izazivao stanovitu sućut zato što se doimao tužno kao nadbiskup Obdulio y Rey, isto onako bezazlenih očiju i rječitih ruka, ali ga se Fermina Daza nije otarasila zato, već zbog njegove ružne navike da pred gospođama nepristojno uživa.

U krletkama po hodnicima svakojake guatemalske ptice, zloslutni bukavci i sive čaplje dugih žutih noga, mladi se jelen pomaljao kroz prozore kako bi iz vaza pobrstio anturije. Malo prije posljednjega građanskoga rata, kad je jedanput spomenuto da bi ih možda mogao posjetiti Papa, iz Guatemale su donijeli pticu rajčicu, koja je dulje putovala ovamo nego što se vraćala u svoj zavičaj, kad se ispostavilo da je najavljeni Papin posjet zapravo samo vladina smicalica kako bi zastrašila uročene liberale. Drugi su put na krijumčarskim jedrenjacima s Curaçaa kupili krletku od vrbina pruća, a u njoj šest mirisnih gavrana, poput onih koje je Fermina Daza imala još kao djevojčica u očinskoj kući, a htjela ih je zadržati i kao udana žena, ali nitko nije mogao podnijeti neumorni lepet njihovih krila, koja su kuću zasićivala zapahom mrtvačkih vijenaca. Nabavili su i anakondu, dugu četiri metra, koja je svojim besanim lovačkim uzdasima uznemiravala mrak u spavaćim sobama, iako je radila sve što su htjeli, to jest, svojim je smrtnim dahom plašila šišmiše, daždevnjake i mnogobrojne štetne kukce koji su kišnih mjeseci zaposjedali kuću. Doktoru Juvenalu Urbinu, tada preopterećenom liječničkim obvezama, toliko zaokupljenom svojim gradom i kulturnjačkim promidžbama, bila je posve dovoljna

pretpostavka da - među tolikim strahotnim bićima - njegova žena nije samo najljepša, nego i najsretnija na Karibima. No jednog je kišnog popodneva, nakon napornoga dana, u kući zatekao užas koji ga je odjednom vratio u stvarnost. Od primaće sobe, dokle je god dopirao pogled, niz zaklanih životinja, u lokvama krvi. Sluškinje su se popele na stolice, ne znajući što bi. Nisu se oporavile od straha zbog iznenadnoga pokolja.

Jednoga je njemačkoga samsova obuzeo napadaj bjesnoće pa je rastrgao sve živo na što je naišao, sve dok vrtlar iz susjedne kuće nije skupio hrabrost pa mu pristupio i sasjekao ga mačetom. No nije se znalo koga je sve izgrizao ili zarazio svojom zelenom pjenom pa je doktor Urbino zapovjedio neka pobiju sve preživjele životinje, a njihove ostatke neka spale na udaljenome zemljištu. Zamolio je usluge bolnice Misericordia neka mu temeljito raskuže kuću. Jedino se spasio golemi kubanski gmaz, morokojo, a i on samo zato što ga nitko nije opazio.

Fermina je Daza dala tada mužu za pravo, prvi put u jednome kućanskom slučaju. Dugo mu nije spominjala životinje, tješeci se obojanim slikama u Linnéovu *Prirodopisu*. Sama ih je uokvirivala i vješala po zidovima, a možda bi se zauvijek oprostila s nadom da će ikad više u svojoj kući vidjeti životinje, da im jednom, u rano jutro, nisu provalili lupeži kroz kupaonički prozor i ukrali srebrni servis koji je punih pet naraštaja bio u obitelji. Doktor je Urbino dao prozorske okvire osigurati dvostrukim lokotima, a iznutra bi navalio željeznu prečku. Svoje je vrednije stvari pohranio u sef i, sa zakašnjenjem, usvojio ratnu naviku da spava držeći revolver ispod jastuka. Bio je protiv toga da opet nabave oštrog psa, bio on cijepljen ili ne, slobodan ili na lancu, makar ih kradljivci ogulili do kože.

- U ovu kuću neće ući ništa što ne govori - rekao je.

Rekao je to kako bi okončao ženino mudrovanje, jer opet se zaintačila, morala bi kupiti psa. Nije ni slutio da će ga ta nepromišljena generalizacija stajati života. Fermina Daza, čija se tvrdoglavost s godinama oplemenjivala, uhvatila je muža za riječ: nekoliko je mjeseci nakon krađe otišla na jedrenjake iz Curaçaa te kupila kraljevskoga papagaja iz Paramariba, koji je znao samo mornarske psovke, ali ih je izgovarao tako ljudskim glasom da je vrijedio paprenih dvanaest centava, koliko je za njega platila. Bio je lijep, lakši nego što se činilo, žute glave i crna jezika. Jedino se time razlikovao od mangrovinih papagaja, koji, ni uz terpentinske supozitorije, ne nauče govoriti. Doktor je Urbino bio dobar gubitnik pa je popustio domišljatosti svoje žene, a i sam se iznenadio koliko se razveselio napredovanju papagaja, kojega su sluškinje voljele razdražiti. Tijekom kišnih poslijepodneva, kad bi mu se razvezao jezik, od dragosti mokra perja, izvaljivao je rečenice iz starih vremena, koje nipošto nije mogao naučiti u kući pa se moglo zaključiti da je još stariji nego što im se činilo. Posljednje su liječnikove sumnje bile raspršene jedne noći, kad su lupeži opet pokušavali upasti kroz krovni prozorčić, a papagaj ih je prestrašio ostrim psećim lavežom, koji nije mogao biti vjerodostojniji ni da je bio pravi, a usto je triput zaurlao "Drž"te lupeža!", poprativši to dvjema psovkaama koje u kući sigurno nije naučio. Tad ga je preuzeo doktor Urbino i zapovjedio neka mu ispod manga stave lijegalo, posudu vode i zdjelicu zrele banane, ali i akrobacijski trapez. Od prosinca do ožujka, kada noći zahlade, a vani je život neizdržljiv zbog britkih vjetrova, unosili su ga preko noći u spavaonicu, u pokrivenoj krletki, iako je dokrot Urbino smatrao da bi papagajske natečene mandule mogle biti opasne za ljudsko disanje. Godinama su mu podrezivali krilno perje i puštali ga neka se do mile volje razmeće svojim gegavim hodom staroga jahača. No jednoga je dana počeo izvoditi akrobacije na kuhinjskim gredama pa je upao u lonac, između kuhanoga mesa i banana, uz mornarski uzvik "Spašavaj se tko može!", ali imao je ludu sreću, jer ga je kuharica izvukla zaimačom, ofurenog i bez perja, ali još živoga. Otad su ga i danju držali u krletki, unatoč pučkom vjerovanju da papagaj u krletki zaboravlja sve što je naučio. Samo bi ga vabili na osvježenje u četiri sata popodne, na sate doktora Urbina na dvorišnoj terasi. Nitko nije pravodobno vidio da su mu krila prevelika, a jutros su mu ih kanili podrezati, kad je pobjegao na mangov vrh.

Tri ga sata nisu uspijevali uhvatiti. Sluškinje su, uz pomoć susjedstva, pribjegavale svim varkama kako bi ga namamile, ali je uporno ostajao na mjestu i grohotom se smijao, uz dvostruki poklik: "Živjela liberalna stranka! Živjela liberalna stranka, ukurac!" Taj je smišljeni povik mnoge bezbrižne pijance stajao života. Doktor Urbino ga je jedva razabirao u lišću, pokušavao ga je namamiti na španjolskom, francuskom pa i na latinskom, a papagaj mu je odgovarao na svim jezicima, istim naglaskom i bojom glasa, ali s vrha se nije micao. Uvjeren da ga nitko neće moći spustiti milom, doktor je Urbino zapovjedio neka pozovu vatrogasce, njegovu najnoviju gradsku igračku.

Sve su donedavne požare gasili dobrovoljci, uz pomoć zidarskih ljestava i kanta vode, koje bi nosili dokle se moglo, a metode su im bile tako neuspješne da su katkad izazivale više štete nego požar. No od lani su, zahvaljujući zakladi Udruge za javno promicanje, kojoj je doktor Juvenal Urbino bio počasni predsjednik, uvedeni plaćeni vatrogasci i kamion-cisterna, koji je imao sirenu, zvono i dvije visokotlačne vatrogasne cijevi, a postao je tako omiljen da se u školama prekidalala nastava kad god bi

crkvena zvona pozvala na uzbunu, kako bi djeca vidjela kako se vatrogasci bore s požarom. Isprva su samo gasili, ali je nato doktor Urbino rekao u gradskom poglavarstvu kako je u Hamburgu na svoje oči vidio da vatrogasci vraćaju u život dječaka, kojega su našli u podrumu nakon trodnevne mećave, a u jednoj je napuljskoj uličici doživio i to da vatrogasci u lijesu spuštaju mrtvaca, s balkona desetoga kata, jer je stubište bilo tako zavojito da pokojnika ukućani nisu mogli izvući na ulicu. Nato su gradski vatrogasci naučili i druge hitne usluge, provaljivati brave i ubijati zmije otrovnice, a na Medicinskom su fakultetu pohađali poseban tečaj pružanja pomoći u manjim nesrećama. Uopće nije bilo čudno zatražiti od njih neka skinu sa stabla papagaja, urešenoga tolikim vrlinama kao pravi gospodin. Doktor Urbino je rekao: "Kažite im da je za mene" te se otišao u spavaćoj sobi odjenuti za svečani ručak. U tom trenutku, dotučen pismom Jeremiaha de Saint-Amoura, doista nije mario za papagajevu sudbinu.

Fermina se Daza odlučila za svilenu haljinu, široku i raskošnu, s pojasom na bokovima, ogrlicom od pravih bisera od šest dugih, nejednakih niska, za atlasne cipele s potpeticom, koje je tad nosila samo u najsvetčanijim prilikama, jer je bila prestara za bilo kakve bijesne gliste. Tolika pomodnost nije dolikovala dičnoj baki, ali je izvrsno pristajala njezinu tijelu dugih kostiju, još vitkom i uspravnom, gipkim rukama, bez i jedne staračke pjegice, njezinoj čeličnomodroj kosi, podšišanoj u visini obraza. Od svadbene su joj slike preostale jedino bistre bademaste oči i njezina urođena uznositost, ali ono što su joj odnijele godine, obilno je nadomjestila karakternošću i radom. Izvrsno se osjećala: daleko su iza nje ostala vremena željeznih steznika, sapetih pojaseva, stražnji podmetači u krinolinama za isticanje stražnjica. Oslobođena su tijela disala punim plućima i pokazivala se onakvima kakva su bila, pa i u sedamdeset i drugoj godini.

Doktor Urbino našao ju je kako sjedi ispred toaletnoga stolića, pod sporim krilima električnoga ventilatora. Namještala je zvonoliki šešir, ukrašen pustenim ljubicama. Velika i svijetla spavaća soba, engleska postelja zaštićena ružičastom mrežom protiv komaraca, a dva su prozora gledala prema dvorišnim stablima, u kojima su cvrčali cvrčci, omamljeni nagovještajem kiše. Fermina je Daza, nakon povratka s bračnog putovanja, birala mužu odjeću prema vremenu i prilikama, a navečer bi mu je slagala preko naslona stolica, kako bi je našao kad izađe iz kupaonice. Nije se sjećala otkad mu pomaže pri odijevanju, a ni otkad ga je počela sama odijevati, svjesna da je to isprva činila iz ljubavi, ali već otprilike pet godina - mora to činiti, jer se više nije mogao sam odijevati. Nedavno su proslavili zlatni pir, nisu znali ni trena živjeti jedno bez drugoga ili ne misleći jedno na drugo, ali se i ta sposobnost smanjivala kako su zalazili u starost. Ni on ni ona nisu mogli reći temelji li se njihova međuovisnost na ljubavi ili na udobnosti, ali nikada se to nisu zapitali zajedno, s rukom na srcu, jer im je oduvijek bilo draže ne znati taj odgovor. Malo je pomalo otkrivala nesigurnost u muževim koracima, promjene njegova raspoloženja, napukline u njegovu sjećanju, a odnedavno je počeo jaukati u snu, ali nije u tome vidjela nedvosmislene znakove konačne oronulosti, nego je to vedro protumačila kao povratak u djetinjstvo. Zato prema njemu nije postupala kao prema napornomu starcu, nego kao sa senilnim djetetom, a ta je varka bila providnosna, jer ih je oboje uzdizala nad sućut.

Život bi im bio posve drugačiji da su pravodobno naučili koliko je lakše izbjeći velike bračne nesreće, nego svakodnevne nevažne sitnice. Ako su išta zajedno naučili, bilo je to da nam mudrost dolazi onda kad nam više ničemu ne služi. Fermina je Daza godine i godine, gorka srca, trpjela muževe razdragane zore. Grčevito se držala za posljednje niti sna kako se ne bi sučelila s fatalizmom novoga jutra, punog zlosretnih nagovještaja, dok se on budio, bezazleno kao novorođenče: svaki mu je novi dan bio dan više. Čula bi ga kako se budi s prvim pijetlovima, a kašalj mu je bio prvi znak života, bezvezan kašalj, ali kao stvoren da je probudi. Čula bi ga kako gundža, samo zato da nju davi, dok je tražio papuče koje su morale biti do postelje. Čula ga je kako se u mraku probija do kupaonice. Nakon jedan bi se sat vratio u svoju radnu sobu, a kad bi opet zaspala, čula bi ga kako se vraća i odijeva, ne paleći svjetlo. Jednom su ga, tijekom neke salonske igre, upitali kako bi sebe odredio, našto on rekao: "Čovjek sam koji se odijeva u mraku." Slušala ga je, znajući da ni jedan od tih šušanja nije nuždan, ali on sve to čini hotimice, pretvarajući se da nije tako, kao što je i ona ležala budna, a pretvarala se da spava. Njegovi su razlozi bili jasni: nikada mu nije toliko trebala, budna i bistra, kao tijekom tih njegovih nemirnih trenutaka tapkanja kroz mrak.

Nitko nije spavao elegantnije nego ona, u baletnom krokiju i s rukom na čelu, ali nitko nije bio opakiji kad bi joj poremetili nasladu da se smatra uspavanom i onda kada više ne spava. Doktor Urbino je znao da ona čeka najmanji njegov šušanj, dapače, na tome mu je i zahvalna, kako bi imala dežurnoga krivca zato što je budi u pet sati ujutro. To je bila istina, jer bi, u rijetkim prilikama kad je morao tapkati u mraku zato što nije našao papuče na uobičajenom mjestu, ona odmah rekla kao u polusnu: "Sinoć si ih ostavio u kupaonici." Nato bi, glasom probuđenim od bijesa, proklinjala:

- Najveća je nesreća ove kuće to što mi ne daju spavati.

Nato bi se prevrtala na postelji, palila svjetlo, bez ikakve milosti prema sebi, sretna zbog svoje prve pobjede toga dana. U biti je to bila obostrana igra, mitska i perverzna, ali i utješiteljska: jedna od tolikih opasnih slasti pripitomljene domaće ljubavi. Jedna od onih trivijalnih igara, koja je umalo prekinula prvih trideset godina života zato što jednoga dana u kupaonici nije bilo sapuna.

Počelo je svakodnevnom jednostavnošću. Doktor Juvenal Urbino vratio se u spavaću sobu, u vrijeme kad se još kupao bez pomoći, te se počeo odijevati, ne paleći svjetlo. Bila je, kao uvijek u to doba, u svojem mlačnom fetusnom stanju, sklopljenih očiju, blaga disanja, s rukom u posvećenom plesu iznad glave. No bila je u polusnu, kao uvijek, a on je to znao. Poslije dugoga šušketanja uskrobljena lana u mraku, doktor Urbino govorio je sam sa sobom:

- Već se gotovo jedan tjedan kupam bez sapuna - rekao je.

Tad se razbudila, sjetila se i bijesno se okrenula, ljutita na svijet, jer doista je zaboravila staviti u kupaonicu nov sapun. Prije tri dana opazila je da ga nema, kad je već bila ispod tuša, naumila ga je donijeti poslije, ali ga je nato zaboravila do sutradan. Trećega joj je dana na um pala ista stvar. Zapravo i nije prošao tjedan, kao što je govorio kako bi joj povećao krivnju, nego tri neoprostiva dana, a ljutnja zato što je uhvaćena u pogreški, izbacila ju je iz takta. Kao uvijek, napad joj je bio najbolja obrana.

- Kupala sam se svih ovih dana - povikala je, izvan sebe - a sapun je uvijek bio!

Iako je znao njezine ratne varke, ovaj ih put nije otrpio. Uz nekakvu stručnu ispriku otišao je živjeti u stažističke sobe bolnice Misericordia, a kući bi došao samo kako bi se u suton presvukao, prije izlaska u kućne posjete. Kad bi čula da stiže, otišla bi u kuhinju, pretvarajući se da nešto radi, a ondje je ostajala sve dok ne bi na ulici čula štropot kočije. Kad god su, u sljedeća tri mjeseca, nastojali izgladiti trzavicu, samo bi je potaknuli. Nije se bio spreman vratiti sve dok ona ne prizna da u kupaonici nije bilo sapuna, a nije ga bila spremna primiti sve dok ne prizna da je svjesno lagao kako bi je mučio.

Dakako, ta im je trzavica dala priliku da se sjete drugih, mnogih drugih manjih svađa tijekom tolikih drugih mutnih zora. Zlohotnost je probudila zlohotnost, otvorila zarasle ožiljke i pretvorila ih u svježije rane, a oboje su se preplašili otužne spoznaje da - tijekom tolikih godina bračne borbe - nisu učinili mnogo više doli sijanja zlohotnosti. Predložio je da se zajednički otvoreno ispovjede, po potrebi pred gospodinom nadbiskupom, kako bi Bog odlučio kao vrhunski sudac je li u kupaoničkom sapuniku bilo sapuna ili ga nije bilo. Tad je ona, inače izvrsnih živaca, izgubila takt uz histeričan vrisak:

- U govna i gospodin nadbiskup!

Od psovke su se potresli gradski temelji, nastala su naklapanja, koja poslije nije bilo lako opovrgnuti, uzvik su uvrstili u pučki govor, uz napjev iz zarzuele: "U govna i gospodin nadbiskup!" Svjesna da je prešla mjeru, očekivala je muževu reakciju i zaprijetila da će se sama preseliti u staru kuću svog oca, koja joj još pripada, iako ju je iznajmila javnim ustanovama. Nije se pretvarala: doista je htjela otići, bez obzira na društvenu sablazan, a muž je to pravodobno shvatio. Nije imao hrabrosti za dvoboj s predrasudama: popustio je. Ne u smislu da bi priznao da je u kupaonici bio sapun, jer bila bi to uvreda istini, no nastavili su stanovati u istoj kući, ali u odvojenim sobama, ne obraćajući se jedno drugom ni jednom riječju. Tako su jeli, snalazeći se tako vješto da su jedno drugom slali poruke preko djece, s jednoga kraja stola na drugi, a djeca nisu uviđala da ne razgovaraju.

Budući da u svojoj radnoj sobi nije imao kupaonicu, mudro su riješili sukob zbog jutarnjih šušnjeva, jer bi se on kupao nakon što bi pripremio predavanje i nadasve oprezno, kako ne bi probudio ženu. Često bi se ondje našli istodobno i okrenuli jedno od drugoga kako bi prije spavanja iščetkali zube. Nakon četiri je mjeseca legao u bračnu postelju, samo dok je ona u kupaonici, čitao i, kao što mu se često događalo, usnuo. Legla je uza nj, dovoljno nemarno kako bi se probudio i izašao. Doista, napola se probudio, ali umjesto da ustane, ugasio je svjetiljku i namjestio se na jastuku. Prodrmla mu je rame kako bi ga podsjetila da mora ići u svoju radnu sobu, ali tako mu je godilo što je opet u pradjedovskoj postelji, na perju, da mu je draža bila kapitulacija.

- Ostavi me ovdje! - rekao je. - Da, sapunje bio ondje.

Kad su se prisjećali te zgrade, i u zakutku starosti, ni on ni ona nisu mogli povjerovati začudnoj istini da je ta razmirica bila najteža u pola stoljeća zajedničkoga života, jedina koja im je ulila želju za mutnim smicalicama i za početkom novog života. I kad su već bili blagi starci, čuvali su se da se na to ne podsjetu, jer su netom zacijeljele ozljede opet prokrvarile, kao jučerašnje rane.

Bio je prvi mull karac kojega je Fermina Daza čula kako mokri. Čula ga je prve bračne noći, u brodskoj kabini, kad su plovili u Francusku, dok je ležala, onemoæala od morske bolesti, a mlaz njegova konjskog izvora učinio joj se tako možnim i tako autoritativnim da je pojačao njezin strah od posljedica kojih se bojala. Često se toga sjećala, pogotovo zato što su godine slabile izvor, jer se nikad nije mirila s tim da on ostavlja moker rub školjke kad god se posluži zahodom. Doktor ju je Urbino nastojao uvjeriti, argumentima lako shvatljivima onima koji žele shvatiti, da to svakodnevno ne

ponavlja zbog svojega nemara, kao što ona tvrdi, nego iz organskog razloga: mladenački mu je mlaz bio tako određen i ravan da je u srednjoj školi pobjeđivao u natjecanjima u točnom punjenju boca, tad ih je sve prešišao i prepisao, ali se dugogodišnjom uporabom nije samo istrošio, nego se iskrivio, raspršio i, na poslijetku, pretvorio u maštovit izvor kojim nije moguće upravljati, uza sve njegove napore kako bi ga ispravio. Govorio je: "Zahodsku je školjku zacijelo izmislio netko tko o muškarcima ništa nije znao." Kućnomu je miru pridonosio svakodnevnim činom koji je bio više ponižavajući nego ponizan: toaletnim je papirom sušio rub školjke nakon svake uporabe. Znala je, ali nikad nije ništa govorila, sve dok amonijačna isparavanja u kupaonici nisu postala preopazljiva, a tad je proglasila, kao da je otkrila zločin: "Zaudara na kunićnjak." Pred starost je ta ista tjelesna tegoba nadahnula doktora Urbina na završno rješenje: mokrio je sjedeći, kao ona, te je školjka ostajala čistom, a njemu je bilo voljko.

Tad je jedva sebi bio dovoljan, a nakon okliznuća u kupaonici, koje je moglo kobno završiti, bio je oprezan s tušem. Suvremena kuća nije imala kadu od rafiniranoga kositra na lavlje šape kao u starinskim gradskim kućama. Od nje je odustao iz higijenskih razloga: kada je jedna od tolikih svinjarija Europljana, koji se kupaju samo posljednjega petka u mjesecu, i to u vodi prljavoj od iste one nečistoće koju su htjeli skinuti s tijela. Zato su naručili veliko drveno korito po mjeri, od čvrstoga tropskog stabla guajakana, u kojem je Fermina Daza kupala muža istim obredom kao novorođenčad. Kupanje je trajalo više od sata, u smečkastoj vodi, u kojoj su prokuhali sljezovo lišće i narančine korice, a toliko bi ga smirivalo da bi katkad zaspao u mirisnoj tekućini. Kad bi ga okupala, Fermina Daza pomagala mu se odjenuti, puderom bi mu naprašila kožicu između nogu, kakaovim bi ga maslacom mazala po izjedenim mjestima, gaće mu je navlačila s tolikom ljubavi kao da su pelene i tako bi ga odijevala, dio po dio, od gaća do čvora kravate s topaznom iglom. Bračne su se zore smirile, jer je ulazio u djetinjstvo koje su mu bila oduzela njihova djeca. Ona se, na poslijetku, uklopila u kućni raspored sati, jer godine su i njoj prolazile: sve je manje spavala, a prije svoje sedamdesete godine budila se ranije od muža.

U nedjelju na Duhove, kad je digao pokrivač i vidio truplo Jeremiaha de Saint-Amoura, doktor Urbino uvidio je nešto što mu je dotad bilo uskraćeno u njegovim najbistrijim liječničkim i vjerničkim lutanjima. Kao da se, nakon tolikih godina prisnosti sa smrću, nakon što se toliko s njome borio i opipavao je, uzduž i poprijeko, tad prvi put usudio pogledati joj u lice, a i ona je njega pogledala. Nije bio to strah od smrti. Ne: strah je već godinama bio u njemu, suživio se s njime, bila je to druga sjena na njegovoj sjeni, od one noći kad se trgnuo iz ružna sna i uvidio da smrt nije samo neprekidna vjerojatnost, kao što je uvijek osjećao, nego neposredna stvarnost. Nasuprot tomu, to što je danas vidio bila je tjelesna nazočnost nečega što je, sve dotad, bila tek zamišljena uvjerenost. Razveselio se što je sredstvo Božje providnosti za to začudno otkrivenje bio upravo Jeremiah de Saint-Amour, u kojemu je uvijek gledao sveca koji nije svjestan svog stanja milosti. No kad je iz pisma razabrao njegov pravi identitet, njegovu mračnu prošlost, njegovu nepojmljivu moć varke, osjetio je kako se u njegovu životu dogodilo nešto konačno i nepovratno.

Fermina Daza nije se dala zaraziti njegovom mrzovoljom. Pokušavao je to dok mu je pomagala uvući noge u nogavice i zapucavala mu dugi red puceta na košulji. Nije ju se to doimalo, jer Fermina Daza nije se dala tako lako, pogotovo na nju nije djelovala smrt čovjeka kojega nije voljela. Znala je tek da je Jeremiah de Saint-Amour bio invalid na štakama, kojega nikad nije vidjela, a izbjegao je streljačkom odredu tijekom jednog od tolikih ustanaka na jednom od tolikih antilskih otoka, iz nevolje je postao dječjim fotografom, najtraženijim u pokrajini, a u šahu je pobijedio i nekoga čovjeka, koga se ona sjećala pod prezimenom Torremolinos, a koji se zapravo zvao Capablanca.

- A bio je obični gvajanski bjegunac, osuđen na doživotnu robiju zbog okrutnoga zločina - reče doktor Urbino. - Zamisli, jeo je ljudsko meso!

Dao joj je pismo kojega je tajne htio ponijeti sa sobom u grob, ali ona je svinute listove spremila u toaletni stolić, ne pročitavši ih, a pretinac je zaključala. Bila je naviknuta na muževu nedokučivu moć čuđenja, na njegove pretjerane prosudbe, koje su s godinama postajale sve zamršenijima, na skukenost vidika, koja se nije podudarala s njegovom slikom u javnosti. No tad je i sebe nadmašio. Smatrala je da nije cijenio Jeremiaha de Saint-Amoura zbog onoga što je prije bio, nego zbog onog što je počeo biti kad je stigao, bez ičega na sebi doli svoje izbjegličke naprtnjače, pa nije mogla shvatiti zašto je toliko dotučen sad, kad je naknadno doznao tko je. Nije razumjela zašto se užasava nad tim što je imao tajnu ženu ako je to atavistična navika muškarca njegova soja, pa i njega u nesretnom trenutku, a srceparujućim joj se dokazom ljubavi učinilo to što mu je pomogla ostvariti njegovu nakanu da umre. Rekla je: "Kad bi i ti to odlučio učiniti, iz tako ozbiljnih razloga kao što su njegovi, moja bi dužnost bila učiniti isto kao ona." Doktor Urbino opet se našao na raskrižju jednostavnoga nerazumijevanja, koje ga je pola stoljeća dovelo do očaja.

- Ništa ne razumiješ - rekao je. - Nisam ogorčen zbog onoga što je bio ni učinio, nego zbog toga što nas je tolike godine sve varao.

Oči su mu se zamaglile od lakih suza, ali se pretvarala da ih ne zamjećuje.

- Dobro je učinio - odvratile je. - Da je rekao istinu, ni ti ni ta jadna žena, ni itko u ovome gradu ne biste ga voljeli toliko koliko ste ga voljeli.

Objesila mu je zlatni sat na lancu u zapučak na prsluku, dotjerala mu čvor kravate i stavila topaznu kopču. Obrisala mu je suze i očistila ovlaženu bradu mokrim rupčićem Ague Floride, te mu ga stavila u prsni džep, rastvorivši čipku kao magnoliju. U kućnom tajacu odjekne jedanaest udaraca zidne njihalice.

- Požuri se - rekla je, uhvativši ga ispod ruke. - Zakasnit ćemo.

Aminta Dechamps, žena doktora Lácidesa Olivelle, i njezinih sedam radišnih kćeri, sve su predvidjele kako bi proslava srebrnog pira postala društvenim događajem te godine. Obiteljska kuća, u najstrožem povijesnom središtu, nekoć je bila Riznica, a unakazio ju je firentinski graditelj, koji je ovamo prošao kao zlokobni obnoviteljski vjetar i mnoge kulturne spomenike iz sedamnaestoga stoljeća pretvorio u mletačke bazilike. Imali su šest spavaćih soba i dva salona, za jelo i primanje, prostrane i zračne, ali nedovoljne i za uzvanike iz grada, a kamoli za još mnoštvo probranih koji će doputovati iz daleka. Dvorište isto kao opatijski klaustar, kamena je fontana žuborila u sredini, na gredicama sunčanice, od kojih je, u suton, mirisala cijela kuća, ali ispod arkada nije bilo dovoljno mjesta za toliko otmjenih imena. Tako je odlučeno da će ručak biti u obiteljskoj ladanjskoj kući, udaljenoj deset minuta vožnje automobilom Kraljevskom cestom, gdje je bilo veliko dvorište, golemi indijski lovor i lopoči u blagom riječnom rukavcu. Kuhari iz otmjenog restorana gospodina Sancha, pod nadzorom gospođe de Olivelle, postavili su debelo šareno šatorsko platno ondje gdje nije bilo hlada, a ispod lovora su složili u četverokut stolove za sto dvadeset i dva uzvanika, na svima laneni stolnjak, a na počasnome stolu struči svježih ruža. Podigli su i pozornicu za puhački orkestar, kojemu su na programu bile samo kadrile i nacionalni valceri, a i za gudački kvartet iz Škole za likovnu umjetnost, čime je gospođa Olivella naumila iznenaditi muževa dičnog učitelja, koji će dobiti počasno mjesto na čelu stola. Iako se nadnevak nije poklapao s danom diplome, odlučili su se za nedjelju i Duhove kako bi uveličali svečanost.

Pripreme su počele još prije tri mjeseca, iz straha da bi - u nedostatku vremena - mogli propustiti nešto važno. Naručili su žive kokoši iz La Ciénage de Oro, slavne u cijelom priobalju, ne samo zbog veličine i slasti, nego zato što su, u kolonijalna vremena, čeprkale po naplavnoj nizini pa su im u želucu nalazili komadiće suhoga zlata. Gospođa Olivella je osobno, u pratnji nekih svojih kćeri i posluge, došla na raskošne preoceanske brodove izabrati odasvud najljepše kako bi proslavila zasluge svojega muža. Sve je predvidjela, osim da će proslava biti jedne lipanjske nedjelje u godini poznih kiša. Tek je jutros naslutila opasnost, kad je otišla na pjevanu misu i uplašila se zbog vlage u zraku, vidjela da je nebo tmasto i nisko, a moru se ne vidi obzor. Unatoč tim zloslutnim znakovima, ravnatelj zvjezdarnice, kojega je srela na misi, primirio ju je da tijekom preopasne gradske povijesti, pa i tijekom najokrutnijih zima, nikada nije pala kiša na Duhove. Kad je odzvonilo podne, a već su mnogi uzvanici pijuckali aperitive pod vedrim nebom, zemlja se zatresla od usamljena groma, morski je opaki vjetar pokosio stolove i odnio šatorska platna, a iz neba je počeo prolom oblaka.

Doktor Juvenal Urbino jedva je stigao, u nezapamćenoj oluji, zajedno s posljednjim gostima koje je na cesti sreo, a htio je - kao i oni - od automobila do kuće skakutati kamenjem, preko blatnoga dvorišta, ali je morao prihvatiti poniženje da ga ljudi iz restorana gospodina Sancha na rukama prenesu pod žutim baldahinom od šatorovine. Odvojene su stolove rasporedili, kako su najbolje znali, u kući, ali i u spavaćim sobama, a uzvanici se nisu ni trudili prikriti svoju brodolomničku zlovolju. Vrelo kao u brodskoj kotlovnici, jer morali su zatvoriti prozore kako ne bi ušla kiša nošena vjetrom. U dvorištu je na svakome mjestu na stolu bila ceduljica s imenom uzvanika, na jednoj strani muškarci, a na drugoj žene, kao što je bio običaj. No u kući su se pomiješale ceduljice s imenima pa su sjeli kako je tko mogao, u strci zbog više sile, koja je bar jedanput ustala protiv naših društvenih praznovjerja. U toj kataklizmi Aminta de Olivella kao da je istodobno bila svagdje, promoćene kose i divne haljine poprskane blatom, ali nesreću je podnosila uz nepobjediv smijeh, naučen od muža, kako ne bi dala gušta protivštini. Uz pomoć svojih kćeri, skovanih u istoj kovačnici, uspjela je sačuvati mjesta za počasnim stolom, s doktorom Juvenalom Urbinom u sredini, a nadbiskupom Abdulijem y Reyem njemu zdesna. Fermina Daza sjela je uz muža, kao što je običavala činiti, iz straha da ne zaspi tijekom ručka i ne prolije juhu po suvratku kaputa. Nasuprot je sjeo doktor Lácides Olivella, ženskasti pedesetogodišnjak, izvrsno uščuvan, čiji slavljenički duh nije imao nikakve veze s njegovim pouzdanim dijagnozama. Ostatak su stola zauzeli predstavnici pokrajinske i općinske vlasti, a i lanjska kraljica ljepote, koju je guverner doveo za ruku i posjeo uza se. Iako se od uzvanika nije

zahtijevala posebna odjeća, a pogotovo ne za ladanjski ručak, žene su bile u večernjim opravama, urešene dragim kamenjem, a muškarci uglavnom u tamnim odijelima i crnim kravatama, a neki i u smokingu. Samo su svjetski ljudi, među njima doktor Urbino, imali svakodnevno odijelo. Na svakome mjestu bio je i jelovnik na francuskom, urešen zlaćanim vinjetama.

Gospođa Olivella, užasnuta sparinom, jurila je kućom i molila neka skinu kapute, ali nitko se nije usudio dati primjer. Nadbiskup reče doktoru Urbino da je to u neku ruku povijesni ručak: prvi put za istim stolom - nakon zacijeljenih rana i raspršene kivnosti - sjede dvije protivničke strane koje su tijekom građanskih ratova, još od neovisnosti, krv puštale zemlji. Ta se pomisao podudarala s oduševljenjem liberala, pogotovo mladih, koji su - nakon četrdeset i pet godina konzervativne prevlasti - uspjeli izabrati za predsjednika čovjeka iz svoje stranke. Doktor Urbino nije se slagao: predsjednik liberal isti je kao i konzervativac na predsjedničkom položaju, ali lošije odjeven. No nije htio proturječiti nadbiskupu. Iako bi mu bilo drago istaknuti da na tom ručku nitko nije zbog svog načina mišljenja, nego zbog zasluga svojega gospodskoga podrijetla, koje se uvijek uzdizalo, nad svim političkim nesrećama i ratnim užasima. Doista, u tom pogledu nitko nije nedostajao.

Pljusak je prestao naglo kao što se spustio. Odjednom je na nebu bez oblaka zasjalo sunce, ali je oluja bila tako žestoka da je iz korijena počupala nekoliko stabala, a riječni se rukavac prelio i pretvorio dvorište u lokvu. Najveća je nesreća bila u kuhinji. Nekoliko je štednjaka na drva bilo ozidano iza kuće, pod vedrim nebom, a kuhari su jedva stigli spasiti kotlove od kiše. Mnogo su vremena izgubili izbacujući vodu iz poplavljenih kuhinja i postavljajući nove peći na stražnjoj galeriji. No u jedan sat popodne nesreća je riješena te je još nedostajao samo oblizak, povjeren časnim sestrama klarisama, koje su ga obećale poslati prije jedanaest sati. Strahovalo se da se potok uz Kraljevsku cestu prelio iz svojega korita, kao i tijekom blažih zima, a u tom slučaju oblizak može stići tek oko dva sata popodne. Čim je prestala kiša, otvorili su prozore, a kuću osvježi zrak pročišćen olujnim ozonom. Tad zapovjeda neka orkestar zasniva valcere na terasi ispred trijema, ali tjeskoba se tad samo pojačala, jer su se, zbog odjeka limenih glazbala u kući, morali dovikivati dok su razgovarali. Umorna od čekanja, smješkajući se na granici suza, Aminta de Olivella zapovjedila je neka donesu ručak.

Orkestar Likovne škole počeo je koncert, u svečanoj tišini, prvim taktovima Mozartova *Chassea*. Unatoč sve uznemirenijim i smušenijim glasovima, a i strepi crnih konobara gospodina Sancha, koji su se jedva probijali između stolova noseći zdjele iz kojih se pušilo, doktor Urbino je, sve do završetka programa, uspio jedan kanal održati otvorenim za glazbu. Iz godine u godinu smanjivala mu se moć koncentracije, te je morao na papiru bilježiti svaki šahovski potez kako bi znao nastaviti. No još se mogao baviti ozbiljnim razgovorom i istodobno pratiti koncert, ali nikada nije dostigao magistralne ekstreme jednoga njemačkog dirigenta, svoga velikog prijatelja tijekom boravka u Austriji, koji je čitao partituru *Don Giovannija* dok je slušao *Tannhäusera*.

Učinilo mu se da je druga skladba na programu, Schubertova *Smrt i djevojka*, izvedena jeftinom dramatičnošću. Dok ju je teškom mukom slušao, zbog zveketa pribora na tanjurima, pogled je usmjerio u dječaka rumena lica, koji ga je pozdravio naklonom glave. Nesumnjivo ga je negdje vidio, ali nije se sjećao gdje. Često mu se to događalo, osobito s tuđim imenima, makar mu to bili stari znanci, a i s negdašnjim šlagerima; a to je u njemu izazivalo tako užasnu tjeskobu da je jedne večeri radije htio umrijeti nego to podnositi do zore. Upravo je tonuo prema takvu stanju kad mu je sućutni tračak osvijetlio sjećanje: dečko mu je lani bio đak. Iznenadio se videći ga ondje, u carstvu probranih, ali ga doktor Olivella podsjeti na to da je to sin Ministra zdravstva, a došao je pripremiti diplomski iz sudske medicine. Doktor Juvenal Urbino veselo mu mahne rukom, a mladi liječnik ustane i odgovori mu dubokim naklonom. No ni tad, ni nikad poslije, nije se sjetio da je mladi vježbenik s njim jutros bio u kući Jeremiaha de Saint-Amoura.

Potaknut još jednom pobjedom nad starošću, prepustio se prozračnomu i lepršavomu lirizmu posljednje skladbe na programu, koju nije mogao prepoznati. Poslije mu je mladi violončelist kvarteta, koji se upravo bio vratio iz Francuske, rekao da je to gudački kvartet Gabriela Fauréa, za kojega doktor Urbino nikada nije čuo, iako je uvijek budno pratio sve novosti iz Europe. Posvećena mu, kao uvijek, ali ponajviše kad bi ga vidjela rastresenoga na javnome mjestu, Fermina Daza prestane jesti i spusti svoju zemaljsku ruku na njegovu. Reče mu: "Ne misli više na to." Doktor Urbino joj se nasmiješio s daleke obale zanosa i tad se ponovno zamislio o onom čega se bojala. Sjetio se Jeremiaha de Saint-Amoura, izloženog u ovo doba u lijesu, u svojoj lažnoj ratničkoj odori i s odličjima, pod optuživačkim pogledom djece s portreta. Okrenuo se nadbiskupu kako bi ga izvijestio o samoubojstvu, ali on je već čuo, o tome se mnogo govorilo poslije glavne pjevane mise, a već je primio i molbu generala Jerónima Argotea, u ime karipskih izbjeglica, kako bi ga pokopali u posvećenoj zemlji. Rekao je: "Ta mi je molba potvrdila nedostatak poštovanja." Nato je, ljudskijim tonom, upitao zna li se uzrok samoubojstvu. Doktor Urbino odgovori mu stručnim izrazom, uvjeren da ga je on upravo tad

izmislio: gerontofobija. Doktor Olivella, posvećen svojim najbližim uzvanicima, na tren ih je ostavio kako bi se uključio u razgovor sa svojim učiteljem. Reče: “Šteta se susresti sa samoubojstvom koje nije iz ljubavi.” Doktor Urbino nije se iznenadio što je svoje misli prepoznao u mislima svog najmilijeg učenika.

- Još gore - reče. - Zlatnim cijanidom.

Tad osjeti da je sućut nadvladala gorčinu poteklu zbog pisma, a za to nije zahvaljivao ženi nego glazbenomu čudu. Nadbiskupu je pripovijedao o svetom laiku, kojega je poznavao tijekom polaganih šahovskih sutona, govorio mu je o posvećenosti njegove umjetnosti dječjoj sreći, o njegovoj rijetkoj erudiciji glede svih stvari na svijetu, o spartanskim njegovim navikama - te se i sam začudio kakvom ga je čistoćom duše odjednom uspio posve odvojiti od njegove prošlosti. Nato je gradonačelniku natuknuo koliko bi dobro bilo kupiti arhiv fotografskih ploča kako bi sačuvali slike jedne generacije, koja možda nikada neće biti sretna izvan svojih portreta, a kojoj je u rukama budućnost grada. Nadbiskup se zgrnuo kako to da se aktivni i učeni katolik usudio pomisliti da je samoubojica svetac, ali složio se prijedlogom za kupnju negativa. Načelnika je zanimalo od koga bi ih trebalo otkupiti. Doktora Urbina pekao je jezik od žeravice tajnosti, ali nije odao tajnu nasljednicu arhiva. Reкао je: “Ja ću se za to pobrinuti.” I osjetio se iskupljenim svojom odanosti prema ženi koju je prije pet sati otpratio. Fermina Daza je to uočila pa je tiho od njega izmamila obećanje da će otići na sprovod. Dakako, ići će, rekao je, a težak kamen pao mu je sa srca.

Razgovori kratki i lepršavi. Puhački je orkestar zaszvirao pučki napjev, koji programom nije bio predviđen, a uzvanici su šetali terasama, očekujući da ljudi gospodina Sancha isuše dvorište ako bi se komu plesalo. U dvorani su ostali samo gosti za počasnim stolom, slaveći to što je doktor Urbino odjednom, u završnoj zdravici, istrusio pola čašice brendija. Nitko se nije sjećao da je ikad prije pio, osim čaše izvrsna vina kojom bi zalio izvrsno jelo, ali srce mu je tog popodneva to zatražilo, a njegova je slabost bila obilno nagrađena: opet je, nakon tolikih godina, zaželio zapjevati. Nesumnjivo bi to bio učinio, uz navaljivanje mladog violončelista koji se ponudio da će ga pratiti, da odjednom jedan novi automobil nije projurio blatnim dvorištem, poprskavši svirače, a svojom pačjom trubom uznemirivši patke u ogradama, zaustavivši se ispred kućnoga trijema. Doktor Marco Aurelio Urbino Daza i njegova žena izašli su uz grohotan smijeh, noseći u svakoj ruci čipkom prekriven pladanj. Drugi su slični pladnjevi bili na dodatnim sjedalima, pa i na podu, uz vozača. Bio je to zakašnjeli oblizak. Kad su prestali pljesak i prpošni, podrugljivi zvižduci, doktor Urbino Daza ozbiljno je objasnio da su ga klarise i prije oluje zamolile neka preveze oblizak, ali da je skrenuo s glavne ceste jer mu je netko rekao da gori kuća njegovih roditelja. Doktor Juvenal Urbino prestrašio se, ne čekajući da njegov sin završi priču. No žena ga je pravodobno podsjetila da je osobno zapovjedio neka pozovu vatrogasce kako bi uhvatili papagaja. Aminta de Olivella je, sva ozarena, odlučila oblizak poslužiti na terasama iako su već popili kavu. No doktor Juvenal Urbino i njegova žena otišli su, ne okusivši, jer je jedva imao toliko vremena kako bi, prije ukopa, nakratko prilegao.

Siesta kratka i nemirna, jer je, vrativši se kući, vidio da je iza vatrogasaca ostala podjednaka šteta kao nakon požara. Pokušavajući prestrašiti papagaja, operušali su stablo visokotlačnim šmrkovima, a slabo usmjereni mlaz potekao je kroz prozore glavne spavaonice, nanijevši nepopravljivu štetu pokuštvu i portretima neznanih pradjedova, ovješanih po zidovima. Susjedi su dotrčali čim su čuli tulenje vatrogasnog kamiona, uvjereni da je izbio požar, a još je veća strka izbjegnuta samo zato što škole nedjeljom ne rade. Uvidjevši i da ni dodatnim ljestvama neže doprijeti do papagaja, vatrogasci su počeli mačetama sjeći granje, a samo je pravodobni dolazak doktora Urbina Daze spriječio da ga ne okljall tre do panja. Poručili su da će se vratiti poslije pet ako bi im dopustili odsjeæimango, usput su zablatili unutarnju terasu i salon, a pokidali su turski sag koji je Fermina Daza nadasve voljela. Uostalom, besmislene nesreće, jer svi su smatrali da je papagaj iskoristio strku kako bi otrpnuo u susjedna dvorišta. Doista, doktor Urbino tražio ga je u krošnjama, ali nije čuo odgovor ni na kojem jeziku, ni na zvižduke, a ni na pjesmu, te ga je smatrao izgubljenim i legao gotovo u tri sata. Prije toga je uživao u opipljivoj nasladi, u mirisima tajnoga perivoja svoje mokraće pročišćene mlakim šparogama.

Probudila ga je tuga. Ne ona koju je jutros osjetio pred prijateljevim truplom, nego ona nevidljiva magla koja mu je zasićivala dušu nakon sieste, a koju je tumačio kao Božje upozorenje da proživljava svoja posljednja popodneva. Do pedesete nije bio svjestan veličine, težine i stanja svojih unutarnjih organa. Malo-pomalo, dok je ležao sklopljenih očiju nakon svakodnevne sieste, osjećao ih je u sebi, jedan po jedan, osjećao je i oblik svoga besanog srca, svoje tajnovite jetre, svoje hermetične gušterače, a otkrivao je i da su najstarije osobe mlađe nego on, na posljjetku je postao jedinim preživjelim legendarnih skupnih slika svoje generacije. Shvativši da postaje zaboravan, priskočio je sredstvu za koje je čuo od jednog svog profesora na Medicinskom fakultetu: “Onaj tko nema sjećanja, stvara sebi

papirnato sjećanje.” Bila je to prolazna obmana, jer došao je dotle da je zaboravljao što znače podsjetne bilješke što ih je trpao u džepove, švrljao je cijelom kućom u potrazi za naočalama, koje je već nataknuo na nos, opet bi zaključavao već zaključana vrata, gubio je nit pročitano, jer je zaboravljao premise argumenata ili srodstvo likova. Najviše je strahovao zato što se više nije uzdao u svoj razum: malo je pomalo, u neizbježnome brodolomu, osjećao da gubi rasudbenu moć.

Iz svog je iskustva, iako bez znanstvena temelja, doktor Juvenal Urbino znao da većina smrtnih bolesti ima svoj zapah, ali najizrazitiji je starački zapah. Osjećao ga je iz razrezanih trupala na stolu za seciranje, zamjećivao ih je i u pacijenata koji su najbolje krili svoje godine, i u znoju svoje odjeće i u neopretnom disanju svoje usnule žene. Da nije bio to što je bio, kršćanin staroga kova, možda bi se složio s Jeremiahom de Saint-Amourom da je starost nedolično stanje koje valja pravodobno spriječiti. Jedina utjeha, i nekomu poput njega, koji je i u postelji bio dobar, bilo je polagano i milostivo gašenje ljubavnoga teka: spolni mir. U osamdeset i prvoj bio je dovoljno bistar da shvati kako ga za ovaj svijet drže slabe niti koje su se bezbolno mogle prekinuti jednostavnom promjenom položaja u snu, a ako je činio sve što je moguće kako bi ih održao, bilo je to iz straha da u tami smrti neće sresti Boga.

Fermina Daza počela je pospremati spavaću sobu, koju su vatrogasci uništili, a malo prije četiri zapovjedila je neka njezinu mužu odnesu svakodnevnu limunadu te ga podsjetila da bi se trebao odjenuti za sprovod. Doktor Urbino je tog popodneva na dohvat ruke imao dvije knjige: “Čovjek, ta nepoznanica” Alexisa Carrella i “Pripovijest o San Micheleu” Axela Munthea. Posljednju još nije ni razrezao, a kuharicu Dignu Pardo zamolio je neka mu donese bjelokosni rezač papira, što ga je zaboravio u spavaćoj sobi. No kad su mu ga donijeli, već je čitao “Čovjeka, tu nepoznanicu”, na stranici označenoj omotnicom: još samo nekoliko stranica do svršetka. Čitao je polako, probijajući se meandrima blage glavobolje, koju je pripisivao polučašici brendija tijekom završne zdravice. U predasima čitanja pijuckao je limunadu ili bi grickao kockicu leda. Imao je čarape, košulju bez uškrobljenog ovratnika i rastezljive naramenice na zelene prugice, ovješene niz pojas, a gadila mu se i sama pomisao da se mora preodjenuti za sprovod. Uskoro je prestao čitati, odložio knjigu na knjigu i polako se počeo njhati u pletenom naslonjaču, sa žaljenjem motreći banane u dvorišnom blatu, operušani mango, leteće mrave što naviru nakon kiše, prolazni sjaj još jednog popodneva koje zauvijek odlazi. Zaboravio je da je jednom imao papagaja iz Paramariba, kojega je volio kao ljudsko biće, kad je odjednom čuo: “Kraljevski papagaj!” Čuo je to posve blizu, gotovo uza se, a tad ga ugleda na najnižoj mangovoj grani.

- Bestidniče! - povikao mu je.

Papagaj odgovori istovjetnim glasom:

- Ti si još veći bestidnik, doktore!

Nastavio je s njim razgovarati, ne gubeći ga iz vida, dok je oprezno obuvao čizme kako ga ne bi prestrašio, i nataknuo naramenice te sišao u još blatno dvorište, istražujući palicom tlo kako ne bi posrnuo na trima terasnim stubama. Papagaj se nije micao. Bio je tako nisko da mu je gurnuo štap kako bi se spustio na srebrnu ručku, kao što mu je bio običaj, ali papagaj se izmaknuo. Skočio je na obližnju granu, malo višu, ali dostupniju, jer su na nju naslonili kućne ljestve još prije nego što su stigli vatrogasci. Doktor Urbino odmjeri visinu i pomisli da bi ga mogao uhvatiti popne li se uza dvije prečkice. Prvu je svladao, pjevajući suučesničku pjesmu kako bi skrenuo pozornost plahovite životinje, koja je ponavljala riječi, bez glazbe, ali se postrance sveudilj odmicala s grane. Bez teškoća je svladao i drugu prečkicu, objema se rukama držeći za ljestve, a papagaj počne ponavljati cijelu pjesmu, ne mičući se. Popeo se na treću i četvrtu prečkicu, jer pogrešno je procijenio visinu grane, a tad se ljevicom grčevito prihvatio ljestava, a desnicom pokušao dohvatiti papagaja. Digna Pardo, stara sluškinja koja ga je došla upozoriti da će okasniti na sprovod, s leđa je vidjela muškarca na ljestvama i ne bi povjerovala da je to taj tko je, da nije uočila zelene prugice rastezljivih naramenica.

- Presveti sakramente! - povikala je - Ubit ćete se!

Doktor Urbino stisnuo je papagaja za vrat i slavodobitno uzdahnuo: *ça y est* (imam ga). No odmah ga je ispustio, jer su mu ljestve kliznule ispod nogu i trenutak je visio u zraku, a tek tad pomislio da umire nepričešćen, bez vremena da se zbog ičega pokaje ni da se s ikim rastane, u četiri sata i sedam minuta popodne, u nedjelju na Duhove.

Fermina Daza je u kuhinji kušala juhu za večeru kad je čula užasnuti uzvik Digne Pardo, strku kućne posluge, a nato i susjedstva. Bacila je kuhaču i, koliko su je noge nosile, potrčala nepobjedivom težinom svojih godina, urlajući kao luda, još ne znajući što se dogodilo ispod mangove krošnje, a srce joj se skršilo kad je svog čovjeka vidjela kako nauznak leži u blatu, već u životu mrtav, ali odolijevajući još posljednji trenutak završnom smrtnom udarcu kako bi mu ona imala vremena prići. U gužvi ju je prepoznao, kroza suze neumoljive boli što bez nje umire, posljednji ju je put pogledao

najblistavijim, najtužnijim i najzahvalnijim pogledom što ga je ikad vidjela u pola stoljeća zajedničkoga života, a posljednjim joj je dahom rekao:

- Samo Bog znade koliko sam te volio.

Bila je to znamenita smrt, i ne bez razloga. Čim je završio specijalizaciju u Francuskoj, doktor Juvenal Urbino proćuo se u svojoj zemlji zato što je pravodobno, novim drastičnim metodama - spriječio posljednju epidemiju kolere koja je zahvatila pokrajinu. U prethodnoj, dok je još bio u Europi, u nepuna je tri mjeseca podlegla četvrtina gradskoga stanovništva, među njima njegov otac, također ugledan liječnik. Mladenačkim ugledom i dobrim dijelom obiteljskoga bogatstva, utemeljio je Zdravstvenu udrugu, prvu i godinama jedinu u karipskim pokrajinama, a bio joj je doživotni predsjednik. Postigao je izgradnju prvog vodovoda, prvog kanalizacijskog sustava i zatvorene javne tržnice kako bi sanirali smetište zaljeva Las Ánimas. Uz to je bio predsjednik Akademije za jezik i povijest. Latinski ga je jeruzalemski patrijarh proglasio vitezom Reda Svetoga groba, zbog njegovih usluga Crkvi, a francuska mu je vlada dodijelila Legiju časti u činu komendatora. Bio je glavni nositelj svih vjerskih i građanskih zajednica u gradu, a poglavito Domoljubnoga saveza, što su ga osnovali ugledni građani, bez političkih interesa, a poglavarstvo i mjesnu trgovinu bombardirali su svojim gledištima, prenaprednim za to razdoblje. Među njima je najznatniji bio pokusni let aerostatskog balona koji je na svom prvom letu nosio pismo u San Juan de la Ciénagu, mnogo prije nego što se na zračnu poštu pomišljalo kao na razumnu mogućnost. Zamislio je i Umjetničko središte, koje je utemeljilo Likovnu školu, u istoj kući gdje je i danas, a godinama je bio pokroviteljem travanjskih Cvjetnih igara.

Samo je njemu uspelo ono što se bar jedno stoljeće činilo nemogućim: obnovu Kazališta komedije, koje su, poslije kolonijalnih vremena, bili pretvorili u uzgajalište borbenih pijetlova. Bio je to vrhunac snažne kampanje koja je obuhvatila sve gradske dijelove, u masovnom pokretu koji su mnogi smatrali dostojnim i boljega cilja. Usto se obnovljeno Kazalište komedija otvorilo kad još nije bilo sjedala ni luster a pa su gledatelji morali nositi vlastite stolce i svjetiljke kako bi osvijetlili u predasima. Uvedena je ista etiketa kao na europskim svečanim praižvedbama, koju su gospođe iskorištavale kako bi zabljesnule svojim dugim haljinama i krznenim ogrtačima na pasjoj karipskoj vrućini, ali trebalo je dopustiti ulaz i posluži koja je nosila stolce i svjetiljke, i toliko hrane koliko se smatralo nužnim kako bi se izdržali beskonačni programi, od kojih se jedan oduljio do prve mise. Sezoni je otvorila neka francuska operna kompanija, koja je uvela novost harfe u orkestru, a postala je nezaboravnom zbog besprijekornoga glasa i dramske darovitosti turske sopranistice, koja je pjevala bosa, s prstenjem od dragoga kamenja na nožnim prstima. Već se nakon prvoga čina pozornica jedva vidjela, a pjevači su izgubili glas od dima tolikih svjetiljaka na palmino ulje, ali su gradski kroničari mudro prešućivali te neugodne pojedinosti, a razglašavali znamenite. Nesumnjivo je to bila najzaraznija mjera doktora Urbina, jer je groznica za operom zarazila i gradske dijelove od kojih bi se to najmanje očekivalo, potaknuvši cijelu jednu generaciju Izolda, Otela, Aida i Siegfrieda. No nikad nisu zašli u krajnosti, koje je priželjkivao doktor Urbino, a to je bilo doživjeti da se u stanci pobornici talijanske opere palicama potuku s wagnerovcima.

Doktor Juvenal Urbino nikad nije prihvaćao službene položaje, koje su mu često bezuvjetno nudili, i žestoko je prigovarao liječnicima koji su se služili svojim stručnim ugledom kako bi se popeli na političke položaje. Iako su ga uvijek smatrali liberalom, a na izborima je uglavnom glasovao za kandidate te stranke, više iz tradicije nego iz uvjerenja, a možda je bio posljednji pripadnik otmjenih obitelji koji bi na ulici kleknuo kad god bi prolazila nadbiskupova kočija. Sebe je opisivao kao mirotvorca, pobornika konačne pomirbe između liberala i konzervativaca, za domovinsko dobro. No njegovo je političko ponašanje bilo tako autonomno da ga nitko nije smatrao svojim: liberali su ga obilježili kao zadržtoga konzervativca, konzervativci su tvrdili da mu još posve malo nedostaje pa da bude slobodnim zidarom, a masoni su ga odbacivali kao okorjeloga klerika u službi Svete stolice. Njegovi su ga, manje žestoki, kritičari smatrali aristokratom, ushićenim slastima Cvjetnih igara dok narod krvari u beskonačnom građanskom ratu.

Činilo se da se samo dva njegova postupka ne uklapaju u tu sliku. Najprije selidba u novu kuću, u četvrti bogatih skorojevića, za razliku od stare palače markiza de Castelduera, koja je više od stoljeća bila obiteljska rezidencija. Drugi je potez bila ženidba ljepoticom iz naroda, bez imena i imetka, kojoj su se otmjene plemenitašice potajno rugale, dok se nisu uvjerile da ih sve nadilazi za sedam kopalja svojom urođenom otmjenošću. Doktor Urbino uvijek je osobito vodio računa o tim i mnogim drugim ljagama svoje javne slike, ugleda, a nitko nije bilo toliko svjestan kao on da je posljednji protagonist prezimena koje izumire. Djeca su mu bila neugledni izdanci slavne korenike, bez ikakva sjaja. Marco Aurelio, njegov sin, liječnik kao on i svi prvorođenci svakoga naraštaja, nije napravio ništa znamenito, pa ni dijete, iako je navršio pedesetu. Jedina mu se kći Ofelia udala za dobra bankovna

službenika u New Orleansu, a zašla je u klimakterij kad je rodila tri kćeri, ali bez muškog potomka. Iako ga je peklo to što se prekida njegova krv na izvoru povijesti, doktor Urbino nadalje se bojava smrti zbog usamljena života Ferminine Daze bez nje.

Bilo kako bilo, tragedija nije uzdrmala samo njegove, nego je zarazila i običan svijet, svi su izašli na ulice, zavaravajući se da će nešto vidjeti i čuti, pa bio to makar tek legendarni sjaj. Proglašena su tri dana žalosti, zastave su na javnim zgradama bile spuštene na pola koplja, a zvona su u svim crkvama neprekidno zvonila, sve dok nije zapečaćena kripta obiteljske grobnice. Skupina iz Likovne škole izradila mu je posmrtnu masku kako bi poslužila kao kalup za odljev poprsja u prirodnoj veličini, ali je od nauma odustala, jer se svima činilo da nije dostojanstveno ovjekovječen njegov užas u posljednjem času. Ugledni europski umjetnik, koji se ondje našao na proputovanju, naslikao je golemo platno patetičnoga realizma, na kojemu se vidjelo kako se doktor Urbino popeo na ljestve i smrtni trenutak kad je ispružio ruku kako bi zgrabio papagaja. Jedino što se nije podudaralo s okrutnom istinom njegova prikaza - bilo je to što na slici nije imao košulju bez ovratnika i naramenice na zelene pruge, nego polucilindar i crni kaput, kao na novinskom crtežu u godinama kolere. Ta je slika izložena nekoliko mjeseci nakon nesreće, kako bi je svi vidjeli, u velikoj galeriji Zlatna mjedena žica, u prodavaonici uvozne robe kroz koju je prošao cijeli grad. Nato je bila na zidovima svih javnih i privatnih ustanova koje su se smatrale dužnima odati počast uspomeni uglednoga patricija, a na posljertku je obješana, na drugom sprovodu, u Školi za likovnu umjetnost, odakle su je izvukli - mnogo godina poslije - njezini učenici kako bi je zapalili na Sveučilišnome trgu, kao simbol preživjele estetike i prezrenog vremena.

Od prvog se trenutka udovištva vidjelo da Fermina Daza nije toliko nemoćna kao što je strahovao njezin muž. Bila je nepokolebljiva u odluci da truplo neće poslužiti ni u kakve svrhe, a oglušila se i na počasni brzozjav predsjednika Republike, koji je zapovjedio da ga izlože na odru u svečanoj dvorani pokrajinskoga poglavarstva. Isto se tako smireno usprotivila i tomu da ga izlože u prvostolnici, što ju je osobno nadbiskup zamolio, samo je pristala neka ondje bude tijekom mise uz otvoreni lijes. I nakon posredovanja svojega sina, zbunjenoga tolikim raznim poslovima, Fermina Daza ostala je nepokolebljiva u svom seljačkom uvjerenju da pokojnici ne pripadaju nikomu osim svojoj obitelji, kod kuće će uza nj bdjeti, uz gorku kavu i sirnice, a svatko ga je slobodan oplakivati kako želi. Neće biti tradicionalnog devetonoćnoga bdijenja: vrata su se nakon sprovoda zatvorila, a otvorila su se samo najprisnijim posjetiocima.

Kuća je bila u znaku smrti. Svi su vrijedni predmeti pohranjeni, a na golim su zidovima ostali samo tragovi skinutih slika. Vlastite stolice, a i one posuđene od susjeda, nanizali su uza zid, od salona pa sve do spavaćih soba, prazni su se prostori doimali golemima, a glasovi su avetinjski odzvanjali, jer su uklonili glomazno pokućstvo, sve osim koncertnoga glasovira, koji je ostao u kutu pod bijelom plahtom. U središtu knjižnice, na pisaćem očevu stolu, bez lijesa je izložen onaj tko je, nekoć, bio Juvenal Urbino de la Calle, s posljednjim užasom okamenjenim na licu, pod crnim plaštem, s ratnim mačem vitezova Svetoga groba. Uza nj, sva u crnini, uzdrhtala, ali posve pribrana, Fermina Daza primala je bez dramtiziranja izraze sućuti, jedva se micala, sve do jedanaest sati ujutro sljedećega dana, kad se s trijema rastala od muža, mašući mu rupčićem.

Nije joj se bilo lako pribitati otkako je iz dvorišta čula vrisak Digne Pardo i starca svog života vidjela kako u agoniji leži u blatu. Isprva se ponadala, jer su mu oči bile otvorene, a u zjenicama mu blistavo svjetlo koje nikad prije nije vidjela. Molila se Bogu neka mu dodijeli bar još trenutak kako ne bi otišao, a da ne zna koliko ga je voljela, bez obzira na obostrane sumnje, osjetila je neodoljivu čežnju da s njim počne novi život, kako bi izrekli sve ono što je ostalo nedorečeno, kako bi ponovno dobro učinili sve ono što su nekoć nevaljano radili. No morala se predati neumoljivosti smrti. Bol joj je planula u slijepome bijesu na cijeli svijet, pa i na sebe, a to joj je ulijevalo pribranost i hrabrost kako bi se sama suočila sa samoćom. Otad nije imala predaha, ali se čuvala bilo kakve kretnje kojom bi očitovala svoju bol. Jedini trenutak stanovite - uostalom, nehotične - patetičnosti, bio je u nedjelju, u jedanaest sati navečer, kad su nadbiskupski lijes donijeli, još mirisan na brodsku smolu, bakrenih ručaka i prošivene svilene podstave. Doktor Urbino Daza zapovjedio je neka ga odmah zatvore, jer je kućni zrak bio otešćao od isparavanja tolikoga cvijeća u nesnošljivoj vrućini, a učinilo mu se da već opaža prve ljubičaste sjene na očevu vratu. U tišini se začuo rastreseni glas: "U tim su godinama još za života polutruili." Prije nego što su zatvorili lijes, Fermina Daza skinula je prsten i stavila ga mrtvomu mužu, a nato mu je ruku prekrila svojom, kao što je uvijek činila kad bi ga zatekla kako se u javnosti gubi.

- Uskoro ćemo se vidjeti - rekla mu je.

Florentino Ariza, nevidljiv u mnoštvu uglednika, osjetio je kako ga bolno probada u križima. Fermina Daza nije ga razaznavala u strci prvih izraza sućuti, iako nitko nije bio nazočniji ni korisniji od nje.

u prvim užurbanostima te noći. Uveo je red u prepunim kuhinjama kako ne bi uzmanjkalo kave. Nabavio je dodatne stolice kad ih više nije bilo dovoljno u susjeda, zapovjedio neka u dvorište odnesu višak vijenaca koji više nisu stali u kuću. Pobrinuo se da ne bi nedostajalo brendija za goste doktora Lácidesa Olivelle, koji su tužnu vijest čuli na vrhuncu srebrnoga pira, pa su nahrupili nastaviti slavlje, posjedavši kružno ispod manga. Jedini je znao pravodobno reagirati kad se odbjegli papagaj u pola noći pojavio u blagovaonici, uzdignute glave i raširenih krila, čime je u kući izazvao opću jezu, doimajući se kao pokornička ostavština. Florentino Ariza šćepao ga je za vrat, ne dajući mu vremena da izvikne neku od svojih besmislenih frazetina te ga je u zatvorenoj krletki odnio u konjušnicu. Tako je činio sve, tako diskretno i tako učinkovito da nikomu nije palo na um da se on zapravo miješa u tuđe poslove, nego, naprotiv - nenaplativa je njegova pomoć u najtežoj nesreći koja može snaći kuću.

Bio je ono što je izgledao: uslužan i ozbiljan starac. Koščato i uspravno tijelo, tamna, obrijana koža, pohlepne oči iza okruglih naočala u metalnom bijelom okviru, romantično zavrnuti usukani brci, već pomalo starinski u tom razdoblju. Posljednje je pramenove sa sljepoočnica češljao prema sredini sjajne lubanje i ondje ih lijepio briljantinom, kao završni lijek protiv posvemašnje ćelavosti. Odmah je plijenio svojom urođenom umiljatošću i čeznutljivim držanjem, ali smatrali su to i dvjema sumnjivim vrlinama u okorjeloga neženje. Potrošio je mnogo novca, mnogo domišljatosti i snage volje kako se ne bi opazilo njegovih sedamdeset šest godina, koje je navršio u ožujku, a u samotinjki svoje duše bio je uvjeren da je šutke ljubio mnogo više nego što će ikad više itko na ovome svijetu.

Navečer nakon smrti doktora Urbina, bio je onako odjeven kao kad ga je ta vijest zatekla, kao što se uvijek odijevao, unatoč paklenim lipanjskim vrućinama: tamno odijelo s prslukom, mašna, svilena na celuloidnom ovratniku, pusteni šešir i kišobran od crnog atlasa koji mu je usto služio i kao štap. No kad je počelo svitati, dva je sata nestao s bdijenja, a svjež se, kao ružica, vratio s prvim suncem, obrijan i namirisano kozmetičkim losionima. Na njemu tamni crni kaput, od onih kakvi se nose samo za ukop i na svečanostima Velikoga tjedna, svećani ovratnik s umjetničkom mašnom umjesto kravate i polucilindar. Nosio je kišobran, ali ne samo iz navike, nego zato što je bio siguran da će prije dvanaest sati pasti kiša te je to rekao doktoru Urbinu Dazi ne bi li mogli ubrzati ukop. Doista su to pokušali, jer Florentino Ariza pripadao je obitelji brodarka i bio predsjednikom Karipske riječne kompanije te se moglo smatrati da se razumije u vremensku prognozu. No nisu se mogli pravodobno uskladiti s građanskim i vojnim vlastima, privatnim i javnim korporacijama, vojnim orkestrom i sviračima iz Likovne škole, sa školama i vjerskim zajednicama koje su se već pripremile za jedanaest sati - te je sprovod, predviđen kao povijesni događaj, završio općim bijegom, glavom bez obzira, zbog proloma oblaka. Rijetki su kroz blato dogackali do obiteljske grobnice, zaštićene kolonijalnim ceibom, kojemu se krošnja dizala poviše grobljanskoga zida. Ispod iste krošnje, ali na vanjskoj čestici, namijenjenoj samoubojicama, karipski su izbjeglice jučer popodne pokopali Jeremiaha de Saint-Amoura, a do njega njegova psa, kao što je želio.

Florentino je Ariza među rijetkima izdržao do završetka pokopa. Promoćen do donjega rublja, prestrašen je došao kući, bojeći se da ne zaradi upalu pluća nakon tolikih godina pomne skrbi i pretjeranih mjera opreza. Zapovjedio je neka mu donesu vruću limunadu s uštrckom brendija, popio ju je u postelji s dva fenaspirina i preznojavao se obilno, omotan u vuneni pokrivač, sve dok mu se nije vratila povoljna tjelesna klima. Kad se vratio na zadušnicu, osjećao se preporođenim. Fermina Daza ponovno je preuzela vlast u kući, pospremljenoj i u stanju za primanje, a na oltar u knjižnici stavila je portret pokojnoga muža, naslikan pastelama, s crnim povezom na okviru. U osam je sati bilo toliko svijeta, a zapah podjednako težak kao sinoć, ali je nakon krunice netko poslao u krug molbu da se rano povuku kako bi udova mogla počinuti, prvi put nakon nedjelje popodne.

Fermina Daza se s većinom oprostila uz oltar, ali je posljednju skupinu najbližih prijatelja otpratila na ulična vrata kako bi ih sama zaključala, kao uvijek. Spremala se to učiniti posljednjim dahom, kad je ugledala Florentina Arizu, u najstrožoj crnini, u sredini prazne dvorane. Razveselila se, jer ga je prije mnogo godina izbrisala iz svojega života, a prvi ga je put tada bistro vidjela, pročišćenoga zaboravom. Prije nego što mu je stigla zahvaliti na posjetu, prinio je šešir srcu, uzdrhtao i dostojanstven i probio gnojni ćir, koji mu je bio životna potpora.

- Fermina - rekao joj je - ovu priliku ćekam već više od pola stoljeća, kako bih vam opet ponovio prisegu svoje vjećne vjernosti i ljubavi zauvijek.

Fermina Daza bi pomislila da je pred njom lućak, da nije imala razloga povjerovati da je u tom trenutku Florentino Ariza nadahnut darom Duha Svetoga. Najprije ga je htjela prokleti zato što joj oskvrnjuje kuću dok joj je u grobu još toplo muževo truplo. No sprijećila ju je bijesna dostojanstvenost. "Gubi se", rekla mu je, "i ne pojavljuj se, nikada više svih godina života koje ti preostaju." Širom je otvorila ulična vrata, koja je već bila počela zatvarati, i zaključala:

- A, nadam se, bit će malobrojne.

Čuvši kako zamiru koraci u samotnoj ulici, polako je zaključala vrata, osigurala ih prečkom i zasunima, i sučelila se sama sa svojom sudbinom. Nikad dosad nije bila svjesna težine i veličine drame koju je izazvala kad joj je bilo tek osamnaest godina, a koja će je progoniti do smrti. Prvi je put zaplakala nakon onoga popodneva kad se godila nesreća, bez svjedoka, jer samo je tako znala plakati. Plakala je zbog muževe smrti, oplakivala svoju samoću i bijes, a ušavši u praznu spavaću sobu, oplakivala je sebe, jer rijetke je sate sama prospavala u toj postelji otkako je prestala biti djevicom. Sve što je pripadalo mužu, tjeralo ju je u plač: resicama ukrašene papuče, pidžama ispod jastuka, prostor bez njega u zrcalu toaletnoga stolića, njegov osobni miris na njezinoj koži. Protrnula je zbog nejasne misli: "Oni koje volimo morali bi umrijeti sa svim svojim stvarima." Nije htjela ničiju pomoć da legne, prije spavanja nije htjela ništa pojesti. Dotučena tugom, pomolila se Bogu neka joj te noći pošalje smrt dok spava, i u toj je tlapnji prilegla, bosa, ali odjevena, i istog trenutka usnula. Spavala je ne znajući, ali znajući da je i u snu živa, ima viška pola kreveta, a leži bočno, na lijevoj strani postelje, kao uvijek, ali joj nedostaje protute²a drugoga tijela, na drugoj strani postelje. U snenim je pomislila naslušavala da nikad više neće moći tako spavati i počela je u snu jecati, zajecala je i jecajući spavala, ne mijenjajući položaj na svojoj strani postelje, još dugo, dugo, i nakon što su se uskukurijekali prvi pijetli i probudilo je neželjeno sunce jutro bez njega. Tek je tad uvidjela da je dugo spavala, a nije umrla, u snu jecajući, a dok je, jecajući, spavala, više je mislila na Florentina Arizu nego na svoga pokojnog muža.

Florentino Ariza ni na tren nije prestajao na nju misliti otkako ga je Fermina Daza odbacila, nakon duge i osujećene ljubavi, a otad je prošla pedeset i jedna godina, devet mjeseci i četiri dana. Nije se morao mučiti šarajući svakoga dana crtu na ćelijskome zidu, jer ne bi prošao dan, a da se ne bi dogodilo nešto što bi ga na nju podsjetilo. U vrijeme raskida stanovao je s majkom Tránsitom Arizom, u pola najamne kuće u Prozorskoj ulici, gdje je ona već vrlo mlada imala sitničarsku prodavaonicu, u kojoj je uz to izvlačila niti iz košulja i starih krpa te to kao pamuk prodavala za ratne zavoje. Bio joj je jedinac, plod izvanbračne veze s poznatim brodarom don Píom Petim Loayzom, jednim od trojice braće, utemeljitelja Karipske riječne kompanije, kojom su dali nov poticaj parobrodarskom prometu rijekom Magdalenom.

Don Pío Peti Loayza je umro kad je njegovu sinu bilo deset godina. Iako se uvijek potajno skrbio za njegove troškove, nikad ga nije priznao svojim niti mu osigurao budućnost te je Florentino Ariza nosio samo majčino prezime, iako su svi znali tko mu je otac. Florentino je Ariza, nakon očeve smrti, morao odustati od škole pa se kao šegrt zaposlio u pošti, gdje su mu povjerali otvaranje vreća i svrstavanje pisama. Stao bi ispred ulaza, dizao zastavu određene zemlje i javljao javnosti odakle je stigla pošta.

Svojom je bistrinom privukao pozornost telegrafista, njemačkog useljenika Lotarija Thuguta, koji je svirao orgulje na najvećim svečanostima u prvostolnici i dolazio u kuću davati glazbenu poduku. Lotario ga je Thugut naučio Morseovo pismo i upravljanje telegrafskim uređajem, a već nakon nekoliko sati violine Florentino je Ariza svirao na sluh kao profesionalac. Kad je upoznao Ferminu Dazu, bio je najtraženiji momak svoje društvene sredine, najbolje je plesao uz pomodnu glazbu, napamet recitirao sentimentalne pjesme, a prijateljima je uvijek stajao na raspolaganju kako bi njihovim djevojkama izvodio solo serenade na violini. Slabunjav, indijansku bi kosu zalizivao mirisavom pomadom, a naočale kratkovidnih pojačavale su njegov bespomoćni izgled. Uz slabovidnost ga je morila i kronična začepjenost pa se tijekom cijeloga života morao klistirati. Imao je samo jedno svečano odijelo, naslijeđeno od pokojnog oca, ali ga je Tránsito Ariza tako dobro održavala da se svake nedjelje doimalo novim. Unatoč njegovoj slabašnosti, povučenosti i ozbiljnoj odjeći, djevojke iz njegova staleža vukle su ždrijeb kako bi bile s njim, a on je vukao ždrijeb kako bi bio s njima, sve do dana kad je upoznao Ferminu Dazu i kad je nestalo njegove nedužnosti.

Prvi ju je put vidio jednog popodneva kad mu je Lotario Thugut povjerio da odnese brzojav osobi bez poznatoga prebivališta, imenom Lorenzo Daza. Našao ga je u Evandeoskome perivoju, u jednoj od najstarijih kuća, poluruševnoj, koja je unutarnjim dvorištem podsjećala na opatijski klaustar, zarastao korovom, s kamenom fontanom bez vode. Florentino Ariza nije čuo ljudskog zvuka kad je pošao za bosonogom sluškinjom pod svodovima trijema, gdje su bili još neotvoreni sanduci od selidbe, zidarski alat među ostacima vapna i iskrcane vreće cementa, jer se kuća temeljito obnavljala. U dnu dvorišta improvizirana pisarnica, gdje je, sjedeći za pisaćim stolom, drijemao debeli muškarac kovrčavih zalizaka, koji su mu srastali s brkovima. Zvao se doista Lorenzo Daza, a u gradu za nj nisu znali, jer je stigao prije nepune dvije godine, a nije imao mnogo prijatelja.

Brzojav je primio kao u nastavku zloknobnoga sna. Florentino je Ariza gledao blijede oči s nekom vrstom službene sućuti, pratio kako nesigurnim prstima pokušava slomiti pečat, prigušeni strah srca

štono ga je već toliko puta vidio u toliko primatelja koji još nisu mogli primiti brzog, a da ga ne povežu sa smrću. Zagospodario je sobom čim ga je pročitao. Uzdahnuo je: "Dobre vijesti." Florentinu je Ariza udijelio obveznih pet reala, a uz osmijeh olakšanja dao mu je na znanje da ga ne bi nagradio da je primio neugodnu vijest. Nato ga je otpustio uz stisak ruke, neuobičajen za rastanak s telegrafskim dostavljačem, a sluškinja ga je otpratila do izlaza na ulicu, ne toliko da ga vodi koliko zato da ga nadzire. Prešli su isti put, samo u suprotnom smjeru, trijemom ispod svodova, ali Florentino je Ariza taj put znao da je u kući još netko, jer je bistrinu dvorišta ispunjavao ženski glas, koji je ponavljao štivo. Prolazeći ispred prozora šivaonice, vidio je zrelu ženu i djevojčicu. Sjedile su jedna do druge i pratile štivo u istoj knjizi, koju je žena rastvorila u krilu. Začudio se: kćer uči majku čitati. Pogriješio je tek utoliko što je ta žena bila djevojčicina teta, a ne majka, iako ju je odgajala kao vlastitu kćer. Pouka se nije prekinula, ali je djevojčica digla pogled kako bi vidjela tko prolazi ispred prozora, a taj je slučajni pogled postao izvorištem ljubavne kataklizme koja se nije završila ni nakon pola stoljeća.

Florentino je Ariza o Lorenzu Dazi otkrio samo to da je, kratko vrijeme nakon kolere, došao iz San Juana de la Ciénage, sa svojom jedinicom i svojom neudanom sestrom, a oni koji su ga vidjeli kad se iskrcao, nisu posumnjali u to da će se trajno nastaniti, jer je donio sve što je nužno za lijepo namještenu kuću. Žena mu je umrla kad je kći bila posve malena. Sestra mu se zvala Escolástica, bilo joj je četrdeset godina, a na ulicu je izlazila u habit, jer se zavjetovala svetomu Franji, dok bi u kući samo vezala uže oko pojasa. Djevojčici je bilo trinaest godina, a zvala se kao i pokojna majka: Fermina.

Pretpostavljalo se da je Lorenzo Daza imućan, jer je dobro živio, a nije se znalo čime se bavi. Gotovski je kupio kuću u Evangeoskom perivoju, a dok ju je obnavljao, platio je barem dvaput više nego dvije stotine pesosa u zlatu, koliko je za nju dao. Kći mu je išla u Školu Prikazanja Blažene Djevice Marije, gdje su otmjene gospođice već puna dva stoljeća učile umijeće i zvanje da budu marljive i pokorne supruge. Tijekom kolonijalnog razdoblja i prvih godina Republike, primali su samo nasljednice plemićkih prezimena, ali su se stare obitelji - propale zbog neovisnosti - morale podvrgnuti realnosti novih vremena, a škola je otvorila svoja vrata svim gojenicama koje su mogle platiti, ne mareći za njihovo plemićko podrijetlo, ali uz preduvjet da su zakonite kćeri u katoličkim brakovima. U svakom je slučaju i kola bila skupa, a činjenica da je u nju išla, sama je po sebi svjedočila o imovinskom stanju njezine obitelji, iako ne i o njezinu društvenom položaju. Te su vijesti osokolile Florentina Arizu, jer su mu dokazale da je lijepa djevojčica bademastih očiju na dohvatu njegovih snova. Ipak se strog režim njezina oca uskoro pokazao kao nepremostiva zapreka. Za razliku od drugih učenica, koje su u školu išle u skupini ili u pratnji starije sluškinje, Fermina je Daza uvijek išla sa svojom neudanom tetkom, a svojim je ponašanjem pokazivala da joj nije dopuštena nikakva razonoda.

Florentino je Ariza tako nedužno počeo svoj tajni život usamljenog lovca. Od sedam sati ujutro sjedio bi sam na najneupadljivijoj klupčici u perivoju, pretvarajući se da, u sjeni badema, čita knjigu stihova, sve dok ne bi vidio kako prolazi nemoguća djeva u odori na modre pruge, u dokoljenkama stegnutim gumicom, u muškim cipelama prekrivenih vezica, a jedna joj je jedina debela pletenica, vezana pri dnu mašnom, padala sve do struka. Kretala se prirodno ponosno, uzdignute glave, netremična pogleda, brzim korakom, šiljasta nosa, torbu knjiga prekrivenim je rukama privijala na prsa, a kretala se košutanim hodom, kojim kao da je prkosila sili teži. Uz nju je jedva držala korak teta u smeđoj halji, opasana užetom svetoga Franje, a nije davala ni najmanju priliku za približavanje. Florentino ih je Ariza gledao pri odlasku i povratku, četiri puta na dan, i jedan put nedjeljom, na izlazu s pjevane mise, a bilo mu je posve dovoljno vidjeti djevojčicu. Malo-pomalo ju je idealizirao, pripisivao joj nevjerovatne vrline i zamišljene osjećaje, a već nakon dva tjedna mislio je samo na nju. Odlučio joj je poslati jednostavno ljubavno pismo, ispisano na objema stranama njegovim prelijepim pisarskim rukopisom. No nekoliko ga je dana nosio u džepu, razmišljajući kako bi joj ga predao, a dok je razmišljao, napisao je još nekoliko listova prije nego što bi legao, tako da se prvotno pismo pretvaralo u rječnik udvornih riječi, nadahnutih knjigama koje je naučio napamet tijekom dugoga čekanja u perivoju.

Tražeci način da preda pismo, pokušao je upoznati neke učenice iz Škole Prikazanja Blažene Djevice Marije, ali bile su predaleko od njegova svijeta. Usto mu se nije učinilo razboritim da itko dozna za njegove težnje. Ipak je doznao da je, nekoliko dana nakon dolaska u grad, Fermina Daza bila pozvana na ples, ali joj otac nije dopustio otići, odbrusivši joj: "Sve u svoje vrijeme." Pismo je imalo više od šezdeset listova, ispisanih s obje strana, kad Florentino Ariza više nije mogao odoljeti bremenu svoje tajne pa se potpuno povjerio svojoj majci, jedinjoj osobi kojoj se donekle usuđivao povjeriti. Tránsito se Ariza do suza ganula zbog sinove bezazlenosti u ljubavnim stvarima te ga je pokušavala voditi svojim

znanjem. Najprije ga je uvjerala neka ne preda lirsku knjižurinu, kojom bi samo prestrašio djevojku svojih snova, smatrajući da je ona u pitanjima srca neiskusna kao on. Prvi je korak, rekla mu je, da ona vidi njegovo zanimanje, kako je svojom izjavom ne bi zatekao i kako bi joj ostavio malo vremena i za razmišljanje.

- Prva koju moraš osvojiti - rekla mu je - nije ona nego teta.

Oba su savjeta bila nesumnjivo mudra, ali zakašnjela. Naime, onoga dana kad je Fermina Daza na tren prekinula poduku čitanja teti i pogledala tko prolazi trijemom, Florentino se Ariza nje dojmio svojim bespomoćnim ozračjem. Za večerom je njezin otac spomenuo brzopjav pa je tako doznala što je Florentino Ariza radio u kući i čime se bavi. Još se više počela za njega zanimati, jer je - kao toliki u to vrijeme - telegraf smatrala čarolijom. Florentina je Arizu prepoznala čim ga je prvi put vidjela kako čita ispod stabala u perivoju, iako se nije nimalo uznemirila, sve dok joj teta nije natuknula da ondje već tjednima tako sjedi. A kad su ga i nedjeljom uočile, na povratku s mise, teta je smatrala da toliki susreti nipošto nisu slučajni. Rekla je: "Ne trudi se on zbog mene." Unatoč svojoj strogoći i pokorničkoj halji, teta Escolástica imala je životni nagon i sklonost suučesništvu, bile su joj to najveće vrline, a neodoljivo se uzbuđivala i pri samoj pomisli da se neki mladić zanima za njezinu nećakinju. No Fermina je Daza još bila izvan opasnosti i od jednostavne ljubavne znatiželje. Florentino Ariza ulijevao joj je samo sućut, jer se doimao boležljivim. No tetka joj je rekla da treba dugo živjeti kako bi se otkrila istinska narav svakoga muškarca, a bila je uvjerala da mladić, koji je čekao u perivoju kako bi ih u prolazu vidio, može bolovati samo od ljubavi.

Teta Escolástica bila je pribježište razumijevanja i ljubavi za usamljenu jedinicu braka bez ljubavi. Odgajala ju je nakon majčine smrti, a u odnosu na Lorenza Dazu više se ponašala kao suučesnica nego kao tetka. Pojava Florentina Arize bila joj je tek intimna zabava, više me?u onima koje su izmišljale kako bi im prošlo vrijeme. Četiri puta na dan, prolazeći Evandeoskim perivojem, obje su odmah pogledom tražile slabunjavoga i stidljivoga neuglednog stražara, gotovo uvijek u crnom - bez obzira na vrućinu - koji se pretvarao da čita ispod stabala. "Eno ga", rekla bi ona koja bi ga prva opazila, susprežući smijeh, prije nego što bi on digao pogled i vidio dvije ukočene žene, udaljene od života, koje su - ne gledajući ga - prolazile perivojem.

- Jadnik - primijetila je tetka. - Ne usuđuje ti se pristupiti zato što sam ja s tobom, ali jednoga će ti dana pokušati pristupiti, ako ima ozbiljne namjere, a tad će ti dati pismo.

Predviđajući svakakve protivštine, naučila ju je sporazumijevanju slovima na ruke, tom nužnom pribježištu zabranjenih ljubavi. Te su lakoumne, gotovo djetinjaste zavrzlake, ulijevale Fermini Dazi neobičnu radoznalost, ali mjesecima joj nije palo ni na um da pođe dalje. Nikad nije znala u kojem se trenutku njezina zabava pretvorila u tjeskobu, a kad joj se krv uzburkala od žudnje da ga vidi, no jedne se noći prestrašeno probudila zato što ga je vidjela kako je u mraku gleda s posteljnoga podnožja. Svim je srcem zaželjela da se obistine tetkina predviđanja, molila je Boga neka on smogne hrabrost da joj preda pismo, samo kako bi pročitala što joj piše.

Molitve joj nisu bile uslišane. Naprotiv. Florentino se Ariza upravo tad povjerio majci, koja ga je nagovorila neka nipošto ne preda sedamdeset listova slatkih riječi pa je tako Fermina Daza čekala sve do svršetka godine. Njezina se tjeskoba pretvarala u očaj, jer su se približavali prosinački blagdani: uznemireno se pitala što će učiniti kako bi ga vidjela - i kako bi on vidio nju - tijekom ona tri mjeseca kad nema nastave. Sumnje su neriješene dočekale Badnjak, kad je protrnula naslutivši da je on gleda u svjetini na polnoćki, a od te joj se strepnje uzlupalo srce. Nije se usudila okrenuti glavu, jer je sjedila između oca i tetke. Morala se svladati kako ne bi opazili njezinu zbunjenost. U gužvi na izlazu osjetila ga je, tako blizu i tako jasno u svjetini, da ju je neka neodoljiva sila prisilila da pogleda iza leđa kad je središnjim brodom izlazila iz crkve. Tad je, dva dlana od svojih očiju, vidjela njegova dva ledena oka, blijedo lice, usne skamenjene od ljubavnog užasa. Smetena svojom odvažnošću, grčevito se uhvatila za ruku tete Escolástice kako ne bi pala, a teta je osjetila ledeni znoj kroz čipkastu rukavicu bez prstiju pa ju je utješila neprimjetnim znakom bezuvjetnoga suučesništva. Usred vatrometnih prštanja i bubnjanja, šarenih svjetiljaka u kućnim vežama i žamora svjetine, željne mira, Florentino je Ariza poput mjesečara lutao do zore i kroz suze pratio proslavu, dotučen halucinacijom da se te noći rodio on, a ne Bog.

Bunilo mu se pojačalo sljedećeg tjedna, u doba sieste, kad je neutješan došao do kuće Fermine Daze i vidio nju i tetku kako sjede pod bademima ispred ulaza. Bila je to ponovljena slika pod vedrim nebom koju je vidio prvog popodneva u šivaonici: djevojčica je tetu učila čitati. No Fermina se Daza doimala promijenjenom, bez školske odore, u lanenoj tuniki s mnoštvom nabora, koji su joj se spuštali od ramena kao na grčkom peplumu, a na glavi joj je bio vijenac svježih gardenija te se doimala okrunjenom božicom. Florentino je Ariza sjeo u perivoj, ondje gdje je bio siguran da će biti viđen, a

tada se nije poslužio varkom tobožnjega čitanja, nego je držao otvorenu knjigu, a pogled uperio u iluzornu djevu koja mu nije uzvratila ni jedan samilosni pogled.

Isprva je mislio da je sat štiva ispod badema slučajna promjena, možda zbog beskonačnih radova u kući, ali je sljedećih dana shvatio da će Fermina Daza biti ondje, dostupna mu pogledom, svakog popodneva u isto vrijeme, tijekom tromjesečnih praznika, a ta mu je sigurnost ulijevala novu nadu. Nije imao dojam da je viđen, nije uočio nikakav znak zanimanja ili odbijanja, ali je u njezinoj ravnodušnosti bio neki drukčiji žar, koji ga je naveo da ustraje. Odjednom je, jednog popodneva potkraj siječnja, tetka odložila na stolicu vezivo i ispred ulaza ostavila nećakinju samu, na sagu žutoga lišća, popadalog s badema. Potaknut nenadanom pretpostavkom da je to smišljena prilika, Florentino Ariza prijeđe ulicu i stane ispred Fermine Daze, tako joj je bio blizu da je osjećao dašak njezina disanja i cvjetni miomiris koji će s njom poistovječivati ostatak života. Obratio joj se uzdignute glave, odlučnošću koju će smoći tek nakon pola stoljeća, zbog istoga razloga.

- Molim od vas samo da primite moje pismo - rekao joj je.

Fermina Daza nije očekivala da ima takav glas: zvučan i samouvjeren, nije imao veze s njegovom čeznutljivošću. Ne dižući pogled s veziva, odgovorila mu je: "Ne smijem ga primiti bez očeva dopuštenja." Florentino je Ariza protrnuo od topline toga glasa, čiju prigušenu glazbu neće zaboraviti dok je živ. No ostao je čvrst i odmah odgovorio: "Postignite dopuštenje!" Nato je zapovijed ublažio molbom: "Pitanje je života ili smrti." Fermina ga Daza nije pogledala i nije prestala vesti, ali njezina je odlučnost odškrinula vrata kroz koja je mogao ući cijeli svijet.

- Vratite se svakog popodneva i čekajte dok promijenim mjesto - rekla mu je.

Florentino je Ariza tek sljedećega ponedjeljka shvatio, kad je s perivojske klupeice vidio uobičajeni prizor, s jednom jedinom promjenom: kad je teta Escolástica ušla u kuću, Fermina Daza je ustala i sjela na njezinu stolicu. Florentino je Ariza, s bijelom kamelijom u zapučku kaputa, prešao ulicu i zaustavio se ispred nje. "Ovo je najuzvišeniji trenutak u mom životu", rekao je. Fermina ga Daza nije pogledala, samo je obuhvatila pogledom okolicu i vidjela puste ulice u dubokoj sparini suše, vrtlog otpalog lišća koji je nosio vjetar.

- Dajte mi ga - reče.

Florentino joj je Ariza htio predati onih sedamdeset listova, koje je već znao napamet, toliko ih je puta pročitao, ali se uto odlučio za ono trijezno i jasno ljubavno pismo na pola stranice, u kojemu joj je obećavao samo najvažnije: svoju neugasnu vjernost i vječnu ljubav. Izvadio ga je iz unutarnjega džepa i prinio očima smetene vezilje, koja ga se još nije usuđivala pogledati. Vidjela je modru omotnicu, uzdrhtalu u ruci okamenjenoj od užasa, digla je okvir veza kako bi na nj spustio pismo, ali nije mogla priznati da je vidjela kako mu dršću prsti. Tad se to dogodilo: prhnula je ptica iz bademove krošnje, a njezin je izmet pao na vezivo. Fermina Daza odmakne okvir, skriva ga iza stolice kako on ne bi vidio što se dogodilo i prvi ga put pogleda, sva zajapurena u licu. Florentino Ariza, mrtav-hladan, držeći pismo u ruci, reče: "Za sreću." Zahvalila mu je svojim prvim osmijehom, gotovo mu je istrgnula pismo, presavila ga i skrila u prsluk. Tad joj je pružio kameliju koju je imao u zapučku. Odbila ju je: "Cvijet je to obveze."

Tad se, svjesna da je vrijeme isteklo, povukla u svoju staloženost.

- Sad idite i ne vraćajte se dok vam ne poručim.

Kad ju je Florentino Ariza prvi put vidio, njegova je majka sve pogodila prije nego što joj je ispričao, jer je izgubio dar govora i tek, a u besanim se noćima prevrtao po postelji. No kad je počeo čekati odgovor na svoje prvo pismo, njegovu su tjeskobu pogoršale smekšane stolice i zeleno povraćanje, izgubio je smisao za orijentaciju i odjednom patio od slabosti i nesvjestice, a majka se prestrašila zato što njegovo stanje nije bilo nalik na ljubavne tegobe, nego na znakove kolere. Kum Florentina Arize, stari homeopat, koji je bio povjerenik Tránsito Arize još iz vremena njezine tajne ljubavi, također se isprva užasnua kad je vidio u kakvu je stanju bolesnik, bilo mu je jedva kucalo, sipljivo je disao, oblijevao ga je mrtvački znoj. Pregledom je utvrdio da nema groznicu, nigdje ga ništa ne boli, samo što ga mori hitna želja da umre. Nakon lukavog je propitkivanja, najprije njega pa onda majke, još jednom potvrdio da ljubav ima iste simptome kao kolera. Propisao je da pije lipov čaj kako bi smirio živce i preporučio promjenu zraka, kako bi u daljini potražio utjehu, ali je Florentino Ariza priželjkivao upravo suprotno: naslađivati se svojim mukama.

Tránsito Ariza bijaše oslobođena kvarteronka, siromaštvo joj je nagrizlo sretan nagon, a sa sinovim je patnjama suosjećala kao da su njezine. Davala mu je lipov čaj kad bi buncao, omatala ga vunenim pokrivačima kako se ne bi tresao od studeni, ali istodobno ga je ohrabivala neka uživa u svojoj klonulosti.

- Iskoristi dok si mlad pa se napati koliko možeš - govorila mu je. - Ne traje to cijeli život.

Dakako, u pošti nisu tako mislili. Florentino se Ariza prepustio lijenosti, a iz rastresenosti je pobrkao zastave kojima je najavljivao odakle je stigla pošta pa je tako jedne srijede digao njemačku kad je stigao brod tvrtke Leyland s poštom iz Liverpoola, a katkad je znao pokazati zastavu Sjedinjenih Država, a uplovio bi brod tvrtke Compagnie Générale Transatlantique, s poštom iz Saint-Nazairea. Ljubavne su zabune izazvale tolike teškoće u dostavi i tolike javne prosvjede da Florentino Ariza nije izgubio službu samo zato što ga je Lotario Thugut zadržao u telegrafu i odveo ga neka u prvostolničkom zboru svira violinu. Njihova se sloga teško mogla razumjeti, zbog razlike u godinama, jer mogli su biti djed i unuk, ali na poslu su se podjednako dobro slagali kao u lučkim svratištima, u koja su svraćali noćnici, bez obzira na svoj stalež, od najjadnijih pijanaca do otmjeno odjevenih gospodičića, koji su odlazili s gala svečanosti u Društvenom klubu kako bi jeli pržene ciple s kokosovom rižom. Lotario je Thugut onamo običavao zalaziti poslije posljednje telegrafске smjene, a često je zoru dočekivao ločući jamajka rum i svirajući harmoniku s ludim posadama antilskih škunera. Krupan, volovske šije, zlatne brade i frigijske kape, koju bi stavljao za noćne izlaske: samo mu je nedostajao niz zvončića kako bi bio isti sveti Nikola. Bar bi jedanput u tjednu završavao s noćnom ptičicom, kako ih je zvao, od onih, mnogobrojnih, koje su prodavale hitnu ljubav u hotelu na sat mornarima. Čim je upoznao Florentina Arizu, najprije ga je, učiteljskim užitkom, uputio u svoje rajске tajne. Izabirao mu je ptičice koje su mu se činile najboljima, s njima se pogađao za cijenu i način, a usluge mu je ponudio platiti iz svojega džepa. Florentino Ariza nije pristajao: bio je djevac i naumio je takav ostati, sve dok ne bude iz ljubavi.

Hotel je bio trošna kolonijalna palača, a veliki saloni i mramorne prostorije bili su podijeljeni kartonskim pregradama, na kojima su bile rupice, probušene broševima, a unajmljivali su ih i za čin i za virenje. Govorkalo se o zabadalima kojima su iglicom iskopali oko, o jednom koji je u uhođenoj ženi prepoznao svoju zakonitu, o plemićima koji su dolazili, preodjeveni u piljarice, kako bi dali sebi oduška s nostromima iskrcanim na nekoliko dana, i o mnogim drugim zgodama i nezgodama uhoda i uhođenih, da se Florentino Ariza užasavao i same pomisli na to da uđe u susjednu prostoriju. Lotario ga Thugut nije uspio uvjeriti da su vidjeti i biti viđen profinjenosti europskih kneževa.

Suprotno onomu što bi se očekivalo zbog njegove pretilosti, Lotario je Thugut imao kerubinsku kitu, poput ružina pupoljka capullo, ali bila mu je to sretna mana, jer su se najprekaljenije ptičice rječkale za sreću koja će s njim leći, a od njihovih su se urlika - kao da ih neko kolje - tresli potpornji palače, a od straha su podrhtavali njihovi duhovi. Navodno se služio pomadom otrovnih zmija i poticao ženska najosjetljivija mjestašca, ali se kleo da nema drugih pomagala od onih kojima ga je Bog obdario. Umirući od smijeha, govorio je: "To je čista ljubav." Morale su proći mnoge godine kako bi Florentino Ariza shvatio da je to možda opravdano govorio. Uvjerio se u to tek u naprednijem razdoblju svojega sentimentalnog odgoja, kad je upoznao čovjeka koji je kraljevski živio iskorištavajući istodobno tri žene. Sve su mu tri u zoru podnosile račun, ponizne pred njegovim nogama kako bi im oprostio mršavu zaradu, a jedina usluga koju su tražile bila je da legne s onom koja bi mu donijela najviše novca. Florentino je Ariza smatrao da samo užas može navesti na toliku poniznost. No jedna ga je od njih triju iznenadila suprotnom istinom.

- Te se stvari - rekla mu je - mogu činiti samo iz ljubavi.

Lotario Thugut nije zbog svojih jebačkih vrlina koliko svoje osobne umilnosti postao jednim od najcjenjenijih hotelskih gostiju. Florentino je Ariza, šutljiv i migoljav, također stekao gospodarevo poštovanje pa se, u najžešćim trenucima svoje tuge, običavao zatvoriti kako bi čitao stihove i plačljive romane u sparnim sobicama, a njegovi su snovi ostavljali gnijezda tamnih lastavica na balkonima i cmokanje, lepet krilima u mrtvilu sieste. U sumrak, kad bi vreline popustila, nije mogao a da ne čuje razgovore muškaraca koji su se, nakon radnoga dana, dolazili opustiti uz brzu ljubav. Florentino je Ariza tako doznao za mnoge nevjere, a i za državne tajne, što su ih ugledni gosti, ali i mjesni moćnici, povjeravali svojim kratkotrajnim ljubavnicama, ne mareći može li ih čuti neko u susjednim sobama. Tako je doznao da je, četiri milje sjeverno od arhipelaga Sotoventa, još od osamnaestoga stoljeća potopljen španjolski galijun koji je vozio više od pet stotina milijarda pesosa čistoga zlata i dragog kamenja. Ta ga je priča zadivila, ali se u nju uputio tek nakon nekoliko mjeseci, kad ga je ljubavno ludilo potaknulo željom da izvuče potopljeno blago kako bi se Fermina Daza kupala u zlatnim bazenima.

Mnogo godina poslije, kad se nastojao prisjetiti kakva je doista bila djeva idealizirana pjesničkom alkemijom, nije je mogao odvojiti od srceparajućih sutona tog razdoblja. I kad bi je neopažen vrebao, onih tjeskobnih dana dok je čekao odgovor na svoje prvo pismo, vidio bi je, preobraženu u treptajima u dva sata popodne, pod rosuljom bademovih latica, gdje je u svako doba godine vječno trajao travanj. Tad ga je pratiti na violini Lotarija Thuguta, na povlaštenom vidikovcu kora, zanimalo samo zato da bi vidio kako joj se tunika leluja na lahoru pjesama. Prisjela mu je slast, iz vlastite gluposti, jer mu se

mistična glazba činila toliko bezopasnom u usporedbi s njegovim duševnim stanjem da ju je pokušavao učiniti uzbudljivijom ljubavnim valcerima pa ga je Lotario Thugut morao udaljiti iz zбора. U to je doba popustio želji da pojede gardenije koje je Tránsito Ariza uzgajala u dvorišnim lončanicama pa je tako upoznao okus Fermine Daze. Tad je u majčinoj škrinji slučajno našao litru kolonjske vode, koju su švercali mornari tvrtke Hamburg American Line, a nije odolio napasti da je kuša kako bi potražio druge okuse voljene žene. Sve do zore je pio kolonjsku vodu, opijajući se Ferminom Dazom u vatrenim gutljajima, najprije u lučkim krčmama, a poslije, zagledan u more, od nasipa na kojima su utješnu ljubav vodili zaljubljenici bez krova nad glavom, sve dok se nije onesvijestio. Tránsito ga je Ariza unezvjerena čekala do šest sati ujutro, tražila ga u najnevjerojatnijim zaklonima, a malo poslije podneva našla ga je kako se prevrće u lokvi mirisne bljuvotine, na zavoju zaljeva gdje more izbacuje obješene žrtve.

Oporavak je iskoristila kako bi ga ukorila zato što pasivno čeka da mu odgovori na pismo. Podsjetila ga je na to da slabići nikad neće ući u ljubavno carstvo, nemilosrdno i sitničavo, zato što se žene podaju samo odlučnim muškarcima, koji im ulijevaju sigurnost, za kojom toliko žude kako bi se sučelile sa životom. Florentino je Ariza lekciju usvojio možda i bolje nego što je trebalo. Tránsito Ariza nije mogla sakriti ponos, pohotljiviji nego majčinski, videći ga kako izlazi iz sitničarske prodavaonice, u crnom odijelu, pustenom šeširu i lirskom celuloidnom ovratniku. U šali ga je upitala ide li na sprovod.

- Dođe mu na isto - odgovorio je pocrvenjevši do ušiju.

Vidjela je da jedva diše od straha, ali bio je nepokolebljivo odlučan. Na posljatku ga je opomenula, blagoslovila ga i - gušeći se od smijeha - obećala mu još jednu bocu kolonjske vode kako bi zajedno proslavili pobjedu.

Otkako je, prije mjesec dana, predao pismo, često je prekršio obećanje da se neće vraćati u perivoj, ali je pazio da ne bude viđen. Sve je bilo isto. Sat čitanja ispod stabala završio bi oko dva popodne, kad bi se grad budio nakon sieste, a Fermina je Daza uz tetu vezla sve dok vreline ne bi popustila. Florentino Ariza nije čekao da teta uđe u kuću, nego je ulicu prešao ratničkim koracima kojim je zatomio klecanje u koljenima. Nije se obratio Fermini Dazi, nego teti.

- Učinite mi uslugu pa me na tren ostavite samoga s gospođicom - rekao joj je. - Moram joj reći nešto važno.

- Drzniče! - odgovorila je tetka. - Nema toga o njoj što ja ne bih smjela čuti.

- Onda joj neću ništa reći, ali, upozoravam vas: bit ćete odgovorni za ono što se dogodi.

Escolástica Daza nije takvo ponašanje očekivala od idealnog udvarača, ali ustala je prestrašena, prvi put obuzeta snažnim dojmom da iz Florentina Arize progovara Duh Sveti. Ušla je u kuću promijeniti igle, a ispod badema pred ulazom ostavila je dvoje mladih.

Fermina je Daza posve malo znala o šutljivom udvaraču koji je doletio u njezin život poput zimske lastavice, a kojemu ne bi znala ni ime da nije potpisao pismo. Doznala je da je sin marljive i ozbiljne neudane žene, nepovratno obilježene vatrenim žigom mladenačkoga grijeha. Znala je da nije raznoslač brzobjava, kao što je pretpostavljala, nego stručni službenik blistave budućnosti. Vjerojatno je njezinu ocu donio brzobjav samo da bi nju vidio. To ju je ganulo. Znala je i da svira u zboru, a iako se nikad nije usuđivala dići pogled tijekom mise kako bi to provjerila, jedne se nedjelje uvjerala da druga glazbala sviraju svima, a violina samo njoj. Nije bio muškarac kakvoga bi izabrala. Svojim naočalama nahočeta, svećeničkim odijelom i tajanstvenim postupcima izazvao je u njoj znatiželju, kojoj je teško odolijevala, ali nije nikad pomislila da je ta znatiželja tek jedna od tolikih ljubavnih krinka.

Ni sama nije shvaćala zašto je prihvatila pismo. Nije se zbog toga grizla, ali joj se, zbog sve jače nužnosti da odgovori, pretvorilo u smetnju za život. Svaka očeva riječ, svaki slučajni pogled, njegove najobičnije kretnje činile su joj se smicalicama kako bi otkrio njezinu tajnu. Bila je u tolikoj panici da je izbjegavala govoriti za stolom, iz straha da bi se mogla izdati neopreznom riječi. Tajila je i teti Escolástica, iako je ona dijelila njezinu suzdržanu tjeskobu. U svako se doba dana i nepotrebno zaključavala u kupaonicu pa opet čitala pismo, nastojeći otkriti tajni jezik, čarobnu formulu skrivenu u nekom od trista četrnaest slova tih pedeset osam riječi, u nadi da će razabrati i nešto više nego što piše. Nikad nije našla ništa više nego nakon prvog čitanja, kad je, uzlupana srca, odjurila u kupaonicu i razderala omotnicu, u tlapnji da je to opširno i grozničavo pismo, a našla je samo namirisani list čija ju je odlučnost prestrašila.

Isprva nije ozbiljno mislila da je dužna odgovoriti, ali pismo je bilo tako izričito da ga nije mogla izbjeći. U međuvremenu je, u oluji sumnja, zatjecala sebe kako na Florentina Arizu misli češće i s većim zanimanjem nego što je htjela sebi dopustiti, dapače, zabrinuto se pitala zašto više nije u perivoju u uobičajeno vrijeme, zaboravivši da ga je ona zamolila neka se ne vraća dok ona ne smisli odgovor. Tako je o njemu, na posljatku, razmišljala kao što nikad nije očekivala da se na nekoga može

misлити, naslućivala ga i ondje gdje ga nije bilo, priželjkivala da bude i ondje gdje nije mogao biti, odjednom bi se probudila, čvrsto uvjereni da je u mraku gleda dok spava, tako da je, onoga popodneva kad je čula njegove odlučne korake po sagu žutoga perivojskoga lišća, jedva povjerovala da je opet nije prevarila mašta. No kad je od nje zahtijevao odgovor, odlučnošću koja nije imala veze s njegovom tugaljivošću, svladala je strah i pokušala se izvući istinom: ne zna što bi mu odgovorila. No Florentino Ariza nije prešao preko ponora da bi se sada dao zastrašiti.

- Ako ste prihvatili pismo - rekao je - neuljudno je ne odgovoriti.

Bio je to svršetak labirinta. Fermina se Daza svladala i opravdala zbog odgode, svečano mu obećavši da će, prije nego što završe praznici, dobiti odgovor. Ispunila ga je. Posljednjega veljačkoga petka, tri dana prije početka nastave, teta Escolástica došla je na poštu pitati koliko bi stajao brzovoz u selo Piedras de Moler, koje nije bilo ni na telegrafskom popisu, a puštala je da je uputi Florentino Ariza, kao da se nikad prije nisu vidjeli, a kad je odlazila, pretvarala se da je na polici zaboravila molitvenik u gušterovoj koži, a u njemu tanku omotnicu zlaćanih vinjeta. Florentino Ariza, preobražen srećom, ostatak je popodneva jeo ruže i čitao pismo, prečitavajući svako slovo i jedući sve više ruža što je dulje čitao, a u ponoć ga je toliko puta pročitao i pojeo toliko ruža da ga je majka morala uhvatiti za glavu, kao tele, kako bi popio ricinusovo ulje.

Bila je to godina vatrene ljubavi. Ni on ni ona nisu živjeli ni za što drugo osim zato da misle jedno na drugo, da sanjaju jedno o drugome, da iščekuju pismo podjednako tjeskobno kao što su na njih otpisivali. Nikada tog bunovnoga proljeća, a ni sljedeće godine, nisu imali prilike izmijeniti usmeno koju riječ. Dapače, otkako su se prvi put vidjeli pa sve dok joj - pola stoljeća poslije - nije ponovio svoju odluku, nikad nisu imali ni jedne prilike da se vide u četiri oka ni da govore o svojoj ljubavi. No u prva tri mjeseca nije prošao dan, a da jedno drugomu nisu pisali, katkad i dva puta na dan, sve dok se teta Escolástica nije prestrašila proždrljivosti lomače koju je i ona pomogla upaliti.

Od prvoga pisma, koje je u poštu odnijela potaknuta žeravicom osvete zbog svoje sudbine, dopustila je gotovo svakodnevnu razmjenu poruka tijekom uličnih susreta, koji su se doimali slučajnim, ali nije imala hrabrosti kumovati njihovom razgovoru, ma kako banalan i kratak bio. No nakon tri je mjeseca shvatila da se nećakinja nije prepustila mladenačkomu hiru, kao što joj se isprva činilo, a ljubavni požar prijeto i njezinu životu. Escolástica Daza nije imala drugog izvora za život osim bratove milosti, a znala je da joj taj silnik nikad ne bi oprostio sličnu zlorabu povjerenja. No u vrijeme završne odluke nije imala srca zadati nećakinja istu nepopravljivu nesreću koja je nju svrdlala još od mladosti pa joj je dopustila da se posluži varkom koja se doimala posve bezazleno. Nadasve jednostavna metoda: Fermina bi Daza ostavila pismo u nekom skrovištu, na svakodnevnom potezu između kuće i škole, a u tom bi pismu označila Florentinu Arizu gdje očekuje odgovor. I Florentino je Ariza isto tako postupao. Tako su ostatak godine grizodušje tete Escolástice preuzele krstionice u crkvama, duplje drveća, pukotine trošnih kolonijalnih utvrda. Katkad bi našli pokisla i zablacena pisma, oštećena prirodnim protivštinama, a neka su se, iz raznih razloga, zagubila, ali uvijek bi našli načina da opet uspostave vezu.

Florentino je Ariza svake noći pisao, bez milosti za sebe, trujući se, od slova do slova, dimom svjetiljaka na palmino ulje u prostoriji iza sitničarske prodavaonice, a pisma su mu postajala sve dulja i luđa što se više trudio oponašati svoje omiljene pjesnike iz Pučke biblioteke, koja je u to doba već stigla do osamdesetoga sveska. Majka, koja ga je tako gorljivo poticala da u mukama uživa, počela se zabrinjavati za njegovo zdravlje. "Iskapit ćeš mozak!", vikala mu je iz spavaće sobe kad bi čula prve pijetlove. "Nema žene koja bi to zaslužila." Nije se sjećala da je poznavala ikoga u takvu stanju zaludenosti. Nije je slušao. Katkad bi došao u poštu nakon neprospavane noći, kose buntovne od ljubavi, nakon što bi ostavio pismo u dogovorenom skrovištu, kako bi ga Fermina Daza uzela na putu u školu. Ona je, zbog očeve budnosti i iskvarene redovničke sumnjičavosti, jedva stigla ispuniti pola lista iz svoje školske bilježnice, zatvorena u kupaonici ili pretvarajući se da bilježi na satu. No ne samo zbog žurbe i straha da je ne otkriju, nego i zbog njezine naravi, njezina su pisma izbjegavala bilo kakvu sentimentalnu pogibelj i svodila su se na iznošenje zgoda iz njezine svakodnevice, marljivim stilom brodskoga dnevnika. Zapravo su to bila pisma zavaravanja, namijenjena održavanju žeravice, ali ruku u vatru nije gurala, dok je Florentino Ariza izgarao u svakom retku. Želeći je zaraziti svojim ludilom, slao joj je ministihove, urezane brošem na kamelijinim laticama. On je, a ne ona, smogao hrabrosti pa u jedno pismo stavio pramen svoje kose, ali nije primio željkovani odgovor, to jest cijeli pramen iz pletenice Fermine Daze. Ipak ju je gurnuo korak dalje, jer otad mu je počela slati sasušene listove iz rječnika, leptirova krila, perje čarobnih ptica, a za rođendan mu je darovala četvorni centimetar habita svetoga Petra Klavera, koje su u to doba tajno prodavali po cijenama nedostupnim učenici poput nje. Jedne se noći Fermina Daza neočekivano probudila, preplašena violinskom serenadom i vječito istim valcerom. Protrnula je, shvativši da je svaka nota zahvala na

laticama iz njezina herbarija, na vremenu koje je otela aritmetici kako bi mu pisala, na strahu pred ispitima, jer je više mislila na njega nego na prirodopis, ali nije se usudila povjerovati da je Florentino Ariza sposoban za sličnu nerazboritost.

Sutradan za doručkom Lorenzo Daza nije mogao odoljeti znatiželji. Prvo zato što nije znao što na jeziku serenada znači jedna jedina skladba, a drugo zato što - iako je pozorno slušao - nije znao odrediti kojoj je kući svirano. Teta Escolástica je, hladnokrvnošću kojom je nećakinji oduzela dah - potvrdila da je kroz rebrenice u spavaonici vidjela usamljenoga violinista s onu stranu perivoja, a jedna je skladba, u svakom slučaju, znak prekida. Florentino je Arica, u svom pismu od toga dana, potvrdio da je on svirao serenadu, sam je skladao valcer i dao mu ime kojim je u srcu nazivao Ferminu Dazu: Okrunjena božica. Više ga nije svirao u perivoju, nego na mjesečini, na probranim mjestima, kako bi ga ona, u spavaćoj sobi, bez straha slušala. Jedno je od njemu najmilijih mjesta bilo sirotinjsko groblje, izloženo suncu i kiši na ubogom brežuljku, na kojemu su spavali lešinari, a gdje je glazba natprirodno odjekivala. Poslije je naučio raspoznavati u kojem smjeru puše vjetar pa je tako bio siguran da njegov glas dopire onamo dokle i treba.

Te je godine u kolovozu zaprijetila opasnost da se proširi novi građanski rat, jedan od tolikih koji su više od pola stoljeća harali zemljom. Vlada je u državama karipskog priobalja uvela izvanredno stanje i redarstveni sat u šest navečer. Već je bilo nemira i vojska je izvela razne odmazde, no Florentino je Ariza bio tako zbunjen da nije shvaćao stanje oko sebe pa ga je jedne zore zatekla vojna ophodnja kako svojim ljubavnim izazovima ometa mrtvacima čistoću. Čudo ga je spasilo od prijekoga suda i strijeljanja, pod optužbom da je uhoda, koji G-ključem šalje znakove liberalnim brodovima-pljačkašima susjednih voda.

- Kakva uhoda, u smokve! - rekao je Florentino Ariza. - Samo sam nesretni zaljubljenik.

Tri je noći spavao okovanih gležnjeva u samicama mjesne posade. No kad su ga oslobodili, osjetio se razočaranim zbog kratkoće zatočeništva. A i pod stare dane, kad su mu se u sjećanju miješali i drugi ratovi, smatrao je da je jedini u gradu - a možda i u državi - zbog ljubavnog slučaja vukao verige teške dva i pol kilograma.

Imale su se navršiti dvije godine bjesomučnog dopisivanja kad je Florentino Ariza, u pismu od samo jednog ulomka, svečano ponudio brak Fermini Dazi. U prethodnih joj je šest mjeseci nekoliko puta slao bijelu kameliju, ali bi mu je vraćala u svom sljedećem pismu, kako ne bi posumnjao u nezinu spremnost da mu nastavi pisati, ali bez zaručnice ozbiljnosti. Zapravo je putovanje kamelija u oba smjera uvijek smatrala ljubavnom igrom, a nikad to nije smatrala sudbinskim prekrizjem. Kad je stigla svečana prosidba, osjetila se ogrevena prvim pandžicama smrti. Prestrašena je to rekla teti Escolásticoi, a ona ju je savjetovala, hrabrošću i bistrinom koje nije imala kad joj je bilo dvadeset godina, a morala je odlučiti o svojoj sudbini.

- Odgovori mu da hoćeš - rekla joj je. - Makar umireš od straha, makar se poslije pokajala, jer ćeš se, na svaki način, kajati cijeloga života ako mu odgovoriš da nećeš.

No Fermina se Daza toliko zbunila da je zatražila rok za razmišljanje. Najprije je zatražila mjesec dana, pa drugi i treći, a kad se navršio četvrti mjesec, bez njezina odgovora, opet je primila bijelu kameliju, ali ne samo u omotnici kao prije, nego s presudnom objavom da je to posljednja: sad ili nikad. Tad je Florentino Ariza vidio lice smrti, istoga popodneva, kad je primio pisamce, istrgnuto iz školske bilježnice, samo jedan red ispisan olovkom: "Pa dobro, udat ću se za vas ako mi obećate da me nećete siliti da jedem patlidžane."

Florentino Ariza nije bio pripreman na taj odgovor, ali je njegova majka bila. Kad joj je, prije pola godine, prvi put iznio svoju nakanu da se oženi, Tránsito je Ariza poduzela sve kako bi unajmila cijelu kuću, koju su dotad dijelili s još dvjema obiteljima. Bila je to jednokatnica iz sedamnaestoga stoljeća, ondje je u doba španjolske vlasti bila Duhanska uprava, a upropašteni su je vlasnici morali iznajmljivati zato što nisu imali sredstava za održavanje. Jedan je dio gledao na ulicu, gdje je bila maloprodaja duhana, a drugi u dno popločanoga dvorišta, gdje se nalazila tvornica i velika konjušnica kojom su se stanari sad služili kao praonicom i sušionicom rublja. Tránsito je Ariza zauzimala prvi, korisniji i ušćuvaniji dio, iako i najmanji. U nekadašnjoj je maloprodaji duhana sad bila njezina sitničarija, s velikim izlazom na ulicu, a do nje nekadašnje skladište, koje je imalo samo prozorčić za zračenje. Ondje je spavala Tránsito Ariza. Drugi je dio maloprodaje zauzimalo skladište, odvojeno drvenom pregradom. Bio je ondje stol s četiri stolice, a istodobno je služio za jelo i za pisanje. Florentino je Ariza ondje vješao visaljku kad ga zora ne bi zatekla u pisanju. Dovoljno za njih dvoje, ali pretijesno za treću osobu, a pogotovo za gospođicu iz Škole Prikazanja Blažene Djevice Marije, čiji je otac posve obnovio ruševnu zgradu, dok su obitelji, koje su nosile sedam naslova, lijegale bojeći se da će im se tijekom spavanja srušiti krov. Tránsito se Ariza s vlasnikom dogovorila da joj iznajmi i dvorišnu galeriju, a ona će mu zauzvrat pet godina održavati kuću u dobru stanju.

Sredstava je imala. Osim zarade u sitničariji i od izvlačenja pamučnih niti za hemostatske zavojce, što bi joj bilo posve dovoljno za skroman život, umnožavala je uštedevinu uzajmljujući svojim klijenticama, stidljivim novim siromašicama, koje su prihvaćale njezine prekomjerne kamate zauzvrat za njezinu šutnju. Gospođe kraljevskoga držanja silazile su iz kočija ispred njezine sitničarske prodavaonice, bez nepoželjnih dadilja i slugu, a dok su se pretvarale da kupuju nizozemsku čipku i vrpce, uz jecaje su zalagale posljednje nakite od žute kovine svojeg izgubljenoga raja. Tránsito ih je Ariza izvlačila iz nedaća s tolikim obzirom prema njihovu plemstvu da su mnoge odlazile zahvalnije na časti nego na usluzi. U nepunih je deset godina poznavala, kao svoje, dragulje koji su toliko puta otkupljeni pa opet u suzama založeni, a zarada, pretvorena u zakonsko zlato, bila je u zemljanom ćupu ispod postelje kad se sin odlučio oženiti. Tad je obračunala i otkrila, ne samo to da može sklopiti pogodbu da će pet godina održavati tuđu kuću, nego da bi je, istom lukavošću i s malo više sreće, još prije smrti možda mogla i kupiti za dvanaestero unučadi koliko je priželjkivala. Florentino je Ariza imenovan prvim telegrafskim pomoćnikom, a Lotario Thugut htio ga je postaviti za šefa pošte kad sam postane ravnateljem Škole telegrafije i magnetizma, koja bi se dogodine morala utemeljiti.

Tako je praktična strana ženidbe bila riješena. Tránsito je Ariza dva zaključna uvjeta smatrala razumnima. Najprije provjeriti tko je zapravo Lorenzo Daza, koji je svojim naglaskom raspršavao svaku sumnju u svoje podrijetlo, ali nitko nije točno znao tko je i otkud mu sredstva za život. Drugo, neka zaruke budu duge kako bi se zaručnici temeljito upoznali tijekom osobnih dodira i neka budu tajne, sve dok oboje ne budu sigurni u svoje osjećaje. Predložila je da pričekaju završetak rata. Florentino se Ariza slagao s posvemašnjom tajnovitošću, koliko zbog majčinih razloga toliko i zbog svoje urođene tajnovitosti, a prihvatio je i produljene zaruke, ali mu se rok učinio nestvarnim, jer, u više od pola stoljeća nezavisnosti, u državi nije bilo ni jednoga dana građanskoga mira.

- Ostarjet ćemo čekajući - rekao je.

Njegov kum, homeopat, koji je slučajno bio nazočan razgovoru, nije ratove smatrao smetnjom. Ratovi su samo sukobi siromaha koje zemljoposjednici izrabljuju kao volove, protiv bosih vojnika koje izrabljuje vlada.

- Rat je u brdima - rekao je. - Otkad postojim, u gradovima nas ne ubijaju zrnima nego dekretima.

U svakom slučaju, pojedinosti zaruka utanačene su u pismima tijekom sljedećega tjedna. Fermina je Daza, na savjet tete Escolástice, pristala i na rok od dviju godina i na posvemašnju tajnovitost, a natuknula je da bi Florentino Ariza mogao isprobiti njezinu ruku za božićne praznike, kada završi školu. Kada dođe vrijeme, dogovorit će se za način kako formalizirati zaruke prema prihvatu koji uspije dobiti od svog oca. U međuvremenu su se dopisivali istom gorljivošću i ueestalošću, ali bez prijatnih naglosti, a pisma su vež poprimila familijaran ton bračnih drugova. Ništa nije kvarilo njihove snove.

Promijenio se život Florentina Arize. Uzvrćena mu je ljubav ulijevala sigurnost i snagu kakve nikad nije poznao, a na poslu je bio toliko vrijedan da je Lotario Thugut bez napora isposlovaio da ga imenuju njegovim zamjenikom. Propao je projekt otvaranja Škole telegrafije i magnetizma pa je Nijemac slobodno vrijeme posvećivao jedinom što mu se doista sviđalo, a to je bilo igranje u luku pa svirati harmoniku i piti pivo s mornarima, a sve je završavalo u hotelu na sat. Mnogo je vremena prošlo dok Florentino Ariza nije shvatio da je Lotario Thugut toliko utjecajan u tom svratištu naslade zato što je, na poslijetku, postao vlasnikom i svodnikom lučkih ptičica. Malo-pomalo je hotel kupovao, od svoje dugogodišnje ušteđevine, ali se umjesto njega pojavljivao predstavnik, suhonjav jednooki čovjek oštra lica, a tako blaga srca da nitko nije shvaćao kako može biti tako dobar upravitelj. A bio je. Bar se tako činilo Florentinu Arizi kad mu je ravnatelj, neupitan, rekao da u hotelu uvijek ima stalnu sobu, ne samo za rješavanje problema donjega trbuha - kad se za to odluči - nego zato kako bi raspolagao mirnim mjestom za svoja čitanja i ljubavna pisma. Dok su prolazili dugi mjeseci koji su trebali za formaliziranje zaruka, ondje je provodio više vremena nego u uredu i kod kuće, a Tránsito ga je Ariza kod kuće vidjela samo kad bi se došao presvući.

Čitanje mu je postalo neutaživim porokom. Otkako ga je naučila čitati, majka mu je kupovala slikovnice sjevernih autora, koje su se prodavale kao dječje štivo, a najokrutnije su i najrazvratnije što se u bilo kojoj dobi može pročitati. Florentino ih je Ariza napamet recitirao kad mu je bilo pet godina, u razredu i na školskim priredbama, ali to mu poznavanje nije ublažilo užas što su ga u njemu izazivale. Naprotiv, zaoštrilo ga je. Zato je prijelaz na pjesništvo bio pravi melem. U pubertetu je već proučio sve sveske Pučke knjižnice - onim redom kojim su izlazili - koje je Tránsito Ariza jeftino kupovala od knjižara pod Pisarskim arkadama, a u kojima je bilo svega, od Homera do najmanje zaslužnog mjesnog pjesnika. Nije činio razlike: čitao bi što bi mu dopalo ruke, kao zapovijed sudbine, a sve mu godine čitanja nisu bile dovoljne da zna prosuditi što je dobro, a što nije u pročitanoj

mnoštvu. Jedino mu je bilo jasno da više voli stihove nego prozu, a u poeziji najviše ljubavnu, koju je i nehotice pamtio već nakon drugoga čitanja, s to većom lakoćom ako je bilo više srokovia i mjera.

Bio je to prvotni izvor njegovih pisama Fermini Dazi, u kojima su se pojavljivali cijeli zbrkani ulomci iz španjolskih romantičara, sve dok ga stvarni život nije prisilio da se bavi zemaljskijim pitanjima od boli srca. Već je tada više skrenuo prema suznim romanima u nastavcima i drugoj, još profanijoj prozi svojega doba. Sa svojom je majkom naučio plakati čitajući sveščiće mjesnih pjesnika, što su ih prodavali na trgovima i u kućnim vežama u svescima po dva centava. Istodobno je bio u stanju napamet recitirati najprobraniju kastilsku poeziju Zlatnoga vijeka. Općenito je čitao sve što bi mu došlo pod ruku, redosljedom kojim bi što dobio, do krajnosti pa je, mnogo poslije tih tegobnih godina svoje prve ljubavi, kad više nije bio mlad, od prve do posljednje stranice pročitao dvadeset svezaka *Mladenačkoga leksikona*, potpuni katalog klasika Braće Garniger, prijevode i lakša djela, koje je don Vicente Blasco Ibáñez objavljivao u biblioteci Prometeo.

Bilo kako bilo, njegovo mladenaštvo u bludnome hotelu nije se svodilo samo na čitanje i sastavljanje grozničavih pisama, nego se uputio i u tajne ljubavi bez ljubavi. Kućni je život počinjao poslije podneva, kad su njegove prijateljice, ptičice, ustajale kao od majke rođene, pa bi Florentino Ariza, kad bi došao iz ureda, ušao u palaču punu golih nimfa, koje su gradske tajne komentirale na sav glas, sve su čule iz povjeravanja protagonista. U golotinji su mnoge otkrivale tragove prošlosti: na truhu ožiljke od uboda bodežom, zvjezdaste ozljede prostrijela, brazde ljubavnih posjekotina britvom, mesarskih carskih rezova. Neke su tijekom dana primale svoju mlađahnu djecu, nesretne plodove mladenačkih izazova ili nepažnje, a odmah bi im nakon ulaska skidale odjeću kako se ne bi osjećala drukčijima u raju golotinje. Svaka je kuhala svoje pa nitko nije jeo bolje nego Florentino Ariza, kad bi ga pozvale, jer je od svake birao najbolje. Svakodnevno je slavlje trajalo do sutona, kad su goluždrame pjevajući išle u kupaonicu, posuđivale sapun, četkicu za zube, škare, jedna drugu šišale, presvlačile se u posuđeno ruho, mazale se poput otužnih pajaca i išle loviti svoj prvi noćni plijen. Tad bi kućni život postajao bezličnim, neljudskim, a nemoguće je u njemu bilo besplatno sudjelovati.

Nije bilo mjesta gdje bi se Florentino Ariza osjećao bolje otkako je upoznao Ferminu Dazu, jer jedino se ondje nije osjećao samim. Nadalje: jedino se ondje osjećao kao uz nju. Možda je iz istih razloga ondje živjela i starija, elegantna žena lijepe posrebrene glave, koja nije sudjelovala u razularenom životu goluždravica, a kojoj su sve iskazivale sveto poštovanje. Prerani ju je zaručnik onamo odveo u mladosti, neko je vrijeme iskorištavao, a nato prepustio njezinoj sudbini. Ipak se, unatoč ljagi, dobro udala. Kad je, u poodmaklim godinama, ostala sama, dva sina i tri kćeri prepirali su se za zadovoljstvo da s njima stanuje, ali ona se nije sjetila ni jednoga dostojanstvenijega boravišta osim tog hotela svojega mladenačkoga razvrata. Jedina joj je kuća bila njezina stalna soba pa se time odmah poistovjetila s Florentinom Arizom, govorila je da će on postati mudrac poznat diljem svijeta, zato što je, i u raju pohote, sposoban svoju dušu obogaćivati čitanjem. Florentino ju je Ariza toliko zavolio da joj je pomagao kupovati na tržnici, a katkad bi popodne s njom razgovarao. Smatrao ju je iskusnom u ljubavi, jer mu je mnogo govorila o njegovoj, a on joj nije morao odati ni jednu svoju tajnu.

Ako prije nego što je upoznao ljubav, Florentino Ariza nije pao u tolike napasti koje su mu bile nadohvat ruke, još će manje u njih pasti kad mu je postala službenom zaručnicom. Florentino je Ariza živio uz te djevojke, dijelio njihove slasti i bijede, ali ni njemu ni njima nije palo na um ići dalje. Nepredviđena je činjenica dokazala njegovu čvrstu odlučnost. Jednoga je dana, u šest predvečer, kad su se djevojke odijevale kako bi primile noćne klijente, u njegovu sobu ušla čistačica toga kata: mlada, ali prerano ostarjela mršavica, odjevena, kao pokajnica, u carstvu goluždravica. Svakog ju je dana vidio, ne osjećajući da ga gleda. Sobe je obilazila vukući metlu, kantu za smeće i posebnu krpu, kojom je s poda pobirala uporabljene prezervative. Ušla je u sobicu gdje je Florentino Ariza čitao, kao uvijek, a kao uvijek je mela nadasve oprezno kako mu ne bi smetala. Odjednom je zakoračila do postelje, a on je na preponama osjetio mlačnu i nježnu ruku, osjećao je kako ga ona traži, osjetio je kako ga je našla, osjetio je kako ga otpucava dok je njezin dah ispunjao sobu. Pretvarao se da čita, sve dok više nije mogao izdržati: morao je izmaknuti svoje tijelo.

Prestrašila se jer su je uoči zapošljavanja na mjesto čistačice najprije upozorili neka ni ne pokušava leći s klijentima. Nisu joj ni trebali reći, jer pripadala je onima koje misle da nije prostitucija spavati za novac, nego leći s neznancima. Imala je dvoje djece, svako s drugim muškarcem, ne zato što su bili slučajni namjernici, nego zato što nije uspjela zavoljeti nikoga tko bi se vratio nakon trećeg puta. Dotad je bila žena bez žurbe, svojom prirodom pripremljena da čeka, ne očajavajući, ali je život u toj kući bio jači od njezinih vrlina. Počinjala bi raditi u šest popodne, a cijelu je noć provodila metući iz sobe u sobu, skupljajući prezervative i mijenjajući plahte. Nije lako zamisliti što sve muškarci ostavljaju nakon ljubavi. Bljuvotine i suze, što joj se činilo razumljivim, ali ostavljali su i mnogih intimnih zagonetaka: lokve krvi, brda izmeta, staklene oči, zlatne satove, zubala, zlatne koverče u

medaljonima, ljubavna, poslovna i sućutna pisma: svakakva pisma. Neki bi se vratili po svoje zaboravljene stvari, ali uglavnom su ondje ostajale, a Lotario ih je Thugut čuvao pod ključem, smatrajući da će ta ruševna palača, puna tisuća zaboravljenih osobnih predmeta, kad-tad postati muzejom ljubavi.

Posao težak i slabo plaćen, ali ga je dobro obavljala. Nije mogla podnijeti jecaje, jadikovke, škripu krevetnih opruga: taložili su joj se u krvi uz toliku gorljivost i toliku bol, da u zoru nije mogla odoljeti žudnji da priligne s prvim prosjakom kojega susretne na ulici ili s kakvim kilavim pijancem koji će je ispuniti bez ikakvih zahtjeva ili pitanja. Muškarac kakav je bio Florentino Ariza, mlad i čist, a bez žene, bio joj je dar s neba, jer je od prvog trenutka shvatila da je isti kao ona: potrebit ljubavi. Nije uzvraćao na njezino salijetanje. Čuvao se djevcem za Ferminu Dazu, a nije bilo snage ni razloga na ovome svijetu koji bi ga odvratili od tog nauma.

Takav je bio njegov život četiri mjeseca prije dana određenog za formaliziranje dogovora, kad se Lorenzo Daza pojavio, u sedam sati ujutro, u telegrafskom uredu i pitao za njega. Još nije bio stigao pa ga je Lorenzo Daza pričekao, sjedeći na klupi do osam sati i deset minuta, premještajući s prsta na prst teški zlatni prsten ukrašen opalom. Prepoznao ga je čim je ušao, kao telegrafskog službenika i uhvatio ispod ruke.

- Dođite sa mnom, mladiću - rekao mu je. - Moramo pet minuta razgovarati kao muškarac s muškarcem.

Florentino mu je Ariza, zelen kao mrtvac, dopustio da ga odvede. Nije se pripremio za taj sastanak, jer Fermina Daza nije imala prilike ni načina da ga upozori. Prošle je subote sestra Franca de la Luz, predstojnica Škole Prikazanja Blažene Djevice Marije, ušla u razred tijekom znanosti o nastanku svijeta, potajno kao zmija i - motreći učenicama iza leđa - otkrila je da Fermina Daza samo glumata da bilježi, a zapravo je u bilježnici sastavljala ljubavno pismo. Prema školskim je propisima to bio razlog za isključenje. Odmah je u školu bio pozvan Lorenzo Daza i otkrio žlijeb kojim je iscurio njegov željezni režim. Fermina je Daza, prirodno otvorena, priznala grijeh pisma, ali nije htjela odati tko je tajni mladić, odbijala je to reći i Sudu časnih sestara, koji je zato potvrdio osudu o isključenju. No otac je pretražio spavaću sobu, koja je dotad bila njezino nedodirljivo svetište i u škrinji dvostrukoga dna našao pakete s pismima nastalim u te tri godine, skrivena s isto toliko ljubavi s koliko su napisana. Potpis je bio jasan, ali Lorenzo Daza nije, ni tad ni poslije, mogao povjerovati da njegova kći o svom tajnom mladiću zna samo to da je telegrafist i da rado svira violinu.

Uvjeren da je tako zamršena veza shvatljiva samo uz sestrično suučesništvo, nije joj dopustio ni da se opravdava, nego ju je škunerom zauvijek otpremio u San Juan de la Ciénagu. Fermina se Daza nikada nije oporavila od posljednjeg sjećanja na tetku, onog popodneva kad se na vratima s njom rastala, užagrenom od groznice, u smeđoj halji, koščatom i pepeljastom, i gledala kako nestaje u perivojskoj rosulji, noseći jedino što joj je preostalo u životu: usidjelički sklopivi ležaj i novac, umotan u rupčić, koji je stezala u šaci, za mjesec dana života. Čim se oslobodila očeve vlasti, počela ju je tražiti po karijskim pokrajinama, raspitivala se za nju u svakoga tko ju je mogao poznavati, a tek je nakon trideset godina našla njezin trag, u pismu koje je dugo prolazilo kroz mnoge ruke, a u kojemu je stajalo da je umrla u lazaretu Božja voda. Lorenzo Daza nije predvidio da će njegova kći tako žestoko uzvratiti na nepravednu kaznu kojoj je žrtvom postala njezina teta Escolástica, u kojoj je uvijek vidjela majku koje se gotovo nije ni sjećala. U spavaćoj je sobi na vrata namaknula prečku, nije jela ni pila, a kad ju je, na poslijetku, natjerao da mu otvori, isprva prijatnjama, a poslije slabo prikrivenim molbama, našao je ranjenu panteru, koja nikad više neće imati petnaest godina.

Nastojao ju je osvojiti svakojakim ulizivanjem. Pokušavao ju je uvjeriti da je u njezinim godinama ljubav varka, pokušao ju je milom uvjeriti neka vrati pisma i na koljenima zamoli oprost da je opet prime u školu, dao joj je svoju časnu riječ da će on biti prvi koji će joj pomoći da bude sretna uz dostojnoga prosca. Kao da govori s pokojnicom. Poražen je, na poslijetku, planuo tijekom ručka u ponedjeljak i dok se zagrcnuo od uvreda i huljenja, na granici eksplozije, prinijela je vratu nož za rezanje mesa, bez dramatičnosti, ali nadasve odlučno, a tako užasnutoga pogleda da ju se nije usuđivao izazivati. Tada se odvažio na petominutni razgovor, kao muškarac s muškarcem, s najprokletijim skorojevićem, uopće se nije sjećao da ga je ikad prije vidio, a koji mu se u tako zao čas ispriječio u životu. Iz čiste je navike prije izlaska uzeo revolver, ali ga je iz opreza skrio ispod košulje. Florentino Ariza nije povratio dah kad ga je Lorenzo Daza uhvatio ispod ruke, Prvostolničkim ga trgovom poveo da svodne galerije Župne kavane i pozvao ga da sjedne na terasi. U to doba nije bilo gostiju, a postarija je crnkinja ribala pločice u golemoj dvorani prašnih i otkrnutih stakala, dok su stolice još, s nogama uvis, bile položene na mramorne stolove. Često je Florentino Ariza ondje vidao Lorenza Dazu kako karta i pije točeno vino iz bačve s Asturijcima s javne tržnice dok su se drekom svađali zbog drugih kroničnih ratova koji nisu imali veze s našim ratovima. Mnogo se puta, svjestan

ljubavne sudbonosnosti, pitao kako će proći susret koji mu kad-tad s njim predstoji, a ni jedna ga ljudska moć ne može spriječiti, jer oduvijek je upisan u njihove sudbine. Pretpostavljao je da će to biti neravnopravni sukob, ne samo zato što mu je Fermina Daza pisala o očevoj prgavosti i naglosti, nego zato što je i sam opazio da su mu oči bijesne i kad se grohotom smije za kartaškim stolom. Odisao je neotesanošću: odvratna trbušina, razmetljiv govor, risovski zalisci, na rukama golemi prsten, urešen pretjeranim opalom. Jedina njegova umilna osobina, koju je Florentino Ariza prepoznao već prvi put kad ga je vidio, bio je isti košutin hod kao u njegove kćeri. Kad mu je pokazao gdje će sjesti, više mu se nije činio toliko strog, a hrabrost mu se vratila kad ga je pozvao na čašicu pelinkovca. Florentino Ariza nikad nije pio u osam sati ujutro, ali je zahvalno pristao, jer mu je hitno trebala okrepica.

Lorenzu Dazi doista nije trebalo više od pet minuta kako bi iznio svoje razloge, a učinio je to razoružavajućom iskrenošću, kojom je posve zbunio Florentina Arizu. Nakon ženine smrti jedini mu je cilj da mu kći postane otmjenom gospođom. Bio je to dug i nesiguran put za nekoć nepismenoga trgovca mazgama, a koji je bio ozloglašeni konjokradica, iako te glasine nisu bile toliko potvrđene koliko proširene u San Juanu de la Ciénagi. Pripalio je mazgarsku smotku i potužio se: “Od lošeg je zdravlja gori jedino loš glas.” Prava je tajna njegova bogatstva, rekao je, ta što ni jedna njegova mazga nije toliko i odlučno radila kao on, ni u najzloslutnijim ratnim vremenima, kad bi sela dočekala zoru u zgarištima i opustošenim poljima. Kći mu nikad nije znala da je on već odavno odlučio o njezinoj sudbini, ali ponašala se kao zanesena suučesnica. Inteligentna i metodična, oca je naučila čitati čim je sama to usvojila u školi, a u dvanaestoj je godini bila već toliko praktična da je samostalno mogla voditi kućanstvo, i bez pomoći tete Escolástice. “Zlatna je ona mazga”, uzdahnuo je. Kad je završila osnovnu školu, iz svih je predmeta imala izvrsne ocjene i bila pohvaljena. Tad je shvatio da je San Juan de la Ciénaga pretijesan za njegove iluzije. Prodao je zemljišta i stoku pa se poletno, sa sedamdeset tisuća zlatnih pesosa, doselio u ovaj ruševni grad crvotočnih slava, ali u kojem se lijepa žena, odgojena po starinsku, još mogla preporoditi bogatom udajom. Florentino je Ariza nepredviđeno utrčao u taj njegov pomno skovani naum. “Zato sam vas došao nešto zamoliti”, reče Lorenzo Daza. Umoči cigaru u pelinkovac, potegne bez dima i ožalošćeno zaključio:

- Maknite se s našega puta.

Florentino ga je Ariza slušao pijuckajući pelinkovac, toliko zaokupljen otkrićima o prošlosti Fermine Daze da se nije ni pitao što li će reći kad bude morao progovoriti. No kad je to vrijeme došlo, uvidio je da će, bez obzira na to što kaže, staviti na kocku svoju sudbinu.

- Jeste li s njom razgovarali? - upitao je.

- To se vas ne tiče - rekao je Lorenzo Daza.

- Pitam vas zato - odvratilo Florentino Ariza - što mi se čini da je ona ta koja mora odlučiti.

- Nipošto - kazao je Lorenzo Daza. - Muška je to stvar i riješit će se među muškarcima.

Ton mu je postao prijeteći pa se gost za obližnjim stolom okrenuo i zagledao u njih. Florentino je Ariza, nadasve tihim glasom, ali najsnažnijom odlučnošću, rekao:

- Bilo kako bilo, ništa ne mogu odgovoriti dok ne znam što ona misli. Bila bi to izdaja.

Tad se Lorenzo Daza zabacio na stolici, crvenih i vlažnih vjeđa, a lijevo mu je oko zakolotalo i ostalo iskolačeno. I on je spustio glas.

- Nemojte me prisiljavati da u vas pucam - reče.

Florentino Ariza osjeti kako mu se crijeva ispunjavaju hladnom pjenom. Glas mu nije zadrhtao, jer je i on osjećao da ga prosvjeđuje Duh Sveti.

- Pucajte - rekao je prinoseći ruku prsima. - Nema veće slave nego umrijeti zbog ljubavi.

Lorenzo Daza morao ga je pogledati postrance, kao papagaji, kako bi ga zahvatio iskrivljenim okom. Sljedeće dvije riječi nije izgovorio, činilo se da ih pljuje, slog po slog:

- Kur-vin si-ne!

Istog je tjedna odveo kćer na putovanje u zaborav. Ništa joj nije objasnio, nego je upao u spavaću sobu, brkova prljavih od bijesa i prožvakanoga duhana pa joj zapovjedio neka se spremi za putovanje. Na njezino pitanje kamo putuju, odgovorio je: “U smrt.” Prestrašena odgovorom koji je previše nalikovao istini, pokušavala se s njim sučeliti, hrabrošću prethodnih dana, a on je skinuo pojas s teškom bakrenom kopčom, smotao ga oko šake i tako raspalio po stolu da je odjeknulo kao da je ispalio iz puške. Fermina je Daza izvrsno poznavala domet i prigodu svoje snage tako da je smotala ležaj od dviju rogožina i s jednom visaljkom, a u dvije je velike škrinje složila svu svoju odjeću, uvjerena da je to putovanje bez povratka. Prije odijevanja se zaključala u kupaonici i stigla Florentinu Arizu napisati kratko oproštajno pismo na listu toaletnog papira. Nato je škarama za podrezivanje vinove loze odrezala cijelu pletenicu ispod potiljka, smotala je u baršunastu kutijicu, izvezenu zlatnim nitima i poslala zajedno s pismom.

Putovanje je bilo ludo. Samo je prva dionica, u karavani andskih mazgara, trajala jedanaest dana po puteljcima Sierra Nevade, pod žarkim suncem ili vodoravnom listopadskom kišom, a gotovo bi se uvijek užasnuti od omamljujućih ponorskih para. Trećega se dana putovanja jedna mazga, izludjela obadima, stropoštala u ponor sa svojim jahačem i za sobom povukla cijeli vezani niz, a čovjekovi urlici i zapomaganje njegovih sedam vezanih životinja odbijali su se od litica i vododerine, još satima poslije nesreće, a godinama u sjećanju Fermine Daze. S mazgama se stropoštala i njezina prtljaga, ali u tom stoljetnom trenutku, koliko je trajao pad, dok se prestravljeni povik nije ugasio u dnu, nije mislila na jadnoga poginuloga mazgara, a ni na njegovo raskomadano stado, nego na svoju nesreću: zašto s njima nije bila vezana i njezina mazga.

Prvi je put jahala, a putni užasi i neizreciva oskudica ne bi joj se učinili toliko gorkima da nije bila uvjerena da nikada više neće vidjeti Florentina Arizu i neće primati utjehu njegovih pisama. Otkako su krenuli, s ocem nije progovorila, a on se toliko zbunio da joj se obraćao tek ako je bili nužno ili joj je poruke slao po mazgarima. Kad im se sreća nasmiješila, našli su gostionicu uz put, gdje su kuhali domaća jela, koja nije htjela ni okusiti. Iznajmili su platnene postelje, usmrđene od ustajaloga znoja i mokraće. Najčešće su noćili u indijanskim javnim svratištima, pod vedrim nebom, podignutim uz put, na nizu motaka prekrivenih krovovima od gorke palme, gdje je svaki putnik i namjernik imao pravo ostati do zore. Fermina Daza cijelu noć nije oka sklopila, preznojavajući se od straha, osluškujući u mraku šušnjeve šutljivih putnika, koji su svoje životinje vezivali za motku, a visaljke vješali gdje su mogli.

Kad bi, u suton, stigli prvi putnici, bilo je spokojno i mirno, ali bi osvanulo kao na sajmištu. Isprepletene visaljke, povješane na svakakvim razinama, gorštaci iz pokrajine Aruace čučeci su spavali, bijes svezanih koza, bunt borbenih pjetlića u faraonskim košarama, zasoptala nijemost planinskih pasa, naučenih - zbog ratne opasnosti - da ne laju. Te su oskudice bile dobro znane Lorenzu Dazi, koji je pola života putovao tom krajinom, a pred zoru je gotovo uvijek susretao stare prijatelje. Njegovoj je kćeri to bilo mučenje. Od smrada usoljenoga američkoga soma prošla bi je volja za jelom, a ako se tomu pridoda nedostatak teka zbog tuge, na posljetku je izgubila naviku da obročno jede, a od očaja nije poludjela samo zato što se uvijek tješila sjećanjem na Florentina Arizu. Nije sumnjala da je u zemlji zaborava.

Drugi je neprekidni užas bio ratni. Od početka se putovanja govorilo o opasnosti susreta s raspršenim ophodnjama, a mazgari su ih uputili kako se može znati kojoj strani pripadaju pa neka se u skladu s tim i ponašaju. Često su nailazile skupine vojnika na konjima, pod zapovjedništvom nekoga časnika, koji je novačio ljude, hvatajući ih u trku i sputavajući kao junad. Preplavljena tolikim užasima, Fermina Daza nije zaboravila ono što joj se više činilo legendarnim nego predstojećim, sve do noći kad je neka ophodnja, kojoj se pripadnost nije znala, otela dva putnika njihove karavane te ih objesila na čvrsto stablo *campano* koje inače služi u brodogradnji, dva i pol kilometra od svratišta. Lorenzo ih Daza nije poznao, ali je zapovjedio neka ih spuste i kršćanski ih je pokopao, u znak zahvalnosti što njega nije snašla takva sudbina. Imao je opravdanih razloga. Napadači su ga probudili, kundacima u trbuh, a odrpani ga je zapovjednik, zagaravljena lica, obasjao svjetiljkom i upitao je li liberal ili konzervativac.

- Ni jedno ni drugo - odgovorio je Lorenzo Daza. - Španjolski sam podanik.

- Kakva sreća! - klikne zapovjednik te digne ruku kako bi mu salutirao na rastanku. - Živio kralj!

Dva su se dana poslije spustili u prelijepu nizinu, u kojoj se smjestio veseli gradić Valledupar. U dvorištima borbe pijetlova, na uličnim uglovima harmonikaši, konjanici na čistokrvnim konjima, vatromet i zvonjava. Gradio se pirotehnički dvorac. Fermina Daza nije ni opazila veselicu. Smjestiše se u kući Lisímaca Sáncheza, majčina brata, koji ih je dočeka na kraljevskom putu, na čelu bučne povorke mladih rođaka, koji su jahali najbolje konje u cijeloj pokrajini. Vodili su ih gradskim ulicama, uz praštavu vatrometnu pratnju. Kuća je bila na velikom trgu, uz kolonijalnu, nekoliko puta obnavljanu, crkvu, a više se doimala kao upravna zgrada kakve hacijende, zbog velikih i mračnih prostorija i trijema, mirisnog od toploga soka šećerne trske, koji je gledao na noćnjak.

Čim su u konjušnicama sjahali, gostinske su se sobe napunile mnogobrojnom, nepoznatom rodbinom, koja je Fermi Dazi dosađivala nesnošljivim izljevima ljubavi, jer ona nikad nije nikoga više na svijetu mogla voljeti. Nažuljana od sedla, mrtva od umora i proljeva, jedino je željela samotno i tiho mjesto za plač. Njezina je, dvije godine starija, sestrična Hildebranda Sánchez, istoga carskoga držanja, jedina shvatila njezino stanje, čim ju je vidjela, jer je i sama izgarala na žeravici presmione ljubavi. U suton ju je odvela u spavaću sobu, koju će s njom dijeliti, a nije shvaćala kako je ostala živa kad na stražnjici ima vatrene rane. Uz pomoć svoje majke, blage žene koja je mužu bila toliko slična kao da mu je blizanka, pripremila joj je kupku za guzu, a ozljede joj je ublažavala oblozima veprovca, dok se kuća iz temelja tresla od grmljavine pirotehničkoga dvorca.

Posjetioci su se razili oko ponoći, javno se slavlje raspalo na nekoliko raspršenih žeravica, a sestrična Hildebranda posudila je Fermi Dazi spavaćicu od bijeloga perkala te joj pomogla leći u postelju mekih plahta i pernatih jastuka, koji su joj odjednom ulili strah zbog prevelike sreće. Kad su, na poslijetku, ostale same u spavaćoj sobi, vrata je osigurala prečkom, a ispod rogožine svoje postelje izvukla je omotnicu zapečaćenu voštanim žigom Državnoga telegrafa. Fermi je Dazi bilo posve dovoljno vidjeti sestričin izraz ozarene zlobe pa da u njezinu sjećanju pusti mladice zamišljeni miris bijelih gardenija. Tad je zubima usitnila crveni vosak pa do zore lila suze, u lokvi jedanaest nedopustivih brzjava.

On je znao. Lorenzo je Daza prije odlaska pogriješio kad je brzjavio svojem šurjaku Lisímacu Sánchezu, koji je sve razglasio brojnoj i zapetljanoj rodbini, posijanoj po mnogim selima i gradovima u pokrajini te je Florentino Ariza mogao, ne samo pratiti cijeli put, nego je prizvao u pomoć veliko telegrafsko bratstvo kako bi pratilo trag Fermine Daze, sve do posljednjega naselja, Caba de la Vele. Tako je s njom bio u snažnoj vezi čim je stigla u Valledupar, gdje se zadržala tri mjeseca, pa do odredišta, u Riohachi, godinu i pol dana poslije, kad se Lorenzo Daza, uvjeren da je njegova kći na poslijetku zaboravila, odlučio vratiti kući. Možda ni on nije bio svjestan koliko je popustila njegova budnost, uljuljkan u ulizivanja svoje tazbine, koja je, nakon tolikih godina, zaboravila svoje predrasude pa ga svim srcem prigrlila, kao jednoga od svojih. Taj je posjet bio zakašnjela pomirba, iako mu to nije bio cilj. Obitelj Fermine Sánchez bila je protiv njezine udaje za neuglednog useljenika, vikača i prostaka, koji je vječito bio na putu i trgovao neukroćenim mazgama, a taj se posao činio prejednostavnim a da bi bio čist. Lorenzo je Daza kockao za velike svote, a pucao je na visoko, jer je njegova voljena bila miljenica tipične pokrajinske obitelji: zamršeno pleme divljih žena i muškaraca nježna srca, a brzih na obaraču, do ludila opsjednutih čašću. No Fermi je Sánchez ustrajala u svojem hiru osujećene ljubavi, udala se, usprkos svojoj obitelji, tako žurno i tajnovito da se činilo da nije iz ljubavi, nego kako bi presvetim sakramentom prikrila kakvu preranu pogrešku.

Lorenzo Daza, dvadeset pet godina poslije, nije uviđao da je njegova nepopustljivost prema kćerinoj ljubavi, opakoponavljanje njegova vlastitoga slučaja, a tužio se zbog svoje nesreće onim istim šurjacima koji su nekoć bili protiv njega, kao što su i oni svojedobno jadikovali svojim. No vrijeme koje je gubio na tužbalice, njegova je kći dobivala na ljubavi. Dok je škopio telad i krotio mazge na prelijepim imanjima svojih šurjaka, uživala je slobodu, u jatju svojih sestrična, na čelu s Hildebrandom Sánchez, najljepšom i najdobrostivijom, koja je svoju beznadnu strast bez budućnosti, prema dvadeset godina starijemu muškarcu, oženjenomu i s djecom, morala zadovoljavati kriomičnim pogledima.

Nakon produljenoga su boravka u Valleduparu nastavili putovati gorskim kosama, cvjetnim livadama i bajkovitim zaravnima, a u svim su ih selima primali kao u prvom, uz glazbu i vatromet, s novim sestričnima-urotnicima i točnim porukama u telegrafskom uredu. Fermi se Daza uskoro uvjerila da ono svečano popodne, kad je tek stigla u Valledupar, nije nimalo drukčije od svakog drugog dana u toj plodnoj pokrajini: svaki se radni dan slavi kao blagdan. Posjetitelji bi privilegijom ondje gdje bi ih zatekla noć, a jeli gdje bi ih uhvatila glad, jer je u tim kućama, širom otvorenih vrata, uvijek bila obješena visaljka, a na peći kipio u loncu složenac od tri vrste mesa s bananama, u slučaju da netko stigne prije brzjava kojim je najavio svoj dolazak, što se gotovo uvijek događalo. Hildebranda je Sánchez pratila sestričnu na ostatku putovanja, veselo ju je vodila zapetljanim rodbinskim odnosima, sve do prvog izvora. Doznajući tko je i što je, Fermi se Daza prvi put osjetila svojom gospodaricom, čutjela se praćenom i zaštićenom, pluća su joj se ispunila zrakom slobode, vratio joj se spokoj i volja za životom. I u posljednjim će se godinama života sjećati tog putovanja, koje joj se u pamćenju pročišćavalo i razbistravalo perverznom bistrinom nostalgije.

Jedne se noći vratila sa svakodnevnih šetnji, zbunjena otkrićem da je moguće ne samo biti sretnom bez ljubavi, nego i usprkos ljubavi. Otkriće ju je užasnulo, jer je jedna njezina sestrična čula razgovor svojih roditelja i Lorenza Daze, koji je nabacio da bi svoju kćer udao za jedinoga baštinika basnoslovnoga bogatstva Cleofása Moscotea. Fermi ga je Daza poznavala. Vidjela ga je kako na trgovima poigrava na svojim savršenim konjima, podsednice su mu bile tako raskošne da su podsjećale na misne ukrase, a on je, elegantan i spretan, imao sanjarske trepavice od kojih bi i kamen uzdahnuo, no usporedila ga je sa svojim sjaćanjem na Florentina Arizu, koji je sjedio ispod badema u malenu perivoju, siromašan i slabačak, s knjigom stihova na krilu, a u srcu nije našla ni sjene sumnje.

Hildebranda je Sánchez tih dana prštala od nade nakon posjeta vračari, koja ju je iznenadila svojom vidovitosti. Kod nje je bila i Fermi Daza, prestrašena očevim nakanama. Karte su joj rekle da joj u budućnosti nema zapreke za dug i sretan brak, a to joj je proroštvo vratilo hrabrost, jer nije mislila da bi tako sretna sudbina mogla biti s drugim čovjekom doli s voljenim. Ponesena tom uvjerenosti, zagospodarila je svojom sudbinom. Tako je i telegrafsko dopisivanje s Florentinom Arizom prestalo biti spletom iluzornih nakana i obećanja, a postalo metodično i praktično, snažnije nego ikada.

Utanačili su dane, dogovarali načine, posvetili su život zajedničkoj odluci da će se vjenčati, nikoga ne pitajući, gdje god bilo i kako god bilo, čim se nađu. Fermina je Daza taj sporazum smatrala toliko obveznim da, one noći kad joj je otac dopustio da pođe na svoj prvi ples, u gradu Fonseci, nije smatrala doličnim prihvatiti bez pristanka svojega zaručnika. Florentino je Ariza te večeri u bludnome hotelu kartao s Lotarijem Thugutom, kad su mu javili za hitan telegrafski poziv.

Telegrafist iz Fonsece prespojio je sedam posredničkih ureda kako bi Fermina Daza zatražila dopuštenje za ples. Dobivši ga, nije se zadovoljila potvrdnim odgovorom, nego je zatražila dokaz da Florentino Ariza doista kucka na uređaju s drugoga kraja. Bio je više začuđen nego polaskan kad je otkucao znak raspoznavanja: "Recite joj da joj se kunem okrunjenom božicom." Fermina je Daza prihvatila tu lozinku pa je, sve do sedam sati ujutro, bila na svom prvom plesu, kad se morala žurno presvući kako ne bi zakasnila na misu. Tad je u dnu škrinje imala više pisama i brzojava nego što joj ih je otac oduzeo, a naučila se ponašati manirama udane žene. Lorenzo je Daza te promjene protumačio na svoj način, kao dokaz da su je udaljenost i vrijeme izbacili od mladenačkih maštanja, ali joj nikad nije iznio svoje naume za udaju. Njihovi su se odnosi izgledili, uz formalne pridržaje, koje mu je nametnula otkako je otjerao tetu Escolásticu, a to im je omogućavalo tako udoban suživot da nitko ne bi posumnjao da se ne temelji na ljubavi.

U to joj je doba Florentino Ariza odlučio javiti koliko se, zbog nje, trudi izvući blago s potonuloga galijuna. Dašak nadahnuća odjednom ga je obuzeo nekoga sunčanoga popodneva, kad se činilo kao da je more popločano aluminijem, toliko je bilo riba koje su isplivale, ošamućene barbascom. Sve su se ptice na nebu otimale za plijen pa su ih ribari morali tjerati veslima kako im ne bi oduzele plijen zabranjenog ulova. Uporabu barbasca, čarobnoga korijena koji ribe samo uspavljuje, zakon je zabranjivao još i u kolonijalnim vremenima, ali je to i dalje bila svakodnevnica karipskih ribara, sve dok ga nije zamijenio dinamit. U izbivanju Fermine Daze, jedna je od zabava Florentina Arize bila gledati s morskoga nasipa kako ribari ukrcavaju u svoje čamce goleme mreže pune uspavane ribe. Istodobno je jedna klapa djece, koja su plivala poput morskih pasa, zamolila znatiželjnike neka im u more bacaju novac kako bi po nj zaronila na morsko dno. Bili su to oni isti dječarci koji su s takvom nakanom plivali pred preookeanske brodove, a o kojima su u Sjedinjenim Američkim Državama i u Europi napisane tolike putositnice zbog njihova neusporedivo vještog ronjenja. Florentino je Ariza za njih oduvijek znao, još prije nego za ljubav, ali nikad mu nije palo na um da bi možda mogli izroniti blago iz potopljenoga galijuna. Tek se tog popodneva tomu domislio pa je od sljedeće nedjelje, sve do povratka Fermine Daze, gotovo godinu dana poslije, imao dodatni razlog za zanos.

Euclides, jedan od malenih plivača, zanio se podmorskim istraživanjem kao i on, nakon razgovora koji nije trajao ni deset minuta. Florentino mu Ariza nije otkrio istinu o svom pothvatu, nego se temeljito raspitivao o njegovim ronilačkim i plivačkim sposobnostima. Može li bez udisanja zaroniti dvadeset metara? Euclides je potvrdio. Može li sam upravljati ribarskim čamcem, na pučini po oluji, bez ikakvih instrumenata osim svog nagona? Euclides je i na to potvrdno odgovorio. Bi li mogao naći određenu točku udaljenu šesnaest nautičkih milja sjeveroistočno od najvećeg otoka arhipelaga Sotoventa? Euclides je opet rekao da može. Pitao ga je bi li mogao noću ploviti orijentirajući se zvijezdama, a Euclides i tad potvrdi. Upitao ga je bi li bio voljan to raditi uz istu nagradu koju dobiva od ribara kad im pomaže u ribarenju, a Euclides je prihvatio, ali nedjeljom traži pet reala više. Na pitanje zna li se braniti od morskih pasa, Euclides je rekao da poznaje čarolije kojima će ih prestrašiti. Pitao ga je bi li mogao čuvati tajnu makar ga stavili na sprave za mučenje u palači Inkvizicije, a Euclides je kao iz topa odgovorio da bi mogao, jer nikad nije govorio ne, a tako je spremno govorio "da" da nitko u njegovu riječ nije sumnjao. Na poslijetku mu je naveo troškove: najam čamca, vesala i ribarske opreme kako nitko ne bi proniknuo u pravi cilj njihovih izleta. Usto je trebalo ponijeti hranu, veliku staklenku slatke vode, uljanicu, nekoliko lojanica i lovački rog kako bi, u slučaju nužde, zatražili pomoć.

Bilo mu je dvanaestak godina. Brz i bistar, neumorno je brbljao. Njegovo je jeguljsko tijelo, činilo se, bilo kao stvoreno za provlačenje kroz okrugle prozore. Koža mu je toliko preplanula da nije bilo moguće zamisliti kakve je prvotne boje pa su se zato još više isticale njegove krupne žute oči. Florentino je Ariza odmah zaključio da mu je idealan suučesnik u prevažnoj potrazi za potopljenim blagom, u koju su krenuli već sljedeće nedjelje.

U zoru su se - dobro opskrbljeni i još bolje raspoloženi - otisnuli iz ribarskoga sela. Euclides gotovo gol, oko bokova mu samo pregačica koju je uvijek nosio, a Florentino Ariza u kaputu, pod širokoobodnim šeširom, u lakiranim cipelama, s pjesničkom mašnom oko vrata i knjigom kako bi se zabavljao dok stignu do otočja. Od prve se nedjelje uvjerio da je Euclides podjednako vješt veslač koliko je izvrstan ronilac, predivno je poznavao more i zaljevski otpad. Znao je najnezamislivije pojedinosti o svakoj zahrđaloj brodske olupini, znao je koliko je godina svakoj bovi, podrijetlo svakog

otpatka, koliko je karika bilo u lancu kojim su Španjolci zatvarali ulaz u zaljev. Bojeći se da je dokućio i pravi cilj njegova izleta, Florentino mu je Ariza postavio nekoliko lukavih pitanja i bio posve siguran da Euclides ništa ne zna o potopljenom galijunu.

Otkako je, u hotelu na sat, prvi put čuo priču o potopljenom blagu, Florentino se Ariza nastojao što bolje raspitati o galijama. Nije na dnu samo San José, admiralski brod kopnenog brodovlja, koji je stigao, u svibnju 1708., s legendarnoga sajma u Portobellu, u Panami, u kojoj je ukrcao dio svojega blaga: tri stotine škrinja srebra iz Perua i Veracruga, sto i deset škrinja biserja skupljenog i pobrojanog na otoku Contadori. Tijekom dugog mjeseca što ga je ondje proveo, kojemu su dani i noći bili pučka veselica, ukrcavali su ostatak blaga koje je Španjolsko Kraljevstvo trebalo izvući iz siromaštva: sto šesnaest škrinja smaragada iz Muza i Somondoca i trideset milijuna zlatnika.

Kopnena se flota sastojala od - ni manje ni više nego - dvanaest opskrbnih brodova različite veličine, a iz ove je luke isplovila putujući u konvoju s francuskom eskadrom, izvrsno naoružana, ali to nije moglo spasiti pohod od točnih topničkih hitaca engleske eskadre, pod zapovjedništvom Charlesa Wagera, koji ju je dočekao na izlazu iz zaljeva, kod otočja Sotaventa. Nije potopljen samo San José, iako se ne zna točno koliki su brodovi tad bili potopljene, a koji su umakli engleskoj vatri. Nesumnjivo je među prvima potopljen admiralski brod sa svom posadom, dok je zapovjednik ostao na kaštelu, a on je prevezio glavninu tereta.

Florentino je Ariza proučio galijunske rute na tadašnjim pomorskim kartama i smatrao da je odredio mjesto brodoloma. Iz zaljeva su izašli između dviju utvrda Malenoga rukavca i, nakon četiri sata plovidbe, ušli u unutarnji bazen arhipelaga, na čijem su se koraljnom dnu mogli rukom pohvatati uspravni jastozi. Zrak tako blag, a more tako mirno i prozirno da je Florentino Ariza osjećao kao da mu je to odraz u vodi. Ondje gdje prestaje mirna voda, dva sata od najvećeg otoka, bilo je mjesto brodoloma.

Užaren od paklena sunca u mrtvačkom odijelu, Florentino Ariza dade Euclidesu znak neka pokuša zaroniti dvadeset metara i neka donese sve što nađe na dnu. More je bilo tako bistro da je vidio kako se ronilac kreće, poput olinjaloga morskoga psa, između dvaju modrulja, koji su se s njim mimoišli, ali ga nisu dirnuli. Uto nestane u gustim koraljima, a upravo kad je pomislio da više sigurno nema zraka, čuo je njegov glas iza sebe. Euclides je stajao na dnu, uzdignutih ruku, u vodi do pojasa. Tražili su dublja mjesta, uvijek prema sjeveru, ploveći iznad mlačnih ravnodušnih raža, plašljivih liganja, ružičnjaka u tmuni, sve dok Euclides nije shvatio da samo gube vrijeme.

- Ako mi ne kažete što želite da nađem, ne znam kako bih to našao - rekao mu je.

No nije mu rekao. Euclides mu nato predloži neka se svuče i s njim zaroni, makar samo zato kako bi vidio ono drugo nebo ispod svijeta, koraljne dubine. No Florentino je Ariza uvijek rado govorio da je Bog stvorio more samo kako bismo ga gledali kroz prozor pa nikad nije naučio plivati. Malo poslije se naoblačilo, zrak se rashladio i postao vlažan, a tako se brzo smrknulo da su se morali ravnati prema svjetioniku kako bi ušli u luku. Prije skretanja u zaljev mimo njih je, posve blizu, prošao prekooceanski brod iz Francuske, upaljenih svjetala, golem i bijel, ostavljajući za sobom trag nježnoga gulaša i kuhane cvjetače.

Tako su izgubili tri nedjelje, a bili bi ih izgubili sve da se Florentino Ariza ipak nije odlučio podijeliti svoju tajnu s Euclidesom, koji je nato promijenio cijeli plan traganja pa su plovili starim galijunskim kanalom, više od dvadeset morskih milja istočno od mjesta koje je Florentino Ariza isprva odredio. Nisu još prošla ni dva mjeseca kad je, jednog kišnog popodneva na moru, Euclides dugo ostao na dnu, a brod je tako daleko otplovio da je morao plivati gotovo pola sata kako bi do njega stigao, jer Florentino Ariza nije znao dovesti do njega. Kad se, na poslijetku, ukrcao, izvukao je iz usta - i ponosno pokazao, u slavodobitnosti ustrajnosti - dvije ženske naušnice.

Nato je ispričao nešto tako zanosno da se Florentino Ariza zarekao da mora naučiti plivati i roniti dokle god može kako bi se svojim očima u to uvjerio. Na tome mjestu, na dubini od samo osamnaest metara, ima među koraljima toliko starih jedrenjaka da im se ni broja ne zna, a posijani su na tako velikoj površini da se gube iz vida. Za divno čudo, nastavio je, od tolikih brodskih olupina što plutaju u zaljevu, ni jedna nije u tako dobru stanju kao potopljene lađe. Ima prilično karavela neoštećenih jedara, na dnu se vide potopljene brodovi, kao da su potopljene zajedno sa svojim prostorom i vremenom te ih ondje i dalje obasjava ono isto sunce u jedanaest sati ujutro, u subotu devetoga lipnja, kad su potonuli. Grcajući od svoje bujne mašte, ispričao je kako je najlakše raspoznati galijun San José, ime mu na pramcu piše zlatnim slovima, ali taj je brod najviše oštetilo englesko topništvo. Na brodu je vidio hobotnicu staru više od tri stoljeća, krakovi joj izlaze kroz topničke cijevi, a u blagovaonici se toliko razvila da bi trebalo skrhati lađu pa nju osloboditi. Usto je vidio zapovjednikovo tijelo u ratnoj odori kako pluta bočno u akvariju kaštela, a nije se spustio u skladište s blagom samo

zato što je ostao bez zraka. Dokaze je izronio: smaragdnu naušnicu i medalju Blažene Djevice Marije, na solju nagriženom lančiću.

Florentino je Ariza prvi put spomenuo blago Fermine Dazi u pismu koje joj je poslao u Fonsecu malo prije nego što se vratila. Čula je priču o potopljenom galijunu, jer su je često pripovijedali Lorenzu Dazi, koji je izgubio mnogo vremena i novca nastojeći nagovoriti udruhu njemačkih ronilaca neka mu se pridruže u lovu na potopljeno blago. U pothvatu bi ustrajao da ga nekoliko članova Akademije povijesti nije uvjerilo da je neki razbojnički potkralj izmislio legendu o potopljenom galijunu kako bi sebi prisvojio krunska blaga. Bilo kako bilo, Fermina je Daza znala da je galijun na dubini od dvije stotine metara, gdje ni jedan čovjek ne može do njega, a nije na samo dvadeset metara kao što je tvrdio Florentino Ariza. No toliko se naviknula na njegove pjesničke pretjeranosti, da je pustolovinu oko galijuna proslavila kao jednu od njegovih najuspjelijih. Kad su joj stizala i druga pisma sa sve fantastičnijim pojedinostima, napisana istom tolikom ozbiljnošću kao njegova ljubavna obećanja, morala je Hildebrandi priznati svoj strah da je njezin obmanuti zaručnik skrenuo pameæu.

Euclides je tih dana izronio toliko dokaza za svoje izmišljotine, da više nije bilo u pitanju vaditi naušnice i prstenje rasuto među koraljima, nego utemeljiti veliko poduzeće kako bi se izvuklo pedesetak stoljetnih brodova i babilonsko blago na njima. Tad se dogodilo ono što se kad-tad moralo dogoditi. Florentino je Ariza zamolio majku neka mu pomogne kako bi sretno priveo kraju svoj pothvat. Bilo joj je dovoljno zagristi kovinu od koje je bio nakit i na protusvjetlu pogledati stalca pa zaključiti da se netko poigrava s lakovjernošću njezina sina. Euclides se na koljenima kleo Florentinu Arizi da nema ničega mutnog u tom poslu, ali se sljedeće nedjelje nije više pojavljivao u ribarskoj luci ni nikad nigdje više.

Florentinu je Arizi od te nezgode preostalo jedino ljubavno utočište na svjetioniku. Onamo je stigao Euclidesovim čamcem jedne večeri kad ih je oluja zatekla na pučini pa je otad popodne često posjećivao svjetioničara i s njim razgovarao o neizmjernim čudima na kopnu i moru. Svjetioničar je mnogo toga znao. Bio je to početak prijateljstva koje je proživjelo mnoge svjetske promjene. Florentino je Ariza naučio održavati svjetlo, najprije drvom, a poslije uljanim ćupovima, prije nego što nam je stigla električna struja. Naučio je svjetlo usmjeravati i povećavati zrcalima, a kad svjetioničar to nije mogao, noću je i on iz svjetionika bdio nad morem. Brodove je počeo razlikovati po glasu i veličini njihovih svjetala na obzoru, a osjećao je da se nešto od njih odbija natrag, do njega, u odsjajima svjetionika.

Danju je užitek bio drukčiji, osobito nedjeljom. U Potkraljevskoj četvrti, gdje su živjeli bogataši iz staroga grada, ožbukani je zid dijelio žensku od muške plaže. Jedna desno, a druga lijevo od svjetionika. Svjetioničar je postavio dalekozor kroz koji se, za samo jedan centavos, mogla gledati ženska plaža. Ne znajući da su promatrane, otmjene su se gospođice pokazivale što su bolje mogle, u kupaćim kostimima na široke volane, u cipelicama i ispod svojih šešira koji su tijela gotovo podjednako skrivali kao ulična odjeća, a uz to su bili manje privlačni. S obale su nad njima stražarile majke, opružene na suncu u pletenim stolicama za njihanje, u istoj odjeći, istim šeširima i peruškama, pod istim organdijskim suncobranima kao kad su išle na pjevanu misu - iz straha da ih muškarci sa susjedne plaže ne bi zaveli ispod vode. Zapravo se kroz dalekozor nije moglo vidjeti ništa više ni ništa uzbudljivije od onoga na ulici, ali mnogi su se zainteresirani svake nedjelje prepirali oko dalekozora, iz jednostavne naslade da kušaju zabranjeno voće iz tuđeg voćnjaka.

Među njima i Florentino Ariza, više iz dosade nego iz zadovoljstva, ali se nije zbog te dodatne mogućnosti toliko sprijateljio sa svjetioničarem. Pravi je razlog bio taj što, nakon odbitka Fermine Daze, kad ga je zahvatila groznica mnoštva odvojenih ljubavi, kojima ju je pokušavao nadomjestiti, nigdje drugdje osim na svjetioniku nije preživio sretnije trenutke niti je našao bolju utjehu za svoju nesreću. Bilo mu je najomiljenije mjesto. Toliko da je godinama pokušavao nagovoriti svoju majku, a poslije i strica Leóna Dvanaestoga, neka mu pomognu kupiti svjetionik. Tad su karipski svjetionici bili u privatnom vlasništvu, a njihovi su vlasnici naplaćivali pravo plovidbe u luku prema veličini brodova. Florentino je Ariza smatrao da je to jedini pošten način sklapanja unosnoga posla s poezijom, ali ni majka ni stric nisu dijelili njegovo mišljenje, a kad je to svojim sredstvima mogao sebi priuštiti, svjetionici su već prešli u državno vlasništvo.

Ni jedna od tih iluzija nije bila uzaludna. Bajka o galijunu, a poslije nakane sa svjetionikom, ublažavale su odsutnost Fermine Daze, a vijest o njezinu povratku stigla mu je kad je najmanje naslućivao. Nakon duljega boravka u Riohachi, Lorenzo se Daza odlučio vratiti. Na moru nisu bili najpovoljniji uvjeti, zbog prosinačkih pasata, a povijesni škuner, jedini koji se usuđivao ploviti, mogao je osvanuti u luci podrijetla nošen protivnim vjetrom. Tako je i bilo. Fermina je Daza provela agonijsku noć. Povraćala je žuč, privezana za ležaj u kabini nalik na gostionički zahod, ne samo zbog ubitačne tjesnoće, nego i zbog smrada i vrućine. Brod se toliko ljuljao da joj se nekoliko puta činilo da

će se raspuknuti remeni na postelji, a s palube su do nje dopirali ulomci bolnih povika, toliko nalik brodolomačkima, a očevo tigrovsko hrkanje, na susjednom ležaju, bilo je vrhunac njezina užasa. Prvi je put, u gotovo tri godine, provela besanu noć, ne razmišljajući ni na tren o Florentinu Arizi, a on je zauzvrat besano ležao na visaljki u prostoriji iza majčine prodavaonice, nestrpljivo brojeći vječne trenutke koji nedostaju do njezina povratka. U zoru je vjetar odjednom prestao, a more se stišalo. Fermina je Daza utvrdila da je zaspala, unatoč morskoj bolesti, a iz sna ju je trgnula škripa sidra. Odvezala je remene i provirila kroz prozorčić, u nadi da će ugledati Florentina Arizu u lučkome mnoštvu, ali vidjela je samo carinska skladišta između palma pozlaćenih ranim suncem, a na gatu trule daske luke Riohache, iz koje je škuner sinoć isplovio.

Ostatak dana kao u bunilu, u istoj kući gdje je do jučer bila, primajući iste posjetitelje koji su se s njom već rastali, govoreći o istim stvarima, zatečena dojmom da ponovno proživljava već proživljeni djelić života. Sve se tako vjerno ponavljalo da je Fermina Daza drhtala i pri samoj pomisli da će se ponoviti i plovidba škunerom, a bojala se i same primisli na to. No jedina je druga mogućnost povratka kući bilo dvotjedno jahanje na mazgi gorskim puteljcima, u još težim uvjetima nego pri odlasku, jer se novi građanski rat - započet u andskoj državi Cauci - širio karipskim pokrajinama. U osam sati navečer u luku ju je dopratila ona ista povorka bučnih rođaka, s onim istim oprostajnim suzama i istim svakakvim darovnim zavežljajima u posljednji čas da joj nisu ni stali u kabine. Kad je škuner imao isploviti muški dio obitelji pozdravi ih pucanjem u zrak, a Lorenzo im Daza s palube odzdravi s pet revolverskih hitaca. Uskoro je nestalo tjeskobe Fermine Daze, jer je cijelu noć bio povoljan vjetar, a more je mirisalo na cvijeće pa je lijepo spavala i bez sigurnosnih pojasa. Sanjala je da opet vidi Florentina Arizu, a on je skinuo lice koje mu je uvijek vidjela, zapravo mu je to bila krinka, ali i njegovo je pravo lice bilo jednako. Rano je ustala, uznemirena zagonetnim snom i našla oca kako pije gorku kavu s brendijem u kapetanskom restoranu, oko mu iskolačeno od alkohola, ali bez najmanjeg znaka nesigurnosti glede povratka.

Ulazili su u luku. Škuner je nijemo klizio labirintom plovila, usidrenih u zatonu javne tržnice, čiji se smrad osjećao nekoliko milja na moru, a zora bijaše zasićena bistrom rosuljom koja se uskoro pretvorila u prolom oblaka. Florentino je Ariza s telegrafskoga balkona prepoznao škuner kad je prolazio zaljevom Las Ánimas, jedara obeshrabrenih kišom, i kad je spustio sidro ispred tržničkoga gata. Jučer je čekao do jedanaest sati ujutro, kad je slučajno, iz brzovanja, doznao da se škuner morao vratiti zbog nepovoljnih vjetrova pa je toga dana čekao od četiri sata ujutro. Čekao je, ne skidajući pogleda sa šalupe što su na obalu vozile rijetke putnike koji su se odlučili iskrcati, bez obzira na oluju. Većina ih se, na pola puta, morala iskrcati iz nasukane šalupe i gaziti kroz blato do gata. U osam sati, nakon što je uzalud čekao da kiša prestane, crni je iskrcavatelj, u moru do pojasa, prihvatio Ferminu Dazu iz škunera pa je na rukama prenio do obale, ali toliko je bila pokisla da je Florentino Ariza nije prepoznao.

Ni sama nije znala koliko je na putu sazrijevala, sve dok nije ušla u zatvorenu kuću i odmah se prihvatila junačkoga zadatka da je opet učini primjerenom stanovanju, uz pomoć crne sluškinje Gale Placidije, koja se iz svoje robovske četvrti vratila čim su joj javili da su stigli. Fermina Daza više nije bila jedinica koju otac istodobno mazi i zlostavlja, nego nedodirljiva gospodarica carstva praha i paučine, koje je mogla spasiti samo snaga nepobjedive ljubavi. Nije klonula duhom, jer se osjećala nadahnutom uznositom snagom, koja bi joj bila dovoljna da pokrene svijet. Iste noći kad su se vratili, dok su, za velikim kuhinjskim stolom, pili kavu i jeli sirnicu, otac joj je predao upravljanje kućom, kao svečani, sveti čin.

- Predajem ti ključeve života tvogjega - rekao joj je.

Sa svojih se navršenih sedamnaest godina odlučno prihvatila, svjesna da je svaki pedalj stečene slobode - za ljubav stečen. Sutradan, nakon ružnih snova, prvi put ju je obuzela zlovolja zbog povratka kad je otvorila balkonski prozor i opet vidjela perivojsku otužnu rosulju, kip obezglavljenoga junaka, mramornu klupu na kojoj bi obično sjedio Florentino Ariza, s knjigom stihova. Više nije na njega mislila kao na nemogućega ženika, nego kao na sigurnoga muža kojemu će pripadati dušom i tijelom. Osjećala je teško breme vremena prohujalog od njezina odlaska, prolazilo im je vrijeme, osjećala je koliko je teško biti živa i koliko će joj ljubavi trebati kako bi svog čovjeka voljela kako Bog zapovijeda. Začudila se što nije u perivoju, kao što je često dolazio unatoč kiši, kako to da nije primila nikakav znak od njega, nikakvu slutnju, i odjednom je protrnula pri pomisli da je umro. No odmah je otklonila tu ružnu pomisao jer su posljednjih dana, u brzovjavnoj bjesomučnosti uoči povratka, zaboravili utanačiti na koji će način održavati vezu kad se ona vrati.

Florentino je Ariza bio čvrsto uvjeren da se nije vratila, sve dok mu telegrafist iz Riohache nije potvrdio da se u petak ukrcala na isti škuner koji jučer nije stigao zbog nepovoljna vjetra. Potkraj tjedna je u njezinoj kući čekao bilo kakav znak života, a u ponedjeljak u sumrak vidio je kroz prozor

pokretnu svjetlost koja se, malo poslije devet sati, ugasila na balkonu uz spavaonicu. Nije spavao, obuzet istim tjeskobnim mučninama koje su ometale njegove prve ljubavne noći. Tránsito je Ariza ustala u cik zore, prestrašena zato što joj je sin izašao u dvorište, a do ponoći se još nije vratio. U kući ga nije našla. Lutao je morskim nasipima, recitirajući u vjetar ljubavne stihove, razdragano plačući sve do zore. U osam je sjedio ispod svodova Župne kavane, u bunilu nakon bdijenja, nastojeći smisliti način da Fermini Dazi izrazi dobrodošlicu, kadli ga je prodrmao potresni drhtaj i skršio mu srce.

Ona. U pratnji Gale Placidije, koja je nosila košare za kupnju, prelazila je Prvostolničkim trgom, a prvi put nije bila u učeničkoj odori. Viša nego kad je otišla, izdužena i pročišćena, a ljepotu joj je produhovljavalo bolje vladanje sobom. Opet joj je narasla pletenica, ali nije je držala na leđima, nego ju je prebacivala naprijed, preko lijevog ramena pa je tom jednostavnom promjenom izgubila svako dječje obilježje. Florentino je Ariza začuđen ostao na mjestu, sve dok utvara nije prešla trg, gledajući ravno preda se i ne skidajući pogleda sa svoga puta. Ista neodoljiva moć koja ga je ukočila, poslije ga je natjerala da za njom jurne, čim je skrenula iza prvostolnice i izgubila se u zaglušnoj vrevi tržišnih kosih ulica.

Neopazice ju je slijedio, otkrivajući svakodnevne kretnje, ljupkost i preranu zrelost najvoljenije osobe na svijetu, a koju je sad prvi put vidio u njezinu pravom stanju. Čudio se kako vješto krči sebi put kroz svjetinu. Gala Placidia se sudarala, zapletale su joj se košare i morala je trčati kako je ne bi izgubila, a ona je uličnim neredom plovila, u svojem vlastitom prostoru i kao u nekom drugom vremenu, ne sudarajući se ni s kim, kao šišmiš u mraku. Često je išla kupovati s tetom Escolásticom, ali uvijek sitnije stvari, jer se otac brinuo kako bi kuću opskrbio, ne samo pokuštvom i hranom, nego i ženskom odjećom. Tako joj je taj prvi izlaz bio čarobna pustolovina, idealizirana u njezinim dječjim snovima.

Nije se osvrtna na viku prodavača koji su joj nudili napitak za vječnu ljubav, ni na prosjake koji su obrubljavali predvorja, ležeći pod arkadama sa svojim otvorenim ranama, ni na lažnog Indiosa koji joj je pokušavao prodati pripitomljenoga kajmana. Pregledavala je dugo i temeljito, bez cilja, zaustavljajući se tek zato kako bi neužurbano uživala u duhu stvari. Ulazila je u svaku vežu u kojoj se nešto prodavalo, a svagdje je nalazila nešto što je pojačavalo njezinu želju za životom. Uživala je u pirikinu dašku tkanina u škrinjama, obavijala se tiskanom svilom, smijala se svojemu smijehu, videći se prerusenu u mladu Madridanku, s ukusnikom i lepezom od šarena cvijeća ispred dugih zrcala u trgovini Zlatna mjedena žica. U prodavaonici prekomorske robe otčepila je bačvu haringa u salamuri, koja ju je podsjetila na noći na sjeveroistoku, u San Juanu de la Ciénagi, dok je bila posve malena. Dali su joj neka kuša krvavicu iz Alicantea, imala je okus slatkoga gospina bilja, kupila ih je dvije za subotnji doručak, a usto nekoliko krišaka bakalara i bocu ribiza u prepečenici. U prodavaonici začina je, iz pukog mirisnog užitka protrljala na dlanu lišće kadulje i mravinca, kupila po šaku mirisnih klinčića, pelina, đumbira i borovičice, a izašla je smijući se do suza, zato što toliko kašlje od para gvajanskoga papra. U francuskoj kozmetičkoj trgovini, dok je kupovala Reuterove sapune i vodicu od mirisna balzama, iza uha su joj premazali kapljicu mirisa koji je sad u Parizu moderan, a dali su joj dezodorantnu tabletu za uporabu nakon pušenja.

Da, igrala se kupujući, ali je ono što joj je doista trebalo kupovala bez krzmanja, tako zapovjednički da nitko ne bi pomislio da to čini prvi put, jer bila je svjesna da ne kupuje samo za sebe, nego i za njega: deset metara lana za njihove stolnjake, perkal za svadbene plahte, u zoru mirisne od njihove noćne svježine, od svega najbolje kako bi zajedno u tome uživali u kući ljubavi. Tražila je popust i znala ga je dobiti, pogađala se ljupko i dostojanstveno kako bi postigla bolju cijenu, a plaćala je zlatnicima koje su trgovci provjeravali, iz jednostavne naslade da čuju njihov zveket po mramornoj ploči.

Florentino ju je Ariza zadivljeno uhodio, zasoptan ju je slijedio, nekoliko se puta sudarao s košarama njezine sluškinje, koja je osmijehom uzvraćala na njegove isprike, a ona je prošla tako blizu njega da je osjetio lahor njezina mirisa, a tad ga nije vidjela, ali ne zato što nije mogla, nego zbog svog uznositog načina hoda. Učinila mu se toliko lijepom, toliko zavodljivom, toliko drugačijom od obična svijeta da nije shvaćao zašto nitko nije kao on uzbuđen zbog kastanjetskog udaranja njezinih potpetica po klesanim pločama, kako nikomu ne razgaljuju srce oni lahorski uzdas i njezinih volana, kako to da cijeli svijet ne luduje od ljubavi od lepršanja njezine pletenice, kretnja njezinih ruku i njezina zlatna smijeha. Nije izgubio ni jedan njezin pokret, ni jedno obilježje njezina značaja, ali joj se nije usuđivao pristupiti, iz straha da ne uništi čaroliju. Kad je upala u vrevu Pisarskih arkada, shvatio je da mu izmiče prilika za kojom godinama čezne.

Fermina je Daza, sa svojim školskim kolegicama, dijelila čudnu zamisao da su Pisarske arkade mjesto propasti, dakako, zabranjeno pristojnim gospođicama. Galerija arkada uz trgić, na kojemu su čekale najamne kočije i magareće zaprege, a gdje je pučka trgovina bila nadasve gusta i bučna. Ime potječe iz kolonijalnih vremena, jer tad su ondje sjedali, isprva šutljivi krasopisci u suknenim prslucima i zaštitnim polurukavima i, po sirotinji dostupnim cijenama, pisali prema narud²bi svakakve isprave:

pritu²be ili zamolbe, pismene obrane, čestitke ili izraze suæuti, ljubavna pisma za svaku fazu. Nisu oni ozloglasili to bučno trgovište, nego varalice koji su onedavna ispod tezge nudili svakojaku sumnjivu robu, prokrijumčarenu na brodovima iz Europe, od opscenih razglednica i afrodisijajskih pomada do slavni katalonskih prezervativa s iguaninim kukmicama, koje po potrebi lepršaju, ili s cvijećem na kraju kako bi se, prema potrošačevoj želji, širile njihove latice. Fermina je Daza, nevješta uličnim običajima, zašla ispod Arkada, ne gledajući kamo ide, tražeći željeni hlad pod nemilim suncem u jedanaest sati.

Uronila je u vreli žagor čistača cipela i prodavača ptica, jeftinih knjižara, nadriliječnika i prodavačica slatkiša koje su nadvikivale graju nudeći okruglice od ananasa za slatku dječicu, kokosice za gizdavice, kanelu za Micaelu. No bila je ravnodušna prema toj galami, jer ju je osvojio prodavač papira koji je pokazivao čarobnu tintu, crvenu poput krvi, tintu žalosti za kobne vijesti, fosforescentnu, za čitanje u mraku, nevidljivu koja se uoči tek kad je obasja svjetlo. Sve je htjela kupiti kako bi zabavljala Florentina Arizu, kako bi ga plašila svojom domišljatošću, ali se - nakon nekoliko pokušaja - odlučila za bočicu zlatne tinte. Nato se okrenula slatkišima u velikim okruglim staklenkama te je od svake vrste kupila šest komada, pokazujući ih prstom kroz staklo, jer je u graji nitko ne bi čuo: šest slastica od mlijeka i šećera, šest mliječnih limenaka, šest sezamovih pločica, šest diabolina od jukine kreme, šest čokoladnih ploča, šest kraljičinih pusica od bjelanjaka, mlijeka i brašna, šest ovih i šest onih, od svega po šest, a sve je neodoljivom ljupkošću ubacivala sluškinji u košare, ne osvrćući se na rojeve pčela iznad zašecerene vode, na osvrćući se na bučnu svakodnevicu ni na smrad ustajaloga znoja koji je titrao u smrtnoj vrelini. Iz učaranosti ju je prenula sretna crnkinja šarenoga rupca na glavi, zaobljena i lijepa, koja joj je nudila ananasov trokut nabijen na vrh mesarskoga noža. Uzela ga je i cijelog strpala u usta, jela ga i žvakala, lutajući pogledom po svjetini kad je zastala kao ukopana. Iza sebe je, tako blizu uhu da je samo ona mogla čuti u gužvi, čula glas:

- Nije ovo mjesto za okrunjenu božicu.

Okrenula je glavu i, dva dlana od svojih očiju, vidjela ledeni pogled, blijedo lice, usne okamenjene od straha, onakve kakve ih je vidjela u gužvi polnočke prvi put kad se našao tako blizu nje, ali - za razliku od onda - sad nije osjetila ljubavno burkanje nego ponor razočaranja. U jednom je trenutku sagledala punu veličinu svoje varke, užasnuto se pitala kako je mogla toliko dugo i tako bezdušno u srcu čuvati takvu himeru. Jedva je stigla pomisliti: "Bože, jadnik!" Florentino se Ariza nasmiješio, pokušao nešto reći, nastojao ju je pratiti, ali ga je pokretom ruke izbrisala iz svog života.

- Ne, molim vas - rekla mu je. - Zaboravite!

Popodne, dok je njezin otac drijemao, po Gali Placidiji poslala mu je pismo od dva retka: "Danas, kad sam vas vidjela, shvatila sam da je sve između nas tek varka." Sluškinja mu je vratila i brzojave, stihove, sasušene kamelije s molbom da vrati pisma i darove koje mu je poslala: molitvenik tete Escolástice, sasušeno lišće iz njezina herbarija, četvorni centimetar halje svetoga Petra Klavera, svetačke medalje, njezinu petnaestogodišnju pletenicu i svilenu mašnu školske odore. Sljedećih joj je dana, na rubu ludila, napisao brojna očajna pisma, opsjedajući sluškinju neka joj ih preda, ali ona je slušala odlučne upute: neka primi samo vraćene darove. Tako je uporno zahtijevala da joj je Florentino Ariza poslao sve osim pletenice. Nju će vratiti tek kad ga Fermina Daza osobno primi kako bi razgovarali - pa makar trenutak. Nije mu uslišano. Bojeći se kobnoga koraka svog sina, Tránsito je Ariza progutala svoj ponos i zamolila Ferminu Dazu neka joj udijeli samo pet minuta. Fermina ju je Daza samo jedan trenutak primila, na trijemu svoje kuće, na nogama, nije je pozvala da sjedne, a na njoj ni zrnca malaksalosti. Dva dana poslije je Florentino Ariza, nakon rasprave s majkom, skinuo sa zida u svojoj spavaćoj sobi zaprašenu staklenu dupku u kojoj je pletenicu držao kao svetinju, a Tránsito ju je Ariza osobno vratila, u baršunskoj kutiji izvezenoj zlatnim nitima. Florentino Ariza nikad više nije imao prilike vidjeti Ferminu Dazu samu, niti s njom nasamo razgovarati tijekom čestih slučajnih susreta u njihovim nadasve dugim životima, nego tek nakon pedeset jednu godinu, devet mjeseci i četiri dana, kad joj je - tijekom njezine prve udovičke noći - ponovio prisegu vječne vjernosti i ljubavi zauvijek.

Doktor Juvenal Urbino bio je u dvadeset i osmoj godini nadasve privlačan neženja. Vratio se nakon dugog boravka u Parizu, gdje je usavršavao medicinu i kirurgiju, a čim se iskrcao, tužno je shvatio da nije gubio ni trenutka. Vratio se dotjeraniji nego što je otputovao, više je gospodario sobom, a nitko od njegovih vršnjaka nije se doimao tako strog i upućen u znanost kao on, ali također ni jedan nije bolje plesao uz pomodnu glazbu niti je bolje improvizirao na glasoviru. Osvojene njegovim osobnim čarom i sigurnošću u njegovu obiteljsku imovinu, djevojke iz njegove sredine potajno su izvlačile ždrijeb kako bi provodile vrijeme s njim, a on je izvlačio ždrijeb kako bi bio s njima, ali se ipak uspio zadržati

u stanju milosti, nedirnut i zavodljiv, sve dok, bez otpora, nije podlegao pučkim čarima Fermine Daze.

Rado je govorio da je ta ljubav bila plod kliničke pogreške. Nije mogao povjerovati da se to dogodilo, pogotovo u tom trenutku njegova života, kad su sve njegove strastvene pričuve bile usredotočene na sudbinu njegova grada za koji je - prečesto i bez ikakve primisli - govorio da mu na svijetu nema ravna. Dok je Parizom šetao potkraj jeseni, držeći ispod ruke neku svoju slučajnu djevojku, činilo mu se da nema čistije radosti od tih zlatnih popodneva s brdskim zapahom pečenoga kestenja, čeznutljivih harmonika, nerazdvojnih ljubavnika koji su se nezaustavno ljubili na otvorenim terasama, ali se ipak zarekao - prinoseći ruku srcu - da sve to ne bi zamijenio za jedan trenutak svojih travanjskih Kariba. Još je bio premlad da bi znao da sjećanje srca uklanja neugodne uspomene, a povećava lijepe i da, zahvaljujući tom umijeću, uspijevamo podnositi breme prošlosti. No kad je, s brodske ograde, opet vidio bijeli rt kolonijalne četvrti, nepomične lešinare nad krovovima, sirotinjsku odjeću što se sušila na balkonima - tek je tad shvatio koliko je postao lakom žrtvom sućutnih varki nostalgije.

Brod se probijao zaljevom, plutajućim sagom potopljenih životinja, a uglavnom su se svi putnici pred tim smradom sklonili u kabine. Mladi se liječnik spustio mostićem, savršeno odjeven u alpaku i štitnik od prašine. Imao je bradu mladoga Pasteura, blijed i ravan razdjeljak u kosi, a toliko je vladao sobom da u grlu zatomi čvor koji nije potekao od tuge nego od užasa. Na gotovo praznom gatu, na kojemu su stražu čuvali bosu vojnici bez odore, dočekale su ga sestre i majka s najmilijim prijateljima. Smatrao ih je nedorečenima i bez budućnosti, unatoč njihovu svjetskom držanju. O krizi i građanskom ratu govorili su kao o nečem dalekom i stranom, ali svima je u glasu nazrijevao evazivni treptaj, a u očima nesigurnost koja je riječi tjerala u laž. Nadasve ga je ganula majka, još mlada žena, koja se u životu nametnula svojom elegantnošću i društvenim prodorom, a sad je venula, na laganoj vatri, u kamfornom ozračju svojeg udovičkog ruha. Zacijelo se prepoznala u sinovoj zbunjenosti, jer ga je žurno upitala (napad je najbolja obrana) zašto mu je koža parafinski prozirna.

- Život, majko - odgovorio je. - U Parizu pozelenimo.

Malo poslije, gušeći se od vrućine uz nju u zatvorenoj kočiji, više nije mogao podnositi nemilost stvarnosti koja je nadirala kroz prozorčić. More kao pepeo, stare markiške palače kao da će uskoro podleći mnoštvu prosjaka, a nemoguće je bilo razabrati jasminski miris zbog mrtvačkih zapaha otvorenih kanala. Sve mu se činilo manjim nego kad je otišao, bjednije i otužnije, a na uličnim smetištima bilo je toliko gladnih štakora da su konji u zaprezi prestrašeno posrtali. Na dugom putu iz luke do svoje kuće, u srcu Potkraljevske četvrti, nije vidio ništa što bi mu se činilo dostojnim njegovih nostalgija. Poražen, okrenuo je lice kako mu ga majka ne bi vidjela i nijemo zaplakao.

Stara palača markiza de Casalduera, povijesna rezidencija obitelji Urbino de la Calle, nije se najbolje držala u općem brodolomu. Doktor Juvenal Urbino otkrio je to skršena srca čim je ušao u sjenovito predvorje i vidio prašnu fontanu unutarjnega vrta i guštik na nekadašnjim cvjetnim gredicama, po kojima su šetale iguane, utvrdio da nedostaje mnogo mramornih ploča, a mnoge su pukle na prostranom stubištu bakrenih ograda koje je vodilo u glavne odaje. Njegov otac, prije samozatajan nego ugledan liječnik, podlegao je u epidemiji azijske kolere koja je prije šest godina pustošila gradom, a s njim je umro i kućni duh. Dooa Blanca, njegova majka, ugušena korotom koja će vjerojatno vječno trajati, večernjim je deveticama zamijenila slavne večeri poezije i koncerte komorne glazbe, toliko drage njezinu pokojnomu mužu. Dvije su sestre, protiv svoje prirodne živosti i sklonosti zabavama - bile osuđene na samostan.

Doktor Juvenal Urbino nije ni na tren usnuo one noći kad je došao, prestrašen mrakom i tišinom. Izmolio je tri krunice Svetomu Duhu i sve molitvice kojih se sjećao kako bi otjerao nesreću, brodolom i svakakve noćne prijevare, dok se bukavac, koji je ušao kroz slabo zatvorena vrata spavaće sobe, glasao svakog punog sata. Uznemiravali su ga halucinantni povici luđakinja iz obližnje ludnice Božanske pastirice, nemilo curkanje vrča u zdjelu za pranje nogu, štono je odzvanjalo cijelom kućom, dugonogi koraci velikoga šturka, izgubljenog u njegovoj spavaćoj sobi, njegov urođeni strah od mraka, nevidljiva nazočnost pokojnog oca u golemoj uspavanoj kući. Kad je šturak otpjevao pet sati, zajedno s pijetlima iz susjedstava, doktor se Juvenal Urbino preporučio dušom i tijelom Božjoj providnosti, jer nije imao snage da i jedan dan više proživi u svojoj ruševnoj domovini. No obiteljska ljubav, poljske nedjelje na selu, laskavi komplimenti neudanih djevojaka njegova staleža - na posljatku su ublažili gorčinu njegova prvog dojma. Malo pomalo se navikavao na listopadske sparine, na pretjerane mirise, na preuranjene sudove svojih prijatelja na "sutra ćemo vidjeti, doktore, budite bez brige" pa se na posljatku prepustio čarima običaja. Uskoro je lako opravdavao svoje prepuštanje. Takav je njegov svijet, tužan i opresivan, Bog mu ga je providio i odgovoran mu je.

Najprije se smjestio u očevu uredu. Zadržao je masivno i ozbiljno englesko pokućstvo, čije je drvo uzdisalo ledom u zoru, ali je na tavan premjestio potkraljevske znanstvene raspre i romantičnu medicinu, a u ostakljene ormare stavio knjige nove francuske škole. Skinuo je izbljedjele slike osim one na kojoj se vidjelo kako liječnik ne prepušta smrti neku голу bolesnicu i Hipokratove zakletve, otisnute goticom, a umjesto njih je objesio, uz jednu jedinu diplomu svog oca - mnogobrojne diplome i priznanja koje je, s najboljim ocjenama, dobio na raznim europskim školama.

Pokušao je nametnuti najsuvremenija mjerila u bolnici Misericordiji, ali nije išlo onako lako kao što je zamišljao u svom mladenačkom poletu, jer se zastarjela zdravstvena ustanova zaintačila u svojim prastarim praznovjericama, primjerice stavljala je posteljne noge u posude vode kako se bolest ne bi popela, a u operacijskoj se dvorani zahtijevala otmjena odjeća i antilopne rukavice, jer se smatralo da je elegancija preduvjet asepsa. Nisu mogli trpjeti da mladi došljak u bolesničkoj mokraći njuhom otkriva šećer, da Charcota i Trousseaua navodi kao da su mu sobni kolege, da ozbiljno predaje o smrtnoj opasnosti cjepiva, a sumnja u vrijednost novog izuma supozitorija ili crijevnih čepića. Sa svima se sukobljavao: njegov inovatorski duh, manijakalna građanska svijest, njegov usporen smisao za humor u ratu besmrtnih šaljivaca - sve ono što su mu zapravo bile najhvalevrednije vrline - izazivalo je sumnjičavost starijih kolega i prijatvorne šale mladih.

Bio je ospjeden gradskom opasnom nehiģijenom. Utjecao se najvišim organima uprave kako bi zatvorili španjolske otvorene kanale, rasadnik štakora, a umjesto njih neka sagrađe zatvorenu kanalizaciju, iz koje otpad ne bi izlazio u zaton, kao dosad, nego u neki daljnji ispust. Bolje su kolonijalne zgrade imale septičke jame, ali su dvije trećine građana, nastanjenih u kućercima uz rub močvare, nuđđu obavljale pod vedrim nebom. Izmet se sušio na suncu, usitnjavao se, a svi su ga udisali svježim i sretnim prosinačkim radostima. Doktor je Juvenal Urbino pokušao nametnuti Gradskom poglavarstvu obvezni tečaj kako bi siromasi naučili graditi valjane zahode. Uzalud se borio kako smeće ne bi bacali u močvare mangrova, gdje se već stoljećima pretvaralo u truljave baruštine, nego kako bi ga odvozili bar dvaput u tjednu i palili na nenaseljenome mjestu.

Znao je za smrtnu prijetnju pitke vode. I pomisao na izgradnju vodovoda činila se maštovitom, jer oni koji su to mogli potaknuti imali su podzemne cisterne gdje već godinama - pod gustim slojem zelenila - čuvaju kišnicu. Tada su nadasve cijenili zdjele od obrađena drveta, a njihovi su kameni filtri dan i noć kapali u zemljane lonce. Kako netko ne bi pio iz istog aluminijskoga krčaga kojim je gradio vodu, vrč je imao zupčaste rubove, poput krune dvorskih lakrdijaša. Voda je bila kristalna i svježja, u sjeni pečene gline, sa zapahom šume, ali doktor Juvenal Urbino nije nasjedao varkama o pročišćenju, znajući da je dno svih zemljanih posuda - unatoč tolikim mjerama opreza - svetište glista. Duge je sate u djetinjstvu provodio gledajući ih gotovo mističnim divljenjem, uvjeren - kao mnogi ljudi toga razdoblja - da su gliste natprirodna bića, *animas*, koja udvaraju djevama iz slojeva voda stajaćica, a sposobna su za bjesomučne ljubavne osvete. Kao dijete vidio je uništenje u kući Lázare Conde, učiteljice koja se usudila omalovažavati *animas*: vidio je trag vode, istekle na ulicu iz staklenka i hrpu kamenja koje su joj, tri dana i tri noći, bacali na prozore. Mnogo je vremena prošlo dok nije doznao da su gliste zapravo ličinke komarca, ali nikad više to nije zaboravio, jer otad je znao da ne samo oni, nego i mnogi zlobni *animas*, mogu neditnuti proći kroz naše bezazlene kamene filtre.

Vodi iz cisterna dugo su, uz veliku čast, pripisivali jajčanu kilu, od koje su toliki u gradu patili, ne samo bestidno nego i uz domoljubni ponos. Kad je Juvenal Urbino išao u pučku školu, nije mogao suspregnuti užasnuti treptaj kad bi tijekom sparnih popodneva kilavce vidio kako sjede ispred kućnih vrata, hladeći golema jaja kao da im među nogama spava dijete. Govorilo se da kila zviđdi kao otuđna ptica u olujnim noćima, grči se od nesnošljive boli kad u blizini spale lešinarevo pero, ali nitko se nije tužio na te nevolje, jer je velika kila slovila kao muška čast. Kad se doktor Juvenal Urbino vratio iz Europe, već je znao da su ta vjerovanja znanstveno neopravdana, ali toliko su se ukorijenila u mjesno praznovjerje da su se mnogi opirali mineralnom obogaćenju kišnice u cisternama, iz straha da će voda izgubiti svoju vrlinu da izaziva dičnu kilu.

Doktora je Juvenala Urbina, osim nečistih voda, uznemiravala i nehiģijena javne tržnice, na velikom zaravnjenom zemljištu uz zaljev Las Ánimas, gdje su pristajali jedrenjaci s Antila. Ugledni ju je putnik iz tog vremena opisao kao jednu od najživopisnijih tržnica na svijetu. Bogata, neumjerena i uskipijela, ali možda i najalarmantnija. Smjestila se na vlastitu smetištu, prepušteno na milost i nemilost plimi i oseci, a ondje je zaljev, podrigujući, kopnu vraćao kanalizacijsku nečistoću. Ondje su bacali i smeće iz obližnje klaonice, odsječene glave, trule utrobe, plutali su ondje životinjski ostaci, na suncu i u gluho doba noći, u lokvi krvi. Lešinari su se ondje neprekidno otimali i borili sa psima i štakorima, među košutama i sočnim kopunima s arhipelaga Sotaventa, obješenima na strehe tezga i između prvoga arjonskoga povrća, izloženoga na tlu, na rogožinama. Doktor je Juvenal Urbino htio sanirati tržnicu, a klaonicu neka prebace nekamo, neka tržnicu natkriju šarenim staklenim kupolama,

kakve je vidio u starim barcelonskim boqueríasima, gdje su namirnice bile tako zamamne i čiste da ih je šteta bilo pojesti. No i najpopustljiviji od njegovih uglednih prijatelja žalili su njegovu uzaludnu strast. Takvi su oni bili: provodili su život dičeći se svojim ponosnim podrijetlom, povijesnim gradskim zaslugama, vrijednošću svetih relikvija, gradskim junaštvom i ljepotom, ali bili su slijepi na pustošenja zuba vremena. No doktor Juvenal Urbino dovoljno je volio svoj grad kako bi ga vidio očima istine.

- Koliko li je ovaj grad plemenit - govorio je - kad ga već četiri stotine godina nastojimo zatrti, a to nam još nije uspjelo!

No bili su tako blizu. Kolera, koja je prve žrtve pokosila u tržničnim lokvama, u jedanaest je tjedana odnijela najviše ljudi otkako se pamti. Dotad su neke znamenite pokojnike ukapali ispod crkvenih ploča, u nedostupnome susjedstvu nadbiskupa i kanonika, dok su manje bogate ukapali u samostanskim dvorištima. Sirotinju na groblje iz kolonijalnih vremena, na vjetrovitu brežuljku, štono ga je od grada odvajao suhi kanalić, čiji je ožbukani most imao nadstrešnicu, a na njoj je neki vidoviti sudac dao uklesati natpis *Lasciate ogni speranza voi ch' entrate*. Groblje je bilo prepuno već nakon prva dva tjedna kolere, a u crkvama nije bilo praznih mjesta, iako su u zajedničku kosturnicu smjestili istrunule ostatke bezimernih velikaša. Prvostolnički se zrak pokvario od slabo zapečaćenih kripta, a vrata je otvorila tek nakon tri godine, kad je Fermina Daza prvi put izbliza vidjela Florentina Arizu, na polnoćki. Klaustar samostana svete Klare trećeg je tjedna bio prepun, sve do topolina drvoreda pa je trebalo habilitirati kao groblje obližnji, dvaput veći vrt. Ondje su duboko kopali i mrtve ukapali u tri sloja, na brzinu i bez lijesova, ali morali su odustati, jer se promočena zemlja pretvorila u spužvu, a ispod nogu je, na svakome koraku, izbijala zarazna krvava tekućina. Tada su počeli pokapati u Božjoj ruci, tovnjoj farmi, udaljenoj nekoliko kilometara od grada, koja je poslije posvećena u Opće groblje.

Otkako je proglašena kolera, mjesna je posada svakih četvrt sata ispaljivala topovski hitac - i danju i noću - u skladu s građanskim praznovjerjem da prah pročišćava zrak. Kolera je bjesnjela među crnim pučanstvom, koje je bilo brojnije i siromašno, iako zapravo nije gledala ni boju ni podrijetlo. Prestala je isto onako naglo kako je počela, a broj žrtava nikad se nije znao, ne zato što ga ne bi bilo moguće utvrditi, nego zato što je jedna od naših najrasprostranjenijih vrlina - šutnja o vlastitim nesrećama.

Doktor Marco Aurelio Urbino, Juvenalov otac, bio je gradski junak tih nesretnih dana, ali i najuglednija žrtva. Službenom je naredbom osmislio i osobno proveo zdravstvenu strategiju, ali se, svojom voljom, na poslijetku upletao u sva društvena pitanja te se, u najkritičnijem razdoblju kolere, činilo da ne postoji ni jedna vlast iznad njegove. Kad je, nakon mnogo godina, doktor Juvenal Urbino prelazio kroniku toga doba, utvrdio je da je očeva metoda prije bila sućutna nego znanstvena, a u mnogome se kosila s razumom, tako da je uvelike pogodovala proždrljivosti kolere. Utvrdio je to, uz sućut sinova koje život, malo-pomalo, pretvara u očeve svojih otaca, i prvi je put požalio što nije bio uz oca u samoći njegovih pogrešaka. Nije mu osporavao zasluge: radišnost i nesebičnost, a nadalje osobnu hrabrost, čime je zaslužio mnoge časti koje mu je grad udijelio čim se oporavio od nesreće, a njegovo je ime opravdano ostalo zapisano među imenima mnogobrojnih uglednika drugih, manje časnih ratova.

Nije doživio slavu. Kad je na sebi uočio nepovratne znakove koje je na drugima primjećivao i s njima suosjećao, nije se ni pokušavao uzalud boriti, nego se udaljio od svijeta kako nikoga ne bi zarazio. Zatvoren u ostavi bolnice Misericordije, oglušio se na pozive svojih kolega i na moljakanja svoje rodbine: ne osvrćući se na užasne bolesnike, koji su ležali i umirali po pretrpanim bolničkim hodnicima, napisao je ženi i djeci grozničavo ljubavno pismo zahvalnosti zato što je živio, u kojem se vidjelo koliko je i kako požudno ljubio život. Bio je to oproštaj na dvadeset srceparajućih listova, na kojima se razvoj bolesti razabirao prema pogoršanju rukopisa, a nije trebalo poznavati čovjeka koji je pisao, da bi se znalo da je potpisao u posljednjem dahu. Pepeljasto je truplo, sukladno njegovim odredbama, pokopano na zajedničkom groblju, a nije ga vidio nitko od onih osoba koje su ga voljele.

Doktoru je Juvenalu Urbino brzojav stigao nakon tri dana, u Parizu, dok je večerao s prijateljima te je, uz šampanjac, nazdravio očevoj uspomeni. Rekao je: "Bio je dobar čovjek." Poslije će sebi predbacivati zbog nezrelosti: stvarnost je izbjegavao kako ne bi zaplakao. No nakon tri tjedna primio je primjerak posljednjega pisma i vratio se u stvarnost. Odjednom mu se potpuno otkrio lik čovjeka, kojega je upoznao prije nego ikoga, čovjeka koji ga je podizao, a trideset i dvije je godine spavao i općio s njegovom majkom, no nikad mu se, prije toga pisma, nije otkrio takav kakav je bio, od krvi i mesa - iz čiste uplašnosti. Dotad su doktor Juvenal Urbino i članovi njegove obitelji smrt poimali kao nešto što se događa drugima, tuđim majkama i očevima, tuđoj braći i sestrama, tuđim bračnim drugovima. Živjeli su polako, nije se vidjelo kako stare, boluju ili umiru, nego su nestajali malo-pomalo, kad bi došlo njihovo vrijeme, pretvarajući se u sjećanja, u maglišnine drugih vremena, dok ne bi utonuli u zaborav. Očevo ga je posljednje pismo, više nego pretužni brzojav, odjednom sućelilo s

neminovnošću smrti. No jedna mu je od najstarijih uspomena, kad mu je možda bilo devet, a možda jedanaest godina, bio očev svojevrstan nagovještaj smrti. Jednoga su kišnog popodneva obojica ostala u očevoj radnoj sobi, on je na podnim pločama šarao obojanom kredom ševe i suncokrete, dok je otac uz prozor čitao, raskopčavši prsluk i opustivši zategnuto orukavlje košulje. Odjednom je prestao čitati kako bi se počeskao po leđima dugačkom drškom češkala, koje je završavalo srebrnom ručicom. Nije dosegnuo svrabno mjesto pa je sina zamolio neka ga počese noktom, a dječak je to učinio, s neobičnim osjećajem da ne čuti svoje tijelo dok češka. Na posljertku ga je otac odmjerio, preko ramena, s tugaljivim osmijehom.

- Umrem li sad - rekao je - jedva bi me se sjećao kada dođeš u moje godine.

Rekao je to bez vidljiva razloga, a anđeo smrti na tren je lebdio u svježem polumraku radne sobe te izašao kroz prozor, ostavivši za sobom lepetavi pernaty trag, ali dječak nije vidio perje. Otada je prošlo više od dvadeset godina, a Juvenal će Urbino uskoro biti u godinama svog oca tog davnog popodneva. Znao je da je pljunuti on, a sad se toj spoznaji pridruživala i ubojita svijest o tome da je smrtan kao i on.

Kolera mu se pretvorila u opsesiju. O njoj nije znao ništa više nego što je rutinski naučio na nekim marginalnim kolegijima, a činilo mu se nevjerovatnim da je, prije samo trideset godina, u Francuskoj pa i u samom Parizu, pokosila više od sto i četrdeset tisuća osoba. No nakon očeve je smrti naučio sve što se moglo, o raznim vrstama kolere, u neku je ruku to bila pokora kako bi primirio uspomena. Bio je učenik najistaknutijeg epidemologa svog vremena, tvorca sanitarnih kordona, profesora Adriena Prousta, oca slavnoga romanopisca. Vrativši se u domovinu, kad je još s mora osjetio tržnički smrad, u kanalima vidio štakore i djecu što su se gola koprcala u uličnim lokvama, nije samo shvatio kako se nesreća dogodila, nego je bio siguran da se svakog trenutka može ponoviti.

Nije prošlo dugo. Nakon nepune godine dana njegovi su ga učenici iz Bolnice Misericordije zamolili da im pomogne u slučaju sućutnoga bolesnika, kojemu je tijelo bilo neobično modrikasto. Doktoru je Juvenalu Urbino bio dovoljan samo jedan pogled s vrata pa da prepozna neprijateljicu. No imali su sreću: bolesnik je prije tri dana doplovio škunerom iz Curaçaa, na svoju je ruku došao u bolnicu, a vjerojatno nikoga nije zarazio. Doktor je Juvenal Urbino, za svaki slučaj, upozorio svoje kolege, a Gradsko je poglavarstvo potaknuo da digne uzbunu u susjednim lukama kako bi otkrili kobni škuner i zaražene izdvojili u karantenu. Morao je obuzdati gradskoga vojnoga zapovjednika, koji je htio proglasiti izvanredno stanje i odmah primijeniti terapiju topovskim hicima svakih četvrt sata.

- Taj prah čuvajte kad vam dođu liberali - dobrodušno mu je rekao. - Nije više srednji vijek.

Nakon četiri je dana bolesnik umro, zagušen bijelom zrnastom bljuvotinom, ali sljedećih se tjedana više nije otkrio ni jedan jedini slučaj, unatoč općemu nadzoru. Uskoro je *Trgovački dnevnik* objavio vijest da je, u raznim gradskim dijelovima, umrlo dvoje djece od kolere. Utvrđeno je da je jedno dijete imalo običnu dizenteriju, ali je petogodišnja djevojčica očito podlegla koleri. Njezini su roditelji i tri brata izdvojeni u karantenu, a cijela je črtvrt bila podvrgnuta strogom zdravstvenomu nadzoru. Jedan joj je brat dobio koleru, ali se uskoro oporavio, a kad je prošla opasnost, cijela se obitelj vratila kući. U sljedeća je tri mjeseca bilo zabilježeno još jedanaest slučajeva, ali se petoga mjeseca stanje alarmantno pogoršalo, no potkraj godine ipak su smatrali da više nema opasnosti od epidemije. Nitko nije sumnjao u to da je to čudo izborila zdravstvena strogost doktora Juvenala Urbina, više nego sve zaštitne mjere. Otada pa sve do sredine ovoga stoljeća kolera je bila endemična, ne samo u gradu, nego gotovo u cijelom karpiskom priobalju i porječju Magdalene, ali nije se proširila kao epidemija. Kriza je pomogla da Gradsko poglavarstvo ozbiljnije sasluša opomene doktora Juvenala Urbina, uvedena je obvezna katedra za koleru i žutu groznicu na Medicinskom fakultetu, shvaćeno je zašto treba hitno zatvoriti stare kanale i sagraditi tržnicu daleko od smetišta. No doktor se Juvenal Urbino nije hvalio pobjedom niti je kanio ustrajati u svojoj društvenoj zadaći, jer mu je tad jedno krilo bilo slomljeno, rastreseno je i prodrmano odlučio sve promijeniti i zaboraviti u životu sve - zbog udara groma koji ga je pogodio kad se žarko zaljubio u Ferminu Dazu.

Zapravo je to bio plod kliničke pogreške. Neki je njegov prijatelj i kolega pomislio da razaznaje predznake kolere u jedne osamnaestogodišnje bolesnice pa je zamolio doktora Juvenala Urbina da je posjeti. Otišao je istoga popodneva, prestrašen mogućnošću da je kolera ušla u svetište staroga grada, jer su svi dotadašnji slušajevi bili u sirotinjskim rubnim četvrtima, uglavnom među crnačkim stanovništvom. Našao je druga, manje neugodna iznenađenja. Kuća, u sjeni badema Evandeoskoga perivoja, izvana se doimala ruševnom, kao i sve druge zgrade iz kolonijalnoga razdoblja, ali iznutra je bila skladno uređena, puna predivne svjetlosti, koja kao da je pripadala nekom drugom dobu svijeta. Trijem je vodio u seviljsko dvorište, četvrtasto i nedavno okrećeno, procvalih naranača. Na podu iste pločice kao na zidovima. Nevidljiv žubor tekuće vode, na prozorskim okvirima kliničari u lončanicama, a pod svodovima trijema krletke rijetkih ptica. Osobito su čudna, u velikoj krletki, bila

tri gavrana, koja su svojim lepetom krila zasićivala dvorište nekim neodređenim mirisima. Odjednom se uzlaje nekoliko pasa, vezanih negdje u kući, poludjevši od strančeva zapaha, ali ih uto naglo ušutka ženski usklik, a mnoge mačke odasvud poiskakaše u dvorište i skriše se među cvijeće, prestrašene tim zapovjedničkim glasom. Tad zavlada tako bistra tišina da se, u kriješanju ptica i žuboru vode po kamenju, razabirao tek otužni morski dah.

Protrnuvši, uvjeren u Božju nazočnost, doktor Juvenal Urbino pomisli da je takva kuća imuna na koleru. Nadsvođenim je hodnikom slijedio Galu Placidiju, prošao ispred prozora šivaonice, gdje je Florentino Ariza prvi put vidio Ferminu Dazu, kad je dvorište još bilo prepuno otpadaka od preuređivanja. Novim se mramornim stubištem popeo na prvi kat i pričekao da ga najave prije nego što će ući u bolesničinu sobu. No Gala se Placidia vrati s porukom:

- Gospođica kaže da ne smijete sad ući, jer joj oca nema kod kuće.

Vratio se u pet sati popodne, kao što ga je uputila sluškinja, a kućna mu je vrata otvorio Lorenzo Daza te ga odveo u kćerinu spavaću sobu. Tijekom pregleda sjedio je u polumračnome kutku, prekriživši ruke, uzalud nastojeći zatomiti isprekidano disanje. Teško je bilo znati tko je sputaniji: liječnik stidnoga dodira ili bolesnica, djevičanski čedna u svilenj spavaćici, ali ni on ni ona nisu jedno drugomu gledali u oči, nego ju je on zapitkivao bezizražajnim glasom, a ona mu je uzdrhtalo odgovarala, oboje više nego svjesni čovjeka koji je sjedio u polumraku. Na poslijetku doktor Juvenal Urbino zamoli bolesnicu neka sjedne pa joj, nježno i pomno, otpuca spavaćicu, sve do struka: nedirnuta i uzdignuta prsa djetinjih bradavica - na tren bljesnu kao puščani plamenčić u mračnoj spavaćoj sobi, prije nego što ih je hitro skrila, prekriživši ruke. Liječnik neuzbudljivo odmakne njezine ruke, ne gledajući je. Izravno je osluškivao, približivši se njezinoj koži, najprije njezina prsa pa leđa.

Doktor je Juvenal Urbino običavao pripovijedati kako nije osjećao nimalo uzbuđenja kad je upoznao ženu s kojom će živjeti do smrti. Sjećao se svijetloplavom čipkom obrubljene spavaćice, grozničavih očiju, duge kose, raspuštene na ramenima, ali bio je toliko osupnut čudnom pojavom kolere u kolonijalnoj gradskoj jezgri da nije uočio ni jednu pojedinost njezine bujne mladosti: imao je oči samo za otkrivanje najslabijega predznaka kolere koju ona možda ima. Njoj je sve bilo jasnije: mladi liječnik, o kojemu je toliko slušala u vezi s kolerom, učinio joj se cjepidlakom koja ne može voljeti nikoga osim sebe. Dijagnosticirao je crijevnu infekciju prehrambenoga podrijetla. Popustila je nakon trodnevne kućne skrbi. Lorenzu je Dazi laknulo kad je čuo da mu kći nema koleru pa je doktora Juvenala Urbina dopratio do papučice zaprege, u zlatu mu platio pregled, iako mu se cijena učinila pretjeranom i za bogataškoga liječnika, ali se rastao s prekomjernim izljevima zahvalnosti. Zabljesnut sjajem njegovih prezimena, nije nimalo to krio, nego bi učinio bilo što kako bi se opet s njim našao, u manje formalnim uvjetima.

Slučaj je tu imao završiti, ali je sljedećeg utorka, nepozvan i nenajavljen, doktor Juvenal Urbino opet došao u kuću u neprimjerena tri sata popodne. Fermina je Daza u šivaonici imala sat slikarstva u ulju, s dvjema kolegicama, kad se pojavio pred prozorom, u besprijekornom bijelom kaputu i bijelom cilindru te joj dao znak neka pristupi. Odložila je paletu na stolicu pa prišla prozoru na prstima, zadigavši nabranu suknju iznad gležnjeva kako je ne bi vukla po podu. Imala je dijamem s privjeskom koji joj je padao po čelu, a sjajni je dragulj bio iste neodređene boje kao njezine oči. Sve je na njoj zračilo svježim ozračjem. Liječnik se začudio zašto se za slikanje kod kuće dotjerala kao za svečanost. Ispred prozora joj je opipao bilo, rekao neka isplazi jezik, aluminijskom joj je špatulom pregledao grlo, pogledao joj izvrnutu donju vjeđu, a svaki je put kimao glavom. Bio je manje zbunjen nego prvi put, a ona više, jer nije shvaćala čemu nenadani pregled, pa sam je rekao da neće doći ako ga ne pozovu bude li što novo. Što je najvažnije: nikada ga više nije htjela vidjeti. Liječnik je nakon pregleda spremio špatulu u kovčežić, prepun instrumenata i bočica lijekova. Zalupio ga je i zatvorio.

- Vi ste kao propupala ruža - rekao je.

- Hvala.

- Bogu hvala - odgovorio je i netočno navodio svetoga Tomu: - Zapamti, sve što je dobro, pa ma otkud dolazilo, od Svetoga je Duha. Volite li glazbu?

Upitao je to nehajno, uz čaroban osmijeh, ali nije mu ga uzvratila.

- Čemu to pitanje? - upitala je.

- Glazba je važna za zdravlje - odgovorio je.

Doista je u to vjerovao, a ona će uskoro, za cijeli život, doznati da je glazba njegova gotovo čarobna formula kojom se služio kad je predlagao prijateljstvo, ali u tom je trenutku to protumačila kao kakvu šalu. Usto su se dvije prijateljice, koje su se pretvarale da slikaju dok je ona razgovarala pred prozorom, hihotom smijuckale, pokrivši lice paletama, što je potpuno zbunilo Ferminu Dazu. Slijepa od bijesa, zalupila je prozorom. Liječnik, smeten pred čipkastim zastorima, nastojao je naći put do

izlaza, ali je pogriješio smjer, pa se zbunjeno sudario s krletkom mirisnih gavrana. Potmulo su kriješćali, prestrašeno lepetali krilima, a liječnikova se odjeća prožela ženskim mirisom. Zastao je, kao za zemlju prikovan, kad je Lorenzo Daza zagrmio:

- Doktore, pričekajte me tu.

Sve je vidio s gornjega kata pa je silazio stubišćem, zapucavajući košulju, podbuhao i sivkast, a zalisci mu još zamršeni zato što je nemirno spavao. Liječnik je pokušao nadvladati sramotu.

- Vašoj sam kćeri rekao da je kao ruža.

- Točno - primijeti Lorenzo Daza - ali ima previše trnja.

Prošao je uz doktora Juvenala Urbina, ne pozdravivši ga. Gurnuo je oba krila prozora šivaonice i naprasito zapovjedio kćeri:

- Dođi se isprićati doktoru!

Liječnik je pokušavao posredovati i to spriječiti, ali se Lorenzo Daza nije na njega osvrćao.

- Požuri se! - ustrajao je.

Prijateljice je odmjerila, sa skrivenom molbom da je shvate, a ocu odgovorila da se nema zašto isprićavati, jer je prozor zatvorila samo zato kako im ne bi ulazilo sunce. Doktor je Urbino nastojao dobrostivo potvrditi njezine razloge, ali je Lorenzo Daza ustrajao na zapovijedi. Tad se Fermina Daza vratila prozoru, blijeda od bijesa i, stupivši desnom nogom naprijed, dok je vršćima prstiju dizala suknju, liječniku se teatralno poklonila.

- Preudvorno vam se isprićavam, gospodine - rekla je.

Doktor joj Juvenal Urbino dobrohotno uzvratil poklon, mušćetirski joj mahnuvši svojim cilindrom, ali nije dobio samilosni smiješćak kojemu se nadao. Lorenzo ga Daza nato pozove u pisarnicu na odšćetnu kavu, a on je zadovoljno prihvatil kako ne bi bilo mjesta sumnji da u dnu njegove duše ima zrnca zlohotnosti.

Doktor Juvenal Urbino uopće nije pio kavu osim jedne šalice natašte. Nije pio žestoka pića, osim čaše vina uz jelo, a i to kad su bile svećanosti, ali ne samo da je popio kavu kojom ga je ponudio Lorenzo Daza, nego je prihvatil i čašću pelinkovca. Nato je prihvatil i drugu kavu, i drugi pelinkovac, pa treću i ćetvrtu, iako je još morao ići u neke kućne posjete. Isprva je pažorno slušao opravdavanja Lorenza Daze u ime kćeri, koja je bistra i ozbiljna djevojćka, dostojna kraljevića, ovdje ili bilo gdje, a jedina joj je mana ta što je tvrdoglavla kao mazga. No nakon druge čaše učinilo mu se da u dnu dvorišta ćuje glas Ferminje Daze, na krilima mašte pošao je za njom i pratil je kroz noć koja je upravo obavijala kuću, dok je palila svjetlo u hodniku, raspršavala u spavaćim sobama bombu protiv komaraca i dizala poklopac s lonca juhe, koju će večerati s ocem, samo njih dvojice za stolom, ne dižući pogled, ne srćući juhu kako ne bi prekinuli ćaroliju zlohotnosti, sve dok je on ne bude morao zamoliti oprost zato što je popodne bio tako strog.

Doktor Urbino dovoljno je poznavao žene pa da zna da Fermina Daza neće doći u pisarnicu sve dok on ne ode, ali je ipak ostajao, jer je osjećao da mu ranjeni ponos neće dati mira nakon popodnevnih uvreda. Lorenzo Daza, gotovo drven, nije zapažao njegovu nepozornost, zadovoljan svojim neukrotivim brbljanjem. Govorio je ubrzano, ²vaćuži najbolji duhan, kaš ljuži ²estoko, pljućkajućei, jedva se smjell tajuži u okretnom uredskom naslonjaću, kojemu su opruge jaukale kao uspaljena zvijer. Na svaku gostovu ćal icu ispijao je tri, a zastao je tek kad je opazio da se više uopće ne vide. Ustao je kako bi upalil svjetiljku. Doktor ga Juvenal Urbino odmjeril na novoj svjetlosti, uoći njegovo iskolaćeno oko, poput ribljega, rijeći koje nisu odgovarale pokretima njegovih usana, a smatrao je da mu se to prićinja zato što je pripit. Ustao je uz zanosan osjećaj da je u tijelu koje nije njegovo, nego pripada nekomu tko i dalje sjedi na njegovu mjestu. Morao se silno napregnuti kako ne bi izgubio razum.

Prošlo je sedam sati kad je izašao iz poslovnice, a Lorenzo Daza ispred njega. Pun Mjesec. Dvorište, idealizirano pelinkovcem, plutalo je u dnu akvarija, a pokrivene krletke doimale su se poput utvara pozaspalih pod pokrivaćima, pod vrelim mirisom svježih naranćinih cvjetova. Bio je otvoren prozor šivaonice, za radnim je stolom gorjela svjetiljćka, a nedovršene su slike bile na stalcima, kao na izložbi.

“Gdje li si kad te ovdje nema?”, dahne u prolazu doktor Urbino, ali ga Fermina Daza nije ćula, a nije ga ni mogla ćuti, jer je u svojoj spavaćoj sobi plakala od bijesa, ispružena potrbuške na postelji i ćekajući svog oca kako bi mu se osvetila za popodnevo poniženje. Liječnik se nije odrićao iluzije da bi se s njom oprostio, ali mu Lorenzo Daza to nije predložio. Ćeznuo je za bezazlenošću njezina bila, za njezinim maćjim jezikom, nježnim krajnicima, ali obeshrabrio se pri pomisli da ga ona nikad više ne želi vidjeti i neće mu dopustiti da to pokuša. Kad je Lorenzo Daza ušao na trijem, budni su gavrani ispod pokrivaća smrćnićki zakriješćali. “Oći će ti izdupsti”, glasno će liječnik, misleći na nju, a Lorenzo se Daza okrene kako bi ga upitao što je rekao.

- Nisam to rekao ja - odgovorio je - nego pelinkovac.

Lorenzo ga Daza doprati do kočije, pokušavajući mu i drugi posjet platiti zlatnim pesosima, ali nije primio. Kočijaša je točno uputio kako bi ga odvezao do dvaju bolesnika koje je još morao obići. Bez pomoći se popeo u kočiju. No pozlilo mu je od truckanja po popločenim ulicama pa je kočijašu zapovjedio neka promijeni smjer. Trenutak se ogledavao u zrcalu i utvrdio da i njegov lik još misli na Ferminu Dazu. Slegnuo je ramenima. Na poslijetku mu se podrignulo, glavu je spustio na prsa i zaspao. U snu je začuo brecaanje mrtvačkoga zvona, najprije prvostolničkih, a nato su im se pridružila sva crkvena zvona, jedno za drugim, do napuklih Svetoga Julijana Hospitalera.

- U govna! - u snu je šapnuo. - Mrtvacu su pomrli!

Majka i sestra večerale su bijelu kavu i sirnicu za svečanim stolom u velikoj blagovaonici kad se pojavio na vratima, iscrpljena lica, obeščašćen vranjim kurvanjskim mirisom. Veliko je zvono obližnje prvostolnice odzvanjalo u golemu kućnom prostoru. Majka ga je uplašeno upitala gdje je bio, svagdje su ga tražili kako bi priskočio generalu Ignaciju Mariji, posljednjem unuku markiza Jaraiza de la Vere, koji je popodne doživio izljev krvi u mozak: sada za njim zvona zvone. Doktor je Juvenal Urbino slušao majku, ali je nije čuo, grčevito se držao vratnice, poluokrenuo se, u pokušaju da stigne do svoje spavaće sobe, ali se odjednom srušio, u eksploziji pelinkovačke bljuvotine.

- Gospe presveta! - kliknula je njegova majka. - Sigurno ti se dogodilo nešto nadasve neobično kad kući dolaziš u takvu stanju.

No ono najčudnije još se nije ni dogodilo. Iskoristivši posjet poznatog glasovirača Romea Lussicha, koji je odsvirao ciklus Mozartovih sonata čim se grad oporavio od tuge za generalom Ignacijem Mariom, doktor je Juvenal Urbino zapovjedio neka mazgina zaprega doveze glasovir iz Glazbene škole pa je održao nezaboravnu serenadu Fermi Dazi. Probudili su je prvi taktovi, a nije se morala pojaviti na čipkastom balkonu kako bi znala tko je začetnik te neuobičajene časti. Jedino je požalila što nije hrabra kao one mudre djeve koje su polijevale noćnom posudom glavu neželjenog udvarača. Lorenzo se Daza tijekom serenade hitro odjenuo i na poslijetku pozvao u gostinjsku sobu doktora Juvenala Urbina i glasovirača, još dotjerane, u koncertnoj odjeći, a na serenadi im je zahvalio čašom dobra brendija.

Fermina je Daza uskoro otkrila da joj otac nastoji smekšati srce. Sutradan nakon serenade rekao joj je neukočeno: "Zamisli kako bi bilo tvojoj majci da zna da ti udvara jedan Urbino de la Calle." Suho mu je odbrusila: "Opet bi umrla u svom lijesu." Prijateljice, s kojima je slikala, ispričale su joj da je doktor Juvenal Urbino pozvao Lorenza Dazu na ručak u Društveni klub, zbog čega je strogo ukoren budući da je prekršio klupske propise. Tek je tad čula da je njezin otac više puta molio da ga prime u Društveni klub, a svaki su ga put odbijali tako velikom količinom crnih kuglica da su mu onemogućavali novi pokušaj. Lorenzo je Daza poniženja prihvatao tvrdim obrazom okorjeloga bačvara i smišljao je sve načine kako bi slučajno sreo Juvenala Urbina, ne shvaćajući da i Juvenal Urbino čini sve kako bi se dao uhvatiti. Katkad su satima razgovarali u poslovnici, a kuća kao da je tad lebdjela na granici vremena, jer Fermina Daza nije dopuštala da išta u kući ide svojim tokom dok on ne ode. Župna je kavana postala prikladnim utočištem, ondje je Lorenzo Daza davao Juvenalu Urbinu prve poduke u šahu, a bio je tako marljiv đak da mu je šah prerastao u neizlječivu strast, koja ga nije napustila do smrti.

Jedne noći, malo poslije serenade za solo glasovir, Lorenzo je Daza na kućnom trijemu našao pismo u zapečaćenoj omotnici, upućeno njegovoj kćeri, a na vosku je bilo utisnuto J. U. C. Gurnuo ga je ispod vrata kad je prolazio ispred Ferminine spavaće sobe, a ona nije shvaćala kako je dotle stiglo, jer joj je bilo nepojmljivo da se njezin otac toliko promijenio da joj nosi udvaračevo pismo. Ostavila ga je na noćnom ormariću, ne znajući što bi s njim, i ondje je danima ostalo neotvoreno, sve do jednoga kišnog popodneva kad je Fermina Daza sanjala da se Juvenal Urbino vratio u kuću kako bi joj podario špatulu kojom joj je pregledavao grlo. U snu špatula nije bila aluminijska, nego od neke dragocjene kovine, koju bi s nasladom iskušavala u drugim snovima, ali je njegovu prelomila na dva nejednaka dijela i dala mu manji.

Probudila se i otvorila pismo, kratko i dražesno. Juvenal Urbino molio ju je samo neka dopusti da od njezina oca zatraži dopuštenje da je posjeti. Dojmio se nje svojom jednostavnošću i ozbiljnošću pa se odjednom primirio bijes koji je toliko dana nje govala s tolikom ljubavi. Pismo je pohranila u prazan kovčez, na dnu škrinje, i sjetila se da je ondje čuvala i namirisana pisma Florentina Arize. Izvadila je kovčez, kako bi ga stavila na neko drugo mjesto, protrnula od naleta stida. Tad joj se učinilo najdoličnijim da se pretvara da ga nije ni primila pa ga je zapalila na svjetiljki i gledala kako kapi voska cvrče u modrim mjehurima nad plamenom. "Jadnik!", uzdahnula je i odjednom shvatila da to već drugi put kaže u nešto više od godine dana. Trenutak je mislila na Florentina Arizu, a sama se iznenadila koliko je daleko od njezina života: jadnik!

U listopadu su, s posljednjim kišama, stigla još tri pisma, prvo popraćeno kutijom ljubičastih pastila opatije Flavigny. Dva je na ulazna vrata predao kočijaš doktora Juvenala Urbina, a on je, s prozorčića kočije, pozdravio Galu Placidiju, prvo zato kako ne bi bilo sumnje da su pisma njegova, a drugo zato kako mu nitko ne bi mogao reći da nisu primljena. Usto su oba bila zapečaćena voštanim monogramom, ispisana tajnovitim črčkanjem koje je Fermina Daza već poznavala: liječnički škrabopis. U oba je ta pisma zapravo ponavljao isto što u prvom, sročio ih je u istome pokornom duhu, ali se, ispod njegove udvornosti, počinjala nazirati i nestrpljivost, koja se nikad nije očitovala u štednim pismima Florentina Arize. Fermina ih je Daza pročitala čim su predana, u razmaku od dva tjedna, a ni sama sebi nije mogla objasniti zašto se predomisli kad ih je htjela spaliti. No nije kanila na njih odgovoriti.

Treće je listopadsko pismo bilo gurnuto ispod ulaznih vrata, posve drukčije od prethodnih. Tako djetinjast rukopis kao da je ispisano lijevom rukom, ali je Fermina Daza to opazila tek kad je iz teksta shvatila da je to drsko anonimno pismo. Osoba koja ga je poslala smatrala je da je Fermina Daza svojim ljubavnim napitcima učarala doktora Juvenala Urbina, a iz te pretpostavke izvlačila je mučne zaključke. Završavalo je prijetnjom: ako Fermina Daza ne odustane od svoje nakane da se uzdigne s najželjkovanijim muškarcem u gradu, bit će izvrgnuta javnoj sramoti.

Osjetila se žrtvom teške nepravde, ali nije reagirala osvetoljubivo, nego posve suprotno: htjela je otkriti tko je poslao anonimno pismo kako bi tu osobu uvjerila u pogrešku, jer je bila čvrsto uvjerena da nikada, ni s kakva razloga, neće popustiti udvaranju Juvenala Urbina. Sljedećih je dana primila još dva nepotpisana pisma, podmukla kao i prvo, ali činilo se da je sva tri pisma napisala druga osoba. Ili je žrtva urote ili je lažna priča o njezinom tajnom ljubovanju pošla dalje nego što može zamisliti. Uznemiravala ju je pomisao da je sve to posljedica toga što se Juvenal Urbino indiskretno izbrbljao. Pomišljala je da je možda drukčiji od svog dostojanstvenog privida, možda se hvalio nekim bolesnicima svojim zamišljenim osvajanjima, kao i toliki iz njegova staleža. Pomišljala mu je pisati kako bi mu predbacila zato što joj vrijeđa čast, ali je odmah odustala, jer možda on upravo to priželjkuje. Pokušavala se raspitati u prijateljica koje su s njom slikale u šivaonici, ali one su čule samo dobrohotne komentare o serenadi solo glasovira. Osjetila se bijesnom, nemoćnom, poniženom. Za razliku od početka, kad se htjela naći s nevidljivim neprijateljem kako bi ga uvjerila u pogreške, sad ga je samo htjela rasjeći škarama za podrezivanje vinove loze. Noćima nije spavala, pretresajući pojedinosti i izraze u anonimnim pismima, u iluziji da će naći utješni trag. Uzaludna iluzija: Fermina je Daza, po prirodi stvari, bila izvan svijeta obitelji Urbino de la Calle. Imala je oružje da se obrani od njihovih dobrih nakana, ali ne i od loših.

Uvjerjenje se zagorčalo nakon užasne crne lutke, koju je tih dana primila, bez ikakva pisma, ali mogla je zamisliti od koga: mogao joj ju je poslati samo doktor Juvenal Urbino. Prema izvornoj je etiketi kupljena na Martiniku, imala je prelijepu haljinu, kovrčavu kosu isprepletenu zlatnim nitima, a kad bi je poglela, sklapala je oči. Fermini se Dazi toliko svidjela da je nadvladala svoje obzire pa ju je danju držala na svom jastuku. Naučila se noću s njom spavati. Nakon stanovitog vremena, nakon iscrpljujućega sna, uočila je da je lutka narasla: predivna haljina u kojoj ju je dobila - otkrivala joj je bedra, a cipelice su prsnule od pritisaka noge. Fermina je Daza čula za afričke uroke, ali ni za jedan tako užasan. Nije mogla pojmiti da bi čovjek, kakav je Juvenal Urbino, mogao učiniti nešto tako okrutno. Imala je pravo: lutku nije donio kočijaš, nego lutajući prodavač morskih rakova, kojega nitko nije poznao. U pokušaju da odgonetne zagonetku, Fermina je Daza trenutak pomišljala i na Florentina Arizu, koji ju je plašio svojom tugom, ali se život pobrinuo da je uvjeri u pogrešku. Tajna nikad nije razjašnjena, a pri samom tom spomenu prestrašeno bi protrnula, još i kao udana žena i majka, smatrajući se sretnom izabranicom sudbine: naj sretnijom od naj sretnijih.

Posljednji je pokušaj doktora Urbina bilo posredovanje sestre France de la Luz, nadstojnice Škole Prikazanja Blažene Djevice Marije, koja nije mogla odbiti molbu toj obitelji, štoto je pogodovala njezinoj zajednici otkako se smjestila u Americi. U devet sati ujutro došla je s pripravnicom, a obje su morale pola sata razgovarati s pticama u krletkama dok se Fermina Daza kupala. Bila je to muškobanja Njemica, metalnoga glasa i zapovjedničkoga pogleda, koji nije imao nikakve veze s njezinim djetinjim strastima. Fermina Daza nikoga nije više mrzila nego nju, a pri pomisli na njezinu licemjernu pobožnost, želudac bi joj štupalcima zakuljio. Čim ju je prepoznala, s vrata kupaonice, odjednom je proživjela sve školske muke, nesnosnu dosadu svakodnevnice mise, užas zbog ispita, ropske radišnosti pripravnica, cijeloga života iskvarenog prizmom duhovna siromaštva. Nju je sestra Franca de la Luz pozdravila prividno iskrenim veseljem. Iznenadila se koliko je narasla i sazrela, pohvalila je njezino razumno vođenje kućanstva, ukus u dvorištu, narančin cvijet na žeravniku. Pripravnici je zapovjedila neka je ondje pričekala, ali ne smije se previše približiti gavranima, mogli bi

joj iskupati oči ako ne pripazi. Potražila je odvojeno mjesto, gdje bi u četiri oka mogla razgovarati s Ferminom, koja ju je pozvala u salon.

Posjet kratak i opor. Sestra Franca de la Luz nije gubila vrijeme na uvode. Fermini je Dazi ponudila časnu rehabilitaciju. Uzrok isključenja izbrisat će se, ne samo u školskim dnevnicima, nego i u sjećanju sestrinstva. Tako će moći završiti školu i maturirati. Fermina je Daza zbunjeno pitala zašto.

- Zahtijeva to jedna prezaslužna osoba, koja te želi jedino usrećiti - odgovorila je redovnica. - Znaš li tko?

Tad je shvatila. Upitala se kakvim joj pravom može doći kao ljubavna poslanica žena koja joj je, zbog jednog bezazlenog pisma, zatrovala život, ali nije se usudila reći naglas. Odgovorila je da poznaje tog čovjeka pa zna i to da on nema prava mijesati se u njezin život.

- Moli te jedino da mu dopustiš da s tobom razgovara pet minuta - reče redovnica. - Sigurno će se tvoj otac složiti.

Fermina Daza još jače pobjesni pri pomisli da je njezin otac suučesnik ovog posjeta.

- Dvapat smo se vidjeli kad sam bila bolesna - reče. - Sad nema razloga.

- Svakoj ženi, koja ima imalo mozga, taj je čovjek dar Božje providnosti - primijeti redovnica.

Nabrajala je njegove vrline, pobožnost, posvećenost službi za dobro nesretnika. Dok je govorila, iz rukava je izvadila zlatnu krunicu, na kojoj je Krist bio izrezbaren u slonovoj kosti. Zanjihala ju je ispred očiju Fermine Daze. Obiteljska svetinja, stara više od sto godina, izradio ju je sijenski zlatar, a blagoslovio Kliment Četvrti.

- Tvoja je - reče.

Fermina Daza osjeti kako joj se burka krv i odvaži se.

- Ne razumijem kako ste sve ovo prihvatili - reče - ako ljubav smatrate grijehom.

Sestra Franca de la Luz pretvarala se da je prečula tu primjedbu, ali su joj se vjeđe zacrvenjele. I dalje je njihala krunicu ispred Fermininih očiju.

- Bolje ti je ako se sa mnom sporazumiš - reče - jer poslije mene doći će gospodin nadbiskup, a s njim ti je drukčije.

- Neka dođe - odvrtila je Fermina Daza.

Sestra Franca de la Luz skrila je zlatnu krunicu u rukav, a iz drugog izvukla zgrčeni rupčić. Stezala ga je u šaci i izdaleka motrila Ferminu, sućutno se smješajući.

- Jadna moja kćeri! - uzdahne. - Još misliš na onoga čovjeka.

Fermina Daza proguta uvredu, netremice gledajući redovnicu, zagledala joj se u oči, šutke žvačući uvredu, sve dok nije, s neizmjernim zadovoljstvom, vidjela kako su se njezine muške oči ovlažile suzama. Sestra Franca de la Luz obriše suze smotanim rupčićem i ustane.

- Dobro kaže tvoj otac: mazga si - zaključila je.

Nadbiskup nije došao. Opsada bi tog dana prestala da nije stigla Hildebranda Sánchez kako bi provela Božić sa sestričnom pa se objema promijenio život. U pet sati ujutro dočekali su je na škuneru iz Riohache, u svjetini putnika nemoćnih od morske bolesti, ali ona se iskrcala ozarena, izrazito ženstvena, uzbuđena zbog ružne noći na moru. Donijela je žive purane u košarama i obilje voća iz svojih bujnih voćnjaka, kako nikomu ne bi nedostajalo jela tijekom njezina posjeta. Njezin otac, Lisímaco Sánchez, pita trebaju li im svirači za božićne praznike, on ima najbolje na raspolaganju, a s njima će poslati i vatrometne potrepštine. Usto je javio da po kćer može doći tek u ožujku pa će imati i više nego što im treba vremena za život.

Dvije su sestrične odmah počele. Već su se od prvog popodneva zajedno gole kupale i jedna drugu ispirale kišnicom iz cisterne. Jedna je drugu sapunala, trijebile su jedna drugoj uši, uspoređivale svoje stražnjice, svoja nepokretna prsa, a svaka je sebe gledala u zrcalu druge kako bi prosudila koliko je okrutno vrijeme bilo prema njima otkako su se posljednji put gole vidjele. Hildebranda, krupna i nabita, zlatne puti, ali dlačice su joj na tijelu bile kao u mulatkinje, kratke i kovrčave poput pjene od žice žute mjedi. S druge strane Fermina Daza, blijede golotinje, izduženih kostiju, spokojne kože i glatkih dlačica. Gala Placidia im je u spavaonici prostrla dvije jednake postelje, ali katkad bi legle u jednu pa sve do zore čavrljale uz ugašeno svjetlo. Pušile su kubanske cigarete, koje je Hildebranda prokrijumčarila u naborima škrinje, a poslije su morale paliti armenske listiće kako bi pročistile opori zrak koji bi nastao u spavaćoj sobi. Fermina je Daza propušila u Valleduparu, a nastavila u Fonseci i Riohachi, gdje bi se, s desetak sestrična, zaključala u sobi, pripovijedala o muškarcima i krišom pušila. Naučila je pušiti naopako, držeći plamičak u ustima, kao što muškarci puše u ratnim noćima kako ih žar ne bi izdao. No nikad ne bi sama zapalila. S Hildebrandom bi u njezinoj kući pripalila svake noći prije spavanja, a otad je stekla naviku pušenja, iako uvijek kriomice, a poslije će je kriti i od muža i od svoje djece, ne samo zato što se ružno gledalo kad bi žena pušila na javnome mjestu, nego i zato što je uživala u tajnovitosti.

Hildebrandi su putovanje nametnuli roditelji kako bi je udaljili od njezine nemoguće ljubavi, a njoj su rekli da je šalju ne bi li Fermi pomogla da se odluči za izvrsnu partiju. Hildebranda je to prihvatila, zavaravajući se da će naći zaborav, kao što je svojedobno učinila njezina sestrična, a dogovorila se s telegrafistom u Fonseci neka njezine poruke šalje s najvećom tajnošću. Zato se gorko razočarala doznajući da je Fermina Daza otpravila Florentina Arizu. Hildebranda je usto imala opće poimanje ljubavi pa je smatrala da sve što se nekome dogodi - utječe na sve ljubavi diljem svijeta. No nije odustala od svoga nauma. Smionošću, kojom je Ferminu Dazu dovela do užasa, sama je otišla u telegrafski ured, odlučivši se umiliti Florentinu Arizi.

Nije ga prepoznala, jer ni jednom crtom nije odgovarao onomu kako ga je zamišljala iz priča Fermine Daze. Na prvi joj se pogled učinilo nemogućim da je njezina sestrična ludovala za tim gotovo nevidljivim službeničićem, koji se drži poput premlaćenoga psa, koji svojim jadnim rabinskim odijelom i svečanim držanjem nije mogao uzburkati ničije srce. No uskoro se oporavila od prvoga dojma, jer je Florentino Ariza stupio u njezinu bezuvjetnu službu, ne znajući tko je: nikad nije ni doznao. Nitko je nije razumio kao on, nije zahtijevao njezine isprave i nije pitao ni za kakvu adresu. Njegovo je rješenje bilo nadasve jednostavno: ona će srijedom popodne dolaziti u telegrafski ured kako bi joj on na ruke predao odgovore njezina najdražega. I ništa više. S druge strane, kad je pročitao Hildebrandinu poruku, upitao ju je prihvaća li jedan prijedlog, a ona se složila. Florentino je Ariza najprije ispravljao malo između redaka, a onda sve prekrizao i počeo pisati iznova. Više nije bilo mjesta pa je, na poslijetku, poderao papir i napisao posve drukčiju poruku, kojom ju je duboko raznježio. Kad je izašla iz telegrafskog ureda, Hildebranda je bila na granici suza.

- Ružan je i otužan - rekla je Fermi Dazi - ali utjelovljenje je ljubavi!

Hildebranda se ponajviše čudila samoći svoje sestrične. Usidjelica je od dvadeset godina, rekla joj je. Naviknuta na brojnu i raseljenu obitelj, u kućama gdje nitko točno nije znao koliko ih je ni koliko će ih sjesti za stol, Hildebranda nije mogla zamisliti svoju vršnjakinju, osuđenu na klaustar povučenoga života. Tako je i bilo: otkako bi se budila, u šest sati ujutro, pa sve dok ne bi utrnula svjetlo u spavaćoj sobi, samo je nastojala ubiti dosadu. Život joj se izvana nametao. Najprije bi je, uz posljednje pijetle, budio mljekar zvekirom na ulaznim vratima. Nato bi ribarica donijela kutiju samrtničkih pagara u vodi prepunoj alga, a raskošne piljarice povrće iz Marije la Baje i voće iz San Jacinta. Cijeli su joj dan svi kucali na vrata: prosjaci, djevojke koje su prodavale srećke, sestre milosrdnice, lajavi brusač noževa i ♀ karica, nakupac boca, kupac lomljena zlata, kupac novinskog papira, lažne Ciganke koje su nudile da će joj budućnost gledati u kartama, iz dlana, iz kavina taloga i vodi umivaonika za noge. Gala Placidia je cijeloga tjedna otvarala i zatvarala vrata, odbijala, govorila im da dođu drugi put ili bi se ogorčeno, s balkona izderala neka joj više ne smetaju, u smokve, kupile smo sve što nam treba. Tako je gorljivo i umilno nadomjestila tetu Escolásticu da ju je Fermina s njom toliko miješala da ju je čak voljela. Morile su je robovske opsesije. Čim bi uhvatila slobodan trenutak, otišla bi u glačalicu glačati bijelo rublje, održavala ga je savršeno, slagala u ormarima s lavandom, a nije samo glačala i slagala ono što bi tad oprala, nego i rublje koje je, zbog neupotrebe, izgubilo svoj sjaj. Istom je pozornošću održavala odjeću Fermine Sánchez, Ferminine majke, koja je umrla prije četrnaest godina. No odlučivala je Fermina Daza. Zapovijedala je što će se jesti i kupiti, što će se raditi u svakoj prilici, a tako je određivala o životu kuće, u kojoj zapravo i nije trebalo odlučivati. Kad bi oprala krletke, nahranila ptice i provjerila da cvijeću doista ništa ne nedostaje, ostajala bi besposlena. Mnogo bi puta, otkako su je isključili iz škole, zaspala nakon objeda i probudila se tek sutradan. Sati slikanja bili su samo zabavan način ubijanja vremena.

U odnosima s ocem izostala je ljubav otkako je otjerana teta Escolástica, iako su oboje našli načina da žive zajedno, a da jedno drugomu ne smetaju. Kad bi ona ustala, i on bi pošao za svojim poslovima. Rijetko bi izostajao s ručka, iako gotovo nikad nije jeo, jer su mu bili dovoljni aperitivi i galicijske grickalice u Župnoj kavani. Nije ni večeravao: obrok bi mu ostavljale na stolu, sve na jednom tanjuru koje bi poklopile drugim, iako su znale da će on to pojesti tek sutra, kad mu prigriju za doručak. Jednom bi u tjednu davao kćeri novac za troškove, koje je izvrsno izračunavao, a ona strogo time upravljala, ali je s užitkom udovoljavao svakomu njezinu zahtjevu za nepredviđene troškove. Nikad se s njom ne bi cjenkao za sitnice, nikad nije zahtijevao da mu podnese račune, ali se ponašala kao da ga mora podastrijeti inkvizicijskomu sudu. Nikad joj nije govorio o prirodi ni stanju svojih poslova, nikad je nije poveo u svoje lučke urede, na mjestu zabranjenom čestitim gospođicama i kad su bile u pratnji roditelja. Lorenzo Daza ne bi dolazio kući prije deset sati navečer, jer je to bio redarstveni sat u manje kritičnim ratnim vremenima. Dotad bi boravio u Župnoj kavani, igrajući što bilo, jer bio je stručnjak za sve salonske igre, a i izvrstan učitelj. Uvijek bi pribran došao kući, kćer nije budio, iako bi odmah nakon buđenja istrusio prvi pelinkovac, popraćen žvakanjem nepripaljene cigare i redovitim lokanjem tijekom dana. No Fermina ga je jedne noći ipak čula kad se vratio. Na stubama je čula

njegove kozačke korake, njegovo snažno dahtanje u hodniku na katu, nadlanicom joj je udario na vratima spavaće sobe. Otvorila mu je i prvi se put prestrašila njegova iskolačena oka i zapletanja jezika.

- Propali smo - rekao je. - Potpuno smo upropašteni!

Samo joj je to rekao, a nikad joj više nije ništa spomenuo čime bi potvrdio je li rekao istinu, ali od te je noći Fermina Daza postala svjesnom da je sama na svijetu. Živjela je u društvenom limbu. Bivše su školske kolegice bile u nebu koje je njoj zabranjeno, a još mnogo više poslije sramotnog izbacivanja iz škole, ali nije bila ni susjeda svojim susjedima, jer su je poznavali bez prošlosti, a vidali su je u odori Škole Prikazanja Blažene Djevice Marije. Svijet njezina oca sastojao se od trgovaca i stivadora, ratnih izbjeglica u javnoj jazbini guarida Župne kavane, samih muškaraca. Posljednje su joj godine sati slikanja malo ublažili samotinju, jer je učiteljica više voljela skupne sate pa je u šivaonicu vodila i druge učenice, uglavnom šarolikih i neodredivih društvenih prilika pa su one Fermini Dazi bile tek posuđene prijateljice, čija je sklonost prestajala nakon svakoga sata. Hildebranda je htjela otvoriti i prozračiti kuću, dovesti očeve svirače, rakete i vatrometne dvorce, pripremiti krabuljni ples koji bi svojim viorima razbistrio sestričinu moljičavu učmalost, ali je uskoro shvatila da su njezini napori uzaludni, s jednostavnoga razloga: nisu imale koga pozvati.

Bilo kako bilo, ona ju je privela životu. Popodne ju je, nakon sata slikanja, nagovarala neka je vodi u grad kako bi ga razgledala. Fermina joj je Daza pokazivala put kojim je svakog dana išla s tetom Escolásticom, perivojsku klupu, na kojoj se Florentino Ariza pretvarao da čita dok ju je čekao, uličice kojima ju je slijedio, skrovišta za pisma, mračnu palaću, u kojoj je nekoć bio inkvizicijski zatvor, nakon toga obnovljen i pretvoren u Školu Prikazanja Blažene Djevice Marije, koju je mrzila iz dna duše. Popele su se na sirotinjsko groblje na brdu, gdje je Florentino Ariza svirao violinu prema smjeru vjetra kako bi ga čula u postelji, a odande su vidjele cijeli povijesni dio grada, trošne krovove i ruševne zidove, ostatke utvrda između trnjika, niz zaljevskih otoka, bijedne kućerke oko močvare i golemo Karipsko more.

Na Badnjak su otišle na polnoćku u prvostolnicu. Fermina je sjela ondje gdje se najbolje čuje dobro joj znana svirka Florentina Arize, a sestrični je pokazala točno mjesto, gdje je, jednoga Badnjaka, prvi put izbliza vidjela njegove užasnite oči. Same su se odvažile do Pisarskih arkada, pokupovale slatkiše, zadržale se u prodavaonici maštovitih papira, a Fermina je Daza pokazala sestrični mjesto gdje je odjednom otkrila da je njezina ljubav tek varka. Nije znala da svaki njezin korak, od kuće do škole, svaki gradski dio, svaki trenutak njezine nedavne prošlosti - postoje samo milošću Florentina Arize. Hildebranda ju je na to upozorila, ali Fermina Daza nije to htjela priznati, jer nikad nije prihvatila stvarnost da je Florentino Ariza, u dobru ili u zlu, jedino što joj se u životu dogodilo.

Tih je dana neki belgijski fotograf otvorio studio u Pisarskim arkadama, a svi koji su imali čime platiti, iskoristili su priliku kako bi se uslikali. Među prvima Fermina i Hildebranda. Ispraznile su ormar Fermine Sánchez, podijelile najljepšu odjeću, suncobrane, svečane cipele, šešire i odjenule se kao gospođe s polovice stoljeća. Gala Placidia im je pomogla da se utegnu steznicima, naučila ih je hodati u krinolinskim kolutima od mjedenih žica, navlačiti rukavice i kopčati čizme visokih potpetica. Hildebranda se odlučila za širokoobodni šešir od nojeva perja, koje joj je padalo preko ramena. Fermina je stavila noviji, ukrašen voćem od šarena gipsa i ljiljanovim cvijećem. Na poslijetku su se same sebi nasmijale kad su se vidjele u zrcalu, posve slične dagerotipijama svojih baka, a izašle su vedre, umirući od smijeha, kako bi im snimili sliku njihova života. Gala Placidia ih je gledala s balkona dok su, pod otvorenim suncobranama, prelazile perivoj, držeći se kako su mogle na visokim potpeticama, gurajući krinolinu cijelim tijelom, kao dječju hodalicu, i blagoslovlila ih je neka im Bog pomogne za te portrete.

Ispred Belgijančeva atelijera svjetina, jer je snimao Benyja Centena koji je u to doba postao boksačkim prvakom u Panami. U boksačkim gaćicama, navučениh rukavica, okrunjene glave - a nije ga bilo lako snimiti jer je jednu minutu morao izdržati u borbenom položaju, a disati što manje, ali čim bi se isprsio, njegovi bi obožavatelji zapljeskali i klicali, a on nije mogao odoljeti napasti da ih razveseli svojim umijećima. Kad je na sestrične došao red, nebo se naoblačilo i činilo se da će svakog trenu početi kiša, ali su dopustile neka im naškrobi lice, a tako su se prirodno naslonile na alabastarski stup da su uspjele ostati nepomične dulje nego što se činilo mogućim. Bila je to vječna slika. Kad je Hildebranda umrla, malo prije svoje stote godine, na svojem imanju u Floresu de Mariji, njezinu su sliku našli u zaključanom ormaru spavaće sobe, skrivenu između nabora namirisanih plahta, uz fosil misli u pismu koje je zub vremena izbrisao. Fermina je Daza svoju godinama uvijek držala na prvoj stranici obiteljskog albuma, ali je jednom nestala - nije se znalo kako ni kad - te je, stjecajem nevjerojatnih slučajnosti, dospjela u ruke Florentina Arize kad su već oboje navršili šezdesetu.

Trg ispred Pisarskih arkada bio je prepun, a i balkoni, kad su Fermina i Hildebranda izašle iz Belgijančeva atelijera. Zaboravile su da su im lica bijela od škroba, usne iscrtane pomadom čokoladne boje, a da im odjeća nije primjerena vremenu ni prostoru. Na ulici su ih izviždali. Satjerali su ih u kut i nastojale su pobjeći od javne poruge kadli se kroz svjetinu probio landauer zlaćanih riđana. Prestali su zvižduci, a neprijateljske su se skupine razišle. Hildebranda nikad neće zaboraviti kako je prvi put vidjela muškarca na papučici kočije, njegov atlasni cilindar, brokatni prsluk, njegove otmjene manire, blage oči i zapovjedničko držanje.

Nikad ga prije nije vidjela, ali ga je odmah prepoznala. Fermina joj je Daza o njemu govorila, gotovo slučajno i bez zanimanja, jednoga popodneva, još prošli mjesec, kad nije htjela proći uz kuću markiza de Casalduera zato što je ispred ulaza stajao landauer zlatnih konja. Ispričala joj je tko je gospodar i pokušala joj je objasniti razloge svoje nesklonosti, iako joj nije rekla ni riječ o njegovu udvaranju. Nato ga je Hildebranda smetnula s uma. No kad ga je uočila na kočijskim vratima, kao lik iz bajke, s jednom nogom na tlu, a drugom na papučici, nije shvatila sestričnine razloge.

- Molim vas, uđite - rekao im je doktor Juvenal Urbino. - Odvest ću vas kamo zapovijedate!

Fermina je Daza već odmahнула rukom kao da otklanja ponudu, ali je Hildebranda već pristala. Doktor Juvenal Urbino skokne na zemlju i vrškom prstiju, gotovo je ne dodirujući, pomogne joj uskočiti u kočiju. Fermini nije preostalo ništa drugo nego da se za njom popne, lica užarena od stida.

Do kuće su ih dijelile samo tri ulice. Sestrične nisu opazile da se doktor Urbino dogovorio s kočijašem, ali vjerojatno su se sporazumjeli, jer su stigle tek nakon više od pola sata. Sjedile su na glavnome mjestu, a on nasuprot njima, u smjeru suprotnom od vožnje. Fermina je okrenula glavu prozoru i utonula u prazno, Hildebranda je bila očarana, a doktor Urbino još očaraniji njezinom očaranošću. Čim je kočija krenula, osjetila je topao miris prirodne kože na sjedalu, prisnost podstavljene unutrašnjosti, pa je rekla da joj se to mjesto čini tako lijepim da bi ondje ostala živjeti. Uskoro su se nasmijali, izmjenjivali šale kao stari prijatelji, dospjeli su do pitalica, koje se sastojale u tome da su između svakoga sloga umetali jedan dogovoreni slog. Pretvarali su se da vjeruju da ih Fermina ne razumije, iako su znali - ne samo da ih ona razumije, nego i da pažljivo sluša svaku njihovu riječ, zato su se tome i odali. Hildebranda je, nakon ludoga smijeha, priznala da više ne može izdržati pretijesne cipele.

- Ništa lakše - reče doktor Urbino. - Vidjet ćemo tko će prvi.

Počeo je odvezivati čizme, a Hildebranda je prihvatila izazov. Nije joj bilo lako zbog steznika od obruča koji joj nije dopuštao da se nagne, ali doktor je Urbino namjerno odugovlačio, sve dok nije izvukla čizme ispod suknje i slavodobitno zahihotala, kao da ih je upecala u ribnjaku. Nato su oboje pogledali Ferminu i vidjeli njezin veličanstveni profil zlatne vuge, zašiljeniji nego ikad u požaru sutonskom. Iz triju se razloga ljutila: zbog nezasluženoga položaja u kojemu se našla, zbog Hildebrandina objesnoga ponašanja i zbog toga što kočija bezrazložno okoliša kako bi što kasnije stigla. No Hildebranda je bila premazana svim mastima.

- Sad mi je jasno - reče - da mi nisu smetale cipele nego ova krletka od mjedene žice.

Doktor Urbano je shvatio da misli na obruče razapete krinoline pa je u letu iskoristio priliku. "Ništa lakše!", reče. "Skinite je!" Brzom je opsjenarskom kretnjom izvadio rupčić iz džepa i svezao ga preko oeiđu.

- Neću gledati - nadodao je.

Povez je istaknuo čistoću njegovih usana između oble crne brade i usukanih brkova, a nju je podišao prestrašeni treptaj. Pogledala je Ferminu, ali je tad nije vidjela bijesnu nego užasnutu da bi ona mogla skinuti suknju. Hildebranda se uozbiljila pa ju je ručnom abecedom zapitala "Što ćemo?" Fermina joj Daza na isti način odgovori: ako ne pođu ravno kući, bacit će se iz kočije dok vozi.

- Ja čekam - reče liječnik.

- Već možete pogledati - odgovori Hildebranda.

Doktor Juvenal Urbino vidje ju posve drukčiju kad je skinuo povez. Shvatio je da je igra završena i da je neslavno završila. Kočijaš je, na njegov znak, okrenuo kola i ušao u Evandeoski perivoj, upravo u trenutku kad je noćobdija palio javne svjetiljke. Sve su crkve zvonile angelus. Hildebranda se žurno iskrcala, pomalo zbunjena pri pomisli da se zamjerila sestrični, a od liječnika se rastala mehaničkim stiskom ruke. Fermina se povela za njom, ali kad je pokušala istrgnuti ruku u atlasnoj rukavici, doktor Urbino snažno joj je stisnuo srednjak.

- Očekujem vaš odgovor - reče.

Fermina je tad čvršće potegnula, a prazna je rukavica ostala u liječnikovoj ruci, ali nije čekala da je uzme natrag. Bez večere je legla. Hildebranda je ušla u sobu, kao da se ništa nije dogodilo, nakon što je u kuhinji večerala s Galom Placidijom. Svojom je prirodnom duhovitošću komentirala popodnevne zgode. Nije prikrivala oduševljenje doktorom Urbinom, zbog njegove otmjenosti i simpatičnosti.

Fermina joj nije odgovarala, ali je uskipjela. Hildebranda je odjednom priznala: kad je doktor Juvenal Urbino vezao oči, a kad je vidjela sjaj njegovih savršenih zuba između ružičastih usana, osjetila je neodoljivu želju da ga poljupcima pojede. Fermina se Daza okrenula prema zidu i prekinula razgovor, bez nakane da vrijeđa, nasmiješena, ali je sočno opsuje.

- Kakva si ti kurva! - reče joj.

Spavala je isprekidano, a svagdje je vidjela doktora Juvenala Urbina, vidjela ga je kako se smije, kako pjeva, kako izbacuje sumporne iskre kroza zube, povezanih očiju, kako joj se ruga preinačenim govorom bez ustaljenih pravila, u posve drukčijoj kočiji koja se penjala prema sirotinjskom groblju. Probudila se prije zore, iscrpljena, i budna je ležala, sklopljenih očiju, razmišljajući o beskrajnim godinama koliko još mora preživjeti. Dok se Hildebranda kupala, napisala je hitno pismo, na brzinu ga presavinula i još hitrije stavila u omotnicu, a prije nego što je Hildebranda izašla iz kupaonice, poslala ga je doktoru Juvenalu Urbinu po Gali Placidiji. Bilo je to tipično njezino pismo, bez slova viška ili manjka, a napisala je samo: "Da, doktore, razgovarajte s mojim ocem!"

Čuvši da će se Fermina Daza udati za otmjenog i bogatog liječnika, školovanog u Europi, koji je uživao ugled neuobičajen za njegove mlade godine, Florentino se Ariza nije mogao trgnuti iz mrtvila. Tránsito je Ariza učinila više nego što je bilo moguće kako bi ga utješila, čim je opazila da više ne govori i da je izgubio tek, a tijekom besanih noći neutješno plače te je, nakon tjedan dana, postigla da je ipak počeo jesti. Nato je razgovarala s gospodinom Leónom Dvanaestim Loayzom, jedinim preživjelim od trojice braće, i, ne navodeći mu razlog, preklinjala ga je neka svom nećaku dade bilo kakav posao u riječnoj tvrtki, samo neka je u nekoj dalekoj luci, uz što zabitniji Magdalenin rukavac, gdje nema pošte ni telegrafa, gdje neće sresti nikoga tko bi mu govorio o ovom prokletom gradu. Stric ga nije zaposlio, iz obzira prema bratovoj udovici, koja nije mogla otpjeti ni što je kopilan njezina muža živ, ali mu je isposlovao zaposlenje telegrafista u Villi de Leyvi, čarobnom gradu, udaljenom više od dvadeset dana putovanja, gotovo tri tisuće metara nadmorske visine iznad Prozorske ulice.

Florentino Ariza nikad nije bio posve svjestan tog iscjeliteljskoga putovanja. Zauvijek ga se sjećao, kao svega što se u to doba dogodilo, kroz zamagljena stakla svoje nesreće. Kad je primio brzozav o imenovanju, nije kanio o tom ni misliti, ali ga je Lotario Thugut njemačkim argumentima uvjerio da ga u javnoj upravi čeka blistava budućnost. "Telegraf je zvanje budućnosti", rekao mu je. Darovao mu je rukavice podstavljene zečjim krznom, stepsku kapu i ogrtač baršunskog ovratnika, iskušan tijekom ledenih siječanja u Bavarskoj. Stric León Dvanaesti darovao mu je dva suknena odijela i nepromočive čizme koje su pripadale starijemu bratu, a dao mu je kartu i kabinu na prvom brodu. Tránsito je Ariza ta odijela suzila kako bi bila prema mjeri njezinu sinu, slabijemu od svog oca i mnogo nižemu od Nijemca, a kupila mu je vunene čarape i duge gaće kako mu ništa ne bi nedostajalo u oštroj zabiti. Oguglao nakon tolikih patnja, Florentino je Ariza pratio pripreme za putovanje kao što bi mrtvac gledao kako mu pripremaju aprestos svečani sprovod. Nikomu nije rekao da putuje, ni s kim se nije rastao, željeznom hermetikom kojom je samo majci priznao tajnu svoje zatomljene ljubavi, ali je, uoči polaska, počinio posljednju ljubavnu ludost koja ga je mogla stajati života. U ponoć je odjenuo svoje nedjeljno odijelo i svirao ispod balkona Fermine Daze ljubavni valcer koji joj je skladao, samo su njih dvoje za nj znali, a pune je tri godine bio znak njihova osujećenoga suučesništva. Svirao je šapćući riječi, roneći suze po violini, uz tako snažno nadahnuće da su se, nakon prvih taktova, uzljajali ulični psi, a za njima i gradski, ali poslije su malo-pomalo utihnuli, svladani glazbenom čarolijom pa je valcer završio u natprirodnoj tišini. Balkonski se prozor nije otvorio, nitko nije bio na ulici, pa ni noćobdija, koji bi gotovo uvijek dotrčao i svojom uljanicom pokušavao bar nešto ušćariti iz serenade. Čin je Florentinu Arizi bio poput skidanja uroka, jer, kad je vratio violinu u torbu i udaljio se mrtvim ulicama, ne osvrćući se, nije više osjećao da ujutro putuje, nego da je već prije mnogo godina otišao, s nepovratnom odlukom da se nikad više ne vrati.

Brod, jedan od tri jednaka plovila Karipske riječne kompanije, kršten je, u čast utemeljitelju, Pío Peti Loayza. Plutajuća drvena dvokatnica na željeznoj ljusci, široka i ravna, s najviše pet stopa gaza, kako bi izbjegli neravnomjerno duboko riječno dno. Starije su brodove sredinom stoljeća izrađivali u Cincinnatiju, prema legendarnom uzoru brodova koji su plovili Ohiom i Missisippijem, a na svakom su boku imali pogonski kotač na lopatice, pokretane kotlom na drva. Brodovi Karipske riječne kompanije također su, na donjoj palubi, gotovo na razini vode, imali parne strojeve i kuhinje, a i veliku spavaonicu, u kojoj je posada vješala svoje visaljke, isprepletene na raznim razinama. Na gornjem katu zapovjednički most, kajute za kapetana i njegove časnike, dvorana za zabave i blagovaonica, u koju su ugledne putnike pozivali bar jedanput na večeru i kartanje. Na međukatu je bilo šest kabina prvog razreda s obiju strana hodnika, koji je služio kao blagovaonica, a na pramcu dnevni boravak, otvoren na rijeku, s izrezbarenim ogradama i željeznim potpornjima, gdje su noću putnici vješali svoje visaljke. Za razliku od starijih modela, ti brodovi nisu imali pogonske lopatice sa

strane, nego golemi krmeni kotač vodoravnih lopata, ispod sparnih zahoda na palubi drugog razreda. Florentino se Ariza nije potrudio razgledati brod čim se ukrcao - jedne srpanjske nedjelje u sedam sati ujutro - kao što, gotovo nagonski, čine svi koji prvi put plove. Tek je u suton shvatio novu stvarnost, kad su plovili ispred naselja Calamara, kad je otišao mokriti na krmu i kroz zahodski otvor ugledao golemi daščani kotač, koji se, ispod njegovih nogu, vrtio u vulkanskom urnebesu pjene i vrele pare.

Nikad prije nije putovao. Imao je limenu škrinju i zimsku opremu, ilustrirane romane koje je kupovao u mjesečnim izdanjima, a osobno ih uvezivao u kartonske korice, knjige ljubavnih stihova koje je znao napamet, a od prečestog su se čitanja pretvorile u prah. Ostavio je violinu, koja ga je previše podsjećala na nesreću, ali ga je majka prisilila neka odnese sklopivi ležaj, nadasve omiljeno i praktično sredstvo za spavanje: jastuk, plahtu, noćnu posudu od rafiniranoga kositra i mrežasti zastor protiv komaraca, a sve umotano rogožinom, povezanom dvama užetima kako bi, zatreba li, mogli objesiti kao visaljku. Florentino Ariza nije htio to ponijeti, smatrajući taj ležaj suvišnim u kabini gdje će imati prostrtu postelju, ali je, od prve noći, morao opet zahvaljivati majčinu zdravu razumu. Naime, u posljednjem se trenutku ukrcao neki otmjeni putnik, koji je u zoru doplovio brodom iz Europe, a dopratio ga je osobno pokrajinski guverner. Odmah je htio nastaviti putovanje sa svojom ženom, kćeri, livrejiranim slugom i sedam škrinja ukrašenih pozlaćenim zakovicama. Jedva su ih prenijeli uza stube. Kapetan je, div s Curaçaa, udario u domoljubne žice kreola kako bi ugostili neočekivane putnike. Florentinu je Ariza, na mješavini španjolskog i jeziku narječja otoka Curaçaa, objasnio da je otmjeni putnik novi engleski opunomoćeni ministar, a putuje u glavni grad Republike, podsjetio ga je da je kraljevina Engleska dala odlučne doprinose našoj borbi za samostalnost od španjolske vlasti pa je zato svaka žrtva premalena kako bi se tako uzvišena obitelj osjećala u našoj kući bolje nego u svojoj. Dakako, Florentino se Ariza odrekao kabine.

Isprva se nije pokajao, jer je vodostaj u to doba godine bio visok pa je prvih noći brod neometano plovio. Posada bi, nakon ručka u pet sati popodne, putnicima podijelila sklopive poljske postelje od šatorskoga platna pa bi svatko svoj pomoćni ležaj rasklopio gdje bi stigao, namještao po njemu pribor i iznad svega bi razapeo mrežu protiv komaraca. Tko je imao visaljku, objesio bi je u velikom salonu, a oni koji ništa nisu imali - spavali su po stolovima u blagovaonici, pokriveni stolnjacima koje tijekom plovidbe nisu mijenjali više od dva puta. Florentino Ariza noću uglavnom nije mogao zaspati. Činilo mu se da, na svježem riječnom povjetarcu, razabire glas Fermine Daze, samotinja je liječio njezinom uspomenom, čuo je njezinu pjesmu u dahtanju broda, koji se kroz mrak kretao koracima goleme zvijeri, sve dok na obzorju ne bi zarudjele prve ružičaste resice, a novi bi dan odjednom osvanuo nad pustim travnjacima i zamagljenim baruštinama. Tad mu se činilo da je to putovanje dodatni dokaz mudrosti njegove majke, a osjećao se sposobnim preživjeti zaborav.

No nakon tri dana visokoga vodostaja, teže su plovili među nepouzdanim pješćanim obalama i varavim vrtlozima. Rijeka se zamutila, a sve se više sužavala u isprepletenoj prašumi golemih stabala, gdje bi se tek tu i tamo vidjela slamom pokrivena koliba, uz nagomilani ogrjev kojim će se ložiti brodski kotlovi. Podnevnu sparinu samo su pojačavali kriještavi papagaji i urnebesni nevidljivi majmuni. Noću su morali usidriti brod kako bi spavali, a tad je bila neizdržljiva i obična činjenica što je živ. Vrelini i komarcima pridružio se smrad usoljenoga mesa, ovješena na sušenje preko ograda. Većina putnika, ponajviše Europljana, izvlačila se iz kabinskih smrdeža i noću je šetala palubama, plašeći svakojake grabežljivce istim ručnikom kojim su sušili svoj neprekidni znoj, a zora bi ih dočekala iscrpljene, natečene od uboda.

Usto je te godine buknula daljnja epizoda građanskoga rata između liberala i konzervativaca, a kapetan je poduzeo nadasve stroge mjere za brodski red i sigurnost putnika. Kako bi izbjegao nesporazume i izazove, zabranio je najomiljeniji način zabave riječnih putnika u to vrijeme: pucanje u kajmane, koji su se sunčali na širokim pješćanim obalama. Kad su se poslije putnici podijelili u dvije neprijateljske skupine, tijekom jedne raspre, zapovjedio je neka svima oduzmu oružje, uz svečano obećanje da će im ga vratiti čim stignu na cilj. Bio je nepopustljiv i prema britanskomu ministru, koji se već drugoga dana plovidbe pojavio u lovačkom odijelu, s preciznom karabinkom i dvocijevkom za lov na tigrove. Ograničenja su postala još drastičnijima uzvodno od luke Tenerife, pred kojom su se mimoišli s brodom koji je na jarbolu vio žutu zastavu kolere. Kapetan nije dobio nikakve podatke o tom alarmantnom znaku, jer onaj brod nije odgovorio na njegove signale. No istoga su dana sreli i brod koji je vozio stoku za Jamajku i tad su čuli da na brodu, koji vije žutu zastavu, plove dva bolesnika od kolere, a zaraza nemilice kosi u poriječju kojim tek moraju ploviti. Tad su putnicima zabranili da izlaze s broda, ne samo u sljedećim lukama, nego i na pustim zemljištima gdje su pristajali kako bi ukrcali ogrjev. Tako su tijekom ostatka putovanja - a do odredišta ih je dijelilo još šest dana - putnici stekli zatvorske navike te su, među ostalim, proučavali i snop nizozemskih pornografskih sličica, koji je išao iz ruke u ruku, a nitko nije znao odakle su, iako je svaki riječni

veteran znao da je to tek zanemarivi uzorak iz legendarne kapetanove zbirke. No i ta je zabava, na posljetku, samo povećala opću dosadu.

Florentino je Ariza putne nedaće podnosio svojom tipienom strpljivošću, koja je njegovu majku tjerala u očaj, a prijatelje u ogorčenost. Ni s kim se nije družio. Lako mu je bilo po danu, dok je uz ogradu dokono sjedio, gledao kajmane kako se nepomično sunčaju na pješćanim obalama, razjapljenih čeljusti kako bi hvatali leptire, pratio jata prestrašenih sivih čapalja, koje bi se odmah dizale iz lokava, a vodenkrave su svoje mladunce dojile na golemim majčinskim prsima i iznenađivale putnike svojim ženskim plačem. U jednom je danu vidio kako plutaju tri ljudska trupla, podbuhla i zelena, a nad njima mnoštvo strvinara. Najprije dva muška trupla, jedno obezglavljeno, a nato tijelo djevojčice kojoj je meduzina kosa lelujala u brazdi iza broda. Nikad nije doznao - jer to se nikad ne bi doznalo - jesu li postali žrtvama kolere ili rata, ali je taj mučan zapah ogadio njegovu uspomenu na Ferminu Dazu.

Uvijek je bilo tako: svaki je događaj, ugodan ili neugodan, imao nekakvu vezu s njom. Kad bi brod navečer usidrili, dok je većina putnika neutješno hodala palubom, gotovo je napamet prečitavao crtane romane, pod karbidnom svjetiljkom u blagovaonici, jer je jedino ona gorjela do zore, a toliko puta pročitane drame dobivale bi svoj prvotni čar kad bi zamišljene junake zamijenio svojim znancima iz stvarnoga života, a sebi i Fermini Dazi ostavljao uloge nemogućih ljubavi. Drugih bi joj noći pisao tjeskobna pisma, a nato poderane djeliće bacao u rijeku koja je neprekidno tekla prema njoj. Tako je provodio najteže sate, katkad utjelovljen u plašljivu kraljeviću ili zaljubljenom vitezu, a drugi put u svojoj vlastitoj koži opečenoga ljubavnika koji traži zaborav, sve dok ne bi zapuhali prvi povjetarci, a on zaspao u naslonjačima uz brodsku ogradu.

Jedne noći, kad je prekinuo čitanje prije nego inače, rastreseno je išao u zahod kadli su se pred njim naglo otvorila vrata dok je prolazio praznom blagovaonicom, a sokolska ga je pandža zgrabila za rukav košulje i povukla u kabinu. Jedva je stigao osjetiti bezvremeno tijelo gole žene u mraku, oblikovano toplim znojem, zasoptalu, a ona ga je plegla na ležaj, raskopčala mu gvozdac na pojasu, otpucala mu hlače, zajašila ga te mu neslavno oduzela nevinost. Oboje su agonijski pali u ponor bez dna, mirisav na slanu močvaru bogatu račićima. Neko je vrijeme na njemu ležala, hvatala zrak u zagušljivoj kabini i u tami prestala postojati.

- Sad idi i zaboravi - rekla mu je. - To se nikad nije dogodilo.

Napad je bio tako brz i pobjedonosan da se nije mogao protumačiti kao iznenadna ludost iz dosade, nego kao plod temeljito razrađenoga plana, do najsitnijih pojedinosti. Ta je laskava uvjerenost pojačala tjeskobu Florentina Arize, koji je, na vrhuncu slasti, došao do otkrića kojemu nije mogao povjerovati, ono što nije sebi htio priznati, a to je da se varava ljubav prema Fermini Dazi može zamijeniti zemaljskom strasti. Zato je gorljivo nastojao otkriti tko je silovateljica, u čijem će panterskom nagonu možda naći lijek svojoj nesreći. Nije to postigao. Naprotiv, što se više udubljavao u istragu, osjećao se udaljenijim od istine.

Napad je došao iz posljednje kabine, spojene s pretposljednjom, tako da su se pretvarale u obiteljsku spavaonicu s četiri ležaja. Dijelile su ih dvije mlade putnice s trećom, prilično starijom, ali izvrsno uščuvanom, i djetetom od nekoliko mjeseci. Ukreale su se u Barrancu de Lobi, luci u kojoj su ukrcavali terete i putnike iz grada Mompoxa, otkako se taj grad, zbog riječne nepostojanosti, našao izvan plovidbenih redova riječnih parobroda, a Florentino ih je Ariza uočio samo zato što su nosile uspavano djeteta u velikoj krletci za ptice.

Bile su odjevene kao na preookeanskim brodovima, podmetači ispod svilenih sukanja, imale su uresne čipkaste ovratnike i širokoobodne šešire urešene cvijećem, a dvije su se mlađe presvlačile nekoliko puta na dan, te se činilo kao da sa sobom nose proljetno ozračje sebi izrazito, dok su se drugi putnici gušili od sparine. Sve su se tri vješto služile suncobranima i pernatim lepezama, ali uz neodgonetljive nakane, kao i druge žene iz Mompoxa toga razdoblja. Florentino Ariza nije uspio odrediti ni njihove uzajamne odnose, iako su nesumnjivo potjecale iz iste obitelji. Isprva je najstariju smatrao njihovom majkom, ali je uskoro shvatio da nema dovoljno godina, a uz to je bila u polukoroti koju druge nisu nosile. Nije mogao pojmiti da bi se ijedna od njih usudila učiniti to što je učinila dok su druge spavale na susjednim ležajima, pa je jedino razumna pretpostavka bila da je iskoristila jedan trenutak, slučajan, a možda i dogovoren, kad je ostala sama u kabini. Opazio je da su katkad dvije išle na svjež zrak i do kasna ostajale, dok je treća čuvala djeteta, ali jedne su, nadasve sparne, noći izašle sve tri iz kabine, noseći uspavano dijete u prutenoj krletki pokrivenoj gazom.

Florentino je Ariza, unatoč tom spletu indicija, žurno odbacio mogućnost da ga je zaskočila najstarija od njih triju, a nato je isključio i najmlađu, najljepšu i najodvažniju. Učinio je to bez valjana razloga, samo zato što ga je tjeskobna budnost navela da prihvati, kao stopostotno sigurnu, svoju skrivenu želju da je neočekivana ljubovca bila upravo majka djeteta u krletki. Ta ga je pretpostavka toliko zaniijela da je počeo na nju misliti jače nego na Ferminu Dazu, ne osvrćući se na očitost da ta novopečena majka

živi samo za svoje dječe. Nije joj bilo više od dvadeset i pet godina, vitka i zlaćana, portugalske su je vjeđe činile još distanciranijom, a bilo kojemu bi muškarcu bile dovoljne tek mrvice nježnosti kojom je obasipala sina. Od doručka do spavanja brinula se za nj u salonu, dok su druge dvije igrale dame, a čim bi ga uspavala, objesila bi pletenu krletku na najsvježije mjesto uz ogradu. Od njega se nije odvajala ni kad bi zaspao, nego bi njhala krletku, pjevušeći ljubavne pjesme, a misli su joj natkriljivale putne nedaće. Florentino se Ariza grčevito prihvatio iluzije da će se ona, prije ili poslije, odati bar kakvom kretnjom. Nadzirao je i promjene njezina disanja, u ritmu medaljona ovješena nad batistnom bluzicom, neskriveno ju je mjerkao povrh knjige dok se pretvarao da čita, odvažio se na proračunatu drskost pa je promijenio svoje mjesto u blagovaonici kako bi bio nasuprot njoj. No nije uočio ni najmanji znak da je ona doista čuvarica druge polovice njegove tajne. Od nje mu je ostalo samo - a i to samo zato što ju je zovnula njezina mlađa pratilica - ime bez prezimena: Rosalba.

Osmoga se dana brod jedva probijao vrtložnim tjesnacem između mramornih hridi, a poslije ručka pristao je u Puertu Nareu kako bi se iskricali putnici koji nastavljaju put u zaleđe, u pokrajinu Antioquiju, jednu od najzahvaćenijih novim građanskim ratom. Pristanište se sastojalo od pet-šest palminih kolibica i drvenoga skladišta cinčanoga krova, a štatile su ga razne ophodnje bosih i slabo naoružanih vojnika, jer se pročulo da buntovnici kane pljačkati brodove. Iza koliba se u nebo uzdizala sura litica, s uskim puteljkom, usječenim uz rub ponora. Na brodu nitko nije mirno spavao, ali te ih noći nitko nije napao, a pristanište je zoru dočekalo u nedjeljnom slavlju, Indiosi su prodavali srećonoše od palminih sjemenaka i ljubavne napitke u mnoštvu mazginih karavana, pripravljenih da se šest dana pentraju do orhidejskih gajeva središnje kordiljere.

Florentino se Ariza zaokupio prekrcajem iz broda na mazge, vidio je kako nose posude od kineskoga porculana, koncertne glasovire za usidjelice u Envigadu, a prekasno je otkrio da se, među ostalima, iskrcala i Rosalbina družina. Vidio ih je kad su već zajahale mazge, u amazonskim čizmama i suncobranima ekvatorskih boja, i tad je učinio ono na što se nije odvažio prijašnjih dana: Rosalbi je na rastanku mahnuo rukom, a sve su mu tri odzdravile na isti način, prisnošću koja ga je zapekla upravo zbog zakašnjene smionosti. Vidio ih je kako skreću iza prodavaonice, a za njima mazge, nakrcane njihovim škrinjama, kutijama šešira i dječjom krletkom, a malo poslije ih je vidio kako poput mrava mile uz rub ponora, sve dok mu nisu nestale iz vida. Tad se osjetio posve samim na svijetu, a sjećanje na Ferminu Dazu, koje ga je posljednjih dana neprekidno vrebalo, zadalo mu je smrtni udarac.

Znao je da će se veličanstveno udati, a onaj koji ju je najviše volio i zauvijek će je voljeti - neće imati ni pravo umrijeti za nju. Ljubomora, dotle utopljena u plaču, zagospodarila je njegovom dušom. Bogu se molio neka Božja pravda zgromi Ferminu Dazu kad se bude spremala prisegnuti ljubav i poslušnost čovjeku koji je za ženu želi samo kao društveni ukras, a zanosio se zamišljajući mladenku, svoju ili ničiju, kako na leđima leži na prvostolničkim pločama, narančino joj je cvijeće snježno od smrtno rose, a zapjenjena bujica vela na posmrtnim je mramornim pločama četrnaestorice biskupa pokopanih ispred glavnog oltara. No kad se naužio osvete, odmah se kajao zbog svoje zloće i tad bi vidio Ferminu Dazu kako ustaje, nedirnuta, tuđa ali živa, jer on svijet bez nje nije mogao zamisliti. Nije mogao usnuti, a ako bi katkad i ustao pa nešto prigrizao, bilo je to zbog tlapnje da je Fermina Daza za stolom ili, naprotiv, kako bi joj odrekao čast da zbog nje posti. Na mahove se tješio sigurnošću da, u svadbenom pijanstvu, pa i u grozničavim noćima medenoga mjeseca, Fermina Daza mora bar jedan trenutak patiti, bar jedan tren, jedan trenutak kad će se, u njezinoj svijesti, dići duh prezrena, ponižena i popljuvana zaljubljenika te joj zatrovati sreću.

Uoči dolaska u luku Caracolí, putno odredište, kapetan je upriličio uobičajeno oproštajno slavlje, članovi su posade činili puhački orkestar, a na zapovjedničkom su mostu pripremili vatromet. Ministar iz Velike Britanije uzornim je stoicizmom preživio odiseju, loveći fotoaparatom životinje koje mu nisu dopuštali ubijati puškom, a nije bilo noći kad se ne bi dotjeran pojavio u blagovaonici. Na završnoj se proslavi pojavio u škotskoj suknjici klana MacTavish, puhao u gajde, a sve koji su htjeli, učio je svoje narodne plesove. Prije zore su ga morali gotovo odvući u kabinu. Florentino se Ariza, prepušten svojoj boli, zavukao u najudaljeniji zakutak na palubi, gdje se nisu čuli povici sa slavlja, zagrnut kaputom Lotarija Thuguta, pokušavao je odoljeti jezi, koja mu je prodirala u kosti. Probudio se u pet sati ujutro, kao što se osuđenik na smrt budi u zoru kad će ga smaknuti, a tijekom cijeloga dana nije učinio ništa više nego je - od minute do minute - zamišljao svaki tren svadbe Fermine Daze. Kad se vratio kući, doznao je da je pobrkao dane i da je sve bilo drukčije nego što je zamišljao pa je čak imao toliko smisla za humor da se nasmije svojoj mašti.

U svakom je slučaju to bila Velika subota, koja je završila novom grozničavom krizom, kad mu se činilo da je već vrijeme kad se mladenci potajno iskradaju kroz lažna vrata kako bi se prepustili nasladama prve bračne noći. Netko ga je vidio kako cvokoće od groznice pa je upozorio kapetana, koji je odmah došao s proslave, s brodskim liječnikom, bojeći se da je kolera. Liječnik ga je iz opreza

poslao u karantensku kabinu uz dobru dozu bromida. No, kad su sutra opazili litice Caracolija, groznica je popustila i bio je ushićen, jer je u iscrpljenosti sedativa, jednom zauvijek odlučio poslati dovraga blistavu telegrafističku budućnost te da će se istim brodom vratiti u svoju staru Prozorsku ulicu.

Nije mu ih bilo teško nagovoriti da ga voze natrag, zauzvrat za kabinu koju je ustupio predstavniku kraljice Viktorije. Kapetan ga je pokušao razuvjeriti, naglašavajući kako je telegraf znanost budućnosti. Dapače, čak smišljaju sustav kako bi ga uveli na brodovima. No odolio je nagovorima pa ga je kapetan vratio, ne zbog dužne kabine, nego zato što je znao njegovu stvarnu vezu s Karipskom riječnom kompanijom.

Nizvodno su stigli za nepunih šest dana, a Florentino se Ariza opet osjetio kao kod kuće one zore kad su uplovili u lagunu Mercedes, kad je vidio niz svjetiljaka ribarskih brodice, lelujavih na valovima što su se odbijali od njihova broda. Još je bio mrak kad su pristali u Niou Perdidu, posljednjoj luci riječnih parobroda, šesnaest kilometara od zaljeva, prije nego što su stari španjolski plovni kanal izdubili i osposobili za plovidbu. Putnici su morali čekati do šest sati ujutro kako bi se prekricali u najamne šalupe koje će ih prevesti na odredište. No Florentino je Ariza bio toliko tjeskoban da je mnogo prije isplovio poštanskom šalupom, jer su ga službenici prepoznali kao svojega. Prije silaska s broda, popustio je napasti simboličnoga čina: u vodu je bacio sklopivi ležaj te ga pogledom pratio među bakljama nevidljivih ribara, sve dok nije otplutao iz lagune i nestao u oceanu. Bio je siguran da ga do smrti više neće trebati. Nikad više, jer nikad više neće napustiti grad Fermine Daze.

Zaljev u zoru miran kao ulje. Iznad morske je sumaglice Florentino Ariza uočio prvostolničku kupolu, pozlaćenu prvim sjajem zore, vidio je golubinjake na ravnim krovovima pa je, orijentirajući se prema njima, našao balkon palače markiza de Casalduera, smatrajući da gospa njegove nesreće ondje još spava, naslonjena na rame zadovoljena muža. Ta ga je pretpostavka ujela za srce, ali je nije ni pokušavao zatamiti, naprotiv: uživao je u boli. Sunce je počelo grijati kad se poštanska šalupa probila kroz labirint usidrenih jedrenjaka, gdje su se bezbrojni zapasi javne tržnice, obavijeni truljenjem pridnenih tvari, miješali u ogavan smrad. Upravo je pristao škuner iz Riohache, a skupine stivadora, do pojasa u moru, iz broda su prihvaćale putnike i nosili ih na obalu. Florentino je Ariza prvi iskočio iz poštanske šalupe na kopno, a nato više nije osjećao zaljevski smrad, nego samo osobni miris Fermine Daze u gradskom ozračju. Sve je na nju mirisalo.

Nije se vratio u telegrafski ured. Jedino su ga zaokupljali ljubavni romani u nastavcima i sveščići Pučke biblioteke, koje mu je majka i dalje kupovala, a on ih je prečitavao po ne znam koji put, zavaljen na visaljci, sve dok ih ne bi naučio napamet. Nije ni pitao za violinu. Obnovio je veze s najbližim prijateljima, katkad su igrali bilijar ili razgovarali u otvorenim kavanama pod arkadama Prvostolničkoga trga, ali više nije išao na subotnje plesove: bez nje ih nije mogao zamisliti.

Istog jutra kad se vratio s neobavljena putovanja, čuo je da je Fermina Daza na medenome mjesecu u Europi, a njegovo je zburnjeno srce čvrsto povjerovalo da će ona ondje ostati, ako ne zauvijek, a ono još godinama. Ta mu je uvjerenost ulila prve nade zaborava. Mislio je na Rosalbu, a sjećanje na nju bivalo je sve vatrenijim kako su se gasila druga sjećanja. Pustio je brk i sukao ga, a zadržat će ga tijekom ostatka života. Promijenio mu se život, a pomisao na zamjensku ljubav vodila ga je nepredviđenim putevima. Miris Fermine Daze malo je pomalo postajao sve rjeđim i slabijim, a na posljetku se zadržao samo u bijelim gardenijama.

Prepustio se neka ga voda nosi, nije znao kuda bi nastavio život, one ratne noći kad se slavna Nazaretova udova prestrašena sklonila u njegovu kuću, zato što je topnički hitac srušio njezinu tijekom opsade ustaničkoga generala Ricarda Gaitána Obesa. Tránsito je Ariza u letu zgrabila priliku pa je udovicu poslala u sinovu spavaću sobu, ispričavajući se da u svojoj nema mjesta, ali zapravo u nadi da će ga nova ljubav izliječiti od stare koja mu ne da živjeti. Florentino Ariza više nije vodio ljubav još otkako mu je Rosalba u brodskoj kabini oduzela djevičanstvo pa mu se te noći, zbog iznimnoga stanja, učinilo posve prirodnim da udovica spava na postelji, a on u visaljci. No ona se već za nj odlučila. Sjedeći na rubu postelje u kojoj je ležao Florentino Ariza, ne znajući što bi, počela mu je govoriti o svojoj neutješnoj boli za mužem koji je umro prije tri godine, a neprekidno je sa sebe skidala i bacala u zrak udovičke slojeve, sve dok više nije zadržala ni vjenčani prsten. Skinula je taftnu, šljokicama obrubljenu bluzu te je preko sobe zavitala u naslonjač u kutu, steznik je bacila preko ramena na drugu stranu kreveta, jednim se pokretom oslobodila duge suknje, naborane i s volanima, atlasnog pojasa za čarape i svilenih crnih čarapa, a sve je pobacala po podu dok nije bio posve pokriven ostacima udovičke korote. Sve je činila tako razdragano, uz tako vješto odmjerene stanke, da se činilo da svaku njezinu kretnju popraćaju topnički hici opsadnika koji su grad drмали do temelja. Florentino joj je Ariza pokušao pomoći da otkopča zobunčić, ali ga je preduhitrila vještim zahvatom, jer je tijekom pet godina bračne privrženosti naučila sama sebi biti dovoljna u svim

ljubavnim poslovima, pa i u predigri, bez ičije pomoći. Na posljertku je skinula čipkaste gaće, stresla ih niz noge brzom kretnjom plivačice i - ostala kao od majke rođena.

Bilo joj je dvadeset osam godina, a tri je puta rodila, ali je njezina golotinja sačuvala nedirnutu vrtoglavicu neudane djevojke. Florentino Ariza nikad nije shvatio kako je to čedno pokorničko ruho moglo prikrivati poletnost te neukročene kobile koja ga je svukla, gušeći se u svojoj groznici, što nikada nije mogla učiniti mužu kako je ne bi smatrao pokvarenjačom, a koja je, u jednom jedinom jurišu, pokušala utažiti željeznu udovičku apstinenciju, zbunjenošću i nedužnošću tih pet godina bračne vjernosti. Prije te noći, sve od blaženoga trenutka kad ju je njezin otac začeo, nikad nije bila ni u istoj postelji s drugim čovjekom osim svog pokojnog muža.

Nije sebi dopustila neukus grizodušja. Naprotiv, razbuđena blještavim topničkim zrnima, koja su zviždala preko krovova, do zore je isticala muževu izvrsnost. Ništa mu nije mogla predbaciti osim toga što je bez nje umro, potaknuta uvjerenošću da nikad nije bio toliko njezin kao tad, u lijesu zakucanom s dvanaest tropskih čavala, dva metra pod zemljom.

- Sretna sam - rekla mu je - zato što tek sad sa sigurnošću znam gdje je kad nije kod kuće.

Te je noći skinula korotu, jednom zauvijek, bez nepotrebnih međustadija sivih cvjetičastih bluza, a život joj se ispunio ljubavnim pjesmama i izazovnim haljinama na šarene papagaje i pjegave leptire pa je počela dijeliti svoje tijelo sa svima koju su je pitali. Nakon šezdeset i tri dana opsade poražene su postrojbe generala Gaitána Obesa. Obnovila je kuću, koju joj je pogodio topovski hitac i podigla lijepu morską terasu na nasipu, koju su u oluji nemilice šibali valovi. Bilo joj je to ljubavno gnijezdo, kako ga je bez ironije nazivala, gdje je primala samo one koji su joj bili po ukusu, kad je htjela i kako je htjela, a nikomu nije naplaćivala ni novčića jer je smatrala da njoj muškarci čine uslugu. Rijetko bi prihvatila dar, sve samo da nije zlato, a bila je tako vješta da nitko nije mogao konačno dokazati njezino nedolično ponašanje. Samo je jedanput bila na rubu javne sablazni, kad se pročulo da nadbiskup Dante de Luna nije podlegao otrovnim gljivama, nego ih je svjesno pojeo kad mu je ona zaprijetila da će ga razgoliti nastavi li sa svojim bogohulnim opsjedanjima. Nitko je nije pitao je li tako bilo, nikad to nije spominjala niti je imalo promijenila svoj život. Bila je, kako je sama govorila, hvatajući se za trbuh od smijeha, jedina slobodna žena u pokrajini.

Nazaretova udova nikada nije izostajala s povremenih sastanaka Florentina Arize, ni kad je bila najzaokupljenija, a uvijek bez zahtjeva da voli i bude voljena, iako uvijek u nadi da će naći nešto nalik na ljubav, ali bez ljubavnih problema. Katkad bi joj došao u kuću, a tada bi se rado prepuštali slanoj pjeni na morskoj terasi, promatrajući na obzoru zoru cijeloga svijeta. Posvetio se tomu da je nauči tehnike koje je kroz rupicu u bludnome hotelu vidio u drugih, kao i teorijske napatke Lotarija Thuguta tijekom onih pijanih noći. Poticao ju je neka dopusti da je drugi gledaju dok vode ljubav, da uobičajeni misionarski položaj promijene morskim biciklom, ili pilićem na roštilju, a možda i raščetvorenim anđelom - a umalo su se slomili kad je popustio konop dok su u visaljki pokušavali smisliti nešto novo. Bile su to jalove poduke. Doista je bila ludo odvažna učenica, ali joj je nedostajala darovitost za ciljani blud. Nikad nije shvaćala čari smirenosti u postelji, nije doživjela trenutka nadahnuća, a orgazmi su joj bili nepravodobni i epidermični: otužna jebaljka. Florentino je Ariza dugo živio u varki da joj je jedini, a ona ga je ostavljala u tom uvjerenju, sve dok se nije izdala u snu. Malo je pomalo, slušajući je dok je spavala, sastavio djeliće zemljovidā njezinih snova i zaplovio između mnogobrojnih otoka njezina tajnog života. Tako je doznao da se ona ne želi za nj udati, ali se osjeća vezanom za njegov život zbog neizmjerne zahvalnosti što ju je izopačio. Mnogo mu je puta govorila:

- Obožavam te zato što si me pretvorio u kurvu.

Zapravo je imala pravo. Florentino joj je Ariza oduzeo djevičanstvo konvencionalnoga braka, škodljivije od urođena djevičanstva i udovičke apstinencije. Naučio ju je da ništa od onog što se eini u postelji nije nemoralno ako pridonosi ljubavi. I još nešto, što je otad postalo razlogom njezina života: uvjerio ju je da se rađamo s unaprijed odbrojenim spolnim vezama, a one koje ne iskoristimo, iz bilo kojega razloga, vezanih za sebe ili druge, milom ili silom - zauvijek gubimo. U zaslugu joj je upisao što ga je doslovce shvaćala. Uvjeren da je poznaje bolje nego itko, Florentino Ariza nije mogao shvatiti zašto toliko salijeću ženu tako djetinjih sposobnosti, koja usto u postelji neumorno govori o tjeskobi za pokojnim mužem. Jedino objašnjenje koje mu je palo na um, a nitko ga nije mogao utjerati u laž: Nazaretova udova nježnošću nadoknađuje svoje nedostatke u borilačkim vještinama. Počeli su se sve rjeđe sastajati otkako je ona širila svoju vlast, a on područja svojih istraživanja, nastojeći naći olakšanje za svoje stare boli u drugih skršenih srdaca te su se, na posljertku, zaboravili bez tuge.

Bila je to prva posteljna ljubav Florentina Arize, ali - umjesto da s njom stvori stabilnu vezu, kao što je priželjkivala njegova majka - oboje su to iskoristili da se otisnu u razvratni život. Florentino je Ariza razvio metode, koje su se činile nevjerojatnima za čovjeka kakav je on bio, šutljivoga i slabunjavoga, a usto odjevenog kao starac iz nekih drugih vremena. Ipak je imao dvije prednosti.

Jedna je bilo sigurno oko, kojim je odmah raspoznavao ženu koja ga čeka, makar bila u mnoštvu, pa i ondje joj je oprezno udvarao, osjećajući da ništa ne zadaje toliku sramotu i ništa ne ponižava više od odbijanja. Druga mu je prednost bila u tome što su i one u njemu odmah prepoznavale usamljenika, potrebitoga ljubavi, uličnog ubogara, poniznog poput premlaćena psa, kojemu su bezuvjetno kapitulirale, ništa ne zahtijevajući, ništa od njega ne očekujući, osim mirne spoznaje da su mu učinile uslugu. Bile su mu jedino oružje, s njima je vodio povijesne, ali posve diskretne borbe, a unosio ih je, bilježnički točno, u šifriranu tekicu, prepoznatljivu, među tolikima, po svom naslovu koji je sve govorio: One. Prvu je uveo Nazaretovu udovu. Poslije pedeset godina, kad je Fermina Daza bila slobodna od svoje svete osude, skupio je dvadeset i pet tekica i šest stotina dvadeset dvije zabilježene trajne ljubavi, uz bezbrojne letimične pustolovnice, koje nisu zaslužile ni sućutan upis.

Nakon šest mjeseci neumjerene ljubavi s Nazaretovom udovom, i sam je Florentino Ariza bio uvjeren da je preživio muku zvanu Fermina Daza. Ne samo da je u to povjervovao, nego je više puta o tome razgovarao s Tránsitom Arizom tijekom gotovo dvogodišnjeg bračnoga putovanja, vjerovao je u to, s osjećajem bezgraničnog oslobođenja, sve dok je jedne sudbonosne nedjelje vidio - a srce mu je nije najavilo - kako izlazi s pjevane mise, držeći muža ispod ruke, okružena znatiželjom i ulagivanjima svoga novoga svijeta. One iste velikašice koje su je isprva podcjenjivale i rugale joj se zato što je skorojevička bez prezimena, sad su davale sve od sebe kako bi joj se umilile, a ona ih je opijala svojim dražima. Tako se spretno prihvatila svog položaja svjetske žene da se Florentino Ariza morao na tren zamisliti kako bi je prepoznao. Promijenila se: staloženost zrele žene, visoke čizme, šešir s velom, ukrašen šarenim perom neke istočnjačke ptice - sve je na njoj bilo drukčije i lako, kao da je sve to oduvijek njezino. Učinila mu se ljepšom i mladenačijom nego ikada, ali nedostupnom, kao nikada, sve dok nije shvatio razlog, vidjevši joj zaobljeni trbuščić ispod svilene tunike. Već je pola godine bila noseća. Najviše ga se dojmila time što je sa svojim mužem bila predivan par, a oboje su tako neusiljeno vladali svijetom da se činilo kao da lebde iznad zbiljskih hridi. Florentino Ariza nije osjetio ljubomoru ni bijes, nego velik prijezir prema sebi. Osjetio se siromašnim, ružnim, niskim, nedostojnim - ne samo nje, nego i svake druge žene.

Eto, vratila se. Vraća se bez razloga za kajanja zbog preokreta koji je dala životu. Naprotiv: sve ih je manje imala, pogotovo kad je prevalila tegobe prvih godina. Još je to vrjednije hvale u slučaju nje, koja je bračnu noć dočekala u oblacima nevinosti. Počela ju je gubiti tijekom putovanja pokrajinom sestrične Hildebrande. U Valleduparu je, na poslijetku, shvatila zašto pijetli trče za kokošima, vidjela je grubi magareći obred, vidjela je kako se krava teli, čula kako sestrične posve prirodno razgovaraju o tome koji parovi u njihovoj obitelji i dalje vode ljubav, a koji su, kad i zašto to prestali, iako zajedno žive. Tad se uputila u usamljene ljubavi, s rijetkim osjećajem da otkriva nešto što je nagonski oduvijek znala, najprije u krevetu, zasoptalo dišući kako se ne bi odala u spavaćoj sobi koju je dijelila s još pet-šest svojih sestrična, a poslije sa svoje dvije ruke, bezbrižno uronjena u kadu, raspuštene kose, dok je pušila svoje prve mazgarske smotke. Uvijek je to radila, uz grizodušje koje je svladala tek kao udana žena, a uvijek u posvemašnjoj tajnosti, dok su se sestrične uzajamno hvastale, ne samo koliko su puta u jednom danu, nego i o obliku i veličini svojih orgazama. No, unatoč zanosu tim prvim obredima, i dalje je bila opterećena uvjerenjem da je gubitak djevičanstva krvava žrtva.

Tako je svoju svadbu, jednu od najbučnijih potkraj prošloga stoljeća, doživljavala kao uvod u užas. Tjeskoba medenog mjeseca više ju je pogodila nego društvena sablazan zbog udaje za kicoša kakvom, u to vrijeme, nije bilo premca. Dok su ih napovijedali na pjevanoj misi u prvostolnici, Fermina je Daza opet primala anonimna pisma, u nekima su joj prijeli smrcu, ali za njih nije marila, jer je sav svoj strah usredotočila na neposredno silovanje. Ispravno je reagirala na anonimna pisma, iako to nije učinila namjerno, u klasi koju su povijesne šale naučile da spusti glavu pred završenim činom. Tako je sve ono što je išlo protiv nje, prelazilo na njezinu stranu kad se vidjelo da je udaja neopoziva. Opažala je to u postupnim promjenama povorke blijedih žena, slomljenih artirtsom i zlohotošću, koje su jednoga dana shvatile koliko su uzaludne njihove spletke pa su se nenajavljene pojavile u Evandeoskome perivoju, kao u svojoj kući, natovarene kuhinjskim receptima i vjenčanim darovima. Tránsito je Ariza poznavala taj svijet, iako ga je tek tad iskusila na vlastitoj koži, znajući da se njezine klijentice pojavljuju uoči velikih svečanosti kako bi je zamolile neka iskopa svoje zemljane ćupove i ustupi im založeni nakit, samo na dvadeset četiri sata, a za što će joj platiti dodatnu kamatu. Dugo nije bilo toliko posjeta kao taj put, ispraznili su se zemljani ćupovi kako bi gospođe velikaških prezimena izašle iz svojih mračnih skrovišta i zasjele svojim posuđenim nakitom, na svadbi kojoj ostatak stoljeća nije bilo ravne, a sve je uveličalo kumstvo doktora Rafaela Núoeza, trostrukoga predsjednika Republike, filozofa, pjesnika i autora stihova nacionalne himne, kao što otad svatko može naučiti iz novijih leksikona. Ferminu je Dazu do glavnog oltara u prvostolnici doveo otac, kojemu je svečano odijelo bar jedan dan ulilo varav izgled uglednosti. Zauvijek se udala pred glavnim

oltarom, na misi koju su koncelebrirala tri biskupa, u jedanaest sati ujutro na blagdan Presvetoga Trojstva, ne misleći na Florentina Arizu, koji je u to doba u groznici buncao, umirući za njom u nedaćama broda koji mu nije donio zaborav. Tijekom obreda, a i poslije, na svečanosti, zadržala je osmijeh koji kao da joj je bio zacrtan olovnim karbonatom, u bezdušnoj grimasi, koju su neki protumačili kao podrugljiv i slavodobitan osmijeh, ali je zapravo to bio bijedan pokušaj skrivanja straha djevičanske mladenke.

Srećom su nepredviđene okolnosti, kao i muževo razumijevanje, bezbolno riješili njezine tri prve noći. Dar Providnosti. Brod Compagnie Générale Transatlantique promijenio je plovidbeni red zbog nevremena u Karipskome moru pa je, samo tri dana prije polaska, objavio da će isploviti dvadeset i četiri sata prije roka, te u La Rochelle neće isploviti sutradan nakon svadbe, kao što su već šest mjeseci predviđali, nego iste noći. Nitko nije povjerovao da i ta promjena nije jedno od tolikih elegantnih svadbenih iznenađenja, jer slavlje je nakon ponoći nastavljeno na rasvijetljenom preoceanskom brodu, bečki je orkestar - koji je na tom putovanju prvi put svirao - izvodio najnovije valcere Johanna Straussa. Nakresane su kumove, nalivene šampanjcem, vukle njihove napaćene žene kad su se raspitivali ima li praznih kabina kako bi nastavili slaviti do Pariza. Posljednji koji su se iskricali vidjeli su Lorenza Dazu kod lučkih gostionica, u uništenom je otmjenom odijelu sjedio nasred ulice na pločniku, grčevito naričući, kao što Arapi oplakuju svoje mrtve, sjedeći u prljavoj mlaki, koja je također mogla biti suzna lokva.

Ni prve noći morske oluje, ni sljedećih tijekom smirene plovidbe, nikad tijekom njezina dugog bračnog života - nisu se dogodili divljački čini kojih se bojala Fermina Daza. Prve se noći, unatoč veličini broda i raskošnoj kabini, ponovila ona užasna plovidba škunerom iz Riohache, a muž joj, kao savjestan liječnik, nije ni trenutak zaspao, samo ju je tješio, jer je preugledni liječnik znao da se jedino to može protiv morske bolesti. Oluja je popustila trećega dana, kad su isplovili iz luke Guayre, a dotle su već bili toliko zajedno i toliko su se napripovijedali da su se osjećali kao stari prijatelji. Četvrte noći, kad su se vratili starim navikama, doktor se Juvenal Urbino iznenadio kako to da njegova mlada žena ne moli prije spavanja. Bila je iskrena: redovnice su svojim licemjerjem u njoj izazvale otpor prema obredima, ali njezina je vjera ostala netaknuta i naučila ju je šutke održavati. "Više se volim izravno sporazumijevati s Bogom", rekla je. Shvatio je njezine razloge pa je otad svako od njih svoju vjeru prakticiralo na svoj način. Zaruke su im bile kratke, ali prilično neformalne za to doba, jer ju je doktor Urbino posjećivao u kući, bez nadzora, svakog dana u suton. Ne bi mu dopustila ni da joj dodirne jagodice prstiju prije biskupova blagoslova, ali on to nije ni pokušavao. Prve noći mirnoga mora, na postelji, ali još odjeveni, potaknuo je prva milovanja, i to toliko nježno da joj se posve prirodnim učinilo kad je rekao neka navuče spavaćicu. Otišla se presvući u kupaonicu, ali prije je u kabini ugasila svjetlo, a kad je ušla u spavaćicu, gurnula je krpe u vratne pukotine i vratila se u postelju u potpunom mraku. Raspoloženo je rekla:

- Što ćeš, doktore, prvi put spavam s neznancem.

Doktor je Juvenal Urbino čuo kako se uvukla do njega, kao zbunjena životinjica, nastojeći ostati što dalje, na ležaju gdje je bilo teško da dvoje prilegnu a da se ne dodiruju. Uhvatio ju je za ruku, hladnu i zgrčenu od užasa, isprepleo joj je prste sa svojima i gotovo joj je šaptom počeo pripovijedati svoje uspomene s drugih putovanja morem. Opet je bila napregnuta, jer je, vrativši se u postelju, utvrdila da se on posve svukao dok je bila u kupaonici pa je oživjela njezina bojazan od sljedećega koraka. No sljedeći je korak morao dosta sati pričekati, jer je doktor Urbino nadasve polako govorio dok je, milimetar po milimetar, osvajao povjerenje njezina tijela. Govorio joj je u Parizu, o ljubavi u Parizu, o pariškim zaljubljenicima koji se ljube na ulici, u omnibusu, na cvjetnim terasama otkrivenih kavana uz dašak vatre i čeznutljivih ljetnih harmonika, vode ljubav stoječki na obalama Seine, a nitko im ne smeta. Dok je u mraku govorio, jagodicama joj je milovao vratne obline, milovao ju je po svilenim dlačicama na ruci, neuhvatljivu trbuhu, a osjetivši da je napetost popustila, prvi je put pokušao podići njezinu spavaćicu, ali ga je sprječila, u svojoj tipičnoj naglosti. "Znam to i sama", rekla je. I doista se svukla i ostala tako nepomičnom da bi doktor Urbino pomislio da ona više nije ondje - da nije bilo odsjaja njezina tijela u mraku.

Nakon kratkog vremena uhvatio ju je za ruku, osjetivši koliko je mlačna i opuštена, ali još vlažna od nježne rose. Opet su bili nijemi i nepomični, on je vrebao priliku za sljedeći potez, a ona ga je čekala, ne znajući otkud će doći, dok se mrak ispunjavao sve zadahtanijim disanjem. Odjednom joj je ispustio ruku i skočio u prazno: jezikom je navlažio jagodicu srednjaka, jedva joj dodirnuo nepripravljenu bradavicu, a ona je osjetila smrtno olakšanje, eksploziju, kao da joj je pogodio živac. Bilo joj je drago zato što je mrak pa on ne vidi vrelo rumenilo koje ju je oblijevalo. "Mirna budi", rekao joj je staloženo. "Ne zaboravi, poznajem ih." Osjetio je kako se nasmiješila, a njezin je glas, u mraku, bio blag i nov.

- Izvrsno se sjećam - odgovorila je - ali još me nije prošao bijes.

Tad je znao da su oplovili rt dobre nade pa je opet uhvatio njezinu krupnu, mekanu ruku, prekrivao ju je zbunjenim poljupcima, najprije hrapavo zapešće, duge vidovite prste, prozirne nokte, a nato hijeroglif njezine sudbine na znojnu dlanu. Nije znala kako joj se ruka našla na njegovim prsima, sudarila se s nečim što nije mogla odgonetnuti. "Škapular", objasnio joj je. Milovala mu je dlake na prsima, jednu po jednu, i odjednom ga zgrabila za guštik, sa svih pet prstiju kako bi ga iščupala iz korijena. "Jače", rekao joj je. Pokušavala je, sve dok je znala da mu ne smeta, a onda je njezina ruka potražila njegovu, izgubljenu u mraku. Nije dopustio da ispreplete prste s njegovima, nego ju je zgrabio za ručni zglob i vodio joj ruku po svom tijelu, nevidljivom ali izvrsno usmjerenom snagom, sve dok nije osjetila vreli dah gole životinje, bez tjelesnog oblika, ali tjeskobne i nadignute. Za razliku od onoga što je očekivao, pa i za razliku od onoga što je ona zamišljala, nije povukla ruku, nije je mlitavu ostavila ondje kamo ju je spustio, nego se dušom i tijelom preporučila Blaženoj Djevici, stisnula zube, iz straha da se ne nasmije svojoj ludosti i počela dodirom proučavati propetoga neprijatelja, prepoznavajući njegovu veličinu, snagu njegova izdanka, raspon krila, prestrašena njegovom odlučnošću, ali i suosjećajući sa samoćom, obrađujući ga svojom minucioznom znatiželjom, koju bi netko, manje iskusan od njezina muža, mogao pobrkati s milovanjima. Prizvao je svoje posljednje snage kako bi odolio vrtoglavosti neumoljivoga proučavanja, sve dok ga ona nije ispustila, dječjom ljupkošću, kao da ga baca na smetište.

- Nikad nisam mogla razumjeti kakav je taj aparat - rekla je.

Ozbiljno joj je objasnio, svojom učenom metodom, vodeći joj ruku po spomenutim mjestima, a ona mu se prepustila poslušno, kao uzorna učenica. U povoljnom joj je trenutku natuknuo da je sve to lakše uz upaljeno svjetlo. Htio ga je upaliti, ali mu je zadržala ruku, rekavši: "Ja bolje vidim rukama." Zapravo je i ona htjela upaliti svjetlo, ali sama ga je htjela upaliti, bez njegove zapovijedi. Tako je i bilo. Po njezinom. Vidio ju je u položaju fetusa, pokrivenu plahtom, ispod iznenadna svjetla. Vidio je kako je opet, bez prenemaganja, pograbila životinju svoje radoznalosti, okretala ju je uzduž i poprijeko, motrila zanimanjem koje se već počinjalo doimati više nego znanstvenim, a na poslijetku je rekla: "Kako je ružan! Ružniji je nego ženski." Složio se s njom, a naveo je i druge mane, ozbiljnije nego ružnoća. "Kao najstariji sin", rekao je, "za kojega radimo cijeli život, sve za njega žrtvujemo, a on, u trenutku istine, radi ono što ga je volja." I dalje ga je proučavala, pitala ga čemu služi to, a čemu to, a kad se smatrala dovoljno upućenom, obuhvatila ga je objema rukama, provjeravajući ne zaslužuje li možda pozornost zbog težine. Ispustila ga je, prezirno odmahnuvši rukom.

- Usto smatram da mu previše stvari nedostaje - rekla je.

Zbunio se. Prvotno je kanio diplomirati na temu Uputnost pojednostavnjenja ljudskog organizma. Činio mu se zastarjelim, s mnogim beskorisnim ili ponovljenim funkcijama, nezaobilaznim u drugim razdobljima ljudskog roda, ali u našem posve nenužnim. Da: mogao bi biti jednostavniji, a time i manje ranjiv. Zaključio je: "Dakako, takvo što može učiniti samo Bog, ali bi, na svaki način, bilo dobro iznijeti to teorijski." Od dragosti se smijala, tako prirodno da je iskoristio priliku kako bi je zagrlio. Prvi ju je put poljubio u usta. Uzvratila mu je, a on ju je nastavio ljubiti, nadasve nježno, po obrazima, nosu, u obje vjeđe, dok je rukom prelazio ispod plahte, milujući joj stidnicu glatkih dlačica: stidnicu Japanke. Nije odgurnula njegovu ruku, ali svoju je zadržala u budnom stanju ako on pođe korak dalje.

- Nećemo nastaviti medicinsku poduku - rekla je.

- Nećemo - rekao je. - Bit će to poduka ljubavi.

Povukao je s nje plahu, a ona ne samo da se nije opirala, nego ju je brzim pokretom nogu odbacila daleko od ležaja, jer više nije mogla izdržati od vrućine. Tijelo joj je bilo valovito i savitljivo, mnogo ozbiljnije nego što se činilo dok je bila odjevena, s tipičnim mirisom brdske životinje kojom se razlikovala među svim ženama svijeta. Neobranjena na svjetlu, vrela joj krv zapljusne obraze, a jedino što joj je palo na um kako bi to prikrla, bilo je objesiti se za vrat svojem mužu i ljubiti ga temeljito, nadasve snažno, sve dok, u jednom poljupcu, nisu potrošili sav zrak.

Bio je svjestan toga da je ne voli. Oženio se njome zato što mu se sviđjela njezina oholost, ozbiljnost, snaga, a i zbog taštine, ali kada ga je prvi put poljubila, bio je siguran da neće biti zapreke da osmisle dobru ljubav. Prve noći nisu više o tome razgovarali ako su uopće o ičem govorili do zore, a nikad više neće o tome razgovarati. Tijekom vremena ni on ni ona nisu se prevarili.

Kad su u zoru zaspali, i dalje je bila djeвица, ali nije više dugo. Doista, sljedeće noći, nakon što ju je, pod karipskim vedrim nebom, naučio kako se pleše bečki valcer, pošao je u kupaonicu nakon nje, a kad se vratio u kabinu, našao ju je kako ga gola čeka u postelji. Tad je preuzela inicijativu i prepustila mu se bez straha, bez boli, s veseljem pustolovine na pučini, a bez ikakvih tragova krvavog obreda osim časne ruže na plahti. Oboje su to činili dobro, gotovo kao čudom, nastavljali su to činiti i noću i

danju tijekom putovanja, sve bolje i bolje, a kad su stigli u La Rochelle, slagali su se kao stari ljubavnici.

Ostali su u Europi, s bazom u Parizu, a kratko su posjećivali susjedne zemlje. U tom su razdoblju svakoga dana vodili ljubav, a zimskih nedjelja više nego jedanput, kad su u postelji pocupkivali od strasti sve do ručka. Bio je izdržljiv i uigran, a ona nije dopuštala da je nitko natkrili, pa su se morali pomiriti s tim da su u postelji podjednako snažni. Nakon tri mjeseca grozničave ljubavi, shvatio je da je jedno od njih dvoje neplodno pa su otišli na temeljite pretrage u bolnicu La Salpetriere, gdje je stažirao. Bio je to žestok, ali neplodan napor. Kad su se najmanje nadali, bez znanstvene se pomoći dogodilo čudo. Kad su se vratili kući, Fermina je bila pola godine noseća i smatrala se najsretnijom ženom na svijetu. Željkanoga su sina, koji se lijepo rodio u znaku vodenjaka, krstili u čast djeda koji je umro od kolere.

Nije se moglo znati je li ih promijenila Europa ili ljubav, jer su se vremenski preklapile. Oboje su se temeljito promijenili, ne samo u odnosu jedno prema drugomu, nego prema svima, kao što je Florentino Ariza uočio kad ih je vidio, na izlazu s mise, dva tjedna nakon povratka, one nedjelje svoje nesreće. Vratili su se s novim poimanjem života, krcati svjetskih novosti, spremni zapovijedati. On s najnovijim događajima u književnosti, glazbi, a nadasve u svojoj znanosti. Pretplatio se na *Le Figaro* kako ne bi izgubio vezu sa stvarnosti, ali i na *La Revue des deux mondes*, kako ne bi izgubio vezu s pjesništvom. Usto se sa svojim pariškim knjižarom sporazumio neka mu šalje djela najčitanijih književnika, među ostalima Anatolea Francea i Pierrea Lotija, a i onih koji su mu najdraži, među njima Rémyja de Gourmonta i Paula Bourgeta, ali nipošto ne Emilea Zolu koji mu se činio neizdržljivim, iako je hrabro istupio u slučaju Dreyfus. Knjižar je obećao da će mu slati i najzamamnije partiture iz Ricordijeva kataloga, nadasve komornu glazbu, kako bi održao naslov koji je njegov otac opravdano zaslužio: prvi gradski pokrovitelj koncerata.

Fermina Daza, uvijek ravnodušna na modne hirove, donijela je šest škrinja odjeće iz raznih razdoblja, jer je slavne marke nisu privukle. Zimi je bila u Tilerijama, gdje je Worth imao svoju modnu reviju, taj nezaobilazni silnik visoke mode, a dobila je jedino bronhitis zbog kojega je pet dana odležala. Laferriere joj se činio manje razmetljivim i proždrljivim, ali je mudro odlučila pokupovati, sve što je mogla, na rasprodaji, iako joj je muž zgranuto prisezao da je to mrtvačka odjeća. Nabavila je silne količine talijanskih cipela neslavne marke, bile su joj draže od slavni i skupih Ferryjevih, a donijela je i Dupuyev suncobran, crven kao pakleni oganj, kojim je dala mnogo građe našim plašljivim društvenim kroničarima. Kupila je samo jedan šešir madame Reboux, ali je zato donijela punu škrinju grozdova umjetnih trešanja, grančica svih pustenih cvjetića koje je mogla nabaviti, čapljinu perje, paunove kukmice, repove azijskih pjetlića, cijele fazane, kolibriće, nebrojenu količinu egzotičnih ptica, prepariranih u letu, u kriješanju, u agoniji: sve što je u posljednjih dvadeset godina služilo kako bi se isti šeširi činili novima. Donijela je zbirku lepeza iz raznih zemalja svijeta, za svaku priliku. Donijela je zbunjiv miris, izabran među tolikima u parfumeriji Bazar de la Charité, prije nego što su ga proljetni vjetrovi zasuli pepelom, ali samo ga je jednom stavila, jer, promijenivši miris, nije više prepoznavala sebe. Donijela je i kozmetičku torbu, posljednju novost na tržištu zavodljivosti, bila je prva žena koja ju je nosila na proslave, kad se smatralo nedoličnim mazanje na javnome mjestu.

Usto su imali tri neizbrisive uspomene: u Parizu praizvedbu Hoffmannovih priča, u Veneciji užasan požar, koji je progutao gotovo sve gondole ispred Trga svetoga Marka, dok su oni bolna srca sve to gledali s hotelskoga prozora, i letimični susret s Oscarom Wildeom kad je pao prvi siječanjski snijeg. Usred tih i mnogih drugih uspomena, doktor Juvenal Urbino sačuvao je jednu i kajao se zato što je ne može dijeliti sa svojom ženom, a potjecala je iz vremena kad je bio neoženjeni pariški student. Bilo je to sjećanje na Victora Hugoa, koji je, na marginama svojih knjiga, uživao kod nas ganutljivu slavu, zato što je netko rekao da je on rekao, a nitko ga zapravo nije čuo, da naš Ustav nije za zemlju ljudi, nego za zemlju anđela. Otad njegov poseban kult, a većina ga je od naših brojnih zemljaka, koji su putovali u Francusku, željela vidjeti. Pet-šest studenata, među njima Juvenal Urbino, neko je vrijeme čuvala stražu ispred njegove kuće na Eylauovskom prilazu, u kavanama u kojima se govorilo da će neizostavno doći, a nikad nije dolazio, a na poslijetku su pismeno zatražili privatnu audijenciju, u ime anđela Ustava Rionegra. Odgovor nikad nisu dobili. Juvenal Urbino je jednog običnog dana slučajno šetao ispred Luksemburškoga perivoja pa ga je vidio kako izlazi iz Senata, s mladom ženom koja ga je držala ispod ruke. Bio je prastar, jedva se micao, brada i kosa bili su mu manje dotjerani nego na slikama, a nosio je kaput namijenjen jačemu čovjeku. Nije htio sjećanje pokvariti drskim pozdravom: bila mu je dovoljna gotovo nestvarna vizija koju će čuvati cijeli život. Kad se oženjen vratio u Pariz, i kad ga je mogao vidjeti svečanije, Victor Hugo već je bio mrtav.

Juvenal i Fermina su, za utjehu, ponijeli zajedničku uspomenu jednog snježnog popodneva kad ih je privukla jedna skupina koja je prkosila mečavi ispred malene knjižare na Boulevardu des Capucins,

zato što je u njoj bio Oscar Wilde. Kad je, na poslijetku, izašao, doista elegantan, ali možda pretjerano toga svjestan, skupina ga je opkolila i zatražila da im potpiše svoje knjige. Doktor Urbino zaustavio se samo zato da ga vidi, ali je njegova nagla supruga htjela prijeći bulevar kako bi joj on potpisao jedino što joj se - u nedostatku knjige - učinilo primjerenim: lijepu gazelinu rukavicu, veliku, mekanu i glatku, iste boje kao boja njezine kože svježe udane žene. Bila je sigurna da će toliko otmjeni čovjek cijeliti tu kretnju, ali muž se oštro usprotivio, a kad je ona to pokušala učiniti, bez obzira na njegove razloge, nije se smatrao u snazi da preživi sramotu.

- Prijedeš li ulicu - rekao joj je - kad se vratiš, ovdje ćeš me naći mrtva.

Njoj je to bilo nešto posve prirodno. Nije bila udana ni godinu dana, a već se u svijetu kretala istom neusiljenošću kao u svom djetinjstvu, u smrtolovci San Juana de la Ciénage, kao da se s tim rodila, a prema neznancima se ponašala neukočeno, tako da se njezin muž čudio. Imala je tajanstveni dar da se sporazumijeva na španjolskom s bilo kim i bilo gdje. "Jezike moraju znati oni koji nešto žele prodati", govorila je i podrugljivo se smijala. "Kad idemo kupovati, svi nas razumiju." Bilo je teško zamisliti ikoga tko bi tako brzo i tako razdragano usvojio parišku svakodnevicu, koju je u sjećanju zavoljela unatoč vječnim pariškim kišama. No kad se vratila kući, preplavljena tolikim zajedničkim doživljajima, umorna od putovanja i pospana od trudnoće, u luci su je najprije upitali što misli o europskim ljepotama, a ona je duge mjesece sreće svela na četiri riječi svoje karijske šatre:

- Nije to ništa osobito.

Onoga dana kad je Florentino Ariza vidio Ferminu Dazú u atriju prvostolnice, u šestom mjesecu trudnoće i u punoj vlasti svojega novog položaja svjetske žene, donio je okrutnu odluku da će se proslaviti i obogatiti kako bi je zaslužio. Nije razmišljao o njezinoj bračnoj zapreki, jer je istodobno odlučio, kao da to samo o njemu ovisi, da doktor Juvenal Urbino mora umrijeti. Nije znao ni kad ni kako, ali smatrao je to nezaobilaznim i odlučio čekati, bez žurbe i bez ljutnje, makar do smaka svijeta. Počeo je od početka. Nenajavljen je ušao u ured svoga strica Leóna Dvanaestoga, predsjednika upravnog odbora i generalnog direktora Karijske riječne kompanije, te mu izrazio želju da se podčinjuje njegovim nakanama. Stric se na njega ljutio zato što je profučkao dobar posao telegrafista u Villi de Leyvi, ali je popustio svojem uvjerenju da se ljudska bića ne rađaju jednom zauvijek onoga dana kad ih majka donese na svijet, nego ih život prisiljava da još mnogo puta sami sebe rađaju. Usto je bratova udovica lani umrla, puna žive zlohotnosti, ali ne ostavivši nasljednika. Tako je zabludjelomu nećaku dao posao.

Bila je to tipična odluka Leóna Dvanaestoga Loayze. U ljusci bezdušnoga trgovca krio se genijalni umobolnik, koji ga je navodio neka buši izvore limunade u pustinji Guajiri, a koji je mamio plač na najsvečanijim sprovodima svojim srceparajućim *In questa tomba oscura*. Kovrčavcu faunskih usana samo su još nedostajale lira i lovorov vijenac kako bi bio isti kao Neron, palikuća kršćanske mitologije. Slobodno vrijeme, koje mu je preostajalo nakon uprave trošnim brodovima, koji su još plovili običnim hirom sudbine, zbog sve kritičnijih problema riječne plovidbe, posvećivao je obogaćivanju svog lirskog reportaža. Nadasve je volio pjevati na sprovodima. Imao je galijaški, neškolorani glas, ali obdaren dojmljivim rasponom. Netko mu je rekao da je Enrico Caruso snagom svoga glasa mogao polupati vazú pa ga je godinama nastojao oponašati ne bi li naprsla bar prozorska stakla. Prijatelji su mu nosili najkrhkije vazice što bi ih našli tijekom svojih svjetskih putovanja, a pripremali su posebne svečanosti kako bi on, na poslijetku, ostvario svoj san. Nije uspio. No u dnu njegova groma postojala je luč nježnosti koja bi razgalila srca njegovih slušatelja kao da su staklene vazice velikoga Carusa, i zato je na sprovodima bio toliko uvažen. Osim na jednome, kad mu je palo na um otpjevati *When I Wake Up In Glory*, ukopnu pjesmu iz Louisiane, lijepu i ganutljivu, ali ga je utihnulo kapelan, ne mogavši otpjeti taj luteranski upad u svoju crkvu.

Tako su ga, između opernih bisova i napuljskih serenada, njegova stvaralačka darovitost i nepobjedivi poduzetnički duh pretvorili u prvaka riječne plovidbe u njezinu najsajnijem razdoblju. Počeo je ni od čega, kao njegova pokojna braća, ali su svi stigli dokle su htjeli, iako su bili žigosani kao izvanbračna djeca, a usto nikad nisu bili priznati. Bili su svijet onoga što se tad zvalo trgovačkom aristokracijom, a svetište im je bio Trgovački klub. I kad je imao sredstava da živi kao rimski car, kojemu je toliko nalikovao, stric León Dvanaesti stanovao je - iz poslovnih razloga - u starom gradu, tako strogo i u tako jednostavnoj kući da nikad nije sa sebe skinuo neopravdanu optužbu da je škrtac. No jedina mu je raskoš bila još jednostavnija: kuća na moru, osamnaest kilometara od ureda, bez ikakva pokušava osim šest stolica domaće izrade, police na kojoj gdje je držao vrčeve i terasne visaljke u koju bi nedjeljom legao i razmišljao. Nitko ga nije bolje opisao nego on samoga sebe, kad ga je netko optužio da je bogat.

- Bogat nisam - rekao je. - Siromah sam koji ima novca, a to nije isto.

Takva čudna narav, koju je nekoć netko, u jednom govoru, kovao u zvijezde kao lucidno ludilo, omogućila mu je da odmah vidi ono što nitko, ni prije ni poslije, nije vidio u Florentinu Arizi. Od dana kada mu je došao u ured i zatražio posao, onako otužan, sa svojih uzaludno prohujalih dvadeset i sedam godina, stavio ga je na pokus oštrim vojničkim režimom kojim bi odvratio i najpostojanijega, ali njega nije uspio zastrašiti. Stric León Dvanaesti nikad nije pomislio da nećakova neustrašivost ne izvire iz nužde za opstanak, ni zbog neuzbudljive tvrdokožnosti, koju je od oca naslijedio, nego iz ljubavne težnje, koju nikakva protivština ovoga svijeta neće moći skršiti.

Najteže je bilo prvih godina, kad su ga imenovali pisarom Glavne uprave, a činilo se da mu je posao skrojen po mjeri. Lotario Thugut, bivši učitelj glazbe strica Leóna Dvanaestoga, savjetovao mu je neka nećaka postavi za pisara, jer je neumorni potrošač književnosti na veliko, ne toliko dobre koliko šunda. Stric León Dvanaesti nije se osvrtao na primjedbu o šundu koji čita njegov nećak, jer je Lotario Thugut i za njega govorio da mu je bio najgori učenik pjevanja, a ipak je i grobni kamen tjerao u plač svojim pjevanjem. U svakom je slučaju Nijemac imao pravo u onome na što je najmanje mislio, a to je bilo da Florentino Ariza sve piše tako strastveno da su i njegovi službeni spisi podsjećali na ljubavna pisma. Teretni su mu listovi izlazili u rimi, ma koliko je nastojao izbjeći, a suhoparna poslovna pisma odisala su lirskim daškom koji im je potkopavao autoritet. Jednog mu je dana u ured osobno ušao stric, noseći hrpu pisama, koja nije imao hrabrosti potpisati kao svoja i dao mu je posljednju priliku da spasi dušu.

- Ako ne znaš napisati poslovno pismo, skupljaš ćeš smeće u pristaništu - rekao mu je.

Florentino je Ariza prihvatio izazov. Uložio je vrhunski napor kako bi naučio prizemljenu jednostavnost poslovne proze, oponašajući obrasce iz bilježničkih spisa podjednako gorljivo kao što je prije upijao riječi pomodnih pjesnika. Svoje je slobodne sate tada provodio pod Pisarskim arkadama, pomažući nekim zaljubljenicima sastavljati namirisana pisma, kako bi rasteretio srce od tolikih ljubavnih riječi koje nije mogao rabiti u carinskim izvješćima. No nakon pola godine nije mogao zavrnuti vratom - ma koliko ga stezao - svojemu tvrdokornomu labudu. Kad ga je stric León Dvanaesti drugi put ukorio, smatrao se poraženim, ali je priznao poraz sa stanovitom ohološću.

- Zanima me samo ljubav - rekao je.

- Nevolja je u tome - odgovorio mu je stric - što bez riječne plovidbe nema ljubavi.

Ispunio je prijetnju da će ga poslati neka skuplja smeće u pristaništu, ali mu je dao riječ da će ga dizati, korak po korak, na ljestvici vjerne službe, sve dok ne nađe svoje mjesto. Tako je i bilo. Nikakav ga rad nije mogao poraziti, ma kako bio težak i ponižavajući, nije se obeshrabriovao zbog bijedne plaćice, ni na tren nije gubio neustrašivost, sučeljen s drskostima svojih nadčinjenih. No nije bio nedužan: svi koji bi mu se isprijecili na putu, otrpjeli bi posljedice ubojite odlučnosti koja je, iza njegova nezaštićena privida, bila sposobna za bilo što. Kao što je stric León Dvanaesti predvidio i priželjkivao, da njegovu nećaku ni jedna tajna poduzeća ne ostane nepoznatom, prošao je sve položaje u trideset godina posvećenosti i ustrajnosti u svim kušnjama. Sve je obavljao zadivljujućom sposobnosti, proučavajući svaku nit tajanstvenoga spleta, koji je imao i te kakve veze s pjesničkim, ali ne dobivši odličje koje je nadasve želio, a to je da napiše jedno prihvatljivo poslovno pismo: samo jedno. Ne kaneći to, a i ne znajući, svojim je životom dokazao da je imao pravo njegov otac kad je, do posljednjeg daha, ponavljao da nitko nema više praktičnoga smisla, ni najzadrtiji klesari ni najbistriji ravnatelji - koliko pjesnici. Bar mu je to rekao stric León Dvanaesti, koji mu je znao govoriti o ocu kad bi mu se raznježilo srce, a o njemu mu je više ulio sliku sanjara nego poduzetnika.

Ispričao mu je da se Pío Peti Loayza uredima koristio više za zabavu nego za rad, a nedjeljom bi uvijek izlazio iz kuće, opravdavajući se da neki brod mora dočekati ili ispratiti. Štoviše: u skladišnom je dvorištu ispred poslovnice postavio stari kotao, s parnom sirenom koju bi netko uporabio kako njegova žena ne bi ni u što posumnjala. Stric León Dvanaesti bio je siguran da je Florentino Ariza začeo na pisaćem stolu nekog slabo zatvorenog ureda u vrijeme nedjeljne sparine, dok je žena njegova oca kod kuće slušala izlazni pozdrav broda koji uopće nije isplovio. Kad je to otkrila, već je bilo kasno da ga napadne, jer joj je muž već umro. Mnogo ga je godina nadživjela, dotučena gorčinom zato što je nerotkinja, a Boga je molila da kopile vječno prokune.

Očev je lik zbunjivao Florentina Arizu. Majka mu je o njemu govorila kao o velikom čovjeku, bez trgovačkoga poziva, a u riječnoj je plovidbi završio samo zato što je njegov stariji brat bio prislan suradnik njemačkoga komodora Johanna B. Elbersa, preteče riječne plovidbe. Bili su izvanbračni sinovi, a majka - po zanimanju kuharica - začela ih je s raznim muškarcima, a svi su nosili njezino prezime iza imena Papa izabranih nasumce u katoličkom kalendaru, osim strica Leóna Dvanaestoga, kojemu je imenjak bio živi Papa. Majčin im se otac zvao Florentino pa je to ime došlo do sina Tránsito Arize, preskočivši cijelu papinsku generaciju.

Florentino je uvijek čuvao bilježnicu u kojoj je njegov otac zapisivao ljubavne stihove, neke nadahnute Tránsitom Arizom, a listovi su bili urešeni crtežima prostrijeljenih srdaca. Iznenadile su ga dvije stvari. Prvo, očev je rukopis bio isti kao njegov, iako ga je on izabrao u priručniku među mnogima, zato što mu se najviše sviđao. Drugo, zato što je naišao na izreku koju je smatrao svojom, a koju je njegov otac zapisao u bilježnicu mnogo prije njegova rođenja: U smrti će me boljeti samo to ako ne bude od ljubavi.

Vidio je i dvije jedine očeve slike. Jednu snimljenu u Santa Feu, još posve mlad, toliko mu je godina bilo kad ga je prvi put vidio, kaput kao da je na štapu, prslonjen na postolje tako da su se od kipa vidjele samo dokoljenice, bez trupa. Mališan do njega bio je stric León Dvanaesti, s kapom pomorskoga kapetana. Na drugoj je slici njegov otac bio sa skupinom ratnika, u tko zna kojem od tolikih ratova, a imao je najveću pušku i brkove koji su i sa slike zaudarali na prah. Liberal i slobodni zidar, kao i braća, nedvojbeno je htio sina poslati u sjemenište. Florentino Ariza nije osjećao sličnost koju su im pripisivali, ali - govorio je stric León Dvanaesti - i Píju Petom su prigovarali zbog lirike u spisima. Bilo kako bilo, niti mu je bio sličan na slikama, niti se uklapao u njegova sjećanja i u slike koje mu je majka opisivala, oduševljena ljubavlju, ni u ono što mu je stric León Dvanaesti opisivao svojom umilnom okrutnošću. Florentino će Ariza tek nakon mnogo godina otkriti tu sličnost, češljajući se ispred zrcala, a tek će tad shvatiti da muškarac znade da počinje starjeti zato što počinje sličiti svojem ocu.

Nije ga se sjećao iz Prozorske ulice. Kao da je otac ondje neko vrijeme spavao, maglovito se prisjećao, u početku svog ljubovanja s Tránsitom Arizom, ali joj nakon njegova rođenja više nije dolazio. Krsni je list godinama bio naš jedini način identifikacije, a Florentinu je Arizi list bio izdan u župi Sv. Toribija, i samo je pisalo da je izvanbračni sin neudane izvanbračne Tránsite Arize. Nije bilo navedeno ime njegova oca koji je ipak potajno, do posljednjeg dana, skrbio za sina. Tako je društveni položaj zatvorio Florentinu Arizi sjemenišna vrata, ali se, u najkrvavijem razdoblju naših ratova, spasio od vojske zato što je bio jedina neudane žene.

Svakog bi petka poslije škole sjeo ispred poslovnica Karipske riječne kompanije i listao knjigu životinjskih slika koje je toliko pregledavao da su se raspadale. Otac bi ušao, ne gledajući ga, u kaputu koji će poslije Tránsito Ariza suziti sinu, a lice mu je bilo poput lica svetog Ivana Evanđelista na oltarima. Kad bi, nakon dugih sata, izašao, pazeći da ga ne vidi ni njegov kočijaš, dao bi mu novac za tjedne troškove. Nisu razgovarali, ne zato što otac nije pokušavao, nego zato što ga se bojao. Jednoga dana, nakon što se načekao mnogo dulje nego inače, otac mu je dao novac rekavši:

- Uzmi i više se ne vraćaj.

Tad ga je posljednji put vidio. S vremenom će doznati da je stric León Dvanaesti, desetak godina mlađi od njegova oca, i dalje nosio novac Tránsiti Arizi, on se za nju skrbio kad je Pío Peti umro od nestručno liječene kolike, ne ostavivši pisanu oporuku, a nije imao vremena da napisati raspoložbu u korist svog jedinca: sin ulice.

Drama Florentina Arize, dok je bio pisar Karipske riječne kompanije, sastojala se u tome što nije mogao izbjeći svoju liričnost zato što nije prestajao misliti na Ferminu Dazu, a nikad nije naučio pisati a da na nju ne misli. Kad su ga poslije poslali na druge dužnosti, bio je toliko ispunjen viškom ljubavi da nije znao što će s njom te ju je darivao nepismenim zaljubljenicima, pišući im besplatna ljubavna pisma pod Pisarskim arkadama. Onamo bi otišao nakon posla. Štedno bi skinuo kaput, prebacio bi ga preko naslona, navukao polurukavljice kako ne bi isprljao rukave košulje, raskopčao bi prsluk kako bi bolje mislio, a katkad bi, do kasne noći, ohrabrivao očajnike zaludujućim pismima. Katkad bi naišao na neku nesretnicu, koja je imala tegoba sa sinom, ratnim veteranom koji je svakako htio da mu isplate mirovinu, netko komu su nešto ukrali htio se tužiti vladi, ali njima, uz najveća nastojanja, nije mogao ugoditi, jedino je u ljubavnim pismima bio uvjerljiv. Nove klijente ništa nije pitao, dovoljno mu je bilo vidjeti njihovu bjeloočnicu kako bi prihvatio njihov slučaj, te je pisao, list za listom neumjerene ljubavi, uz nepogrešivu formulu da uvijek dok piše, misli na Ferminu Dazu, samo na nju. Nakon prvog je mjeseca morao uvesti predbilježbe kako ga ne bi dotukle tjeskobe zaljubljenih. Iz tog se razdoblja najradije sjećao plašljive djevojke, gotovo još djevojčice, koja ga je, sva uzdrhtala, zamolila neka joj napiše odgovor na neodoljivo pismo koje je upravo primila, a Florentino ga je Ariza prepoznao, jer ga je osobno napisao prethodnog popodneva. Otpisao je u drukčijem stilu, sukladno djevočinim osjećajima i dobi, rukopisom koji je također mogao biti njezin, jer je znao poprimiti rukopis za svaku priliku, prema svačijoj naravi. Pisao je zamišljajući što bi Fermina Daza njemu otpisala da ga toliko voli kao što je to bespomoćno djevojčice voljelo svog udvarača. Nakon dva je dana morao i mladiću napisati odgovor, istim rukopisom i ljubavnim stilom kojim je rabio u prvom pismu pa se tako zapleo u grozničavo dopisivanje sa samim sobom. Nije prošao ni mjesec dana, a oboje su

mu posebno došli zahvaliti na prosidbi koju je on sam uvrstio u mladićevo pismo, a zanosno prihvatio u djevojčinu odgovoru: vjenčat će se.

Tek kad im se rodilo prvo dijete, slučajno su u razgovoru otkrili da im je pisma pisao isti čovjek pa su mu prvi put zajedno pristupili pod Pisarskim arkadama kako bi kumovao njihovu sinu. Florentino se Ariza toliko oduševio praktičnim dokazom svojih sanjarenja da je nekako našao vrijeme koje nije imao i napisao priručnik Kako pisati ljubavna pisma, pjesničkiji i opširniji od onoga što su ga dotad prodavali u vežama, po dvadeset centavosa, a pola ga je grada znalo napamet. Svrstao je sve zamislive situacije u kojim su se mogli naći Fermina Daza i on, a za svaku je napisao toliko obrazaca u oba smjera koliko mu se činilo mogućim. Na posljertku je imao tisuću pisama u tri sveska, savršena i zaokružena kao Covarrubiasov rječnik, ali ih se ni jedan gradski tiskar nije usudio objaviti pa su završila negdje na tavanu, s drugim papirima iz prošlosti, jer je Tránsito Ariza strogo odbila iskupati zemljane ćupove i svoju životnu uštedevinu spiskati na nakladničku ludost. Mnogo godina poslije, kad je Florentino Ariza imao dovoljno sredstava za objavljivanje knjige, teško mu je bilo kad se morao pomiriti s istinom: ljubavna pisma nisu više bila u modi.

Dok je činio prve korake u Karipskoj riječnoj kompaniji i pisao besplatna pisma pod Pisarskim arkadama, njegovi su prijatelji iz mladosti uviđali da malo-pomalo nepovratno gube Florentina Arizu. Kad se vratio nakon putovanja rijekom, još se s nekima od njih i viđao, u nadi da će ublažiti sjećanje na Ferminu Dazu, s njima je igrao bilijar, išao na posljednje plesove, pristajao da djevojke vuku ždrijeb za njega, pristajao je na sve za što je mislio da bi mogao opet biti isti čovjek kao prije. Kad ga je stric León Dvanaesti poslije primio kao pisara, igrao je u Trgovačkom klubu domino s uredskim kolegama, a oni su ga počeli priznavati kao svojeg člana kad im je govorio samo o plovidbenoj tvrtki koju nije navodio punim imenom, nego inicijalima KRK. Promijenio je i način prehrane. Dotad je za stolom bio ravnodušan i neredovito jeo, a tada je počeo obročno jesti sve do smrti: za doručak veliku šalicu crne kave, za ručak kuhanu ribu i bijelu rižu, a prije spavanja šalicu bijele kave i malo sira. Crnu je kavu pio u svako doba, svagdje i u svakoj prilici, i do trideset šalica u jednom danu: napitak poput sirove nafte. Volio ga je osobno pripremiti, a uvijek mu je na dohvatu bila termosica. Promijenio se, unatoč svojoj čvrstoj odlučnosti i tjeskobnim naporima da ostane isti kakav je bio prije smrtnog sudara s ljubavi.

Nikad više neće biti isti. Ponovno osvajanje Fermine Daze postalo je jedinim ciljem njegova života, a bio je tako siguran da će kad-tad biti njegova da je uvjerio Tránsito Arizu neka nastavi uređivati kuću kako bi je mogla primiti u bilo kojem trenutku kad se čudo dogodi. Za razliku od reakcije, kad joj je predložio da objavi priručnik Kako pisati ljubavna pisma, Tránsito je Ariza tad otišla mnogo dalje, kupila kuću i počela je potpuno obnavljati. Dobili su primaću sobu u bivšoj ložnici, na gornjem su katu odredili spavaću sobu za mladence i još jednu za djecu koju će imati, obje prostrane i svijetle, a ondje, gdje je nekoć bila prerada duhana, stvorili su prostran perivoj s ružama svih vrsta, kojemu je Florentino Ariza osobno posvećivao svoje dokone zore. Jedino je ostala netaknuta, u znak zahvalnosti prema prošlosti, sitničarska radnja. Skladište, u kojem je nekoć spavao Florentino Ariza, nisu dirali, ostavili su visaljku i pisaći stol, prepun neurednih knjiga, ali je on prešao na kat, u prostoriju predviđenu za bračnu spavaonicu, najveću i najsvježiju u cijeloj kući, a imala je unutarnju terasu, na kojoj je noću bilo ugodno, zbog morskog povjetarca i miomirisa iz ružičnjaka, više je odgovarala trapističkoj strogoći Florentina Arize. Zidovi prazni i hrapavi, okrečeni živim vapnom, a od pokušava jednostavni ležaj, noćni ormarić s voštanicom nataknutom na bocu, stari ormar i praonik s umivaonikom i krčagom.

Radovi su trajali gotovo tri godine, a podudarali su se s trenutačnim procvatom grada uslijed jačanja riječne plovidbe i tranzitne trgovine, istih čimbenika koji su održavali gradsku veličinu tijekom kolonijalnoga razdoblja i zbog kojih su ga, više od dva stoljeća, nazivali vratima Amerike. No u to su se doba pokazali prvi znakovi neizlječive bolesti Tránsite Arize. Njezine su redovite klijentice sve starije dolazile u sitničarsku prodavaonicu, sve bljeđe i oronulije, a ona ih nije prepoznavala, iako je s njima pola života poslovala ili bi poslove jedne brkala s poslovima druge. U poslovima poput njezinih bilo je to nadasve ozbiljno, jer se nisu potpisivali papiri kako bi se zaštitila čast, vlastita i tuđa, a časna se riječ davala i prihvaćala kao dovoljno jamstvo. Isprva se činilo da je oglušila, ali je uskoro postalo očito da je izdaje pamaenje. Zatvorila je zalagovaonicu, blagom iz zemljanih ćupova na posljertku je namjestila kuću, a preostalo joj je još mnogo, najdragocjenijega, gradskog nakita, čije gospodarice nisu imale sredstava da ga iskupe.

Florentina je Arizu odjednom pritisnula višestruka odgovornost, ali nikad nije posustao u težnji za proširenjem svojih poslova kriomičnoga lovca. Poslije skučenih iskustava s Nazaretovom udovicom, koja mu je otvorila put uličnim ljubavima, godinama je lovio uboge noćne ptice, još u nadi da će naći utjehu za bol Fermine Daze. No poslije više nije znao reći je li njegov običaj beznadnih odnošaja tek

nužnost savjesti ili jednostavan tjelesni porok. Sve je rjeđe zalazio u bludni hotel, ne samo zato što su ga interesi vodili drugim smjerovima, nego zato što nije htio da ga ondje vide u stanju različitom od njegova izrazito domaćeg i čistog, kakvim su ga svi odavno poznavali. No u tri se hitna slučaja lako poslužio smicalicama vremena koja on nije proživio: prijateljice, koje su se bojale da ih ne prepoznaju, prurušio bi u muškarce pa bi zajedno ušli u hotel, uznosito kao dva noćnika i veseljaka. Bar u dva slučaja zamijećeno je da on i navodni pratilac ne idu u točionicu, nego u sobu, čime je zadan smrtni udarac ionako dovoljno lomnom ugledu Florentina Arize. Na posljetku je prestao onamo zalaziti, a kad bi, u rijetkim prilikama, onamo išao, nije bilo zato kako bi nadoknadio propušteno, nego posve suprotno: tražeći pribježište kako bi se oporavio od neumjerenosti.

Tako je to bilo. Čim bi, oko pet sati popodne, otišao iz ureda, zaputio bi se u svoje letove kopca ptičara. Isprva se mirio s onim što bi mu noć ponudila. Lovio je sluškinje po perivojima, crnkinje na tržnici, a po plažama profinjene djevojke iz unutrašnjosti, Amerikanke po brodovima iz New Orleansa. Vodio ih je na morske nasipe, gdje je pola grada radilo istu stvar čim bi zašlo sunce, vodio ih je kamo je mogao, a katkad i onamo kamo nije mogao, jer nisu bile rijetke prigode kad se hitro morao povući u tamno predvorje i učiniti, iza ulaznih vrata, ono što se moglo, na bilo kakav način.

Svjetionik je uvijek bio sretno pribježište, kojega se pun sjete prisjećao kad je već sve riješio, u početku svoje starosti, jer bilo je to lijepo mjesto za sreću, pogotovo noću, pa je mislio da nešto od njegovih ljubakanja u to vrijeme dopire do pomoraca, svakim okretom svjetioničkog odsjaja. I dalje je onamo išao, češće nego ikamo, a prijatelj svjetioničar oduševljeno ga je dočekivao, glupog izraza koji je bio najbolje jamstvo diskrecije za prestrašene ptičice. Dolje je bila kuća, uz zaglušno razbijanje valova o hridi, gdje je ljubav bila intenzivnija, jer je odimala nečim brodolomačkim. No Florentino je Ariza od prve noći više volio svjetionik, zato što je odande u daljini nazrijevao cijeli grad, uz lelujave svijeće ribarskih čamaca i dalekih baruština.

Iz tog razdoblja potječu njegove uglavnom simplicističke teorije o odnosu ženske vanjštine i ljubavnih sposobnosti. Nije imao povjerenja u čulne, u one koje su se doimale kao da bi mogle pojesti i kajmana, a u postelji su uglavnom najpasivnije. Njegov je tip bio suprotan: slabačke žabice, za kojima se nitko nije okretao na ulici, koje bi bile sve nikakve kad bi se svukle, a izazivale su sućut svojim škripavim kostima, na prvi nalet, ali su ipak mogle najhvastavijeg muškarca iscijediti i baciti na smetište. Zapisivao je preuranjene primjedbe kako bi sastavio praktični dodatak priručniku Kako pisati ljubavna pisma, ali je njegov naum doživio istu sudbinu kao prethodni, otkako ga je Ausencia Santander prevrнула uzduž i poprijeko svojom mudroču staroga psa, postavila ga na glavu, digla ga i spustila, pretvorivši ga u drugoga čovjeka, pregazivši sve njegove teoretske naputke, te ga naučila onomu što jedino mora svladati za ljubav: nitko ne može učiti život.

Ausencia je Santander dvadeset godina bila u konvencionalnom braku, iz kojega su joj ostala tri sina, koja su se već oženila i imala svoju djecu te se hvalila da je baka s najboljim krevetom u gradu. Nikad nije bilo jasno je li ona ostavila muža ili on nju ili su se pak oboje istodobno jedan drugog ostavili kad je otišao živjeti sa svojom vječitom ljubavnicom, a ona se osjetila slobodnom da, u pola bijela dana, prima na glavni ulaz kapetana riječnoga broda, Rosenda de la Rosu, kojega je noću mnogo puta primala na sporedna vrata. On joj je, ne razmislivši dvaput, doveo Florentina Arizu.

Doveo ga je na ručak. Usto je donio pletenku domaće prepečenice i najbolje sastojke za poslovični složenac od kuhanoga mesa i banana, što je bilo moguće samo od domaćih kokoši, mekana mesa, od tovljenih prasaca, voća i povrća iz sela uz rijeku. Florentino Ariza nije od prvoga trenutka bio zanesen izvrsnom kuhinjom ni domaæičinom bujnom žu koliko ljepotom te kuće. Sviñ ala mu se ta zgrada, svijetla i svježa, četiri su velika prozora gledala prema moru, a u dnu se zacrtavao cijeli stari grad. Svidala mu se količina i blještavilo stvari, koje su dnevnoj dvorani davale zbrkan i istodobno strog izgled, sa svim vrstama ukrasa što ih je kapetan Rosendo de la Rosa nosio sa svakog putovanja, sve dok više nije bilo mjesta ni za jedan predmet. Na morskoj se terasi, na svom privatnom obruču, kočio malezijski kakadu, nevjerojatno bijela perja i zamišljene staloženosti, koja je tjerala na razmišljanje: najljepša životinja koju je Florentino Ariza ikada vidio.

Kapetan Rosendo de la Rosa oduševio se zbog uzvanikova oduševljenja pa mu je potanko pričao povijest svih predmeta. U međuvremenu je uporno pijuckao prepečenicu. Kao da je od armiranog betona: golem, dlakav po cijelu tijelu osim po glavi, čekinjastih brkova, prepoznatljivoga glasa koji je podsjećao na čerkrk, a nadasve umiljat. Nije imao tijelo koje bi odoljelo njegovu načinu pijančevanja. Prije nego što je sjeo za stol, ispraznio je pola pletenke, a odjednom se srušio na pladanj, pun čaša i boca, s polaganim, rušilačkim treskom. Ausencia Santander morala je zamoliti za pomoć Florentina Arizu kako bi u postelju dovukla tromo tijelo nasukanoga kita i kako bi ga uspavanog presvukla. Tada su se, u plamsaju nadahnuća, na kojemu su oboje zahvalili konjunktiji svojih zvijezda, presvukli u susjednoj sobi, bez sporazuma, bez aluzije na to, bez nakane, a tako su se svlačili - kad god su mogli -

više od sedam godina, kad god bi kapetan plovio. Nije prijetila opasnost od iznenađenja, jer je on, kao dobar rijekoplovac, imao običaj najaviti svoj ulazak u luku brodskom sirenom, pa i u zoru, najprije trima dugim rikama za svoju ženu i devetero svoje djece, a poslije dvama, kratkim i sjetnim, za ljubavnicu.

Ausenciji Santander bilo je gotovo pedeset godina, a na njoj su se vidjele, ali imala je tako osoban nagon za ljubav da ga ni jedna obrtnička ni znanstvena teorija nije mogla otupjeti. Florentino je Ariza prema plovidbenom redu znao kad je smije posjetiti, a uvijek je dolazio nenajavljen, u bilo koje doba dana ili noći, a svaki ga je put ona čekala. Otvarala mu je vrata onakva kakvom ju je majka držala do sedme godine: posve gola, ali s organdijskom vrpcom u kosi. Nije ga puštala da se približi ni koraka, već bi ga svlačila jer je uvijek smatrala nesrećom imati u kući odjevena muškarca. Zbog toga se neprekidno rječkala s kapetanom Rosendom de la Rosom, jer je on praznovjerno smatrao kobnim pušiti gol pa je katkad više volio odgoditi ljubav nego ugasiti svoju nezaobilaznu kubansku cigaru. Florentino je Ariza, zauzvrat, bio odan golotinjskim čarima, a ona ga je od dragosti svlačila čim bi zatvorio vrata, ne dajući mu vremena ni da je pozdravi ni da skine šešir ni naočale, ljubila ga je i dopuštala da on nju ubojito ljubi, puceta mu je otpucavala od dolje prema gore, najprije rasporak, jedan za drugim, nakon svakoga poljupca, nato kopču pojasa, a na poslijetku prsluk i košulju, dok ne bi bio kao živa riba, rasporen od glave do repa. Nato bi ga posjela u predsoblje i skidala mu čizme, hlače mu je vukla za nogavice, kako bi ih strgnula istodobno kad i gaće, duge sve do gležnjeva, a kao posljednje mu je otkapčala podvezice na listovima i skidala mu čarape. Tad bi je Florentino Ariza prestao ljubiti i prestajao bi joj dopuštati da ona ljubi njega, kako bi učinio jedino što mu je priličilo u tom točnom obredu: skinuo bi satni lanac iz zapučka prsluka, skinuo bi naočale i oba predmeta spustio u čizme kako bi bio siguran da ih neće zaboraviti. Uvijek je poduzimao tu mjeru opreza, neizostavno, kad god bi se svlačio u tuđoj kući.

Tek što bi to učinio, navalila bi na njega, ne dajući mu vremena ni za što, već na istoj sofi na kojoj bi ga razgoltila, a tek katkad u postelji. Legla bi na njega i hvatala sve njegovo, uzimala samo za se, zatvorena u se, pipkajući, sklopljenih očiju, u svojoj posvemašnjoj unutarnjoj tmuni, napredujući i uzmičući, ispravljajući svoj nevidljivi smjer, pokušavajući drugi, intenzivniji put, drugi oblik plovidbe - bez brodoloma u sluznoj marizmi koja joj je tekla iz utrobe, pitajući i odgovarajući samoj sebi, poput obadova zujanja, na svom rodnom narječju, gdje li je u mraku ono što je samo ona poznavala i čeznula za tim da bude samo njezino, sve dok nije podlegla, nikoga ne očekujući, sama bi se strmoglavila u svoj ponor, uz slavodobitnu eksploziju potpune pobjede - od koje bi zadrhtao svijet. Florentino bi Ariza ostajao iscrpljen, nedorečen, plutajući u znojnoj lokvi njih dvoje, ali s dojmom da je tek sredstvo za nasladu. "Postupaš sa mnom kao da sam ti bilo tko", govorio bi joj. Grohotom se smijala, kao oslobođena ženka, i odgovarala: "Naprotiv: kao da si nitko i ništa!" Imao je dojam da ona sve sebi uzima sitničavom proždrljivošću, njegov bi se ponos pobunio pa je izlazio iz kuće, čvrsto odlučivši da se više neće vratiti. No odjednom bi se, bez razloga, probudio, sa strahotnom bistrinom o samoći, u gluho doba noći, a sjećanje na samoživu ljubav Ausencije Santander razotkrivalo mu se onakvim kakvo je bilo: varka sreće koja mu se istodobno gadila, ali je za njom venuo, a nije joj mogao umaći.

Jedne nedjelje, tad su se poznavali već dvije godine, nije ga samo svaleilačim je stigao, nego mu je najprije skinula naočale kako bi ga bolje ljubila, a Florentino je Ariza na taj način shvatio da ga je počela voljeti. Iako se od prvog dana tako dobro osjećao u toj kući, koju je zavolio kao svoju, nikad ne bi ostao više od dva sata, nikad kod nje nije noćio, a samo je jedanput jeo, kad ga je izričito pozvala. Onamo je išao samo po to, uvijek bi joj na dar nosio samo usamljenu ružu i nestao, do sljedeće nepredvidljive zgrade. No one nedjelje kad mu je skinula naočale kako bi ga poljubila, djelomice zato, a djelomice zato što su usnuli nakon spokojne ljubavi, popodne su proveli goli na golemu kapetanovu krevetu. Probudivši se nakon sieste, Florentino se Ariza još prisjećao kakaduova kriještanja, jer je kričavo limeno glasanje bilo obrnuto razmjerno njegovoj ljepoti. U četiri sata popodne bistra tišina, kroz prozor spavaće sobe vidjeli su se obrisi staroga grada na pozadini popodnevnoga sunca, zlačane kupole, usplamtjelo more do Jamajke. Ausencia je Santander ispružila pustolovnu ruku i opipkavala ležecu životinju, ali ju je Florentino Ariza udaljio. "Sad ne", rekao je. "Osjećam se čudno, kao da nas gledaju." Uzbunila je kakadua svojim sretnim smijehom, rekavši: "Taj izgovor ne bi progutala ni Jonina žena!" Nije ni ona, ali ipak ga je prihvatila pa su se dugo voljeli, nijemo, ne ponovivši ljubav. U pet sati, dok je sunce još bilo visoko, skočila je iz postelje, vječno gola, s organdijskom vrpcom u kosi, i otišla u kuhinju po neko piće. Nije ni izašla iz spavaće sobe kad je užasno vrisnula.

Nije mogla povjerovati. U kući su jedino ostali lusteri. Sve drugo, potpisano pokušstvo, indijanski sagovi, kipići i gobleni, bezbrojni ukrasni predmeti od dragog kamenja i kovina, sve ono što je njezinu kuću činilo jednom od najudobnijih i najbolje namještenih u gradu, sve je isparilo - pa i sveti kakadu. Iznijeli su preko morske terase, ne ometajući njihovu ljubav. Ostale su samo prazne prostorije i četiri

otvorena prozora, a u zidu u dnu debelim je kistom pisalo: "To se događa onima koji jebuckaju." Kapetan Rosendo de la Rosa nikad nije mogao razumjeti zašto Ausencia Santander nije prijavila pljačku, zašto se nije pokušala povezati s trgovcima ukradenih predmeta i zašto nije nikomu dopuštala da joj spominje njezinu nesreću.

Florentino ju je Ariza i dalje posjećivao u opljačkanoj kući, kojoj je pokućstvo spalo na tri kožatne stolice što su ih kradljivci zaboravili u kuhinji i spavaću sobu u kojoj su oni bili. No posjećivao ju je rjeđe nego prije, ne zbog pustoši u kući, kao što je ona pretpostavljala i rekla mu, nego zbog novouvedenog mazgina tramvaja početkom novoga stoljeća, koji mu je postao obilnim i izvornim gnijezdom slobodnih ptičica. Tramvajem se vozio četiri puta na dan, dvaput u ured, a dvaput kući, a katkad je, dok je doista čitao, ali uglavnom dok se pretvarao da čita, uspostavljao bar prve dodire za sastanak. Poslije, kad mu je stric León Dvanaesti stavio na raspolaganje kola, u koja su bile upregnute dvije smeđe mazge zlaćanih podsedlica, iste kao u predsjednika Rafaela Núoeza, žalio je za tramvajskim vremenima svojih najplodnijih sokolarskih lovova. Imao je pravo: nema goreg neprijatelja tajnih ljubavi nego što je kočija koja čeka pred ulazom. Zato je kola uglavnom ostavljao skrivena u svojoj kući, a pješao je u sokolarski lov, kako ne bi ostali ni tragovi kotača u prašini. Zato se toliko čeznutljivo prisjećao staroga tramvaja mršavih mazga izranjene kože, tramvaja u kojem je bilo dovoljno iskosa baciti pogled i otkriti gdje je ljubav. Od tolikih nježnih uspomena nikako nije mogao zaboraviti jednu bespomoćnu ptičicu, kojoj nije znao ime, a s kojom je proveo tek pola bjesomučne noći, ali bilo je to dovoljno da mu do smrti zagorči bezazlene pokladne neredne.

U tramvaju mu je skrenula pozornost neustrašivošću kojom se vozila usred javnoga veselja. Nije joj bilo više od dvadeset godina, a činilo se da ne dijeli pokladne radosti, osim ako se prurušila u bolesnicu: izrazito svijetla, duga ravna kosa, raspuštena na ramenima, lanena tunika, bez ikakva ukrasa. Nije se osvrtna na glazbeni ulični urnebes, na zasipanje punim šakama rižina praha, na mlazove anilina kojima su putnike zapljuskivali dok je tramvaj prolazio, na upregnute mazge bijele od škroba, pod cvjetnim šesirima koje su nosile u ta tri luda dana. Florentino ju je Ariza, iskoristivši strku, pozvao na sladoled, misleći da dalje ne bi išlo. Pogledala ga je, nimalo iznenađena. "Sa zadovoljstvom prihvaćam, ali upozoravam vas, luda sam", rekla je. Nasmijao se njezinoj dosjetki pa ju je odveo da gledaju povorku sa sladoledarničke terase. Nataknuo je unajmljenu kapuljaču i oboje su zaplesali na Carinskom trgu, zajedno su se zabavljali kao tek rođeni zaljubljenici, jer je njezina ravnodušnost bila obrnuto razmjerna noćnoj žestini: plesala je kao profesionalka, bila je maštovita i smiona za veselicu, usplamtjelo umilna.

- Ne znaš u kakvu nesreću sa mnom srljaš - vikala je, gušeći se od smijeha u karnevalskoj groznici. - Pobjegla sam iz ludnice!

Florentinu je Arizi ta noć bila povratak bezazlenoj mladenačkoj neumjerenosti, kad mu se ljubav još nije bila zamjerila. No znao je, više iz pričanja nego iz iskustva, da tako laka sreća ne može dugo trajati. Prije nego što je raspoloženje splasnulo, kao što se uvijek događalo čim se najboljim krabuljama dodijele nagrade, predložio je djevojci da sa svjetionika idu gledati zoru. Zadovoljno je pristala, ali tek nakon dodjele nagrada.

Florentino je Ariza čvrsto vjerovao da mu je ta odgoda spasila život. Djevojka mu je dala znak neka pođu na svjetionik kad su se na nju bacila dva čuvara i bolničarka iz ludnice Božanske pastirice. Tražili su je otkako je, u tri sata popodne, pobjegla, ne samo oni, nego svi čuvari reda. Obezglavila je jednoga stražara, a drugu dvojicu teško ozlijedila mačetom koju je istrgnula vrtlaru - zato što je htjela plesati na karnevalu. Nikomu nije palo na um da ona pleše po ulicama, nego su smatrali da se skrila u nekoj od tolikih kuća, u kojima su pretražili i cisterne.

Nije je bilo lako udaljiti. Branila se škarama za podrezivanje loze, dotle skrivenim u stezniku, a trebala su šestorica kako bi joj navukli luđačku košulju, dok je svjetina na Carinskom trgu pljeskala i slavodobitno zviždala, uvjereni da je krvavo zarobljavanje tek jedna od tolikih pokladnih fora. Florentinu se Arizi skršilo srce, a od Velike je srijede šetao Ulicom Božanske pastirice, noseći joj kutiju engleskih čokoladnih bombona. Gledao je zatočenice koje su mu kroz prozor dobacivale svakakve uvrede i komplimente laskave, uveseljavao ih je bombonijerom, ne bi li mu se možda nasmiješila sreća pa da se i ona pomoli kroz željezne rešetke. No nikad je nije opazio. Mnogo mjeseci poslije, kad je sišao iz mazgina tramvaja, neka ga je djevojčica - koju je vodio otac - zamolila čokoladni bombon iz kutije koju je držao u ruci. Otac ju je ukorio i zamolio Florentina Arizu neka joj oprosti, ali on je djevojčici dao neotvorenu kutiju, misleći da se time oslobodio bilo kakve gorčine, a oca je umirio potapšavši ga po ramenima.

- Bile su za ljubav koja je netragom nestala - rekao je.

Poput sudbinske odštete, Florentino je Ariza u mazginu tramvaju upoznao Leonu Cassiani, pravu ženu svojega života, iako ni on ni ona to nikada nisu znali, iako nikad nisu vodili ljubav. Naslućivao

ju je prije nego što ju je opazio, kad se tramvajem u pet sati vraćao kući: taj ga je snažni pogled otoplivo dodirnuo, kao prst. Digao je pogled i opazio je u dnu tramvaja, ali se jasno ocrtavala među ostalim putnicima. Nije skrenula pogled. Naprotiv: izdržala ga je toliko samosvjesno da nije mogao pomisliti drugo nego što je tad pomislio: crna, mlada i lijepa, ali nesumnjivo kurva. Prekrižio ju je iz svojega života, jer nije mogao zamisliti ništa nedostojnije od plaćanja ljubavi: nikad je nije plaćao.

Florentino je Ariza sišao na Kočijskome trgu, na završnoj tramvajskoj postaji, žurno se zaputio trgovačkim labirintom jer ga je u šest sati čekala majka, a kad se izvukao iz svjetine, na pločama je čuo prpošne ženske potpetice. Okrenuo se i pogledao kako bi se uvjerio u ono što je znao: bila je to ona, odjevena kao robinje na crtežima, dugu je volansku suknju uzdigla plesnim pokretom kako bi prešla preko lokava na ulici, ramena joj razgoličena, niz šarenih ogrlica i bijeli turban. Poznavao je takve iz bludilišta. Često su u šest sati popodne još sjedile uz doručak, a tada im nije preostajalo drugo nego se poslužiti svojom spolnošću poput noža šumskih razbojnika, a gurnule bi ga pod vrat prvomu kojega bi našle na ulici: pimpek ili život. Florentino je Ariza, u potrazi za završnim dokazom, promijenio smjer i krenuo pustom Plameničkom uličicom, a ona sve bliže i bliže. Tad se zaustavio, okrenuo se i prepričeo joj put, naslonivši se objema rukama na kišobran. Zastala je kao ukopana.

- Varaš se, ljepotice - rekao je. - Ne dam!

- Dakako - odbrusila je. - Vidi ti se na licu.

Florentino se Ariza prisjetio rečenice, koju je kao dijete čuo od obiteljskog liječnika, svoga kuma, zbog svoje kronične tvrde stolice: "Svijet se dijeli na one koji lako seru i na one koji teško seru." Liječnik je na toj dogmi gradio cijelu teoriju karaktera, smatrajući je pouzdanijom od astrologije. Florentino ju je Ariza, nakon svojih dugogodišnjih iskustava, preinačio u: "Svijet se dijeli na one koji povaljuju i na one koji ne povaljuju." Posljednjima nije vjerovao: kada skrenu iz kolotečine, njima je to nešto toliko neobično da se hvastaju ljubavlju kao da su je oni izmislili. No oni koji je često vode, žive samo za to. Tako se dobro osjećaju da su kao zapečaćeni grobovi, jer znaju da im život ovisi o diskreciji. Nikad ne govore o svojim pothvatima, nikomu se ne povjeravaju, toliko se pretvaraju da su rastreseni da dolaze na glas kao impotentni i frigidni, a pogotovo kao plašljivi homići, kakav je bio slučaj Florentina Arize. No ta ih zabuna veseli, jer ih ta zabuna štiti. Tajna se udruga čiji se članovi prepoznaju u cijelom svijetu, ne treba im zajednički jezik. Zato se Florentino Ariza nije začudio djevojčinu odgovoru: ona je jedna od njegovih, a odmah je znala da on zna da ona zna.

Bila je to njegova životna pogreška, kao što će ga savjest podsjećati svakoga sata svakoga dana, sve do smrti. Nije od njega htjela izmoliti ljubav, a još manje plaćenu ljubav, nego bilo kakav posao, uz bilo kakvu plaćicu, u Karipskoj riječnoj kompaniji. Florentino se Ariza osjetio toliko postuđenim zbog svog ponašanja da ju je odveo šefu personala, a on joj je dao najniži posao u općem odsjeku, koji je ona tri godine obavljala ozbiljno, čedno i predano.

Od osnutka su uredi Karipske riječne kompanije bili uz riječni gat, bez ikakve veze s preoceanskom lukom na suprotnom dijelu zaljeva, a ni s trgovačkim pristaništem u zatonu Las Ánimas. Drvena zgrada kosoga pocinčanoga krova, a s jednim jedinim dugim balkonom sa stupovljem na pročelju, više prozora prekriveno mjedenim rešetkicama, s kojih su se brodovi na gat vidjeli cijeli, kao slike obješene na zidu. Kad su je njemački preteče sagradili, crvenom su bojom premazali krovni cink, a blistavobijelom drvene pregradne zidove te je i zgrada donekle podsjećala na riječni brod. Nato su je cijelu obojali u modro, a kad je Florentino Ariza počeo raditi u tvrtki, bila je to prašna nadstrešnica neodredive boje, a na zahrđalu su se krovu isticale nove pocinčane ploče među prastarima. Iza zgrade su, u pošljunčanu dvorištu ograđenom mjedenom žičanom mrežom, poput kokošinca, bila dva velika novija skladišta, a u dnu zatvoreni, prljavi, smrdljivi jarak, u kojemu su trunuli otpaci pola stoljeća riječne plovidbe: ostaci povijesnih brodova, od najjednostavnijih, samo s jednim dimnjakom, koje je uveo Simón Bolívar, do nekih tako suvremenih da su u kabinama već imali električne ventilatore. Uglavnom demontirani, kako bi se građa iskoristila na drugim brodovima, ali mnogi još u tako dobru stanju da se činilo da bi mogli zaploviti ako ih se malo oboja, a da ne prestraše iguane ni uklone listove velikog žutog cvijeća koji su ih činili još nostalgичnijim.

Na gornjem je katu bila uprava, u malenim, ali udobnim i lijepo namještenim uredima, nalik na brodske kabine, jer ih nisu zamislili građevinski inženjeri nego pomorski. U dnu hodnika, kao običan službenik, stolovao je stric León Dvanaesti, u uredu poput svih ostalih, samo s tom razlikom što je svakog jutra na svom pisačem stolu našao vazicu, a u njoj mirisno cvijeće. U prizemlju putnici, čekaonica rustikalnih klupa i šalter za izdavanje karata i prihvat prtljage. Na kraju zbrkani opći odjel, kojemu je samo ime jasno svjedočilo o neodredivosti poslova. Ondje su tužnom smrću završavali svi problemi koje nisu mogli riješiti u drugim dijelovima poduzeća. Ondje je radila Leona Cassiani, izgubljena iza školske klupice, između hrpe nagomilana kukuruza i neriješenih spisa, onog dana kad je stric León Dvanaesti došao osobno vidjeti kojeg bi vruga trebalo učiniti kako bi opći odsjek nečemu

služio. Nakon trosatnih pitanja, teoretskih pretpostavka i konkretnih provjera kod svih zaposlenih, vratio se u svoj ured, pomućen uvjerenošću da nije našao rješenja tolikim problemima, nego upravo suprotno: nove razne probleme bez rješenja.

Kad je sutradan Florentino Ariza ušao u svoj ured, našao je dopis Leone Cassiani, s molbom da ga prouči i pokaže stricu ako mu se učini primjerenim. Jedino ona nije riječ progovorila tijekom jučerašnje inspekcije, dosljedna svojemu dostojanstvenomu položaju zaposlenice iz milosrđa, ali je u dopisu istaknula da nije šutjela iz nemara, nego iz poštovanja prema hijerarhiji u svom odsjeku. Bilo je alarmantno jednostavno. Stric je León Dvanaesti nakanio temeljitu reorganizaciju, ali je Leona Cassiani mislila posve suprotno, jednostavnom logikom da opći odjel zapravo i ne postoji: tek je smetište dosadnih, ali nevažnih pitanja koja zaostanu iza ostalih odsjeka. Zato rješenje glasi: ukinuti opći odjel, a probleme vratiti na rješavanje prvotnim odjelima.

Stric León Dvanaesti nije imao pojma tko je Leona Cassiani, niti se sjećao da je jučer na sastanku vidio ijednu osobu koja bi mogla biti ona, ali ju je, pročitavši dopis, pozvao u svoju sobu i dva sata iza zatvorenih vrata s njom razgovarao. O svemu pomalo, prema metodi kojom se uvijek služio kako bi upoznao ljude. Dopisom je dokazala svoju bistrinu, a rješenje je urodilo željenim rezultatom. No stricu Leónu Dvanaestom nije to bilo važno: ona mu je bila važna. Njegovu je pozornost najviše privukla time što je nakon pučke škole išla samo u klobučarsku, a kod kuće je učila engleski, brzom metodom bez učitelja, već tri mjeseca ide na večernji tečaj strojopisa, novo zvanje pred kojim je velika budućnost, kao što se prije toga govorilo o telegrafu, a još prije toga o parnim strojevima.

Kad je izašla nakon razgovora, stric León Dvanaesti već ju je počeo zvati kao što će je uvijek poslije nazivati: imenjakinjom Leonom. Odlučio je jednim potezom pera dokinuti suvišni odjel, a probleme podijeliti kako bi ih riješili oni isti koji su ih stvarali - sukladno prijedlogu Leone Cassiani, a za nju je izmislio mjesto bez naziva i bez određenih dužnosti, a zapravo mu je bila osobna pomoćnica. Onog dana kad je nečasno pokopao opći odjel, stric León Dvanaesti upitao je Florentina Arizu otkud je spuknuo Leonu Cassiani, a on mu je rekao istinu.

- Vрати se u tramvaj i dovedi mi sve koje nađeš kao nju - rekao mu je stric.

- Uz još dvije ili tri takve, bit ćemo na konju!

Florentino je Ariza to shvatio kao tipičnu šalu strica Leona Dvanaestoga, ali je sutradan vidio da mu je uskraćena kočija koju je dobio prije pola godine, a bez nje je ostao kako bi i dalje po tramvajima tražio skrivene darovitosti. Leona je Cassiani uskoro svladala svoje prvotne obzire pa je pokazala sve što je tijekom prvih triju godina skrbno krila. U sljedeće je tri godine svima zagospodarila, a u sljedeće se četiri našla pred vratima glavnoga tajništva, ali nije htjela ući, jer je bila samo jednu prečnicu na ljestvici ispod Florentina Arize. Dogle mu je bila podređena pa je to i nadalje htjela biti, iako je u stvarnosti bilo drukčije: ni Florentino Ariza nije shvaćao da ona njemu zapovijeda. No tako je bilo: samo je ispunjavao ono što bi mu ona prišapnula da radi u Općoj upravi kako bi se penjao, unatoč smicalicama skrivenih neprijatelja.

Leona je Cassiani bila vraški nadarena za poslovanje tajnama, uvijek se znala u pravo vrijeme naći ondje gdje je trebalo. Dinamična, šutljiva, bistro blaga. Kad je trebalo, bolne je duše iskazivala željeznu narav. No nikad zbog sebe. Jedini joj je cilj bio po svaku cijenu osloboditi prolaz - i krvlju ne bude li drugog načina - kako bi se Florentino Ariza popeo onamo kamo je naumio, ne odmjerivši uspješno svoje snage. Dovijala se na sve moguće načine, isprva iz neukrotive želje za vlašću, ali zapravo je to svjesno činila iz čiste zahvalnosti. Tolika je bila njezina odlučnost da se i sam Florentino Ariza gubio u njezinim smicalicama, a u jednom joj je nesretnom trenutku pokušao zakrčiti put, uvjeren da se ona njemu nastoji prepriječiti. Leona ga je Cassiani stavila na njegovo mjesto.

- Nemojte se prevariti - rekla mu je. - Od svega ću odustati kad god zaželite, ali dobro promislite.

Florentino Ariza, koji doista nikad nije o tome razmišljao, tad je odlučio najbolje što je mogao pa joj je predao oružje. Usred podmuklog rata u poduzeću koje je vječito bilo u krizi, usred svojih neumornih sokolarskih lovova, a svaki put sa sve slabijom nadom o Fermi Dazi, smireni Florentino Ariza nije imao ni trenutka unutarnjega mira pred čarobnim prizorom smione crnkinje, zamazane govnom i ljubavlju u borbenoj groznici. Na mahove je potajno i patio zato što ona nije u stvari onakva kakvom ju je smatrao onog popodneva kad ju je upoznao kako bi obrisao stražnjicu svojim načelima i vodio ljubav s njom, makar platio suhim zlatom u grumenju. Naime, Leona je Cassiani i dalje bila ista kao onog popodneva u tramvaju, odijevala se kao vesela odbjegla robinja, nosila lude turbane, viseće naušnice i koštane narukvice, koraljne ogrlice, a na svakom prstu prsten urešen umjetnim kamenjem: ulična lavica. Ono malo što su joj godine usput nadodale, išlo joj je u prilog. Uplovila je u divnu zrelost, njezine su ženske čari postale opasnije, a vatreno se afričko tijelo zaoblilo. Florentino joj Ariza punih deset godina nije udvarao, plaćajući tako okrutnom pokorom svoju prvotnu pogrešku, a ona mu je u svemu pomagala, samo u tom nije.

Jedne noći, kad je dokasna ostao raditi, kao što je često činio otkako mu je umrla majka, Florentino je Ariza kanio izaći kad je vidio svjetlo u uredu Leone Cassiani. Bez kucanja je otvorio vrata, a ona je bila ondje: sama uz pisaći stol, zaokupljena i ozbiljna, s novim naočalama zbog kojih je podsjećala na profesoricu. Florentino Ariza, u sretnom strahu pomisli da su u zgradi samo njih dvoje, uz puste gatove u usnulom gradu, vječna noć na mračnome moru, tužna rika broda koji će pristati tek za jedan sat. Florentino se Ariza objema rukama naslonio na kišobran, isto kao nekoć u Plameničkoj uličici, kako bi joj prepriječio put, samo što je tad to učinio kako ne bi vidjela koliko mu klecaju koljena.

- Reci mi jedno, lavice mojega srca - prozborio je. - Kad ćemo to prekinuti?

Neiznenađena je skinula naočale, potpuno vladajući sobom i zasljepila ga svojim solarnim smijehom. Nikad joj prije nije govorio ti.

- Uh, Florentino Ariza! - rekla mu je. - Već deset godina ovdje čekam da me to upitaš.

Bilo je kasno, prilika je s njom otišla mazginim tramvajem, uvijek je bila s njom, na istoj stolici na kojoj je sjedila, ali sad je zauvijek otrpnhula. Naime, nakon tolikih skrivenih prljavština, koje je zbog njega učinila, nakon tolike odvratnosti koju je zbog njega otrpjela, primaknula mu se u životu i prešla udaljenost veću od dvadeset godina, koliko je od nje bio stariji: zbog njega je ostarjela. Toliko ga je voljela da ga je - umjesto da ga prevari - i dalje voljela, iako mu je to morala grubo dati na znanje.

- Ne - rekla mu je. - Osjećala bih se kao da liježem sa sinom kojega nikad nisam imala.

Florentina je Arizu izjedalo to što njegova nije bila posljednja. Smatrao je da žena, koja kaže ne, očekuje navaljivanje prije nego što donese završnu odluku, ali s njom je bilo drukčije: nije smio riskirati pa ponoviti istu pogrešku. Dobrohotno se povukao, čak uz stanovitu ugladenost, koja mu je teško padala. Od te se noći bez gorčine razišla svaka sjena koja je mogla među njima postojati, a Florentino je Ariza, na posljetku, shvatio da je moguće prijateljevati sa ženom a da se s njom ne pođe u postelju.

Leona je Cassiani bila jedina osoba pred kojom je Florentino Ariza bio u napasti odati tajnu o Fermini Dazi. Rijetke u to upućene osobe počele su zaboravljati zbog više sile. Tri su je nesumnjivo ponijele sa sobom u grob: njegova majka, koja je već mnogo godina prije smrti sve izbrisala u svojem pamćenju. Gala Placidia, koja je u dubokoj starosti umrla u službi one koja joj je gotovo bila kćerkom i nezaboravna Escolástica Daza, koja mu je u molitveniku donijela prvo ljubavno pismo koje je primio u životu, a koja nakon tolikih godina sigurno više nije živa. Lorenzo Daza, za kojega više nije znao je li živ ili mrtav, mogao je to odati sestri Franci de la Luz kako bi izbjegao isključenje iz škole, ali malo je vjerojatno da su to širili. Preostalo je jedanaest telegrafista iz daleke pokrajine Hildebrande Sánchez, koji su slali brzopjave s njihovim punim imenima i točnim adresama, i Hildebranda Sánchez, sa svojim dvorom neukrotivih sestrična.

Florentino Ariza nije znao da je u tajnu upućen i doktor Juvenal Urbino. Hildebranda Sánchez odala mu je tajnu tijekom svojih čestih posjeta prvih godina. Učinila je to tako nehajno i u tako nepovoljnom trenutku da doktoru Urbinu nije kroz jedno uho ušlo, a kroz drugo izašlo, kao što je pomislila, nego mu ni u jedno nije ušlo. Naime, Hildebranda mu je spomenula Florentina Arizu kao jednoga od skrivenih pjesnika koji, prema njezinu mišljenju, mogu pobijediti na Cvjetnim igrama. Doktor se Urbino jedva sjetio tko je to, a ona se izlanula, bez potrebe, ali bez truna zlobe da je to jedini udvarač Fermine Daze prije nego što se udala. Rekla mu je to uvjeren da je bilo tako bezazleno i prolazno da je nadasve ganutljivo. "Nisam znao da je taj tip pjesnik", odgovorio je doktor Urbino ne gledajući je. I odmah je to izbrisao iz sjećanja, među ostalim i zato što ga je njegovo zvanje naučilo na etičko rukovanje zaboravom.

Florentino je Ariza zamijetio da su svi čuvari tajne, osim njegove majke, pripadali svijetu Fermine Daze. U njegovu je samo on, sam s mučnim teretom bremena koje je mnogo puta morao s nekim podijeliti, ali dosad nitko nije zaslužio toliko njegovo povjerenje. Jedino Leona Cassiani, samo što mu je trebao način i prilika. Na to je pomišljao onoga sparnoga ljetnoga popodneva kad se doktor Juvenal Urbino popeo strmim stubama Karipske riječne kompanije, zastajkujući na svakoj stubi kako bi preživio vrućinu u tri popodne te se pojavio u uredu Florentina Arize, oznojen do gaća, rekavši posljednjim dahom: "Vjerujem da nam se sprema ciklon." Florentino ga je Ariza često ondje viđao kad bi došao tražiti strica Leóna Dvanaestoga, ali nikad nije tako jasno kao tad stekao dojam da ta neželjena prikaza ima neke veze s njegovim životom.

U to je doba i doktor Juvenal Urbino proživljavao poslovne tegobe, gotovo je obijao kućne pragove, kao prošnjak sa šešireu u ruci, u potrazi za doprinosima za svoje umjetničke priredbe. Jedan mu je od najustrajnijih i najdarežljivijih pokrovitelja uvijek bio stric León Dvanaesti, koji je upravo u tom trenutku otpočeo svoju svakodnevnu desetominutnu siestu, sjedeći u udobnom uredskom naslonjaču u poslovnici. Florentino je Ariza zamolio doktora Juvenala Urbina neka pričeka u njegovu uredu, koji je odmah do sobe strica Leóna Dvanaestoga, a u neku mu ruku služi kao predsoblje.

Vidjeli su se u raznim prilikama, ali nikad se nisu našli tako licem u lice. Florentina Arizu još jednom obuzme mučna spoznaja da je inferioran. Prošlo je dugih deset minuta, a on se u međuvremenu tri puta dizao, u nadi da se stric probudio prije isteka svog vremena, a ispio je cijelu termosicu crne kave. Doktor Urbino nije prihvatio ni jednu šalicu. "Kava je otrov", rekao je i nastavio svoju temu, ne obraćajući pozornost na to sluša li ga sugovornik. Florentino Ariza nije mogao podnijeti njegovu prirodenu otmjenost, neusiljenost i preciznost njegovih riječi, njegov skroviti kamforni zapah, njegov osobni čar, lakoću i elegantnost kojima je začinjao i svoje najbanalnije rečenice: samo zato što ih je on izgovarao zvučale su prevažno. Odjednom je liječnik promijenio temu:

- Volite li glazbu?

Iznenadio ga je. Florentino je Ariza doista išao na sve gradske koncerte ili operne priredbe, ali nije bio u stanju voditi stručni razgovor na visini. Volio je pomodnu glazbu, osobito sentimentalne valcere, čija se srodnost plesovima koje je i sam u mladosti skladao ili s njegovim tajnim stihovima - nije mogla poreći. Dovoljno mu je bilo samo jedanput euti neki napjev i više nije bilo te Božje snage koja bi ga mu ga mogla izbiti iz glave, tijekom mnogih noći. No to ne bi bio ozbiljan odgovor na tako ozbiljno stručnjakovo pitanje.

- Volim Gardela - rekao je.

Doktor Urbino ga je shvatio. "Razumijem", rekao je. "U modi je!"

I stane nabrajati svoje brojne nove projekte koje će, kao uvijek, ostvariti bez službene potpore. Upozorio ga je na žalosno smanjenje kakvoće priredaba koje je sad moguće ovdje prikazati i na sjajne događaje prošlog stoljeća. I doista: već godinu dana prodaje pretplate kako bi trio Cortot-Casals-Thibaud doveo u Kazalište komedija, a nitko u vladi ne zna za njih, a ovog su mjeseca bile rasprodane sve ulaznice za družinu policijskih drama Ramona Caralta, za ansambl opereta i zarzuela Manola de la Prese, za Las Santanelase, izvrsne mimičare i imitatore koji se, u fosforescentnom bljesku, u tili čas presvlače na pozornici; za Danyse D'Altaine, najavljivanu kao bivšu plesačicu iz Folies-Bergéra, i za užasnog Ursusa, baskijskoga goropadnika, koji se tukao prsa o prsa s borilačkim bikom. Ne tuži se on, pa i sami nam Europljani daju loš primjer barbarskim ratom, kad smo već počeli živjeti u miru, nakon devet građanskih ratova u pola stoljeća, a izbroji li ih se točno, mogli bi zapravo biti samo jedan: uvijek isti rat. Florentina je Arizu u tom prosvijećenom razgovoru najviše privukla upravo mogućnost obnove Cvjetnih igara, najslavnije i najopstojnije inicijative doktora Juvenala Urbina. Morao se ugristi za jezik kako mu ne bi rekao da je uporno sudjelovao u tom godišnjem događaju koji je privlačio najpoznatije pjesnike, ne samo u njihovoj zemlji, nego u svim karipskim državama.

Čim je počeo razgovor, vrela se zrak odjednom ohladio, a oluja neočekivanih vjetrova snažnim je naletima prodrmla vrata i prozore. Ured se do temelja zatresao, poput jedrenjaka u oluji. Kao da doktor Juvenal Urbino ništa nije opažao. Natuknuo je nešto o zloćudnim lipanjskim ciklonima i odjednom, s neba pa u rebra, spomenuo svoju ženu. Nije mu samo najjušćenija suradnica, nego duša svih njegovih poduhvata. Rekao je: "Bez nje ne bih bio ništa".

Florentino Ariza ga je neuzbudljivo slušao, u svemu mu povlađivao laganim pokretima glave, ne usuđujući se ništa reći, iz straha da ga glas ne izda. Bile su mu dovoljne još samo dvije-tri rečenice pa da shvati da doktoru Juvenalu Urbinu, unatoč tolikim zaokupljivim obvezama, ipak preostaje dovoljno vremena da svoju ženu obožava gotovo isto toliko kao on, a ta ga je istina zbunila. No nije mogao reagirati onako kako je htio, jer mu je srce tad učinilo jedno od onih kurvanjskih podvala koje može samo srce: otkrilo mu je da su on i taj čovjek, u kojemu je uvijek vidio osobnog neprijatelja, žrtve jedne te iste sudbine i da dijele kob zajedničke strasti: dvije tegleće životinje upregnute u isti jaram. Florentino Ariza prvi put u tih dvadeset i sedam beskonačnih godina postojanoga čekanja, nije mogao odoljeti bolnomu žiganju da bi taj divni čovjek morao umrijeti kako bi on bio sretan.

Ciklon se nije u njih zaustavio, ali je svojim zapusima u petnaest minuta razrušio sirotinjske četvrti uz močvare i nanio velike štete u pola grada. Doktor Juvenal Urbino, još jedanput zadovoljan darežljivošću strica Leóna Dvanaestoga, nije čekao da nevrjeme posve prestane pa je iz rastresenosti odnio kišobran koji mu je Florentino Ariza posudio da dođe do kočije. Florentinu Arizu nije bilo važno, naprotiv, veselio se pri pomisli na to što će pomisliti Fermina Daza kada dozna tko je vlasnik kišobrana. Još je bio zbunjen nakon uzbudljiva susreta kad mu je u ured ušla Leona Cassiani. Učinilo mu se to idealnom prilikom da joj, bez okolišanja, povjeri tajnu, kao kad se istisne gnojni prišt koji mu ne da živjeti: sad ili nikad. Najprije ju je upitao što misli o doktoru Juvenalu Urbinu. Odgovorila mu je, gotovo ne razmišljajući: "Taj čovjek čini mnoge stvari, možda i previše stvari, ali mislim da nitko ne zna što on misli." Zamislila se, usitnjujući gumicu na olovci svojim šiljastim krupnim

zubima kršne crnkinje. Na posljetku je slegnula ramenima kako bi završila razgovor o toj posve nezanimljivoj temi.

- Vjerojatno zato i radi tolike stvari - rekla je. - Kako ne bi morao razmišljati.

Florentino Ariza pokuša je na tome zadržati.

- Boli me to što mora umrijeti - reče.

- Svi moramo umrijeti - odgovorila je.

- Da - rekao je - ali ovaj više nego svi.

Ništa nije shvaćala: opet je šutke slegnula ramenima i izašla. Tad je Florentino Ariza spoznao da će, jedne nesigurne noći u budućnosti, na sretnoj postelji s Ferminom Dazom, pripovijedati kako tajnu o svojoj ljubavi nije odao ni jedinjoj osobi koja je zaslužila pravo da to dozna. Ne: nikada je neće otkriti ni Leoni Cassiani, ne zato što joj ne bi želio otvoriti kovčežić, u kojem ju je tako dobro čuvao pola svojega života, nego zato što je tek tada shvatio da je izgubio ključ.

Nije ga to najviše potreslo tog popodneva. Čeznuo je za svojim mladićkim danima, u živoj je uspomeni sačuvao Cvjetne igre, koje su svakoga petnaestoga travnja odjekivale Antilima. Uvijek je bio jedan od sudionika, ali uvijek - kao gotovo u svemu - tajni sudionik. Više je puta sudjelovao od prvih igara, a nikada nije dobio ni najskromnije priznanje, ali nije mu to bilo važno, nije se on natjecao zato da dobije nagradu, nego zato što je to pjesničko natjecanje za nj bila posebno privlačno: Fermina je Daza na prvim Cvjetnim igrama otvarala zapečaćene omotnice i proglašavala pobjednike pa je tad odlučeno da joj svake godine povjere taj dio posla.

Skriven u polusjeni prvoga reda, dok mu je svježa kamelija - snagom čeznutljivosti - lelujala u zapučku posuvratka, Florentino Ariza vidio je Ferminu Dazu, navečer provoga natjecanja, kako otvara tri zapečaćene omotnice na pozornici staroga Narodnoga kazališta. Pitao se što li će se dogoditi u njezinu srcu kad otkrije da je on dobitnik Zlatne orhideje. Bio je siguran da će prepoznati njegov rukopis i da će se u tom trenutku sigurno sjetiti onih popodneva kad je vezla pod perivojskim bademima, mirisa usahljih gardenija u pismima, povjerljivog valcera okrunjene božice tijekom vjetrovitih zora. A kad tamo ništa. Još gore: Zlatnu su orhideju, najželjkovanije odličje njihove poezije, dodijelili kineskomu useljeniku. Javna je sablazan, izazvana tom nezapamćenom odlukom, dovela u sumnju ozbiljnost natjecanja. No prosudba je bila pravedna, a jednodušnost članova prosudbenog odbora bila je opravdana vrsnošću soneta.

Nitko nije povjerovao da ga je spjevao nagrađeni Kinez. Stigao je potkraj prošloga stoljeća, bježeći pred žutom groznicom koja je harala Panamom tijekom izgradnje željeznice što će spojiti dva oceana, zajedno s još mnogima koji su se ovdje zadržali do smrti, živjeli na kineskom, množili se na kineskom, a bili su tako jedan drugomu slični da ih nitko nije mogao razlikovati. Isprva ih je bilo samo deset, neki su od njih imali žene, djecu, a i jestive pse, ali su u nekoliko godina prepunili četiri ulice u lučkoj četvrti novim neprilagođenim Kinezima koji su ulazili u zemlju, ne ostavljajući tragove u carinskim prijavama. Neki su se mladi tako hitro pretvorili u dične patrijarhe da nitko nije mogao objasniti kako su imali vremena ostarjeti. Pučki ih je nagon dijelio na dvije vrste: na zle i dobre Kineze. Zli su oni u otužnim lučkim krčmama, gdje se moglo kraljevski jesti ili bi se ondje naglo umiralo, za stolom, uz tanjur štakora sa suncokretom, a za te su krčme smatralo da su samo karika u lancu trgovine bijelim robljem i svim drugim. Dobri su bili Kinezi po praonicama, nasljednici svete znanosti, koji su košulje vraćali čistije nego da su nove, a ovratnici i orukavlje bili su poput netom izglačanih hostija. Jedan je od tih dobrih Kineza na Cvjetnim igrama porazio sedamdeset i dva izvrsno pripremljena suparnika.

Nitko mu nije razumio ime kada ga je Fermina Daza zburnjeno pročitala. Ne samo zato što bi ime bilo neobično, nego zato što doista nitko nije točno znao kako se Kinezi zovu, ali nisu morali dugo razmišljati, jer se nagrađeni Kinez pojavio iz dna dvorane, s onim nebeskim osmijehom što ga Kinezi imaju kad rano stignu kući. Bio je tako siguran u pobjedu da je za prijam nagrade odjenuo žutu svilenu košulju proljetnih obreda. Primio je osamnaesterokaratnu Zlatnu orhideju i poljubio je od sreće, popraćen gromkim šalama i porugom nevjernoga gledateljstva. Nije od ganuća promijenio izraz lica. Čekao je na sredini pozornice, neosjetljiv kao apostol Božje providnosti, manje dramatične od naše, i u prvom tajacu pročitao nagrađenu pjesmu. Nitko ga nije razumio. Kad su utihnuli novi zvižduci, Fermina Daza smireno ju je pročitala, uživljavajući se, svojim prigušenim glasom, a od prvoga stiha zavladao je divljenje. Bio je to sonet u duhu najčistije parnasovske tradicije, savršen, prožet lahorom nadahnuća koje je odavalo suučeništvo majstorske ruke. Jedino je objašnjenje bilo da se neki od najpriznatijih pjesnika domislio toj šali kako bi ismijao Cvjetne igre, a Kinez je prihvatio uz čvrstu odluku da će tajnu odnijeti sa sobom u grob. Naš je tradicionalni *Trgovački dnevnik* pokušao oprati građansku čast učenicima, ali zbrkanim ogleđom o starini i kulturnom utjecaju Kineza u Karibima te o njihovu zasluženom pravu sudjelovanja na Cvjetnim igrama. Esejist nije sumnjao u to da je sonet

napisao doista onaj koji je to tvrdio, a bez uvijanja je to opravdavao već od naslova: Svi su Kinezi pjesnici. Sudionici urote, ako je uopće postojala, svoju su tajnu odnijeli u grob, a nagrađeni je Kinez - bez ispovijedi - umro u istočnjačkoj dobi. U lijes su mu stavili Zlatnu orhideju, ali pratila ga je gorčina zato što u životu nije postigao jedino za čim je težio, a to je pjesnički ugled. Povodom smrti se u tisku spomenula zaboravljena zgoda na Cvjetnim igrama, objavili su sonet uz modernističku vinjetu bujnih djeva, koje su držale rog obilja, a božanski su čuvari pjesništva iskoristili priliku kako bi doveli stvari na svoje mjesto: sonet se novomu naraštaju učinio toliko lošim da nitko više nije sumnjao: doista ga je napisao pokojni Kinez.

Florentino Ariza je taj skandal uvijek povezivao sa sjećanjem na oblu neznanku koja je do njega sjedila. Uočio ju je već početkom priredbe, ali poslije ju je zaboravio, pun užasnog iščekivanja. Njegovu je pozornost privukla svojom sedefnom bjelinom, svojim mirisom vedre debeljuce, svojim golemim sopranskim njedrima, urešenim umjetnom magnolijom. Haljina joj baršunska i izrazito pripijena, crna kao tjeskobne pametne oči, a kosa još crnja, skupljena ciganskim češljicom na potiljku. Viseće naušnice, ogrlica u istome stilu, a na raznim prstima isto prstenje, sve načičkano blistavim ružolikim umjetnim kamenčićima, a na desnom obrazu madež iscrtan olovkom. U smetenosti posljednjih pljesaka pogledala je Florentina Arizu iskreno rastužena.

- Vjerujte, suosjećam iz dubine duše - rekla mu je.

Florentino Ariza se ganuo, ne zbog suosjećanja koje je doista zasluživao, nego zbog čuđenja kako to da netko poznaje njegovu tajnu. Objasnila mu je: "Shvatila sam to po načinu na koji vam je drhtao cvijet u posuvratku dok su otvarali omotnice." Pokazala mu je plišanu magnoliju koju je držala u ruci i otvorila mu srce.

- Ja sam zato svoju skinula - rekla je.

I umalo je zaplakala zbog poraza, ali joj je Florentino Ariza, svojim nagonom noćnoga lovca, podigao duh.

- Idemo nekamo zajedno plakati - rekao je.

Otpratio ju je njezinoj kući. Već ju je na ulazu, budući da je gotovo bila ponoć, a nitko nije bio na ulici, nagovorio neka ga pozove na brendi, uz prelistavanje njezinih albuma punih izrezaka i fotografija nastalih tijekom više od deset godina javnih zbivanja, a za koji mu je rekla da ga ima. Već je tad to bio stari štos, ali tada posve nehotačan, jer je ona progovorila o svojim albumima dok su dolazili iz Narodnoga kazališta. Ušli su. Florentino Ariza je iz predsoblja najprije uočio otvorena vrata spavaće sobe i širok raskošan krevet brokatnih prošivenih pokrivača, a i uzglavlja brončanih listova. Zbunio ga je. Sigurno je to opazila jer je pohrlila predsobljem i zatvorila vrata spavaće sobe. Nato ga je pozvala neka sjedne na kanape, presvučen cvjetičastim kretonom, na kojemu je spavao mačak, a na središnji je stolić stavila svoju albumsku zbirku. Florentino Ariza počne neužurbano listati, više misleći na svoje sljedeće korake nego na to što gleda, a odjednom je dignuo pogled i vidio da su joj oči pune suza. Posavjetovao ju je neka plače koliko god hoće, bez stida, jer ništa ne olakšava toliko kao plač, ali joj je nabacio da bi mogla olabaviti prsluk kako bi se isplakala. Žustro joj je priskočio, jer je prsluk straga bio utegnut dugim prekriženim vrpcama. Nije morao ići do kraja, jer je prsluk popustio na unutarnji pritisak, a astronomska su njedra odahnula od olakšanja.

Florentino Ariza, koji nikad nije izgubio početnički strah, pa ni u lakšim prilikama, odvažio se na epidermično milovanje po vratu jagodicama prstiju, a ona se uvijala, uzdišući kao razmažena djevojčica, ali nije prestajala plakati. Nato ju je poljubio na isto mjesto, nadasve blago, kao što ju je milovao prstima, ali nije mogao ponoviti, jer se okrenula prema njemu cijelim svojim monumentalnim tijelom, požudnim i vrućim te su se zagrljeni valjali po podu. Mačak se, uz jauk, probudio na sofi i bacio se na njih. Opipavali su se kao užurbani žutokljunci i nekako su se našli, prevrćući se po raspršenim albumima, odjeveni, znojavi i usmjereniji na to da izbjegnu bijesne mačkove kandže nego svoje katastrofično vođenje ljubavi. Već su sljedeće noći, još krvavih ozljeda, nastavili to godinama raditi.

Spoznavši da ju je počeo voljeti, bila je zrela žena, a on još nije navršio tridesetu. Zvala se Sara Noriega i u mladosti je imala svojih pet minuta slave kad je pobijedila na natječaju svojom neobjavljenom knjigom stihova o ljubavi siromašnih. U školama je predavala lijepo vladanje i znanost o politici, a od svoje je plače stanovala u najamnoj zgradi u šarenom Mladenačkom prolazu, u staroj četvrti Getsemaniју. Imala je dosta povremenih ljubavnika, ali nitko nije imao bračnih nakana, jer teško bi se koji muškarac iz njezine sredine i njezina vremena oženio ženom s kojom je već prije legao. Nije se više time zavaravala otkako je njezin prvi službeni zaručnik, kojega je voljela gotovo luđačkom strasti za koju je bila sposobna u osamnaestoj godini, tjedan prije dana određenoga za svadbu razvrgnuo zaručke, a nju ostavio izgublenu u limbu ismijane mladenke. Ili rabljene usidjelice, kako se tada govorilo. No to joj prvo iskustvo, ma kako okrutno i kratkotrajno, nije ostavilo gorčinu,

nego blistavu uvjerenost da se - bez braka ili s njim, bez Boga ili bez zakona - ne isplati živjeti ako nema u postelji muškarca. Florentinu se Ariza na njoj najviše sviđalo to što je, dok je vodila ljubav, morala sisati dječju dudicu kako bi ostvarila rajске strasti. Prikupili su zbirku od svih veličina, oblika i boja koliko su ih našli na tržnici, a Sara Noriega vješala bi ih na posteljnomo uzglavlju kako bi ih naslijepo našla u svojim trenucima krajnje hitnosti.

Iako je bila slobodna kao on, a možda se ne bi opirala da njihovi odnosi postanu javnima, Florentino je Ariza od početka to shvaćao kao tajnu pustolovinu. Iskradao se na ulaz za poslugu, gotovo uvijek kasno u noć, i na prstima bi se išuljao, malo prije zore. I on i ona su znali da stanari tako prenapučene kuće ipak znaju više nego što su se pretvarali. Iako je to bila jednostavna formula, Florentino Ariza je bio takav, kao što će, prema svakoj ženi, biti sve do svoje smrti. Nikad mu se nije potkrala pogreška, ni s njom ni s ijednom drugom, nikad nije iznevjerio njihovo povjerenje. Nije pretjeravao: samo je u jednoj prilici ostavio kompromitantan znak ili pismeni dokaz, koji su ga mogli stajati glave. Uvijek se ponašao kao da je vječni muž Fermine Daze, nevjeran ali ustrajan muž, koji se neumorno borio kako bi se oslobodio svojega ropstva, ali ne zadajući joj odvratnost preljuba.

Takav hermetizam nije mogao opstati bez zabuna. Tránsito Ariza je umrla, uvjerena da je njezin sin, začet iz ljubavi i odgajan za ljubav, cijepljen protiv svih oblika ljubavi svoje prve mladičke protivštine. Mnoge manje dobrohotne osobe, koje su mu bile izrazito bliske, a poznavale njegovu tajanstvenost i sklonost mističnoj odjeći i neobičnim losionima, dijelile su sumnju da nije cijepljen protiv ljubavi, nego samo protiv žena. Florentino Ariza je to znao i nikad nije demantirao ničim. Ni Sari Noriegi to nije bilo važno. Kao i druge nebrojene žene koje su ga voljele, pa i one koje su s njim dijelile putene užitke, a nisu ga i ljubile, prihvatila ga je onakvim kakav je doista bio: kurvar u prolazu.

Na posljertku bi joj dolazio u bilo koje doba, ponajviše tijekom najmirnijih nedjeljnih jutara. Ostavljala bi sve što god je radila, dušom i tijelom bi se posvetila pokušaju da ga usreći na glomaznoj povijesnoj postelji, koja mu je uvijek bila spremna, a na kojoj mu nikad nije dopuštala zalaženje u pjesničku liturgiju. Florentino Ariza nije shvaćao kako neudana žena bez prošlosti može biti toliko potkovana što se tiče muškaraca, a ni to kako je svoje slatko pliskaviče tijelo mogla micati tako lepršavo i nježno kao da se miče pod vodom. Branila se govoreći da je ljubav nadasve prirodna darovitost. Tvrdila je: "Ili se rađamo znajući to ili nikada ne doznamo!" Florentino se Ariza grizao od naknadne ljubomore, smatrajući je možda upućenijom nego što se pretvarala, ali morao je progutati svoju ljubomoru, jer i njoj je govorio, kao što je svakoj govorio, da mu je jedina ljubavnica. Među drugim brojnim stvarima, koje su mu se manje sviđale, morao se pomiriti s time da u postelji ima bijesnoga mačka, kojemu je Sara Noriega otupljavala kandžice kako ih ne bi raskomadao bubocima dok vode ljubav.

Gotovo isto koliko se odavati rajskim slastima u postelji do iznemoglosti, voljela se posvećivati, nakon ljubavnih napora, kultu poezije. Nije samo imala začudno pamćenje za sentimentalne stihove svojega vremena, koji su se prodavali na ulici u sveščićima po dva centava, nego je pribadačama pričvrščavala na zidove pjesme koje je najviše voljela kako bi ih glasno čitala u bilo koje doba. Sročila je parne jedanaesterce od gradiva za svoj predmet, lijepo vladanje i znanosti o politici, nalik onima prema kojima su djeca u srokovima učila pravopis, ali nije mogla isposlovati službeno odobrenje. Tolika je bila njezina recitatorska strast da je katkad urličući nastavljala recitirati i dok je vodila ljubav, a Florentino Ariza morao joj je gurnuti dudu u usta, silovito kao djeci, kako bi prestala plakati.

Florentino Ariza se, u ponoći njihovih odnosa, pitao koje je od tih dvaju stanja ljubav, ono u uzburkanoj postelji ili ono mirnih nedjeljnih popodneva, a Sara Noriega umirila ga je jednostavnom tvrdnjom da je ljubav sve ono što čine goli. Tvrdila je: "Duhovna je ljubav iznad pojasa, a tjelesna je ljubav ispod struka."

Sari Noriegi se ta definicija učinila vrijednom za pjesmu o podijeljenoj ljubavi, a napisali su je četveroručno. Poslala ju je na pete Cvjetne igre, uvjerena da dotad nitko nije sudjelovao tako izvornom pjesmom. No i opet je izgubila.

Bjesnjela je dok ju je Florentino Ariza pratio kući. Iz nekog je neobjašnjivog razloga bila uvjerena da je to spletko Fermine Daze protiv nje kako ne bi nagradila njezinu pjesmu. Florentino se Ariza nije na nju osvrtao. Bio je mrzovoljan otkako su nagrade podijeljene, jer dugo nije viđao Ferminu Dazu, a te mu se večeri učinilo da se stubokom promijenila: prvi joj se put naočigled opažalo majčinstvo. Nije mu to bila novost, jer je znao da joj sin već ide u školu. Prije mu njezina majčinska dob nikada nije izgledala tako očiglednom kao te večeri, koliko zbog promjera njezina struka i pomalo zadržala hoda, toliko po zapinjanju njezina glasa kad je pročitala nagrađene.

Nastojeći dokumentirati svoja sjećanja, opet je prelistavao albume Cvjetnih igara dok je Sara Noriega pripremala nešto za jelo. Gledao je izreske slika iz časopisa, požutjele razglednice kakve se za uspomenu prodaju u kućnim vežama, kao kakav sablasni pregled svojega prohujaloga života. Dotad ga je držala opsjena da prolazi svijet, prolaze običaji i moda: sve osim nje. No te je noći prvi put

svjestan vidio kako istječe život i Fermini Dazi, ali i njemu, dok on samo čeka prekrštenih ruku. Nikad nije ni s kim o njoj razgovarao, jer se smatrao nesposobnim izgovoriti njezino ime, a da se ne zapazi bljedoća njegovih usana. Te je noći, prelistavajući albume, kao tijekom tolikih drugih pjesničkih večeri nedjeljne dokolice, Sara Noriega ispalila jedan od slučajnih pogodaka, od kojih se ledi krv u žilama.

- Kurva - rekla je.

Ispustila je to u prolazu, videći na crtežu Ferminu Dazu, prerusenu u crnu panteru na krabuljnom plesu, a nije morala spomenuti ime a da Florentino Ariza znade o kome govori. Bojeći se otkrića koje bi mu uzdrmalo život, oprezno i žustro ju je branio, upozoravajući je da Ferminu Dazu poznaje tek izdaleka, nikad nisu otišli dalje od službenih pozdrava, ništa ne zna o njezinu osobnom životu, ali sigurno je žena dostojna divljenja, uspjela se ni iz čega i uzvisila svojom zaslugom.

- Zaslugom udaje iz interesa za muškarca kojega ne voli - prekinula ga je Sara Noriega. - Kurva najniže vrste.

S manje oštine, ali istom moralnom strogošću, i majka je Florentinu Arizi to isto rekla, nastojeći ga utješiti u njegovim nesrećama. Zbunjen do srži, nije našao primjeren odgovor nemilosrdnosti Sare Noriege: nastojao se udaljiti od teme, ali mu Sara Noriega to nije dopustila, sve dok nije iskalila svoj bijes na Ferminu Dazu. U naletu intuicije, koju nikako nije mogla objasniti, vjerovala je da se Fermina Daza urotila kako bi joj uskratila nagradu. Nije imala razloga to povjerovati: nisu se poznavale, nikad se nisu upoznale, a Fermina Daza, iako upućena u tajne prosudbenog odbora, nije imala veze s dodjelom nagrade. Sara Noriega odlučno je ustvrdila: "Mi smo žene vidovite!" Time je razgovor smatrala završenim.

Florentino Ariza ju je od tog trenutka gledao drugačijim očima. I njoj su prolazile godine. Njezina se putena bujnost ugasila neslavno, ljubav je usporavala jecanjem, a na vjeđama joj se počela nazirati sjena starih gorčina. Jučerašnji je ona cvijet. Usto se, u bijesu zbog poraza, preračunala glede istrušenih brendija. Bila joj je loša noć: dok su jeli prigrizanu kokosovu rižu, pokušavala je odrediti koliko su on i ona pridonijeli prezrenoj pjesmi kako bi znala po koliko bi latica Zlatne orhideje dobili. Nisu se prvi put upuštali u uzaludna rječkanja, ali je iskoristio priliku kako bi odahnuo kroz nedavno otvorenu svježu ranu, prozborio je te su se zapleli u niskom sporu, u kojem su oboje osvježili kivnosti tijekom gotovo pet godina podijeljene ljubavi.

Sara Noriega popela se na stolicu u deset do dvanaest i namjestila zidnu uru na jedan sat, želeći mu možda time reći da je vrijeme za odlazak. Florentino Ariza neodoljivo je zaželio da u korijenu presiječe taj odnos bez ljubavi pa je potražio priliku da sam preuzme inicijativu: kao što je uvijek činio. Moleći Boga da mu Sara Noriega dopusti da ostane u njezinu krevetu kako bi joj rekao da je među njima sve svršeno, zamolio ju je neka sjedne do njega kad je navila sat. No draže joj je bilo ostati dalje, u naslonjaču za posjetitelje. Tad joj Florentino Ariza pruži kažiprst, umočen u brendi, neka ga posiše, kao što je voljela u predigramima drugih vremena. Izbjegli ga je.

- Sad ne - rekla je. - Nekoga čekam.

Otkako ga je odbila Fermina Daza, Florentino Ariza naučio je uvijek sebi pridržati posljednju odluku. U manje bi gorkim prilikama ustrajao u oblaćivanju Sare Noriege, siguran da će noć dovršiti valjajući se s njom na postelji, uvjeren da će žena koja jednom legne s muškarcem, i dalje s njim lijegati kad god on to bude htio, ako je svaki put znade raznježiti. U tom je uvjerenju sve otprio, preko svega je prelazio i u najprljavijim ljubavnim poslovima kako ne bi ni jednoj ženi - rođenoj od žene - dao priliku da sama donese konačnu odluku. Te se noći osjetio toliko poniženim da je iskapio brendi, čineći sve što je mogao kako bi mu se vidjela zlohotnost. Otišao je bez oprostaja. Nikad se više nisu sreli.

Veza sa Sarom Noriegom bila je jedna od najduljih i najstabilnijih veza Florentina Arize, iako ne i jedina koju je održavao u tih pet godina. Uvidjevši da mu je s njom lijepo, pogotovo u postelji, ali da njome nikad neće moći nadomjestiti Ferminu Dazu, pojačale su se njegove noći usamljenoga lovca pa je svoje vrijeme i snage raspoređivao kako je najbolje znao i umio. Sara Noriega je ipak postigla čudo da mu privremeno lakne. Bar je mogao živjeti i ne viđajući Ferminu Dazu, za razliku od prijašnjih vremena, kad je u svako doba prekidao sve što je tada radio kako bi je tražio u nesigurnim smjerovima svojih slutnja, u najne očekivanim ulicama, na nestvarnim mjestima gdje nije mogla biti, lutajući besciljno, s tjeskobom u prsima, koja mu nije davala mira dok je ne bi bar trenutak vidio. Naprotiv, raskid sa Sarom Noriegom opet je razbudio njegove uspavane čežnje pa se opet osjećao kao tijekom onih perivojskih popodneva uz beskonačna čitanja, ali ovaj put otežanih hitnošću da doktor Juvenal Urbino mora umrijeti.

Odavno je znao da je predodređen kako bi usrećio jednu udovicu, a i ona će njega usrećiti. To ga nije zaokupljalo. Naprotiv, bio je na to pripremljen. Nakon tolikih susreta tijekom svojih noćnih lovova,

Florentino je Ariza otkrio da je svijet pun sretnih udovica. Vidio ih je kako luduju od bola pred muževim truplom, preklinjući neka ih žive pokopaju u istom lijesu kako se ne bi bez muža sučeljavale s teškom budućnosti, ali kako bi se mirile sa zbiljskošću svog novog stanja, vidio je kako svježom životnošću ustaju iz pepela. Počinjale su živjeti, poput mračnih parazita u pustim kućerinama, postajale pouzdanicama svojih sluškinja, ljubavnicama svojih jastuka, nisu imale više što raditi nakon tolikih godina jalova zarobljeništva. Tratile su svoje dokone sate prišivajući na pokojnikovu odjeću puceta koja nikad prije nisu imale vremena sašiti, do iznemoglosti su im glačale platnene košulje, uškrobljena orukavlja i ovratnike - kako bi uvijek bile savršene. I dalje su u kupaonicu stavljale njegov sapun, a na postelju navlake s njegovim inicijalima, na njegovo mjesto za stolom tanjur i pribor ako bi se slučajno nenajavljen vratio iz smrti, kao što je za života znao banuti. Tijekom tih su samotnih misa shvaćale da su opet zagospodarile svojim mislima, nakon što su se odrekle, ne samo svojega prezimena nego i svog identiteta, a sve to u zamjenu za sigurnost koja je bila tek jedna u nizu njihovih tolikih djevojačkih opsjena. Samo su one znale koliko je bio težak muškarac kojega su ludo voljele, a koji je možda i njih volio, ali morale su ga tetošiti do posljednjeg daha, davati mu sisu kao djetetu i mijenjati mu zamazane pelene, razonoditi ga majčinskim varkama kako bi im ublažile užas da svakoga jutra moraju izlaziti i sučeliti se sa stvarnošću. No kad bi vidjele kako izlaze iz kuće, nakon što su ih one osokolile da pobijede svijet, ostajale su u strahu da se muž nikad više neće vratiti. To je bio njihov život, a ljubav, ako je i postojala, bila je nešto posebno: drugi život.

No u iscjeliteljskoj su dokonosti samoće udovice otkrivale da je časno davati svojem tijelu na volju, jesti samo kad su gladne, voljeti bez laganja, spavati a ne morati se pretvarati da spavaju kako bi izbjegle nedoličnost službene ljubavi, na posljertku gospodarice prava na postelju, samo za sebe, u kojoj im nitko neće uskraćivati pola plahte, pola zraka za disanje, pola svoje noći - sve dok se tijela ne zasite, kad odsanjaju svoje snove i sama se probude. U svojim ih je zorama kriomičnoga lovca Florentino Ariza susretao kad su izlazile s mise u pet sati, u koroti, a na ramenima im sudbinski gavran. Čim bi ga nazrijele u bistrini zore, prelazile su ulicu, sitnim isprekidanim koracima, ptičjim cupkanjem, jer im je i sam prolaz blizu muškarca mogao okaljati čast. Bio je uvjeren da bi očajna udovica, više nego bilo koja druga žena, u sebi mogla nositi sjeme sreće.

Tolike su mu udovice u njegovu životu, počevši od Nazaretove, omogućile da nazre koliko su presretne udane žene kad im umre muž. Ono što je dotle za njega bila opsjena, njihovom se zaslugom pretvorilo u opipljivu mogućnost koju je mogao dohvatiti rukama. Nije vidio razloga zašto i Fermina Daza ne bi bila takva udovica, pripremljena od života da ga prihvati takvoga kakav je, bez umišljenih krivica zbog muževe smrti, odlučna da s njim otkrije drugu sreću kako biti dvaput sretna, s jednom ljubavlju za svakodnevnu uporabu, koja bi svaki trenutak pretvarala u čudo života, a njezina bi druga ljubav pripadala samo njoj, sačuvana smrtnom imunošću od bilo kakve zaraze.

Možda se ne bi toliko zanosio da je mogao pomisliti koliko je Fermina Daza daleko od tih iluzornih računa, kad je tek počinjala nazirati obzorje svijeta u kojem je predviđeno sve osim protivštine. U to je vrijeme bogatstvo značilo mnoge prednosti, ali, dakako, i nedostatke, no pola je svijeta za tim čeznulo, kao za najvjerojatnijom mogućnosti da vječno žive. Fermina je Daza odbila Florentina Arizu u iskri zrelosti, koju je odmah platila krizom žaljenja, ali nikada nije posumnjala u ispravnost svoje odluke. Svojedobno nije mogla objasniti kakvi joj tajni poticaji razboritosti daju toliku vidovitost, ali ih je - mnogo godina poslije, uoči starosti - odjednom otkrila, ne znajući kako, u slučajnom razgovoru o Florentinu Arizi. Svi su za stolom poznavali njegov nasljednički položaj u Karipskoj riječnoj kompaniji, tada na vrhuncu, svi su bili sigurni da su ga mnogo puta vidjeli pa i da su s njim pregovarali, ali nitko ga nije mogao u sjećanju naći. Tad je Fermina Daza postala svjesnom nesvesnih motiva koji su je spriječili da ga voli. Rekla je: "On kao da i nije osoba, nego sjena!" Takav je bio: sjena nekoga koga nitko nikad nije poznao. Dok je odbijala udvaranja doktora Juvenala Urbina, posve suprotnoga čovjeka, osjećala se mučena utvarom krivnje: jedini osjećaj koji nije mogla podnijeti. Kad bi ga naslutila, obuzela bi je neka vrsta panike koju je mogla svladati samo kad bi našla nekoga koji bi joj olakšao savjest. Od male malosti, kad bi se razlupao kuhinjski tanjur, kad bi netko pao, kad bi sama pričepila prst vratima, prestrašeno bi se okrenula prema najbližoj odrasloj osobi i žustro bi je optužila: "Tvoja krivnja!" Iako joj je zapravo bilo svejedno tko je krivac i nije joj se dalo uvjeravati u svoju neudžnost: dovoljno bi joj bilo to utvrditi.

Bio je to tako dobro poznati zloduh da je doktor Urbino pravodobno shvatio koliko prijeti njegovu kućnomu skladu pa bi - čim bi ga nazro - žurno rekao svojoj ženi: "Bez brige, ljubavi, ja sam kriv." Naime, ničega se nije toliko bojao koliko iznenadnih i konačnih odluka svoje žene, uvjeren da im je izvor uvijek u osjećaju krivnje. Zbunjenost zato što je odbila Florentina Arizu ipak se nije mogla riješiti jednom utješnom rečenicom. Fermina Daza je ujutro mjesecima otvarala balkon, a uvijek joj je nedostajao samotinjski duh koji ju je vrebao u pustom perivoju, gledala je njegovo drvo, najmanje

vidljivu klupu na kojoj bi sjedio i čitao, misleći na nju, pateći zbog nje te bi morala zatvoriti prozor uzdišući: "Jadnik!"

Čak se razočarala i zato što nije bio toliko uporan kakvim ga je smatrala kad je već bilo prekasno da se ispravi prošlost, a katkad bi sveudilj osjećala zakašnjelu strepnju zbog pisma koje joj nije stizalo. No kad se morala uhvatiti ukoštac s odlukom da se uda za Juvenala Urbina, pala je u težu krizu shvativši da nema valjanih razloga da njega više voli, nakon što je - bez valjanih razloga - odbila Florentina Arizu. Zapravo ga je voljela podjednako malo kao Florentina Arizu, ali uz to ga je mnogo manje poznavala, u njegovim pismima nije bilo groznice kao u pismima Florentina Arize, nije joj dao toliko ganutljivih dokaza svoje odlučnosti. Zapravo udvaranja Juvenala Urbina nikad nisu bila sročena ljubavnim riječima, a bilo je u najmanju ruku neobično to da joj on, militantni katolik, kakav je bio, nudi samo zemaljska dobra: sigurnost, red, sreću, ta tri pribrojnika koja su, kada se zbroje, možda mogla nalikovati ljubavi: i gotovo biti ljubav. Nisu to bili, a te su sumnje pojačavale njezinu smetenost, jer ni ona nije vjerovala da je ljubav ono što joj je doista najnužnije za život.

U svakom je slučaju glavni činitelj protiv doktora Juvenala Urbina bila njegova više nego sumnjiva sličnost s idealnim muškarcem kojega je Lorenzo Daza toliko tjeskobno priželjkivao svojoj kćeri. Nemoguće je bilo ne vidjeti ga kao junaka očeve spletke, iako zapravo to nije bio, a Fermina Daza čvrsto je vjerovala da je to, čim ga je vidjela kako joj drugi put ulazi u kuću, u nezvani liječnički posjet. Potpuno su je zbunili razgovori sa sestričnom Hildebrandom, koja se, zato što je sama bila žrtva, bila sklona poistovjetiti s Florentinom Arizom, zaboravljajući i to da ju je možda pozvao Lorenzo Daza kako bi na nju utjecala u korist doktora Urbina. Bog zna koliko se Fermina Daza naprezala kako sestričnu ne bi otpratila u telegrafski ured gdje je upoznala Florentina Arizu. I ona ga je opet htjela vidjeti kako bi ga sučelila sa svojim sumnjama, kako bi s njim nasamo razgovarala i temeljito ga upoznala, kako bi bila sigurna da je impulzivna odluka neće gurnuti u još težu, a to je kapitulirati u osobnom ratu sa svojim ocem. Učinila je to u onom presudnom razdoblju svojega života, ne uzimajući nipošto u obzir muževnu ljepotu svog prosca, njegovo poslovično bogatstvo ni mladičku slavu, ni jednu od njegovih tolikih stvarnih zasluga, nego smetena strahom da bi propustila priliku, ali i zbog približavanja svoje dvadeset i prve godine, koju je sebi odredila kao gornju granicu predaje sudbini. Taj joj je trenutak bio dovoljan kako bi donijela odluku kao što je predviđeno u Božjim i ljudskim zakonima: do smrti. Tad su se raspršile njezine sumnje te je, bez grižnje savjesti, učinila ono što joj je razum nalagao kao najpoštenije: bez suza je prešla spužvom preko uspomena na Florentina Arizu, potpuno ga je izbrisala, a na mjestu koje je on ispraznio u njezinu sjećanju, pustila je neka procvjeta livada prepuna makova. Jedino je sebi dopustila uzdah, dublji nego inače, posljednji: "Jadnik!"

No sumnje kojih se najviše bojala, počele su čim se vratila sa braenog putovanja. Nisu još otvorili sve škrinje, deset omota pokušava, nisu još ispraznili jedanaest sanduka koje je donijela - kako bi zagospodarila starom palačom markiza de Casalduera, a već je, uz samrtničku iznemoglost, shvatila da je zatvorenicu pogrešne kuće, a još gore - s muškarcem koji to nije. Šest joj je godina trebalo da izađe. Najgorih godina u njezinu životu, očajna zbog gorčine svoje svekrve, done Blance i duhovnoga mrtvila svojih zaova koje nisu žive trunule u samostanskoj ćeliji samo zato što su je već u sebi nosile.

Doktor Urbino, odlučan odati čast svojoj lozi, oglušio se na njezine molbe, uzdajući se da će Božja mudrost i beskonačna mladenkina prilagodna sposobnost - sve dovesti na svoje mjesto. Boljela ga je utučenost te majke, koja je nekoć svojom životnom radošću i drugima, najnevjernijima, ulijevala želju za životom. Doista: ta lijepa, inteligentna žena, nadarena neuobičajenim ljudskim razumijevanjem, kao nitko u njezinoj sredini, gotovo je četrdeset godina bila duša i tijelo svojega društvenog raja. Udovištvo ju je toliko ogorčilo da više nije bila ista žena, postala je zajedljiva i mekušasta, neprijateljica svijeta. Njezin se slom mogao jedino protumačiti kivnošću na muža koji se svjesno žrtvovao zbog gomile crnaca, kao što je govorila, a jedina bi mu ispravna žrtva bila da je zbog nje ostao živ. U svakom je slučaju sretni brak Fermine Daze trajao toliko koliko bračno putovanje, a jedini tko je mogao završni brodolom spriječiti - bio je okamenjen strahom pred moći svoje majke. Njemu, a ne glupim zaovama i suludoj svekrvi, Fermina je Daza prikrpala krivnju za smrtnu stupicu u koju je upala. Prekasno je shvatila da je, iza svojega stručnog ugleda i svjetskih draži, muškarac za kojega se udala neizlječivi slabić: jadnik koji se može junačiti samo društvenim teretom svojih prezimena.

Utočište je našla u tek rođenom sinu. Osjećala ga je kako joj izlazi iz tijela, s olakšanjem, kao da se oslobađa nečega što nije njezino, a užasavala se nad samom sobom utvrdivši da nimalo ne voli plod utrobe svoje, koji joj je babica pokazala, prljav od loja i krvi, s pupčanom vrpcom omotanom oko vrata. No zavoljela ga je u usamljenosti u palači, upoznali su se i s vrhunskom je nasladom otkrila da djecu ne volimo zato što su nam djeca, nego iz prijateljstva nastaloga dok ih odgajamo. Na posljeticu nikoga i ništa osim njega nije podnosila u kući svoje nesreće. Pritiskala ju je samoća, grobljanski

perivoj, traćenje vremena u golemim prostorijama bez prozora. Osjećala je kako će poludjeti u noćima kad su se razlijevali povici luđakinja iz obližnje ludnice. Stidjela se njihova običaja da svakoga dana svečano prostiru na stol vezene stolnjake, uz srebrni pribor i sprovodne svijećnjake, kako bi pet duhova večeralo bijelu kavu uz sirnicu. U suton je mrzila krunicu, afektiranja za stolom, neprekidne prigovore njezinu načinu držanja jedaćega pribora i srebrnine, njezinim tajnovitim, krupnim koracima žene s ulice, načinu odijevanja kao u cirkusu, ali i njezinu neotesanom oslovljavanju muža i dojenju sina, ne pokrivajući prsa čipkom. Kad je poslala prve pozivnice na čaj u pet sati popodne, uz carske biskvite i kandirano voće i cvijeće, prema najnovijoj engleskoj modi, Dona Blanca je prigovarala zašto u njezinoj kući piju lijek za preznojavanje u groznici, umjesto čokolade ili otopljeni sir uz kolute jukina kruha. Nije pošteđjela ni njezine snove. Jednoga jutra, kad je Fermina Daza ispričala da je sanjala neznanca koji gol šeće i pregrštima pepela zasipa sobe u palači, dona Blanca ju je oštro prekinula:

- Poštena žena ne može to sanjati!

Osjećaju da je neprekidno u tuđoj kući pridružile su se i dvije veće nesreće. Jedna je bila gotovo svakodnevna nazočnost patlidžana na jelovniku, u svakojakim receptima, a Dona Blanca je odbijala svaku raznolikost, iz poštovanja prema svom pokojnomu mužu, dok ih Fermina Daza nije mogla smisliti. Patlidžane je zamrzila još kao dijete, i prije nego što ih je kušala, jer joj se uvijek činilo da su boje otrova. No tad je ipak morala priznati da se nešto promijenilo u njezinu životu, jer kad je, kao petogodišnja djevojčica, to rekla za stolom, otac ju je prisilio da pojede cijelu zdjelu patlidžana, predviđenu za šest osoba. Mislila je da će umrijeti, najprije kad je povraćala neprožvakani patlidžan, a poslije zbog šalice ricinusova ulja koje su joj izlili u grlo kako bi je izliječili od te kazne. Te su joj se dvije stvari urezale u sjećanje kao klistir, koliko zbog okusa, toliko i zbog užasa pred otrovom, a tijekom užasnih ručkova u palači markiza de Casalduera, morala je svrnuti pogled kako ne bi privukla pozornost na svoju ledenu mučninu zbog ricinusova ulja.

Druga joj je nesreća bila harfa. Jednoga je dana, nadasve svjesna onoga što želi reći, Dona Blanca rekla: "Ne vjerujem u poštene žene koje ne znaju svirati glasovir."

Čak je i njezin sin pokušao osporiti tu zapovijed, jer je najbolje godine svojega djetinjstva protratio na satima glasovira, kao na robijaškoj galiji, iako je u zrelijoj dobi bio na tome zahvalan. Nije mogao zamisliti svoju ženu podvrgnutu istoj presudi u dvadeset i petoj godini i s takvom naravi. Od majke je postigao tek to da glasovir zamijeni harfom, uz djetinjasto obrazloženje da je to andeosko glazbalo. Tako su iz Beča nabavili prelijepu harfu, činilo se da je od zlata, svirala je kao da je doista zlatna, a postala je jednom od najdragocjenijih starina u Gradskome muzeju, sve dok je nije progutao plamen, kao i sve što je unutra bilo. Fermina se Daza podvrgnula svojem izvanserijskomu zatvoru, nastojeći spriječiti brodolom tom jednom, konačnom žrtvom. Počela je s jednim učiteljem nad učiteljima, kojega su samo zato pozvali iz grada Mompoxa, ali je, nakon petnaest dana, neočekivano umro. Godinama je nastavila uzimati sate u najboljega glazbenika u sjemeništu, koji je svojim grobarskim dahom prebirao arpeggio.

I sama se čudila svojem posluhu. Iako to nije priznavala ni samoj sebi, a kamoli tijekom podmuklih razmirica što ih je vodila s mužem u vrijeme koje su prije posvećivali ljubavi, uvalila se, brže nego što je mislila, u splet konvencija i predrasuda svog novog svijeta. Isprva je obrednom rečenicom često potvrđivala svoju slobodu mišljenja: "U govna i lepeza kada piri povjetarac!" No poslije, ljubomorna na svoje skupo stečene povlastice, a u strahu od sramote i poruge, pokazivala se spremnom podnositi, i do poniženja, u nadi da će se Bog na poslijetku smilovati Doni Blanci, koja se neumorno utjecala Bogu neka je digne.

Doktor Urbino je kriznim argumentima opravdavao svoju slabost, ne pitajući se je li to protiv njegove crkve. Nije priznavao da su sukobi sa ženom potekli iz prorijeđenoga kućnog zraka, nego ih je pripisivao samoj prirodi braka: apsurdnoj konvenciji koja samo može postojati po beskrajnoj Božjoj milosti. Kosi se sa svim znanstvenim razlozima da se dvije osobe, koje se jedva poznaju, bez ikakve uzajamne srodnosti, različite kulture pa i spola - odjednom nađu u obvezi zajednički živjeti, spavati u istoj postelji, dijeliti dvije sudbine koje su možda sudbinski predodređene u suprotnim smjerovima. Govorio je: "Problem je braka u tome što prestaje svake noći nakon vođenja ljubavi, a mora ga se opet graditi svakoga jutra prije doručka." Još je gori njihov brak, govorio je, potekao iz dviju protivničkih klasa, u gradu koji još sanja o potkraljevskom povratku. Jedino je moguće vezivo bilo nešto tako nevjerovatno i hlapljivo kao ljubav, ako je uopće postojala, a u njihovu slučaju nije postojala kad su se vjenčali, a sudbina nije učinila ništa više nego sučeliti ih sa stvarnošću kad su već bili na granici da je izmisle.

Takvim su životom živjeli u doba harfe, za sobom su ostavili one umilne slučajnosti da ona uđe dok se kupao, a unatoč svadama, otrovnim patlidžanima, unatoč njegovim ludim sestrama i majci koja ih je

rodila, ipak je još imao dovoljno ljubavi pa je zamoliti da ga nasapuna. Počinjala je to s mrvicama ljubavi zaostalim joj iz Europe, oboje su se prepuštali varavim sjećanjima, preko volje su se raznježivali, nijemo se voljeli, a na poslijetku su, na podu, umirali od ljubavi, poprskani mirišljivim pjenama, dok su slušali kako ih u praonici sluškinje ogovaraju: "Nemaju više djece zato što se ne fukaju." Katkad bi ih, na povratku s lude svečanosti, odjednom mlatnula nostalgija, šćućurena iza vrata, a tada bi se dogodila ona divna eksplozija u kojoj je sve opet bilo kao nekoć, a na pet bi minuta opet postali ljubavnicima otvorenoga rasporka na medenome mjesecu.

Osim tih rijetkih prilika uvijek bi jedno od njih bilo umornije od drugog u vrijeme spavanja. Zadržavala se u kupaonici i motala svoje cigarete u mirišljiv papir, palila sama, upuštajući se u utješne ljubavi, kao dok je bila u svojoj kući, mlada i slobodna, jedina gospodarica svojega tijela. Uvijek ju je boljela glava ili je bilo prevruće, uvijek, ili se pretvarala da spava ili bi opet imala mjesečnicu, mjesečnicu, uvijek mjesečnicu. Toliko da se doktor Urbino usudio našaliti na predavanju, samo zato kako bi, bez ispovijedi, dao sebi oduška, da - nakon deset godina braka - udana žena i po tri puta tjedno ima mjesečnicu.

Zaredale su nesreće. Fermina se Daza, u svojim najtežim godinama, morala sučeliti s onim što se, prije ili poslije, neizostavno moralo dogoditi: s istinom o basnoslovnim i nikad upoznanim očevim poslovima. Pokrajinski je guverner pozvao u svoj ured Juvenala Urbina kako bi ga uputio u tastove poslove, sazevši ih u rečenicu: "Nema toga Božjeg ni ljudskoga zakona što ga taj tip nije izigrao." Neke je od svojih najtežih prijevara ostvario u sjeni zetove moći pa je teško zamisliti da ni on ni njegova žena ni o čemu nemaju pojma. Znajući da jedino mora čuvati svoj ugled, jer je jedino on sveudilj održiv, doktor Juvenal Urbino zauzeo se svom težinom svoje moći i svojom časnom riječju zataškao skandal te je Lorenzo Daza napustio zemlju prvim brodom da se nikad više ne vrati. Vratio se na rodnu grud, tobože došavši na kratko liječenje čežnje, ali je ipak u svemu tome bilo i nešto istine: već je dulje vremena išao na brodove iz svoje domovine samo zato da popije čašu vode iz cisterna napunjenih izvorskom vodom iz njegova zavičaja. Otišao je bez opiranja, prosvjedujući da je nedužan, a još pokušavajući uvjeriti zeta da je postao žrtvom političke smicalice. Otišao je plačući za malenom, kako je Ferminu Dazu nazivao otkako se udala, plačući za unukom, za zemljom u kojoj se obogatio i oslobodio, u kojoj je ostvario junački pothvat da svojim sumnjivim poslovima svoju kćer pretvori u otmjenu gospođu. Otišao je star i bolestan, ali ipak je poživio mnogo dulje nego što bi poželjela ijedna od njegovih žrtava. Fermina Daza nije mogla zatomiti uzdah olakšanja kad je primila vijest o očevoj smrti, a korotu nije nosila kako bi izbjegla pitanja, ali je mjesecima plakala od potmula bijesa, ne znajući zašto, kad bi se u kupaonicu zaključavala i pušila: a plakala je za njim.

Najapsurdnije je u njihovu položaju bilo to što se nikad na javnim mjestima nisu doimali toliko sretnima kao tijekom tih nesretnih godina. Zapravo su to bile godine njihovih najvećih pobjeda nad zatomljenim neprijateljstvom sredine koja se nije mirila prihvatiti ih onakve kakvi su bili: različiti i inovatorski, a utoliko prekršitelji tradicionalnog poretka. No Fermini je Dazi bila laka ta uloga. Svjetski život, koji joj je ulijevao toliku nesigurnost prije nego što ga je upoznala, bio je tek sustav atavističkih sporazuma, banalnih obreda, predvidljivih riječi, kojima se u društvu jedni drugima obraćaju kako se ne bi pobili. Glavni je znak tog raja pokrajinske frivolnosti bio strah pred nepoznatim. Definirala je to nadasve jednostavno: "Problem javnoga života jest naučiti svladavati užas, a problem je bračnoga života naučiti svladavati dosadu." Odjednom je to otkrila, jasnoćom otkrivenja, čim je ušla, povlačeći beskrajnu mladenkinu povlaku, u golemi salon Društvenoga kluba, prorijedenog od mirisa tolikog cvijeća, sjaja valcerskog, gužve oznojenih muškaraca i ustreptalih žena koji su je gledali, ne znajući tad još kako bi zacoprani tu zasljepljujuću prijetnju koju im šalje vanjski svijet. Upravo je navršila dvadeset i prvu, a jedva je iz kuće izlazila osim u školu, ali dovoljno joj je bilo zaokružiti pogledom pa shvatiti da se njezini protivnici ne trzaju od mržnje, nego su se ukočili od straha. Umjesto da ih još više prestraši, kakva je i sama bila, smilovala im se i pomogla im da je upoznaju. Nitko nije bio drukčiji nego što je ona htjela, ista stvar kao i s gradovima, koji joj se nisu činili ni boljima ni gorima, nego onakvima kakve ih je činila u svom srcu. Pariza se, unatoč njenoj vječnoj kiši, prostačkim trgovcima i homerskoj neotesanosti kočijaša, uvijek sjećala kao najljepšega grada na svijetu, ne zato što bi doista takav bio ili ne bi bio, nego zato što se vezala za nostalgiju svojih najsretnijih godina. Doktor Urbino se nametnuo istim oružjem kojim su se protiv njega služili, samo je njima inteligentnije rukovao, proračunatom svečanošću. Ništa nije bilo bez njih: gradske izložbe, Cvjetne igre, umjetničke priredbe, tombole u dobrotvorne svrhe, domoljubne proslave i prvo putovanje balonom. U svemu su sudjelovali, a gotovo su uvijek bili u izvoru svega i prednjačili. Nitko nije mogao, u njihovim godinama nesreće, ni zamisliti da itko može biti sretniji od njih ni da ijedan brak može biti skladniji od njihova.

Kuća koju je otac napustio postala je Fermi Dazi utočištem od zagušljivosti obiteljske palače. Čim bi umaknula javnim pogledima, prikrala bi se u Evangeoski perivoj i ondje primala svoje nove prijateljice ili neke stare znanice iz škole ili sa satova slikanja: bezazlena zamjena za nevjeru. Proživljavala je ondje spokojne trenutke neudane majke, s mnoštvom svojih uspomena iz djetinjstva koje su joj tad još preostajale. Opet je kupila mirisne gavrane, uzimala ulične mačke i povjeravala ih Gali Placidiji, ostarjeloj i pomalo ukočenoj od reume, ali još u snazi da oživi staru kuću. Opet je otvorila šivaonicu u kojoj ju je Florentino Ariza prvi put vidio, gdje joj je doktor Juvenal Urbino rekao neka zine kako bi joj pokušao dokučiti srce - i pretvorila ga u svetište prošlosti. Jednog je zimskoga popodneva otišla zatvoriti balkonski prozor, prije nego što pobjesni oluja, te vidjela Florentina Arizu, na njegovoj klupi ispod perivojskih badema, u suženom očevu odijelu, s otvorenom knjigom u krilu, ali nije ga vidjela kao što bi ga gledala kad bi se, slučajno, susretali, nego u godinama u kojima joj se usjekao u pamćenje. Prestrašila se da je to viđenje nagovještaj smrti, to ju je zapeklo. Usudila se sebi priznati da bi uz njega možda bila sretna, sama s njim u onoj kući koju je obnovila za njega s isto onoliko ljubavi kao što je on svoju za nju obnovio, a ta ju je pretpostavka užasnula, jer joj je omogućila sagledati nesreću u kojoj se nalazi. Tad je prizvala svoje posljednje snage i prisilila muža na razgovor, bez okolišanja, neka se s njom sučeli i zavadi, neka zajedno plaču od bijesa zbog gubitka raja, sve dok se oglase prvi pijetli, a svjetlost prodre kroz čipkaste zastore palače, dok sunce plane, a muž, natečen od tolikih razgovora, iscrpljen zato što nije spavao, srca ojačana nakon tolikog plača - ne stegne vezice na cipelama, dok ne zategne pojas, dok ne stegne sve što mu je još preostajalo od muževnosti i dok ne rekne, da, hoćemo, ljubavi, idemo tražiti ljubav koja nam se izgubila u Europi: već sutra i zauvijek. Bila je to tako odrješita odluka da se dogovorio s Gradskom bankom, svojom općom upraviteljicom, neka odmah rasproda veliko obiteljsko bogatstvo, raštrkano od pamtivijeka na raznorazne poslove, ulaganja i dugoročne obveznice, a za koje je samo on pouzdano znao da nije toliko bezgranično kao što se govorka: tek onoliko koliko treba da ne mora misliti na njega. Sve što je dobio pretvorio je u suho zlato i odlučio malo-pomalo prenijeti na svoje bankovne račune u inozemstvu, sve dok njemu i ženi, u nemilosrdnoj im domovini, više ne ostane ni pedalj zemlje gdje bi se mrtvi srušili.

Florentino je Ariza postojao, suprotno onom u što je htjela vjerovati. Bio je na gatu uz prekooceanski brod za Francusku, kad je u landaueru, zatvorenoj kočiji u koju su bili upregnuti zlatni konji, stigla s mužem i sinom. Vidio je kako silaze, kao što ih je toliko puta vidio na javnim priredbama: savršene. Sin je bio tako odgojen da se već moglo znati kakav će biti kad odraste: takav kakav je već tada bio. Juvenal Urbino pozdravio je Florentina Arizu veselom šeširskom kretnjom: "Idemo osvajati Flandriju!" Fermi Daza nakloni mu se glavom, a Florentino Ariza skine šešir, lagano se nakloni, a ona se u njega zagleda, bez imalo sučuti prema njegovoj preranoj ćelavosti. Bio je ondje, onakav kakvim ga je vidjela: sjena nekoga koga nikad nije upoznala.

Florentino Ariza nije bio u najboljem stanju. Sve naporijem poslu, naporima kradomičnoga lovca i zatišju, stečenom tijekom godina, pridružila se završna kriza Tránsite Arize, kojoj u sjećanju gotovo više nije bilo uspomena: samo bjelina i praznina. Katkad bi se okrenula prema njemu, pogledala kako čita u uvijek istom naslonjaču pa bi ga iznenađena upitala: "A čiji si ti sin?" Uvijek joj je odgovarao istinu, ali ona bi ga odmah prekinula.

- Nego, reci ti meni, sinko, tko sam ja? - upitala bi ga.

Toliko se udebljala da se jedva kretala, a dan je provodila u sitničarskoj prodavaonici u kojoj više nije imala ništa prodavati, lickala se i odijevala, a otkako bi ustala, s prvim pijetlima, pa sve do sutradan u zoru, jer je spavala samo nekoliko sati, na glavu bi stavljala cvjetne vijence, namazala usne, naprahala lice i ruke, a na posljertku bi osobu, koja bi s njom bila, upitala: "Tko sam ja?" Susjedi su znali da uvijek očekuje isti odgovor: "Ti si malena Žoharica Martínez!" Uzela je to ime junakinje dječje priče, jedino kojim je bila zadovoljna. I dalje se njihala, hladila se stručkom velikoga ružičastoga perja, sve dok opet ne bi sve počela iznova: vijenac papirnato g cvijeća, na vjeđe ljubičastu mast, na usne karmin, na lice blijedi olovni karbonat. I opet isto pitanje osobi koja bi se našla blizu: "Tko sam ja?" Kad je postala kraljicom susjedske rugla, Florentino je Ariza jedne noći dao ukloniti težu i ormare ladičare, pune stare sitničarske robe, zatvorio vrata na ulicu, preuredio trgovinu kao što je od nje čuo da opisuje spavaću sobu malene Žoharice Martínez, i nikad više nije pitala tko je.

Prema savjetu strica Leóna Dvanaestoga, našao je jednu ozbiljnu ženu koja bi se za nju brinula, ali je jadnica češće bila uspavana nego budna, a na mahove se stjecao dojam da i ona zaboravlja tko je. Florentino je Ariza ostajao kod kuće otkad bi došao iz ureda pa sve dok ne bi uspavao majku. Nije više igrao domino u Trgovačkom klubu, dugo nije posjećivao one rijetke stare prijateljice koje je uporno obilazio, jer se nešto preduboko promijenilo u njegovu srcu nakon strahotnog susreta s Olimpijom Zuletom.

Bilo je munjevito. Florentino je Ariza upravo bio odveo strica Leóna Dvanaestoga do kuće, usred jedne od onih listopadskih oluja koje nas krijepe, kad je iz kočije vidio sitnu, okretnu djevojku, u haljini ukrašenoj organdijskim volanima, koja je podsjećala na vjaneanu. Vidio ju je kako unezvjereno juri s jedne na drugu stranu, jer joj je vjetar odnio suncobran i nosio ga prema moru. Spasio ju je u svojoj kočiji i skrenuo s puta kako bi je dovezao do kuće, stare pustare, prilagođene životu uz otvoreno more, a s ulice su se vidjeli golubinjaci u njezinu dvorištu. Usput mu je ispričala da se, prije nepunu godinu dana, udala za prodavača lončića, kojega je Florentino Ariza često viđao na brodovima svoje tvrtke, kako iskrcava sanduke pune raznolikih prodajnih stvarčica, a golube je držao u pletenoj krletki poput one u kojoj majke na riječnim brodovima nose svoju novorođenčad. Olimpia Zuleta kao da je bila iz osinje obitelji, ne samo zbog visoke guze i sitnih njedara, nego zbog svega svojega: kose crvene kao bakar, sunčanih pjegica, okruglih i živih očiju, razmaknutijih nego što su prosječne oči, a milozvučnoga glasa, kojim se služila samo kako bi rekla inteligentne i zabavne stvari. Florentinu se Arizi učinila duhovitijom nego privlačnom pa ju je zaboravio čim ju je iskrcao ispred kuće, u kojoj je živjela s mužem, svekrom i drugim članovima njihove obitelji.

Nakon nekoliko je dana u luci opet vidio muža kako ukrcava robu, a ne iskrcava, a kad je brod isplovio, Florentino Ariza u uhu začuje prejasan glas Nečastivoga. Kad je popodne ispratio strica Leóna Dvanaestoga, kao slučajno je prošao ispred kuće Olimpije Zulete i vidio je preko ograde kako hrani živahne golube. Iz kočije joj je viknuo preko ograde: "Koliko stoji jedan golub?" Prepoznala ga je i vedro odgovorila: "Nisu za prodaju." Upitao je: "Kako bi se jedan ipak mogao dobiti?" Ne prestajući bacati golubima hranu, odgovorila mu je: "Golubaricu se poveze kočijom kad je izgubljena u pljusk." Tako je Florentino Ariza te večeri donio kući zahvalni dar Olimpije Zulete: goluba pismošu koji je na nozi imao metalni prsten.

Sutradan popodne, u isto vrijeme hranjenja, lijepa je golubarica vidjela darovanoga goluba kako se vraća u golubinjak. Pomislila je da je pobjegao, ali čim ga je dohvatila, vidjela je u prstenu smotan papirić: ljubavnu izjavu. Florentino je Ariza tada prvi put ostavio pismeni trag, ali ne i posljednji, iako je i u toj prilici bio oprezan pa se nije potpisao. Sutradan je, u srijedu, ulazio u kuću, kad mu je neki deran predao istoga goluba u krletki, a napamet mu je predao poruku da mu šalje gospodarica golubova, a poručuje neka ga, molim lijepo, dobro čuva u zatvorenoj krletki, kako ne bi opet odletio, jer to je posljednji put kako mu ga vraća. Nije znao kako bi to protumačio: ili je golub usput izgubio pismo ili se golubarica odlučila praviti ludom ili mu goluba šalje kako bi joj ga opet poslao. U posljednjem bi slučaju bilo posve prirodno da mu je goluba vratila s odgovorom.

U subotu ujutro, nakon dugog razmišljanja, Florentino je Ariza opet poslao goluba uz novo nepotpisano pismo. Nije morao čekati do sutra. Popodne mu ga je isti dječak opet donio u drugoj krletki, uz poruku da mu opet vraća goluba koji je opet odletio, prekjučer mu je iz pristojnosti vraćen, a sad iz sućuti, ali ovaj ga put doista više neće dobiti ako mu opet odleti. Tránsito se Ariza dokasna zabavljala s golubom, izvukla ga je iz krletke, uljuljkivala ga u naručju, pokušavala ga je uspavati dječjim pjesmicama, a odjednom je opazio da na nožici u prstenu ima pisamce od samo jednog retka: Ne prihvaćam anonimna pisma. Florentino ga je Ariza pročitao ludoga srca, kao da je to vrhunac njegove prve pustolovine, a te je noći jedva mogao spavati, nestrpljivo se prevrćući. Sutradan, vrlo rano, prije odlaska u ured, opet je pustio goluba s potpisanim ljubavnim pismom i svojim jasnim imenom, a uz to je stavio u prsten najsvježiju ružu, najcrveniju i najmirisniju u svom vrtu.

Nije bilo lako. Nakon tromjesečne opsade lijepa je golubarica i dalje odgovarala: "Nisam jedna od onih..." No uvijek je primala poruku i jurila na sastanke koje je Florentino Ariza tako ugovarao da bi se činili slučajni. Bio je neprepoznatljiv: ljubavnik koji se nikad nije pojavljivao, najpohlepniji za ljubavlju, ali najsitničaviji, onaj koji ništa nije davao, a sve je tražio, onaj koji nije dopuštao da mu ijedna u srcu ostavi traga svojega prolaza, šćućureni se lovac zaneseno prebacio na ulicu, ne zazirući od potpisanih pisama, udvornih darova, nerazumnih obilazaka golubaričine kuće, i u dva navrata kad muž nije bio na putovanju ni na tržnici. Jedino se tad, nakon prve ljubavi, osjećao toliko pogođenim Amorovom strijelom.

Pola godine nakon prvog susreta, na posljatku su se sastali, u kabini na riječnom brodu koji su premazivali bojom na riječnim pristaništima. Bilo je to prelijepo popodne. Olimpia je Zuleta vodila veselu ljubav vedre golubarice i voljela je satima gola biti, u polaganom počivanju, u kojemu je nalazila isto toliko ljubavi kao u samoj ljubavi. Kabina rastavljena, napola obojana, a terpentinski im se zapah usijecao u uspomenu sretnoga popodneva. Odjednom je, potaknut neobičnim nadahnućem, Florentino Ariza otvorio limenku crvene boje, na domak ležaja, umočio kažiprst i na stidnici lijepe golubarice nacrtao krvavu strijelu, usmjerenu prema jugu, a na trbuhu joj je napisao: Ova pica je moja. Iste se noći Olimpia Zuleta svukla pred mužem, ne sjetivši se toga natpisa, a on nije izustio ni

jednu riječ, nije mu se promijenio dah, ništa, samo je otišao u kupaonicu po britvu dok je navlačila spavaćicu i jednim je potezom zaklao.

Florentino je Ariza za to doznao tek nakon više dana, kad je bio uhvaćen odbjegli muž i kad je novinarima objasnio razlog i oblik zločina. Godinama je sa strahom pomišljao na potpisana pisma, brojao godine zatvorske kazne ubojice, koji ga je izvrsno poznavao zbog njegovih brodskih poslova, ali nije se toliko bojao britve na vratu, a niti javnoga skandala - koliko zle sreće da Fermina Daza dozna za njegovu nevjeru. Dok je godinama čekao, žena, koja je čuvala Tránsito Arizu, morala se na tržnici zadržati više nego inače, zbog pljuska izvan sezone, a kad se vratila kući, našla ju je mrtvu. Sjedila je u naslonjaču za ljuljanje, namazana i cvjetna, kao uvijek, oči su joj bile toliko životne, a osmijeh tako zloban da je tek nakon dva sata njezina čuvarica shvatila da je mrtva. Nešto prije je susjednoj djeci podijelila pravo bogatstvo u zlatnini i dragom kamenju iz zemljanih ćupova ispod postelje, rekavši im neka pojedu kao bombone, a najvrjednije se predmete više nije moglo dobiti natrag. Florentino Ariza ju je pokopao na starome groblju Božja ruka, nekadašnjoj farmi, još poznatom i pod imenom Kolerino groblje, a na grob joj je posadio ružin grm.

Nakon prvih je posjeta groblju Florentino Ariza otkrio da je posve blizu pokopana i Olimpia Zuleta, bez nadgrobno spomenika, ali su joj ime i nadnevak bili prstom označeni u svježem betonu te je užasno pomislio kako joj se muž krvavo našalio. Kad je ružin grm procvjetao, ostavio joj je na grobu jednu ružu, kad nikoga nije bilo na vidiku, a poslije je zasadio presadnicu posječenu s majčine ruže. Obje su se ruže toliko razrasle da je Florentino Ariza morao nositi škare i drugi vrtni alat. Nadilazile su njegove snage: nakon nekoliko su se godina dva ružičnjaka proširila poput korova između drugih grobova, a dobro su Kolerino groblje otad prozvali Ružinim grobljem, sve dok neki gradonačelnik, manje realan od pučke mudrosti, nije jedne noći počupao ružičnjake i na ulaznome slavlolu objesio republikansku krilaticu Opće groblje.

Florentino je Ariza, nakon majčine smrti, opet bio osuđen na svoje manijakalne poslove: ured, susreti strogim redosljedom s kroničnim ljubavnicama, igre dominom u Trgovačkom klubu, iste ljubavne priče, nedjeljni odlasci na groblje. Upravo ga je hrđa rutine, koju je toliko prezirao i koje se toliko bojao, zaštitila od zuba vremena. Jedne prosinačke nedjelje, kad su ružičnjaci na oba groba već natkrilili sve pokušaje rezanja, vidio je lastavice na nedavno postavljenoj električnoj žici i odjednom je shvatio koliko je vremena prošlo od majčine smrti, a koliko otkako je ubijena Olimpia Zuleta, no i koliko od onoga davnoga prosinačkoga popodneva kad mu je Fermina Daza poslala pismo: Da, voljet ću vas zauvijek. Dotad se ponašao kao da vrijeme ne prolazi njemu, nego samo drugima. Tek se prošlog tjedna našao na ulici s jednim od tolikih bračnih parova koji su se vjenčali zahvaljujući pismima koja im je sastavio, a najstarijega im sina, svoje kumče, nije prepoznao. Iz postidečnosti se izvukao uobičajenim prenemaganjem: "Grom i pakao, pa ti si momčina!" Tako je nastavio i onda kad mu je tijelo počelo davati prve znakove za uzbunu, jer uvijek je imao kameno zdravlje vječnih boležljivaca. Tránsito je Ariza često govorila: "Moj je sin bolovao samo od kolere." Koleru je miješala s ljubavlju još mnogo prije nego što joj se pomutilo sjećanje. Bilo kako bilo, prevarila se, jer je njezin sin potajno imao šest blenoragija, očnih zaraza od kapavca, iako je liječnik tvrdio da ih nema šest, nego da je to jedna te ista, koja se uporno vraća nakon svake njegove izgubljene bitke. Usto su ga mučile natečene limfne žlijezde, kronična nadutost i šest slabinskih lišajeva i impetiga, ali ni on, kao ni nijedan muškarac, nije u tome nipošto vidio bolesti nego ratne trofeje.

Tek što je navršio četrdesetu, morao je otići liječniku zbog neodređenih bolova u raznim dijelovima tijela. Liječnik mu je, nakon temeljitih pretraga, rekao: "To su tegobe godina." Uvijek se vraćao kući, ne pitajući se ima li to ikakve veze s njim. Jedina referentna točka s prošlošću bila su kratka ljubovanja s Ferminom Dazom, a samo ono što je imalo neke veze s njom - imalo je veze s njegovim životnim računanjem. Onoga popodneva kad je ugledao lastavice na električnim stupovima, premetnuo je svoju prošlost od najstarijeg sjećanja, premetnuo je svoje prigodne ljubavi, nebrojene tegobe koje je morao preskočiti kako bi se popeo na zapovjednički položaj, nebrojene nezgode koje su izazvale njegovu zadržanu odlučnost da Fermina Daza postane njegovom, a on njezin, unatoč svemu i protiv svega, a tek je tad otkrio da mu vrijeme izmiče. Probola ga je smrtna jeza te je obnevidio, morao je ispustiti vrtni alat i nasloniti se na grobljanski zid kako ga ne bi skršio prvi nalet starosti.

- Grom i pakao! - zgranuto je promrsio. - Bilo je to prije trideset godina!

Tako je i bilo. Trideset je godina prošlo i Fermini Dazi, ali njoj su te godine bile najmilije i najljepše u životu. Oni užasni dani u palači Casaldueo sad su bili bačeni na smetište uspomena. Stanovala je u svojoj novoj kući, u četvrti La Manga, posvemašnja gospodarica svoje sudbine, s mužem kojega bi najviše voljela od svih muškaraca na svijetu kad bi opet morala birati, sa sinom koji je produljavao obiteljsku tradiciju na medicinskom polju, a kćerkom koja je toliko bila njoj slična u tim godinama da

se na mahove zbuñjavala zato što se osjećala ponovljenom. Triput se vratila u Europu nakon nesretnoga putovanja, na koje se više nikada nije htjela vratiti kako ne bi živjela u vječnom užasu.

Bog je na posljetku ipak saslušao nečije molitve. Dvije godine nakon dolaska u Pariz, kad su Fermina Daza i Juvenal Urbino tek počeli tražiti ono što je ostalo od njihove ljubavi među ruševinama, u pola ih je noći probudio brzozjav da je Dona Blanca teško bolesna, a gotovo je odmah uslijedio drugi brzozjav s viješću da je umrla. Odmah su se vratili. Fermina se Daza iskrcala, u širokoj crnoj tuniki kojom nije mogla prikriti svoje stanje. Naime, opet je zatrudnjela, a ta je vijest potaknula pučku pjesmu, prije obijesnu nego prostačku, kojoj su pripjev pjevušili tijekom cijele godine: "Što nam to u Parizu čini ljepotica kad joj se ondje uvijek začnu djeca?" Unatoč prostačkim riječima, doktor Juvenal Urbino godinama ju je poslije naručivao na proslavama u Društvenom klubu, kao dokaz svoje dobre volje.

Plemenita palača markiza de Casalduera, o čijem se postojanju i grbovima nigdje nije našlo nikakvih podataka, najprije je prodana, za primjerenu cijenu, Financijskomu poglavarstvu, a poslije je, za pravo bogatstvo, preprodana središnjoj vlasti, kad je neki nizozemski istraživač počeo iskapati, ne bi li pokušao dokazati da je ondje pravi grob Cristofa Kolumba: dotad već peti. Sestre doktora Urbina otišle su živjeti u salezijanski samostan ne zarezujuæi se, a Fermina je Daza ostala u staroj očevoj kući, sve dok nije bila završena raskošna vila na La Mangi. Ušla je u nju čvrstim korakom, ušla je zapovijedati, dovukla englesko pokućstvo, koje su donijeli nakon braenog putovanja, ali i dodatno, koje je nabavila nakon pomirbenoga putovanja, a od prvog ju je dana počela ispunjavati egzotičnim životinjama koje je osobno nabavljala na škunerima s Antila. Ušla je, s ponovno osvojenim mužem, s dobro odgojenim sinom, sa kćeri koja se rodila četiri mjeseca nakon povratka, a koju su krstili imenom Ofelia. Doktor Urbino je shvatio da je ženu kao što je njegova nemoguće uvijek posjedovati kao na braenom putovanju, jer je dio ljubavi, što ga je on htio samo za sebe, bio onaj dio koji je darovala djeci, s glavnom svog vremena, ali se s time pomirio i bio sretan i s ostacima. Toliko je priželjkivani sklad doživio vrhunac kad su se najmanje nadali, na gala večeri, na kojoj su poslužili slastan obrok koji Fermina Daza nije mogla prepoznati. Počela je obilnom porcijom, ali toliko joj je bilo fino da je ponovila istom takvom, a kukala je zato što se, zbog glupoga bontona, ne usuđuje poslužiti i treći put, kadli je doznala da su oba obilna obroka, što ih je upravo smazala - patlidžanov pire. Dokazala se kao izrazito vedra gubitnica: otad su u kući na La Mangi posluživali patlidžane, pripravljene na sve moguće načine, gotovo isto onako često kao u palači de Casalduero, a svima su toliko godili da je doktor Juvenal Urbino uveseljjavao slobodne trenutke svoje starosti, ponavljajući kako bi želio imati još jednu kćer pa da joj nadjene ime koje cijela kuća toliko voli: Berenjena (Patlidžanka) Urbino.

Fermina je Daza već znala da je privatni život, za razliku od javnog, prevrtljiv i nepredvidljiv. Nije joj bilo lako uspostaviti prave razlike između djece i odraslih, ali je, sve u svemu, više voljela djecu, jer su njihove prosudbe pouzdanije. Tek kad je prebrodila rt zrelosti, oslobodivši se na posljetku svih opsjena, počeka je nazirati razočaranje zato što nikad nije bila ona, kakvom se u svojim snovima vidjela kad je bila mlada u Evandeoskome perivoju, nego ono što se ni sebi nikad nije usuđivala priznati: raskošna sluškinja. U društvu je na posljetku bila najomiljenija: nadasve su joj se divili, ali su od nje i najviše strahovali, ali nigdje nije očitovala toliku strogost niti je sebi manje opraštala kao u vođenju kućanstva. Uvijek je osjećala da živi životom koji joj je namijenio muž: apsolutna vladarica golemoga carstva sreće koje je sagradio on, samo za sebe. Znala je da je on neizmjerljivo voli, više nego ikoga na svijetu, ali samo za sebe: bila je u njegovoj svetoj službi.

Ako ju je išta gnjavilo, bio je to vječni lanac svakodnevnih obroka. Ne samo što su morali biti na vrijeme posluženi: morali su biti savršeni, upravo ono što bi on zaželio jesti, a nije ga se ništa smjelo pitati. Kad bi ga kadikad i priupitala, u jednom od tolikih beskorisnih obreda kućnog rituala, nije ni dizao pogled s novina kako bi joj odgovorio: "Što bilo!" Govorio je istinu, udvorno kao uvijek, jer nitko nije mogao zamisliti manje despotskoga muža. No kad je trebalo jesti, nije smjelo biti što bilo, nego upravo ono što je htio i to bez mane: meso koje nema okus mesa, riba koja nema okus ribe, svinjetinu koja ne bi imala okus šuge, a kokoš bez okusa perja. I kad nije bilo doba šparoga, trebalo ih je po svaku cijenu naći kako bi on uživao u pari svoje mirisne mokračæe. Nije okrivljavala njega nego život. Zato što je on neumoljivi životni protagonist. Dovoljna je bila sjena sumnje pa da na stolu odmakne tanjur i da kaže: "Ovo je jelo pripravljeno bez ljubavi!" Tada bi postizavao fantastična stanja nadahnuća. Jednom je jedva okusio kamilicu, a već ju je vratio, s jednom jedinom rečenicom: "Ovaj otrov ima prozorski okus." Iznenadila se i ona i posluga, nitko nije znao da bi netko pio zavreli prozor, ali kad su, u pokušaju da ga shvate, kušali čaj, razumjeli su: imao je prozorski okus.

Savršen muž. Nikad ništa nije podizao s poda, nije gasio svjetlo ni zatvarao vrata. U jutarnjem mraku, kad bi mu na odjeći nedostajalo puce, čula bi ga kako govori: "Čovjeku bi trebale dvije žene, jedna koju bi volio, a druga bi mu zašivala puceta." Svakoga dana, nakon prvog gutljaja kave i prve žlice

vrele juhe, prodorno bi vrisnuo, ali nikoga više time ne bi zaplašio, a nato bi planuo: "Onoga dana kada napustim ovu kuću, znat će se da je to zato što mi je dosadilo uvijek imati opečena usta." Tvrдио je da nikad nema tako slasnih obroka kao upravo onih dana kad on nije mogao jesti jer bi popio čišćenje, a bio je čvrsto uvjeren da mu žena podvaljuje: na posljetku bi popio čišćenje tek ako bi ga i ona popila.

Ogorčena njegovim nerazumijevanjem, za rođendan je od njega zatražila neobičan dar: neka samo jedan dan preuzme sve kućne poslove. Veselo je pristao i doista od zore počeo poslovati. Poslužio je predivan doručak, ali je zaboravio da ona ne trpi pržena jaja i da ne pije bijelu kavu. Nato je podijelio upute za rođendanski ručak, na koji će im doći osam gostiju, određivši kako će se urediti kuća, a toliko se trsio da kućanstvo vodi bolje nego ona da je prije podneva morao kapitulirati, bez znaka stida. Od prvog je trenutka uvidio da nema pojma gdje je što, a ponajmanje u kuhinji. Sluškinje su ga puštale neka sve prevrće kad bi što tražio, jer su i one prihvatile igru. U deset još nisu odlučili što će imati za ručak, jer kuća još nije bila pospremljena, a postelje u spavaćim sobama nezaglađene, kupaonica je ostala neoprano, zaboravio je staviti toaletni papir, promijeniti plahte, poslati kočijaša po djecu u školu, a pobrkao je koja sluškinja što radi: kuharici je zapovjedio neka pospremi krevete, a sobarice je poslao u kuhinju. U jedanaest sati, kad su već imali stići gosti, Fermina je Daza preuzela stvar, previjajući se od smijeha, ali ne slavodobitno, kao što je priželjkivala, nego obuzeta sućuti zbog kućanske nespretnosti svoga muža. Gorko se poslužio svojim uobičajenima argumentom: "Bar mi nije tako loše išlo kao što bi tebi bilo da pokušaš izliječiti bolesnike."

Bila je to korisna lekcija, ne samo njemu. Tijekom godina su oboje, različitim putevima, došli do istoga mudroga zaključka: da se ne može zajednički drukčije živjeti niti se ni na koji drugi način može voljeti: a ništa na ovome svijetu nije teže nego ljubav.

U ponoći svog novog života Fermina je Daza vidjela Florentina Arizu u raznim javnim zgodama, to češće koliko se on više poslovno uspinjao, ali naučila ga je sretati tako prirodno da ga je više nego jedanput iz rastresenosti zaboravila pozdraviti. Često je čula kako o njemu govore, jer je u poslovnome svijetu bila neprekidna tema njegov polagani, ali nezaustavljivi uspon u Karipskoj riječnoj kompaniji. Vidjela je kako se uljudio, njegovu su plašljivost pripisivali zagonetnoj distanciji, dobro mu je pristajalo kad se malo udebljao, pristajala mu je sporost koja dolazi s godinama, a dostojanstveno je nosio potpunu ćelavost. Jedino je uvijek prkosio vremenu i modi svojim tamnim odijelima, anakroničnim kaputima, jedinim šeširom, pjesničkim kravatama iz majčine sitničarske prodavaonice, čudnim kišobranom. Fermina ga se Daza naučila gledati na drugi način i na posljetku ga više nije dovodila u vezu s onim čeznutljivim mladićem koji je sjedao, kako bi za njom uzdisao, pod vihorima žutoga lišća u Evandeoskom perivoju. U svakom slučaju, nikad ga nije gledala ravnodušno, a uvijek se veselila lijepim vijestima koje su joj o njemu pričali, jer joj je tako, malo-pomalo, slabila krivnja.

Kad ga je već smatrala potpuno izbrisanim iz pamćenja, pojavio se ondje gdje mu se najmanje nadala, pretvoren u utvaru njezinih nostalgija. Bili su to prvi nagovještaji starosti, kad je počela osjećati da se nešto nepopravljivo događa u njezinu životu kad god bi prije kiše čula grmljavinu. Bila je to neizlječiva ozljeda usamljenoga groma, opasnog i točnog, koji je odjekivao svakoga dana u mjesecu listopada, točno u tri sata popodne, na gorskoj kosi Villanuevi, a koji joj je s godinama postajao sve bližim u sjećanju. Dok su se svježe uspomene miješale već nakon nekoliko dana, legendarno je putovanje pokrajinom sestrične Hildebrande postajalo toliko životnim kao da je bilo jučer, s perverznom jasnoćom nostalgije. Sjećala se Manaurea u brdima, njegove jedine ulice, ravne i zelene, njegovih ptica dobroga znaka, kuće užasa, gdje se budila u spavaćici mokroj od neiskapljivih suza Petre Morales koja je prije mnogo godina umrla, od ljubavi, na istoj postelji u kojoj je ona spavala. Sjećala se kruškastog okusa guayaba, koji joj nikad poslije nije bio isti, tako snažnih grmljavina da se njihov tresak miješao s rominjanjem kiše, onih topaznih žučkastih popodneva u San Juanu del Cesaru, kad je izlazila u šetnju sa svojim dvorom vedrih sestrična, stisnutih zuba kako joj srce ne bi iskočilo na usta kad su se približavale telegrafskom uredu. Morala je prodati očevu kuću, zato što nije mogla podnositi bol odrastanja, pogled na pusti perivoj s balkona, tajanstveni miris gardenija u toplom noćima, strah od portreta stare gospođe onog veljačkog popodneva kad se odlučila njezina sudbina, a kamo god bi se okretala, u sjećanjima na te dane, sudarala bi se s uspomenom na Florentina Arizu. No uvijek je bila dovoljno mirna da uvidi da to nisu ljubavna sjećanja, ni pokajanja, nego žalost od koje na obrazima ostaju tragovi suza. Nije znala da joj prijete ista sućutna varka koja je upropastila tolike lakomislene žrtve Florentina Arize.

Grčevito se držala muža. I upravo u vrijeme kad mu je najviše trebala, jer se odjednom našao deset godina ispred nje, deset godina nevolje, tapkajući kroz maglu starosti, a s još gorom nevoljom da je muškarac i slabiji od nje. Na posljetku su se toliko dobro poznavali da su, prije nego što im se navršila trideseta godišnjica braka, bili poput jednog podijeljenog bića, osjećali su se nelagodno koliko su često

jedno drugomu i nehotice pogađali misli, ili iz smiješne nevolje da na javnome mjestu jedno od njih unaprijed zna što će onaj drugi reći. Zajednički su riješili svakodnevne nesuglasice, naglu mržnju, uzajamne svinjarije i čuvene vrhunske trenutke blistavoga bračnog suučesništva. U to su se doba voljeli bolje i bez žurbe, bez pretjeranosti, a oboje su bili svjesniji i zahvalniji zbog svojih nevjerojatnih pobjeda svih nedaća. No život će im tek zadati druge smrtne kušnje, ali više nije bilo važno: bili su na drugoj obali.

Novo je stoljeće proslavljeno najsvremenijim javnim priredbama, a osobito se isticalo prvo putovanje u balonu, opet plod neiscrpane poduzetnosti doktora Juvenala Urbina. Pola se grada sjatilo na Artsanalsku plažu, kako bi se divili uzletu golemog taftnoga balona, u bojama državne zastave, koji će ponijeti prvu zračnu poštu u San Juan de la Ciénagu, mjesto udaljeno sto i pedeset kilometara u ravnoj crti. Doktor Juvenal Urbino i njegova supruga, koji su upoznali letnu uzbudljivost još tijekom pariške Svjetske izložbe prvi su se popeli u prutenu košaru, a za njima glavni letač i šest uglednih uzvanika. Predat će pismo pokrajinskoga guverenera općinskomu poglavarstvu u San Juanu de la Ciénagi, pismo u kojemu je, za povijest, ovjekovječeno da je to prva zračna pošta. Novinar *Trgovačkoga dnevnika* upitao je doktora Juvenala Urbina koje bi bile njegove posljednje riječi pogine li u pustolovini, a liječnik je, kao iz puške, dobacio odgovor kojim će zaraditi tolike napade:

- Prema mojem mišljenju, svima prolazi devetnaesto stoljeće, samo ne nama.

Izgubljen u bezazlenoj svjetini, koja je pjevala državnu himnu dok je balon uzlijetao, Florentino se Ariza osjetio suglasnim s jednom osobom koja je u gužvi komentirala da takve pustolovine ne dolikuju ženi, a pogotovo ne vremensnoj Fermini Dazi. No ipak nije bilo toliko opasno ili bar ne toliko opasno koliko depresivno. Balon je sretno stigao na cilj, nakon ravnomjernoga leta nevjerojatno modrim nebom. Letjeli su udobno i izrazito nisko, uz miran i povoljan vjetar, najprije nad snježnim planinama, a nato nad nepreglednom močvarnom pučinom Velike Ciénage.

S neba su gledali, kao što ih je Bog vidio, razvaline prastare junačke Cartagene de las Indias, najljepše na svijetu, koju su građani napustili u strahu od kolere, nakon što je puna tri stoljeća odolijevala svakojakim engleskim opsadama i gusarskim žestinama. Vidjeli su nedirnutu zidine, trnjikom obrasle ulice, utvrde zaposjednute mačuhicama i siroticama, mramorne palače i zlatne oltare, s njihovim potkraljevima, u oklopima istrnulim od kolere ili kakve druge pošasti.

Nadlijetali su sojenice jezera Trojas de Cataca, obojane u ludačkim preljevima, s ograđenim uzgajalištima jestivih iguana, a s jabukama balzaminkama i grmovima ukrasnih astromelija u prijezerskim vrtovima. Stotine je gole djece skakalo u vodu, potaknuto općom cikom, bacala su se s kućnih prozora i krovova, iz kanua kojima su začudno vješto upravljala, uranjala kao čepe kako bi izvukla zavežljaje odjeće, sirupa protiv kašlja i dobrotvorne hrane koju im je lijepa žena, pod šeširovom ukrašenim peruškom, bacala iz balona.

Nadlijetali su tamni ocean bananskih plantaža, čija se tišina do njih dizala poput smrtonosne pare. Tad se Fermina Daza sjetila sebe kad su joj bile tri, a možda i četiri godine, dok je šetala sjenovitim gajem, držeći za ruku svoju majku, također gotovo djevojčicu, okruženu drugim ženama, također odjevenim u muslin, ispod bijelih suncobrana i šešira od tila. Upravljač balonom, koji je kroz dalekozor promatrao svijet, rekao je: "Čini se da su mrtvi!" Pružio je dalekozor doktoru Juvenalu Urbino, a on ugleda volovske zaprege između oranica, crtu željezničke pruge, zakrčene kanale za navodnjavanje, a kamo bi god dosizao pogledom vidio je trupla. Netko je rekao da naseljima Velike Ciénage hara kolera. Dok je govorio, doktor Urbino je neprekidno zurio kroz dalekozor.

- Vjerojatno neka osobita vrsta kolere - reče. - Svaki je mrtvac ustrijeljen u potiljak!

Nato su nadlijetali zapjenjeno more i sretno se spustili na široku i užarenu riječnu obalu, gdje je tlo, raspucalo od salitre, gorjelo kao živa vatra. Ondje su već stajali dužnosnici, štiteći se od sunca tek običnim kišobranima, puškoškolci su mahali zastavicama u taktu pjesama, pa kraljica ljepote urešena sparušenim cvijećem i krunama od zlatnoga kartona, limena glazba iz bogatoga sela Gayre, u to doba najvrsnija u karipskom priobalju. Fermina je Daza jedino htjela opet vidjeti rodni kraj, kako bi ga usporedila sa svojim najdavnijim uspomena, ali onamo nisu nikoga pustili, zbog opasnosti od kolere. Doktor Juvenal Urbino predao je povijesno pismo, koje se poslije zamelo pa se o njemu više nije ništa znalo, a cijelo se izaslanstvo umalo ugušila od sparnih razgovora. Na poslijetku su ih mazgama doveli go gata naselja Pueblo Viejo, gdje se močvara miješa s morem, jer njihov letač više nije mogao uzdići balon. Fermina je Daza bila čvrsto uvjerena da je onuda, posve malena, prolazila s majkom, u volovskoj zaprezi. Kao odrasla je to često govorila ocu, a on je uporno ponavljao da se ona nipošto ničega sličnog ne može sjećati.

- Izvrsno se sjećam toga putovanja, doista je bilo tako - odbrusio bi joj. - Samo što je sve bilo barem pet godina prije tvojega rođenja!

Sudionici leta u balonu vratili su se na uzletišta nakon tri dana, dotučeni olujnom noći, a dočekali su ih kao junake dana. Dakako, u svjetini je gotovo nestajao Florentino Ariza, a na licu Ferminine Daze vidjeli su se tragovi užasa, ali tog ju je popodneva gledao i na biciklističkoj izložbi, održanoj također pod pokroviteljstvom njezina muža, a na njoj više nije bilo ni traga umora. Vozila se na neobičnom biciklu, više nalik cirkuskomu, sjela je na visoki prednji kotač, a stražnji joj je, mnogo manji, jedva služio kao oslonac. Nosila je široke hlače crvenoga poruba, kojima je sablažnjavala starije gospođe, a osvojila muški svijet, no nitko nije mogao ostati ravnodušan na njezinu spretnost.

Ta, kao još mnoge druge letimične slike tijekom tolikih godina, odjednom su, hirom sudbine, promicale pred očima Florentina Arize, a isto su tako nestajale, ostavljajući mu srce uzbridjelo od čežnje. Ti su prizori obilježavali smjer njegova života, jer okrutnosti vremena nije toliko osjećao na svojoj koži, koliko na neprimjetnim promjenama što ih je uočavao na Fermini Dazi svaki put kad bi je sreo.

Jedne je večeri došao u otmjeni kolonijalni restoran gospodina Sancha i povukao se u najudaljeniji zakutak, kao što je običavao kad bi sam otišao nešto prezalogajiti, kao ptić. Odjednom je, u velikom zrcalu na drugom zidu opazio Ferminu Dazu, sjedila je za stolom, s mužem i s još dva bračna para, pod takvim kutom da ju je mogao vidjeti

odraženu u punom njezinu sjaju. Neusiljeno je čavrljala, ljupko, uz vatrometno prštav smijeh, a njezina se ljepota doimala još iskričavijom pod golemim kristalnim lusterima od staklenih suza: Alica je opet prošla kroz zrcalo.

Florentino ju je Ariza do mile volje mjerkao, prestao je disati, gledao ju je kako jede, vino je jedva okusila, pratio je kako se šali s gospodinom Sancho četvrtim, sa svojega je samotničkoga stola podijelio s njom taj trenutak svojega života, više od sat vremena nezamijećeno je lebdio u zabranjenim zakucima njezine intime. Popio je još četiri kave kako bi ubio vrijeme, sve dok je nije vidio kako sa svojim društvom odlazi. Prošli su mu tako blizu da je razabirao njezin miomiris u oblacima drugih zapaha njezinih pratilaca.

Od te je noći gotovo punu godinu dana opsjedao vlasnika otmjenoga restorana, gospodina Sancha, nudio mu je sve što hoće, novac ili uslugu, sve ono što najviše želi u životu, samo neka mu proda zrcalo, što nije bilo nimalo lako, jer je stari gospodin Sancho čvrsto vjerovao da je to neprocjenjiv okvir, umjetničko djelo bečkih ebanista, blizanac okvira koji je pripadao Mariji Antoinetti, a koje je netragom nestalo: dva jedinstvena dragulja. Kad je, na poslijetku, popustio, Florentino je Ariza zrcalo objesio u svojoj kući, ne zbog ljepote neprocjenjiva okvira, nego zbog unutarnjega prostora koji je dva sata ispunjavao njegov najvoljeniji lik.

Gotovo uvijek kad bi vidio Ferminu Dazu, držala je muža ispod ruke, kao skladni par. Oboje su se kretali svojim prostorom, zadivljujućom neusiljenošću sijamskih blizanaca koju bi narušavali samo kad bi njega pozdravljali. Doista, doktor Juvenal Urbino rukovao se s njim toplo i dobrostivo, a prigodice bi ga i potapšao po ramenu. Naprotiv, ona se zadržavala na bezličnim udvornostima, a nikad ni najmanjom svojom kretnjom nije dopustila da nasluti kako ga se sjeća iz svojih djevojačkih dana. Živjeli su u dvama različitim svjetovima, ali dok se on, na sve načine, trudio smanjiti udaljenost, ona je neumorno od njega uzimala. Dugo je vremena prošlo dok se nije usudio pomisliti da je njezina ravnodušnost samo oklop protiv straha. To mu je odjednom palo na um prilikom krštenja prvoga slatkovodnoga broda, sagrađenoga na mjesnim brodogradilištima, a ujedno je to bila i prva službena prilika kad je Florentino Ariza predstavljao svojega strica Leona Dvanaestoga, kao prvi dopredsjednik Karipske riječne kompanije. Ta je podudarnost ulijevala proslavi osobito svečarsko obilježje, a nije izostao nitko tko je u gradu imalo vrijedio.

Florentino se Ariza bavio svojim uzvanicima u glavnome brodskom salonu, još zasićenom zapahom svježe boje i rastopljenoga katrana, kad je pristaništem odjeknuo pljesak, a orkestar je zasvirao trijumfalnu koračnicu. Morao je svladati drhtaj, gotovo toliko star kao on, kad je lijepu ženu svojih snova vidio kako drži muža ispod ruke, blistavu u svojoj zrelosti, kočeći se, kao kraljica iz davnih vremena, među počasnom stražom u paradnoj odori, pod pljuskom serpentina i cvjetnih latica kojima su ih zasipali s prozora. Rukom su odmahivali na ovacije, a toliko je blistala da se činilo da je jedina u svjetini, sva u carskome zlatu, od cipela visokih potpetica i lisičjega krzna oko vrata sve do zvonastoga klobuka.

Florentino ih je Ariza dočekao na mostu, zajedno s dužnosnicima pokrajinskoga poglavarstva, u urnebesu glazbe, vatrometa i triju gromkih brodskih sirena, koje su cijeli gat obavile parom. Juvenal je Urbino pozdravio prijamnu skupinu svojom neusiljenom prirodnošću, zbog koje bi svatko stjecao dojam da je upravo njemu doktor osobito sklon: najprije svečano odjevenoga brodskoga kapetana, nato nadbiskupa, guvernera sa suprugom i načelnika s gospođom, a nato i vojnoga gradskoga zapovjednika, nekakvoga došljaka iz Anda. Iza dužnosnika je stajao Florentino Ariza, u tamnom odijelu, gotovo nevidljiv među tolikim uglednicima. Pozdravivši vojnoga zapovjednika, Fermina je na tren oklijevala pred ispruženom rukom Florentina Arize. Vojnik ih je bio spreman upoznati i upitao zar se ne poznaju. Nije odgovorila ni da ni ne, samo je Florentinu Arizi pružila ruku uz salonski smiješak. Dogodilo se to već toliko puta, a opet će se ponavljati, a Florentino je Ariza to uvijek pripisivao snazi značaja Fermine Daze, ali se toga popodneva upitao, u svojoj beskrajnoj moći zavaravanja, nije li tolika nemilosrdna ravnodušnost možda varka kojom je prikrivala svoj ljubavni nemir.

Već mu je i sama ta pomisao potaknula mladenačke žudnje. Obilazio je ljetnikovac Fermine Daze, potican onom istom žudnjom kao i prije toliko godina, dok je dežurao u malenom Evandeoskom perivoju, ali ne sračunato, kako bi ga ona vidjela, nego zato da on vidi nju i da zna da još živi na svijetu. Postalo mu je teško biti nezamijećen. Stambena četvrt La Manga smjestila se na polupustom otoku, odvojenom zelenim kanalom od povijesne gradske jezgre, pokrivenom gustim antiljskim šljivama, gdje su se, u kolonijalno doba, skrivali nedjeljni ljubavni parovi. Tek je nedavno srušen stari španjolski kameni most, a sagrađen novi, od opeka, porubljen stupovima javne rasvjete, kojim su vozili novi, mazgini tramvaji. Isprva su stanovnici La Mange morali podnositi neslućene muke, jer su spavali blizu prve elektrane, koju je dobio grad, a koja je neprekidnom titranjem stalno uzrokovala tréšnju. Ni doktor Juvenal Urbino, uza sve svoje veze, nije uspio nagovoriti mjerodavno poglavarstvo neka elektranu premjeste onamo gdje nikomu ne bi smetala, sve dok u njegovu korist nije posredovalo njegovo dokazano suučestvo s Božjom providnošću. Jedne je noći urnebesno eksplodirao kotao u elektrani i poletio poviše novih kuća, nadliježući pola grada. Srušio je najveću galeriju staroga samostana svetoga Julijana Hospitaliera, ruševnu zgradu, napuštenu početkom te godine. No kotao je usmrtio četiri zatvorenika koja su te noći pobjegla iz gradskoga zatvora pa se skrila u kapelici.

No ta smirena četvrt prelijepih ljubavnih tradicija, više nije pogodovala osujećenim ljubavima čim se pretvorila u raskošno stambeno naselje. Ljeti prašne ulice, a zimi blatne, tijekom cijele godine otužne, kuće raštrkane među bujnim perivojima, s mozaičnim terasama umjesto starinskih izbočenih balkona - sve kao stvoreno za obeshrabrenje kriomičnih zaljubljenih parova. Na svu je sreću u to vrijeme ušla u modu vožnja starinskim najamnim viktorijama, preinačenim dvosjedima, u koje je bio upregnut samo jedan konj. Cilj im je bila uzvisina, odakle su se srceparajući listopadski sutoni bolje vidjeli nego sa svjetionika, odande su promatrali tajnovite morske pse kako vrebaju sjemenišnu

plažu, a četvrtkom i prekooceanski brod, golem i bijel, gotovo rukom opipljiv, dok je prolazio lučkim kanalom. Florentino bi Ariza katkad unajmio viktoriju nakon napornog uredskoga dana, ali nije spuštao poklopac, kao što je bilo uobičajeno tijekom vrelih mjeseci, nego bi se skutrio u dnu sjedala, nevidljiv u sjeni, a uvijek sam te zapovijedao nepredviđene smjerove kako ne bi potaknuo kočijaševe zle primisli. Doista, u toj ga je vožnji zanimao jedino partenon od ružičastoga mramora, poluskriiven između bujnih bananskih krošnja i zelenih manga, neuspjela replika idiličnih vlastelinskih zgrada na pamučnim plantažama Louisiane. Djeca Fermine Daze vraćala su se kući malo prije pet sati. Florentino bi ih Ariza vidio kad bi stigla obiteljskom kočijom, a nato bi uočio doktora Juvenala Urbina, kad bi išao u kućne posjete, no tijekom gotovo pune godine dana stražarenja - nije bilo ni traga onoj za kojom je žudio.

Jednoga popodneva, kad je ustrajao u samotnoj vožnji, unatoč prvom ubitačnom lipanjskom pljuskju, konj se okliznuo u blatu i pao naglavce. Florentino je Ariza užasnuo vidio da su upravo ispred kuće Fermine Daze pa je preklinjao kočijaša, ne misleći da bi se mogao izdati svojom zaplašenošću.

- Ne ovdje, molim vas! - doviknuo mu je. - Svagdje, samo ne ovdje!

Zatečen tolikom užurbanošću, kočijaš je pokušao dići konja, a da ga ne ispregne pa je pukla osovina kočije. Florentino je Ariza izašao kako je mogao i podnosio sramotu pod bičem kišnim, sve dok mu drugi šetači iz kočija nisu ponudili da će ga odvesti kući. Dok je čekao, jedna ga je sluškinja obitelji Urbino vidjela kako, promočena odijela, gacka u blatu do koljena pa mu je donijela kišobran kako bi se sklonio na terasi. Florentino Ariza ni u svojim najludim snovima nije sanjao o tolikoj sreći, ali tog bi popodneva više volio umrijeti nego dopustiti da ga Fermina Daza vidi u takvu stanju.

Kad su stanovali u starome gradu, Juvenal Urbino i članovi njegove obitelji nedjeljom su pješčili od svoje kuće do prvostolnice na misu u osam sati, više svjetovni nego vjerski događaj. Poslije, kad su se preselili u novu kuću, godinama su se kočijom vozili na misu, a katkad su se zadržavali u svojim prijatelja, na sijelima pod perivojnim palmama. No kad su sagradili hram uz sjemenil te La Mangu, s privatnom plaćom i vlastitim grobljem, u prvostolnicu su ili li samo u najsvečanijim prigodama. Ne znajući za te promjene, Florentino je Ariza nekoliko nedjelja čekao na terasi ☐upne kavane, bdijući nad izlazima triju misa. Uto je uvidio svoju pogrešku i otišao u novu crkvu koja je, sve do prije nekoliko godina, bila u modi, te je ondje sretao doktora Juvenala Urbina i njegovu djecu, točno u osam sati, svih četiriju kolovoških nedjelja, ali Fermine Daze nije s njima bilo. Jedne je od tih nedjelja svratio na novo susjedno groblje, na kojem su stanovnici četvrti La Mange gradili svoje veličanstvene grobnice, a srce mu je poskočilo kad je, u sjeni previsokih ceiba, vidio mauzolej najraskošniji od svih, završen, s gotičkim vitrajima i mramornim anđelima, a za sve članove obitelji zlatni natpisi. Među njima i Dona Fermina Daza de Urbino de la Calle, a nakon nje muž, uz uobičajeni epitaf: Zajedno i u miru Gospodnjem.

Ostatak godine Fermina Daza nije sudjelovala ni na jednoj domoljubnoj ni društvenoj proslavi, pa ni na Božiću, kad su ona i muž običavali biti raskošni protagonisti. No njezino se izbivanje najviše uočilo na praiizvedbama tijekom operne sezone. Florentino je Ariza u jednoj kazališnoj stanci zatekao neku skupinu koja je nesumnjivo o njoj razgovarala, iako je nisu spominjali poimence. Tvrdili su da ju je netko vidio kako se u ponoć prošloga lipnja penje u prekooceanski Cunardov brod, koji je isplovio u Panamu, a nosila je tamni veo kako joj se ne bi vidjeli zatorni tragovi kobne bolesti koja je glođe. Netko je upitao kakvo li je to zlo kad se usudilo napasti tako moćnu ženu, a odgovor je bio zasićen crnom žuči:

- Tako otmjena gospođa može imati samo sušicu.

Florentino je Ariza znao da bogataši njegove zemlje nemaju kratke bolesti. Ili su naglo umirali, gotovo uvijek uoči velikoga slavlja koje bi zbog korote otpadalo ili bi ih gasile polagane i strahotne bolesti, a njihove bi povjerljivosti dospijevale u javnu domenost. Izdvajanje u Panamu bilo je gotovo obveznom pokorom u životu bogatih. Podvrgavali bi se onomu što Bog želi, u Adventističkoj bolnici, u golemoj bijeloj prizemnici, zabludjeloj u pretpovijesnim pljuskovima Darienskoga zaljeva, gdje su bolesnici gubili predožžbu o kratkom životu koji im preostaje, a gdje, u samotnim sobama s prozorima od gruboga platna, nitko nije mogao pouzdano znati je li zapah karbolne kiseline zapah zdravlja ili smrti. Ozdravljeni bi se vraćali, krcati predivnim darovima, koje su izdašno dijelili, sa stanovitom tjeskobom - kako bi im se oprostila indiskretnost što i dalje žive. Neki su preko trbuha imali barbarske šavove, koji kao da su bili zašiveni postolarskom kudjeljom, dizali su košulju kako bi ih pokazali posjetiocima, uspoređujući ih s ožiljcima onih koji su umrli, zagušeni prekomjernom srećom, a do smrti su raspredali koliko su anđeoskih prikaza vidjeli dok ih je omamljivao kloroform i često su o tome pripovijedali. No nitko nije znao kakve su vizije imali oni koji se nisu vratili, a među njima su bili oni najtužniji: oni koji su umrli prognani u paviljon sušičavaca, više zbog tužne kiše nego zbog komplikacija svojih bolesti.

Da je morao birati, Florentino Ariza ne bi znao što bi više volio Fermi Dazi. Nadasve je volio istinu, pa ma kako teška bila, ali je nije našao, ma koliko je tražio. Nije shvaćao kako to da mu nitko ne može dati nikakav znak kako bi potvrdio verziju. U svijetu riječnih brodova, koji je bio njegov, nije bilo te tajne koja bi se mogla sačuvati ni povjerljivosti koja bi se mogla pohraniti. No nitko ništa nije čuo o ženi pod crnim velom. Nitko ništa nije znao u gradu u kojem se sve znalo, a mnoge su se stvari znale i prije nego što bi se dogodile. Pogotovo o bogatašima. Nitko nije znao objasniti nestanak Fermine Daze. Florentino je Ariza i dalje obilazio La Mangu, bez pobožnosti slušao mise u sjemenišnoj bazilici, išao na javne priredbe koje ga nipošto ne bi zanimale da je bio u drugom duhovnom stanju, ali je prolaz vremena samo povećavao vjerodostojnost verzije. U kući Urbino sve se činilo normalnim, osim majčina izbivanja.

Dok je tako provjeravao, otkrio je druge podatke, koje nije znao, a nije ih ni tražio, među ostalima i to da je Lorenzo Daza umro u svom rodnom kantabrijskom selu. Sjećao se kako ga je godinama viđao, tijekom bučnih šahovskih ratova u Župnoj kavani, glasa ohrapavjelog od tolikih razgovora, a bivao je sve deblji i grublji kako ga je gutao živi pijesak otužne starosti. Nisu više uzajamno razgovarali od nesretnog doručka uz pelinkovac u prošlom stoljeću, a Florentino je Ariza bio siguran da se Lorenzo Daza svega sjeća podjednako zlohotno kao on, iako je kćer uspio bogato udati i ostvario jedinu svrhu svog života. No tako je odlučno nastojao iskopati nedvojbene podatke o zdravlju Fermine Daze da se vratio u Župnu kavanu kako bi se raspitao u njezina oca, upravo dok se ondje održavao povijesni turnir, na kojemu se Jeremiah de Saint-Amour osobno sučelio s četrdeset i dvojicom protivnika. Ondje je čuo da je Lorenzo Daza umro, čemu se od srca razveselio, iako je znao da je cijena toga veselja ta da i dalje živi bez istine. Na posljetku je prihvatio kao pouzdanu verziju o sanatoriju za neizlječive bolesnice, bez veće utjehe osim poznate izreke: "Bolesna žena, vječna žena." U danima svoga klonuća tješio se mislju da bi mu vijest o smrti Fermine Daze, u svakom slučaju, stigla ne tražeći ga.

Nikad je neće primiti, jer Fermina je Daza bila živa i zdrava na hacijendi gdje je njezina sestrična Hildebranda Sánchez živjela zaboravljena od svijeta, pet kilometara od sela Floresa de Maríje. Otputovala je bez skandala, u dogovoru s mužem, jer su se oboje kao mladi zabrljali u jedinu ozbiljnu krizu koja ih je pogodila tijekom tolikih godina stabilnoga braka. Zatekla ih je u spokoju zrelosti, kad su se već osjećali sigurnima od bilo kakve zasjede protivštine, kad su im djeca već bila odrasla i dobro odgojena, kad je pred njima bila budućnost kako bez gorčine naučiti biti stari. Oboje ih je to toliko zaskočilo da nisu to htjeli riješiti vikom, suzama i posrednicima, kao što je prirodno na u Karibima, nego mudrošću europskih zemalja, a budući da nisu pripadali ni ovamo ni onamo, na posljetku su zaglibili u djetinjasto stanje koje nikamo nije spadalo. Na posljetku je odlučila otputovati, ne znajući čemu ni zašto, iz čiste srdžbe, a on je - sputan svojom spoznajom o krivnji - nije mogao razuvjeriti.

Fermina se Daza doista pretajno ukrcala u ponoć, pokrivši glavu crnom mantiljom, ali ne na prekooceanski brod Cunardove tvrtke, koji je isplovio u Panamu, nego u redoviti brodić u San Juan de la Ciénagu, grad u kojem se rodila i živjela do puberteta, a za kojim je s godinama sve neizdržljivije čeznula. Protiv muževe volje i običaja tog doba, za jedinu je pratilju povelala petnaestogodišnju kumčicu, koju je u svojoj kući odgajala s poslugom, ali o putovanju su obavijestili brodske kapetane i sve lučke uprave. Kad je nepromišljeno istrčala pred rudo, djeci je rekla da će tri mjeseca ostati kod tete Hildebrande, zbog promjene zraka, ali odlučila je ostati. Doktor Juvenal Urbino izvrsno je poznavao njezinu tvrdokornost, a bio je toliko zbunjen da je sve ponizno prihvatio, kao Božju kaznu zbog težine svoje krivnje. No još se brodska svjetla nisu izgubila iz vida, a već se oboje pokajalo zbog svojih slabosti.

Iako su se formalno dopisivali o djeci i drugim kućnim temama, protekle su gotovo dvije godine, a ni on ni ona nisu našli ni jednu mogućnost povratka koja ne bi povrijedila njihov ponos. Djeca su, nakon druge godine, provodila školske praznike u Floresu de Maríji, a Fermina je Daza poduzela i nemoguće kako bi se činilo da prihvaća svoj novi život. Bar je to zaključivao Juvenal Urbino iz sinovih pisama. Usto je ondje bio u pastoralnome posjetu biskup iz Riohache, jašuci ispod baldahina na svojoj slavnoj bijeloj mazgi kojoj je podsedlica bila zlatom obrubljena. Za njim hodočasnici iz dalekih okruga, harmonikaši, putujući trgovci hranom i srećonošama, a hacijenda je tri dana bila prepuna bogaca i invalida, koji uopće nisu došli zbog učenih propovijedi ili potpunog oprosta, nego zbog milosti mazge, za koju se govorilo da čini čuda, ali krišom od gospodara. Biskup je bio kućni prijatelj obitelji Urbino još od svojih župničkih dana, a jednog se popodneva odvojio od svoje proslave kako bi ručao na Hildebrandinoj hacijendi. Poslije objeda, na kojem su razgovarali samo o ovozemaljskim temama, poveo je Ferminu Dazu na stranu i htio je ispovjediti. Odbila je, dobrostivo ali odlučno, uz izričito obrazloženje da se nema zbog čega pokajati. Iako joj to nije bila nakana, bar ne svjesna, bila je uvjerena da će njezin odgovor stići onamo kamo treba.

Doktor Juvenal Urbino običavao je govoriti, ne bez stanovitoga cinizma, da te dvije gorke godine njegova života nije skrivio on, nego kleta navika njegove žene da njuši svu odjeću koju su svlačili članovi njezine obitelji, a i ona, kako bi po zapahu zaključila treba li je poslati na pranje, iako se na prvi pogled činila čistom. Od djetinjstva je to činila, a nikad nije mislila da se to toliko uočava, sve dok njezin muž to nije opazio na dan vjenčanja. Znao je da ona puši bar tri puta na dan, zaključana u kupaonici, ali to ga nije čudilo, jer su se žene njegove klase običavale skupno zatvoriti, brbljati o muškarcima i pušiti, pa i piti žesticu iz jednolitarke, sve dok se ne bi opružile na podu, nakresane kao zidari. No običaj njuškanja svih odjevnih predmeta koji bi joj dopali ruku, činio mu se ne samo nedoličnim, nego i zdravstveno opasnim. Prihvaćala je to sa šalom, kao i sve o čemu nije željela raspravljati, tvrdeći da joj Bog nije samo za ukras nasadio na lice žustru kljuku zlatne vuge. Jednoga jutra, dok je vani kupovala, posluga je uzburkala susjedstvo, tražeći trogodišnjega sina, kojega nisu mogli naći ni u kakvu kućnom skrovištu. Vratila se, u općoj panici, dva ili tri puta se okrenula kao pas tragač te usnuloga sina našla u ormaru za odijela, gdje nitko nije ni pomišljao da se mogao skriti. Kad ju je zapanjeni muž upitao kako ga je našla, odgovorila mu je:

- Po smradu kakice.

Njuh joj nije služio samo u pranju odjeće ni u pronalaženju izgubljene djece: pomagao joj se snalaziti u svim životnim situacijama, ponajviše u društvenu životu. Juvenal Urbino je to zamjećivao tijekom braka, osobito u početku, kad je bila skorojevička u svijetu koji joj je već puna tri stoljeća bio zadojen predrasudama prema njezinoj staležu, a praćakala se između koraljnih grebena, oštarih kao bodež, ne sudarajući se ni s kim, nadmoćnost je njezina mogla biti samo nadnaravni nagon. Ta jeziva sposobnost, koja je mogla potjecati koliko iz tisućljetne mudrosti, toliko iz kremenoga

srca, doživjela je nesreću jedne kobne nedjelje, prije mise, kad je Fermina Daza, iz čiste navike, primirisala odjeću koju je jučer popodne nosio njezin muž i odjednom stekla čudan osjećaj da je u njezinoj postelji drugačiji čovjek. Najprije mu je pomirisala torbu i prsluk, dok je iz zupučka vadila zlatni sat na lancu, a iz džepova nalivpero, lisnicu i nešto malo sitniša. Sve je to odložila na toaletni stolić, a nato je onjušila izvezenu košulju dok je skidala kravatnu iglu i topazne kopče s orukavlja, zlatno puce umjetnog ovratnika, a nato je pomirisala hlače dok je vadila kolut s jedanaest ključeva i perorez sedefnoga drška, a na posljertku je onjušila gaće, čarape i rupčić s njegovim izvezanim monogramom. Nije bilo ni najmanje sumnje: u svakom je odjevnom predmetu bio neki miris koji nije postojao tijekom tolikih godina zajedničkoga života, neki neodrediv vonj, ni cvjetni ni umjetnih mirisa, nego nešto svojstveno ljudskoj prirodi. Ništa nije rekla i cijelog tog dana nije više osjetila taj zapah, ali više nije muževu odjeću njuškala zato kako bi znala treba li je oprati, nego s neizdržljivom strepnjom, koja joj je poput crvotočca izjedala nutrinu.

Fermina Daza nije znala kamo smjestiti taj zapah odjeće u muževoj svakodnevnici. Nipošto ne između jutarnjega predavanja i ručka, jer je pretpostavljala da ni jedna razumna žena neže u to doba voditi ljubav na brzake, a pogotovo ne tijekom kućnih posjeta, u vrijeme kad mora pospremati sobe, složiti postelje, otiaei na tržnicu, pripremiti objed, a mođda i strepiti da bi joj dijete mogli prije vremena poslati iz škole, zbog toga što ga je netko pogodio kamenom u glavu, a našlo bi je nagu, u jedanaest sati ujutro, u nepospremjenoj sobi, a za vrhunac nesreće, s liječnikom na sebi. Usto je znala da doktor Juvenal Urbino samo noću vodi ljubav, po mogućnosti u potpunome mraku, a u najgorem slučaju prije doručka, uz cvrkut prvih ptica. Poslije tog je sata, kao što je tvrdio, mnogo napornije skinuti odjeću i opet je navući nego što je sveobuhvatna naslada ljubavi na brzake. Dakle, odjeća je zaražena samo tijekom kućnoga posjeta ili u kojem trenutku što ga je preoteo svojim šahovskim i filmskim večerima. Posljednje je bilo teško objasniti jer je Fermina Daza, za razliku od tolikih svojih prijateljica, bila preponosna a da bi uhodila muža ili da bi ikoga zamolila da joj to učini. Raspored kućnih posjeta, koji su joj se činili najpovoljnijima za nevjeru, usto je bilo najlakše nadzirati, jer je doktor Juvenal Urbino potanko unosio sve svoje bolesnike, kao i iznose primljenih naknada, otkako bi ih prvi put posjetio pa sve dok ih ne bi otprovio s ovoga svijeta sa završnim križem i rečenicom za spas duše.

Fermina Daza tijekom tri sljedeća tjedna danima više nije nalazila miris u odjeći, ali se odjednom s njim sudarila kad ga je najmanje očekivala, izrazitijim nego ikad, a osjećala ga je nekoliko dana uzastopce, iako je jedan od tih dana bila nedjelja u obiteljskome krugu, kad se ni trenutka nije od njega odvajala. Jednoga se popodneva našla u muževu uredu, protiv svog običaja i protiv svoje želje, kao da neka druga čini ono što ona nikad ne bi, odgonetavajući izvrsnim povećalom zamršene bilješke o njegovim kućnim posjetama tijekom posljednjih mjeseci. Prvi je put sama ušla u ordinaciju zasićenu kreozotnom svježinom, punu knjiga uvezanih u kože nepoznatih životinja, izbljedjelih školskih crteža, počasnih povelja, astrolaba, starinske naprave za određenje položaja zvijezda, kao i mnoštva bodeža prikupljenih tijekom mnogih godina. Tajno svetište uvijek je bilo jedini dio muževa privatnog života kojemu ona nije imala pristupa zato što nije bio uključen u ljubav, tako da je u rijetkim prilikama, kad je ondje bila, uvijek dolazila s njim, samo letimično. Nije osjećala da sama ima pravo ući, a još manje kako bi istraživala ono što joj se nije činilo doličnim. No tu je bila. Htjela je naći istinu, a tražila ju je ustreptalošću jedva usporedivom s užasnim strahom da će je naći, potaknuta nesvladivim viorom, moćnijim od njezine urodene uznositosti, moćnijim i od njezina dostojanstva: učaravalo ju je to mučenje.

Ništa nije mogla raščistiti, jer su i muževi pacijenti, osim zajedničkih prijatelja, bili dio njegova nedodirljivoga carstva, ljudi bez identiteta, koje nisu poznavali po licu nego po tegobama, ne po boji očiju ili odavanju najvećih povjerljivosti, nego po veličini njihove jetre, naslagama na jeziku, po ugrušcima krvi u njihovoj mokraći, po halucinacijama njihovih grozničavih noći. Ti su ljudi vjerovali u njezina muža, vjerovali su da njegovom zaslugom žive, a zapravo su živjeli za njega, svodeći se na rečenicu, koju bi svojom rukom napisao na kraju bolesničkoga kartona : “Mirno, Bog te čeka na vratima.” Nakon dva je bezuspješna sata Fermina Daza napustila radnu sobu, osjećajući da je popustila svojoj nedoličnosti.

Podbodena svojom maštom, počela je na mužu uočavati promjene. Izmotavao se, nije imao teka za stolom ni u postelji, lako bi se razdražio i ironično odgovarao, a kod kuće više nije imao mira kao prije, postao je lav u kavezu. Prvi je put nakon udaje počela pratiti njegova zakašnjenja, svaki mu je trenutak provjeravala, lagala mu je kako bi izvukla istinu, ali se odmah osjećala smrtno uvrijeđenom zbog njegovih proturječnosti. Jedne se noći probudila trgnula zbog avetinjskoga stanja, muž ju je u mraku gledao pogledom koji joj se činio nabijenim mržnjom. Slično se i u mladosti trgnula kad je podno svoje postelje ugledala Florentina Arizu, ali njegov pogled nije bio pun mržnje nego pun ljubavi. Usto joj se tad nije pričinjalo: njezin je muž bio budan u dva poslije ponoći i uspravio se na postelji kako bi je gledao dok spava, a kad ga je upitala zašto, porekao je. Spustio je glavu na jastuk i rekao:

- Valjda si sanjala.

Poslije te noći, a i drugih sličnih zgoda u tom razdoblju, kada Fermina Daza više nije pouzdano znala gdje prestaje stvarnost, a gdje počinje san, zasljepilo ju je otkriće da izluđuje. Vrhunac je bio kad je uočila da joj se muž nije pričestio u četvrtak, na Tijelovo, kao ni jedne od posljednjih nedjelja, a te godine nije našao vremena ni za duhovne vježbe. Na njezino pitanje čemu takve neobične promjene njegova duhovnoga zdravlja, zbunjeno joj je odgovorio. Bilo je to presudno, jer se neizostavno pričješivao na tako važan blagdan, sve otkako je, s osam godina, primio prvu svetu pričest. Tako je shvatila da njezin muž nije samo učinio smrtni grijeh, nego je u njemu odlučio ustrajati kad više ne ide ni na ispovijed. Nikad nije mislila da se može toliko patiti zbog nečega što nam se čini suštom suprotnošću ljubavi, ali ona je patila, a odlučila je da je jedini način da ne umre - zapaliti leglo zmija ljutica koje joj truju utrobu. Tako je i

bilo. Jednoga je popodneva sjela na terasu i krpala pete čarapa dok je njezin muž čitao, kao i svaki dan poslije sieste. Odjednom je prestala krpati, digla naočale na čelo i obratila mu se, bez ikakva znaka strogosti:

- Doktore!

Udubio se u *Otok pingvina*, roman koji su u to doba svi čitali, te joj je odgovorio "Oui", spuštene glave. Ustrajala je:

- Pogledaj me u oči.

Pogledao ju je, ali je nije vidio kroz maglu naočala za čitanje, no ih nije morao skinuti kako bi izgorio na žeravi njezina pogleda.

- Što je bilo? - upitao ju je.

- Znaš ti bolje nego ja - odbrusila je.

Ništa više nije rekla. Spustila je naočale i nastavila krpati čarape. Tada je doktor Juvenal Urbino znao da su završeni dugi sati tjeskobe. Za razliku od onoga kako je taj trenutak predviđao, nije to bio žestok potres srca, nego miran udarac. Laknulo mu je zato što se prije nego kasnije dogodilo ono što se prije ili kasnije moralo dogoditi: na poslijetku je u kuću ušao duh gospođice Bárbare Lynch.

Doktor Juvenal Urbino upoznao ju je prije četiri mjeseca, kad je čekala među vanjskim pacijentima bolnice Misericordia, a odmah je ustanovio da se u njegovu životu dogodilo nešto nepopravljivo. Bila je visoka i elegantna mulatkinja jakih kostiju, a koža joj je imala istu boju i nježnost šćernoga sirupa, tog je jutro bila odjevena u crvenu haljinu na bijele točke, a imala je i isto takav širokoobodni šešir koji joj je padao do vjeda. Doimala se određenijeg spola nego ostatak čovječanstva. Doktor Juvenal Urbino nije primao vanjske pacijente, ali uvijek kad bi imao vremena, navratio bi i podsjećao svoje najbolje studente da nema boljega lijeka od dobre dijagnoze. Tako je ostao i na pregledu nepredviđene mulatkinje, nastojeći da njegovi učenici ne opaze ni jednu njegovu kretnju koja se ne bi činila slučajnom. Pretvarao se da je ne gleda, ali je izvrsno zapamtio sve podatke o njoj. Poslije posljednjega je kućnoga posjeta toga dana zapovjedio kočijašu neka ga vozi u četvrt koju je ona navela. I doista se ondje lijepo hladila na terasi. Bila je to tipična antilska kuća, sva u žutoj boji, do cinčana krova, na prozorima hrapava tkanina, pred ulaznim vratima obješeni lonci klineiæa i paprati, sojenica nasađena na stupovima u slanoj baruštini Mala Crianza (Neprirosto ponašanje). Zlatni je vugan cvrkutao u krletki obješenoj na strehu. Na drugoj je strani ulice bila pučka škola, a djeca, koja su hrpimice izlazila, prisiljavala su kočijaša neka čvrsto drži uzde kako se konj ne bi propeo. Bila je to sreća, jer je gospođica Bárbara Lynch imala vremena prepoznati liječnika. Pozdravila ga je kretnjom stare znanice, pozvala ga na kavu dok prođe strka, a on ju je popio očaran, mimo svoje navike, slušajući kako mu govori o sebi, jer od jutros ga je to jedino zanimalo, a zanimat će ga - bez trenutka predaha - i sljedećih mjeseci. Jednom mu je, nedugo nakon ženidbe, jedan prijatelj pred ženom rekao da će se, prije ili poslije, morati sučeliti s ludom strasti koja bi mogla ugroziti stabilnost njegova braka. On se, vjerujući da sebe dobro poznaje i da čvrsto nadzire snagu svojih moralnih korijena, nasmijao tom proročanstvu. Pa ipak, to ga je snašlo.

Gospođica Bárbara Lynch, doktorica bogoslovije, bila je jedinica velečasnoga Jonathana B. Lyncha, protestantskoga pastora, crnog i mršavog, koji je na mazgi obilazio bijedne kolibice u slanoj baruštini, propovijedajući riječ jednog od tolikih bogova koje je doktor Juvenal Urbino pisao malim slovom kako bi ih razlikovao od svojega. Dobro je govorila španjolski, samo bi malko zapinjala u sintaksi, ali te su joj česte omaške pojačavale simpatičnost. U prosincu će navršiti dvadeset osmu, nedavno se razvela od jednoga pastora, očeva učenika, s kojim je dvije godine bila u nesretnom braku pa više nema želje upasti u istu pogrešku. "Jedina mi je ljubav moj zlatovugan!", rekla je, ali doktor Urbino bio je preozbiljan e da bi pomislio da je to rekla s ikakvom primisli. Naprotiv: smeteno se upitao nisu li takve prigode štono beru jagode - samo Božja obmana, kako bi ih poslije uprtio teškim križevima, ali je odmah to udaljio iz glave, kao teološku besmislicu, potekli iz smetenosti.

Pred rastanak je nabacio nešto o jutrošnjem pregledu, znajući da bolesnici najviše vole kad se spominju njihove tegobe, a ona je tako blistavo progovorila o svojim da joj je obećao da će i sutra svratiti, točno u četiri sata, kako bi je temeljitije pregledao. Prestrašila se, znajući da je preskup liječnik za njezine platežne mogućnosti, ali ju je primirio: "U svojoj profesiji nastojimo da bogataši plate za siromahe." U notes je pribilježio: "Gospođica Bárbara Lynch, naplavno područje, slana baruština Mala Crianza, u četiri sata popodne." Fermina će Daza, nakon nekoliko mjeseci, pročitati taj nadnevak, nadopunjen pojedinostima o dijagnostičkom i terapijskom tijeku bolesti. Ime joj je privuklo pozornost, pomislila je da je jedna od onih pokvarenjača, umjetnica s voćarskih brodova iz New Orleansa, ali je prema adresi pomislila da je najvjerojatnije s Jamajke, dakako, crnkinja pa ju je bezbolno odstranila, izvrsno poznavajući mužev ukus.

Doktor Juvenal Urbino stigao je u subotu na sastanak deset minuta prije, kad se gospođica Lynch još nije odjenula da ga primi. Od pariških dana, kad je morao ići na usmeni ispit, nije osjećao toliku napetost. Opružena na platnenoj postelji, u nježnom svilenom kombineu, gospođica je Lynch bila neizmjerljivo lijepa. Sve na njoj krupno i snažno: sirenska bedra, njezina sporogoreća koža, njezine bujne grudi, prozirne joj desni savršениh zuba, cijelo je njezino tijelo odisalo parom dobra zdravlja, a to je bio onaj ljudski miris što ga je Fermina Daza našla u muževoj odjeći. Otišla je u bolnicu na pregled zato što boluje od nečega što je umiljato nazivala crijevnim zapletajem, a doktor je Urbino smatrao da se taj simptom ne smije olako uzeti. Unutarnje joj je organe opipkiavao s više nježnosti nego pozornosti, a u međuvremenu je zaboravljao svoju mudrost i zadivljeno otkrivao da je to divno stvorenje podjednako lijepo iznutra kao izvana te se prepustio dodirnoj dragosti, ne više kao najstručniji liječnik karipskoga priobalja, nego kao ubogar Božji, pomućen poremećajem svojih nagona. Samo mu se jedanput dogodilo nešto slično tijekom strogo profesionalnoga

života, a toga je dana doživio vrhunac sramote jer mu je ogorčena pacijentica odgurnula ruku, sjela na postelju i rekla mu: "To što želite, može se dogoditi, ali neće." Naprotiv, gospođica Lynch prepustila se u njegovim rukama, a kad više nije bilo sumnje da liječnik uopće ne misli na svoju znanost, rekla je:

- Mislila sam da etika to ne dopušta.

Toliko se preznovajao kao da je odjeven izašao iz jezerceta te je ručnikom obrisao ruke i lice.

- Etika - odgovorio je - misli da smo mi liječnici od kamena.

Zahvalno mu je pružila ruku.

- Činjenica što ja to nisam mislila ne znači da to nije moguće - rekla je. - Zamislite što bi bilo za siromašnu crnkinju kakva sam ja.. da joj se posveti čovjek takvoga ugleda.

- Ni trenutka nisam prestao na vas misliti - rekao je.

Ispovijed je bila toliko ustreptala da bi bila dostojna sućuti, ali ona ga je izvukla iz svih zala, obasjavši spavaću sobu svojim grohotom.

- Znam otkako sam te vidjela u bolnici, doktore - rekla je. - Crna jesam, ali glupa nisam.

Nije bilo nimalo lako. Gospođica Lynch htjela je sačuvati čistu čast, voljela je sigurnost i ljubav, tim redosljedom, i smatrala je da to zaslužuje. Doktoru je Urbinu dala mogućnost da je zavede, ali ne smije joj ulaziti u sobu ni dok je sama u kući. Najdalje mu je dopustila da ponovi opipni obred i da je auskultira, uza sve moguće etičke prekršaje, ali ne i da je svuee. A on nije više mogao ispustiti mamac kad je već zagrizao pa je ustrajao u svojim, gotovo svakodnevnim opsadama. Iz praktičnih mu je razloga trajan odnos s gospođicom Lynch bio gotovo nemoguć, ali bio je preslab, isprva zato da se na vrijeme zaustavi, a poslije preslab i za nastavak. Bio je to njegov domet.

Velečasni Lynch nije imao redovit život, u svako je doba odlazio na svojoj mazgi nakrcanoj s jedne strane biblijama i listićima evangeličke promidžbe, a s druge strane opterećenoj namirnicama, a vraćao se kad ga se najmanje očekivalo. Druga je teškoća bila nasuprotna škola, jer su djeca pjevala svoje pouke gledajući kroz prozor na ulicu, a najbolje su vidjeli kuću na suprotnoj strani, kojoj su vrata i prozori bili širom rastvoreni od šest sati ujutro, vidjela su djeca kako gospođica Lynch vješa na strehu krletku kako bi njezin zlatni vugan naučio pjevane lekcije, vidjeli su je kako, sa šarenim turbanom na glavi, i ona pjeva svojim divnim karijskim glasom dok je pospremala kuću, a poslije su je vidjeli kako na trijemu sama sjedi i na engleskom pjeva poslijepodneve psalme.

Morali su izabrati vrijeme kada nema djece, a postojale su samo dvije mogućnosti: u predahu za ručak, između podneva i dva sata popodne, ali tad je i doktor išao na ručak, ili u kasno popodne, kada djeca idu kući. Bilo je to najpovoljnije vrijeme, jer bi dotle liječnik već obavio kućne posjete te je imao malo slobodnog vremena kako bi otišao na obiteljsku večeru. Treći je, i najvažniji, problem bio njegov položaj. Nije mogao ići bez kočije, svi su je poznavali i uvijek ga je morala čekati pred vratima. Mogao je kočijaša pretvoriti u suučesnika, kao gotovo svi njegovi prijatelji iz Društvenoga kluba, ali to ne bi bilo u skladu s njihovim običajima. Čak se livrejirani obiteljski kočijaš, kad su posjeti gospođici Lynch postali preočiti, usudio upitati ne bi li bilo bolje da poslije po njega navrati kako kočija ne bi tako dugo čekala ispred vrata. Doktor ga Urbino suho prekine, što njemu nimalo nije bilo slično.

- Otkada te poznajem, ovo je prvi put kako čujem da kažeš nešto što ne bi smio - rekao mu je. - No recimo da ništa nisam čuo.

Rješenja nije bilo. U njihovu je gradu bilo nemoguće skriti bolest ako bi pred vratima bila liječnikova kočija. Katkad bi i sam liječnik dopješačio, ako ne bi bilo daleko, ili bi se dovezao najamnom kočijom kako bi izbjegao zlobne ili preuranjene pretpostavke. No takve varke nisu osobito koristile jer se iz receptata napisanih ljekarnama mogla odgonetnuti istina te je zato doktor Urbino propisivao lažne lijekove uz prave kako bi sačuvao sveto pravo bolesnika da u miru umru s tajnom svojih bolesti. Također je, na razne čestite načine, mogao opravdati zašto njegova kočija čeka ispred kuće gospođice Lynch, ali nipošto nije smjela dugo ondje biti, a pogotovo ne onoliko koliko je on priželjkivao: cijeli život.

Svijet mu se pretvorio u pakao. Kad su utražili prvotnu ludost, oboje su postali svjesni opasnosti, a doktor Juvenal Urbino nikad nije bio za sučeljavanje sa skandalom. U grozničavom joj je bunilu sve obećavao, ali kad bi sve prošlo, sve bi se odgađalo. Naprotiv, kako se pojačavala žudnja da bude s njom, rastao je i strah da će je izgubiti te su njihovi susreti postajali sve užurbanijima i sve težima. Ni na što drugo nije mislio. Popodneva je čekao s neizdržljivom strepnjom, zaboravljao druge obveze, zaboravljao je sve osim nje, ali dok se kočija približavala baruštini Mala Crianza, molio je Boga da ga ne bi u zadnji čas neka nezgoda prisilila da je zaobiđe. Morila ga je tolika tjeskoba da se na mahove veselio kad bi s ugla vidio pamučnu glavu velečasnoga Lyncha kako čita na terasi, a kako njegova kći u sobi pjeva, s djecom iz te četvrti, ulomke iz Evandjelja na satu vjeronauka. Tad bi sretan otišao svojoj kući kako ne bi i dalje izazivao sudbinu, ali se poslije osjećao kako luduje od tjeskobe za tim da svakoga dana vječito bude samo pet sati popodne.

Ljubav je postala nemogućom čim bi se kočija predugo zadržala ispred ulaza, a nakon tri mjeseca ljubakanje je bilo smiješno. Nisu imali vremena ni za jednu riječ, a gospođica Lynch ušla bi u spavaću sobu čim bi vidjela kako joj ulazi zbunjeni ljubavnik. Iz opreza bi stavila široku suknju u dane kad ga je čekala, predivnu jamaičku dugu suknju crvenih cvjetnih volana, a ispod nje ništa nije imala, kao od majke rođena, uvjerenjena da će mu lakoća pomoći svladati strah, ali on bi upropastio sve što god je ona činila kako bi ga usrećila. Zadahtano je za njom išao u spavaću sobu. Preznoven, nahrupio bi, bacajući sve po podu, palicu, liječničku torbu, panama šešir te bi panično vodio ljubav, hlača smotanih na pregibu iza koljena, zapucavši kaput, kako bi mu što manje smetao, zlatni bi lanac ostavio u zapučku prsluka, cipele

ne bi izuo, sve bi bilo na njemu, usredotočeniji na to da čim prije otiđe nego da uživa. Nikako ga nije mogla dokučiti, jedva bi ušao u tunnel njezine samoće, a on bi se već opet zapucavao, iscrpljen, kao da je vodio apsolutnu ljubav, na razdjelnici života i smrti, a zapravo bi jedva obavio i izrazito tjelesni čin kojim se odlikuje svaki ljubavni susret. Bilo je sve po njegovu rasporedu: preostalo bi mu upravo toliko vremena za intravenoznu injekciju u rutinskom slučaju. Kući bi se vratio postišen zbog svoje slabosti, želeći umrijeti, proklinjući sebe zbog toga što nema hrabrosti zamoliti Ferminu Dazu da mu skine hlače i da mu guzu oprži na žeravniku.

Nije večeravao, molio se bez uvjerenja, pretvarao se da u postelji nastavlja čitati knjigu započetu tijekom sieste, dok se njegova žena motala po kući, sve pospremajući prije nego što će leći. Dok je priklanjao glavu knjizi, malo-pomalo bi uranjao u neizbježnu mangrovsku baricu gospođice Lynch, u njezinu zapahu ležećega gaja, na tu svoju samrtničku postelju, a tad više ni na što drugo nije mogao misliti doli na sutra, u pet minuta do pet sati popodne, na nju koja ga u postelji čeka, a na njoj samo njezino rutavo brdašce ispod ludačke jamajkanske suknje: pakleni krug.

Već je prije nekoliko godina počeo uočavati težinu svoga tijela. Simptome je prepoznao. Čitao je o njima u knjigama, potvrdio ih je u stvarnom životu, u vremenskih pacijenata, bez ozbiljnijih prethodnih bolesti, koji su mu odjednom počinjali opisivati savršene pojave kao da su izvađene iz medicinskih udžbenika, a nesumnjivo bi se potvrdilo da su umišljene. Profesor dječje medicine u pariškoj bolnici La Salpêtrière, savjetovao mu je pedijatriju kao najčestitiju specijalizaciju, jer djeca boluju samo kad su doista bolesna, a s liječnicima se ne mogu sporazumijevati konvencionalnim riječima, nego samo konkretnim simptomima stvarnih bolesti. Naprotiv, odrasli već nakon određene dobi ili imaju simptome bez bolesti ili nešto još gore: teške bolesti sa simptomima drugih, bezopasnih. Davao im je palijative kako bi ih zavarao, a vrijeme je činilo svoje te su se naučili ne osjećati više svoje tegobe, toliko bi se s njima saživjeli na smetištu starosti. Doktor Juvenal Urbino nikad nije pomišljao da liječnik u njegovim godinama, koji je, smatrao je, vidio sve i sva, ne bi mogao svladati nemir da se osjeća bolesnim kad nije bolestan. Ili gore: ne vjerovati da je bolestan - iz puke znanstvene predrasude - kad je možda doista bolestan. Već je kao četrdesetogodišnjak, pola u šali a pola u zbilji, rekao za katedrom: "U životu mi treba jedino netko tko bi me razumio." No kad se našao izgubljen u labirintu gospođice Lynch, više nije to mislio u šali.

Svi stvarni ili umišljeni simptomi njegovih najstarijih pacijenata - očitovali su se na njegovu tijelu. Tako je jasno osjećao oblik jetre da joj je bez dodira mogao odrediti veličinu. Čuo je predenje uspavanoga mačka u svojim bubrezima, osjećao je blistavi sjaj svojega mjehura, osjećao burkanje krvi u svojim arterijama. Katkad bi zoru dočekao budan i, kao riba na suhom, hvatao zrak. U srcu mu voda. Osjećao je kako na tren gubi otkučaj, osjećao je kako kasni jedan takt, kao u vojnim koračnicama tijekom srednje škole, jedanput i još jedanput, a na poslijetku bi čuo kako se oporavlja, jer velik je Bog. Umjesto da priskoči istim lijekovima kojima je zavaravao svoje bolesnike, potresao ga je užas. Doista, jedino što je u životu trebao, pa i u pedeset osmoj godini, netko je tko bi ga razumio. Tako se utjecao Fermini Dazi, osobi koja ga najviše voli i koju on najviše voli na ovome svijetu te je uz nju primirio svoju savjest.

Dogodilo se to kad mu je prekinula popodnevno čitanje i zamolila ga neka je pogleda u oči, a to mu je bio prvi znak da je njegovo pakleno kolo otkriveno. No nije shvaćao kako, jer nije mogao zamisliti da je Fermina Daza samo svojim nosom otkrila istinu. Bilo kako bilo, ovaj grad već godinama nije za čuvati tajne. Kratko vrijeme nakon uvođenja prvih telefona u kuće, mnogi su se, dotad prividno čvrsti brakovi, raspali zbog klevetničkih anonimnih poziva, pa su mnoge prestrašene obitelji otkazale pretplatu ili se godinama nisu usuđivale uvesti telefon. Doktor Urbino je znao da njegova žena sebe previše poštuje pa ne bi dopustila ni pokušaj anonimne telefonske dojava, a nije mogao zamisliti nikoga tko je toliko odvažan da joj to osobno oda. No bojao se starinske metode: pismo, što ga nepoznata ruka ugura ispod vrata, moglo je biti učinkovito, ne samo zato što je jamčilo dvostruku anonimnost pošiljaocu i primaocu, nego i zato što taj starodavni način priopćavanja omogućava ljudima da pripisuju neki metafizički odnos nakanama Božje providnosti.

Ljubomora nije poznavala njegovu kuću: tijekom više od trideset godina bračnoga mira, doktor Urbino se često javno hvalio, a dotad je bio siguran da je kao švedska žigica koja kresne samo na svojoj kutiji. Nije znao kako će se ponašati žena, koja je toliko ponosna kao njegova, tako dostojanstvena i tako snažna značaja - kad otkrije preljub. Kad ju je pogledao u oči, kao što je od njega zahtijevala, nije mu palo na um ništa drugo nego opet spustiti pogled kako bi prikrio smetenost te se pretvarao kao da i dalje bludi u blagim meandrima otoka Alce, dok je pomišljao što bi učinio. Ni Fermina Daza ništa više nije rekla. Kad je pokrpala čarape, sve je u neredu pobacala u kutiju šivaćeg pribora, otišla u kuhinju dati upute za večeru, a nato se zaputila u spavaću sobu.

Dotle je čvrsto odlučio da nikad više u pet sati popodne neće navratiti u kuću gospođice Lynch. Obećanja vječne ljubavi, varka o diskretnoj kući, samo za nju, gdje bi je mogao posjećivati bez trzaja iznenadnih upadica, neužurbana sreća do smrti, sve ono što joj je obećavao u ljubavi žarkoj, ostalo je zauvijek skrovito. Gospođica Lynch je od njega kao posljednje dobila smaragdni dijamant koji joj je kočijaš predao bez komentara, bez poruke, bez pisamca, u kutijici umotanoj u ljekarnički papir kako bi i sam kočijaš povjerovao da je to nekakav hitni lijek na recept. Ni slučajno je više nije vidio, sve do svoje smrti, a samo je Bog znao koliko ga je tuge stajala ta junačka odluka i kolike je ledene suze ronio, zaključan u zahodu, kako bi preživio svoju intimnu nesreću. U pet je sati, umjesto da pođe k njoj, svojemu ispovjedniku izmolio Djelo skrušenja, a sljedeće se nedjelje pričestio skršena srca, ali smirene duše.

Iste je noći odreknuća, dok se svlačio prije lijeganja, ponovio Fermini Dazi goroku litaniju svojih besanih jutara, iznenadna probadanja, sutonsku želju za plačem, prikrivene ljubavne simptome, koje je pripisivao staračkim tegobama. Morao se nekome izjadati kako ne bi umro, kako ne bi morao reći istinu te su, na poslijetku, ta ispovijedanja

bila posvećena kućanskim ljubavnim obredima. Slušala ga je pozorno, ali ga nije gledala i ništa nije govorila dok je uzimala odjeću koju je svlačio. Svaki je odjevni predmet njušila, ali ni jednom kretnjom, ni najmanjom promjenom izraza lica - nije odavala svoj bijes, nekako bi sve složila ili bacala u košaru prljave robe. Miris nije otkrila, ali svejedno: i sutra je dan. Prije nego što je kleknuo da se pomoli ispred oltarića spavaće sobe, zaključio je priču o svojim nesrećama, koliko tužnim - toliko i iskrenim, uzdahom: "Mislim da ću umrijeti." Nije ni trepnula kako bi mu odgovorila.

- Bilo bi najbolje - rekla je. - Tako ćemo oboje biti smireniji.

Prije mnogo je godina, u krizi opasne bolesti, spomenuo mogućnost smrti, a ona mu je odgovorila istim grubim riječima. Doktor Urbino to je pripisivao prirodnoj ženskoj nemilosrdnosti, zahvaljujući kojoj se Zemlja i dalje okreće oko Sunca, jer tad još nije znao da ona uvijek bijesnom pregradom prikriva svoj strah. A u tom, najgorem od svih slučajeva, bojala se da će ostati bez njega.

No te mu je noći priželjkivala smrt svom silinom svoga srca, a ta ga je sigurnost prestrašila. Poslije ju je čuo kako jeca u mraku, polako, grizući jastuk kako je ne bi čuo. To ga je potpuno zbunilo, jer znao je da ona nije lakosuzna, teško zaplače zbog bilo kakve tjelesne ili duševne boli. Samo je plakala iz ljutoga bijesa, pogotovo ako je potjecao iz njezina straha od krivnje, a tad bi se još više razljutila kako bi više plakala, jer nije sebi mogla oprostiti slabost zato što plače. Nije ju se usuđivao tješiti, znajući da bi to bilo isto kao tješiti kopljem probodenu tigricu, niti je imao hrabrosti reći joj da su razlozi njezina plača tog popodneva nestali, iz korijena su zauvijek iščupani iz njezina sjećanja.

Nekoliko ga je minuta svladao umor. Kad se probudio, upalila je svoju svjetiljku i ležala otvorenih očiju, ali nije plakala. Nešto joj se sigurno dogodilo dok je on drjemnuo: slojeve - nataložene na dnu njezina života tijekom svih ovih godina - uzburkala je mučna ljubomora, izronili su na površinu i u trenu je postarili. Dojmljen njezinim naglim borama, uvelim usnama i pepeljastom kosom, usudio joj se reći neka pokuša zaspati. Već su prošla dva sata poslije ponoći. Govorila mu je, ne gledajući ga, ali bez traga bijesa u glasu, gotovo blago.

- Imam pravo doznati tko je - rekla je.

Tad joj je sve ispričao, osjećajući kako sa sebe skida teret svijeta, uvjeren da ona već ionako sve zna i da joj samo mora potvrditi pojedinosti. Dakako, nije tako bilo pa je ona opet zaplakala dok joj je pripovijedao, i to ne uplašenim jecajima kao u početku, nego gorkim, slanim suzama koje su joj tekle niz obraze, peklo joj spavaćicu i zapalile joj život, jer on nije učinio ono čemu se ona, sva ustreptala, nadala, a to je bilo da joj sve, do smrti, poriče, da se ogorči zbog klevete i neka proklinje to kurvanjsko društvo, koje nimalo ne zazire od toga da gazi tuđu čast. Očekivala je i da će ostati nepomutljiv i pred ubojitim dokazima o njegovoj nevjeri: kao muškarac. A kad joj je rekao da se popodne ispovjedio, prestrašila se da će oslijepjeti od bijesa. Od škole je čvrsto vjerovala da crkveni ljudi nemaju nikakvih Bogom nadahnutih vrlina. Bila je to najveća nesuglasica u kućnome skladu, ali ipak su je nadvladali, bez razmirica. No to da je njezin muž svom ispovjedniku dopustio da se toliko umiješa u povjerljivost koja se ne tiče samo njega, nego i nje, prelazilo je svaku mjeru.

- Kao da si to rekao krotitelju zmiya, koji prodaje od kuće do kuće, obijajući svačiji prag - rekla mu je.

Njoj je to bio neizdržljivo. Sigurno je njezina čast išla od usta do usta i prije nego što je njezin muž izmolio Djelo skrušenja i učinio pokoru, a poniženje koje je zbog toga osjećala bilo je mnogo nesnošljivije nego stid, bijes i neprevednost preljuba. I što je najgore, ukurac, s crnkinjom. Ispravio ju je: "S mulatkinjom", ali ta joj je preciznost bila suvišna: izgubila je živce.

- Isto sranje - rekla je. - Tek sad shvaćam: bio je to crnkinjin vonj.

Bilo je to u ponedjeljak. U četvrtak, u sedam sati navečer. Fermina se Daza ukrcala na brod koji je redovito plovio u San Juan de la Ciénagu, ponijevši samo jednu škrinju, u pratnji svoje kumčice, pokrivši lice mantiljom kako bi izbjegla pitanja sebi i mužu. Doktor Juvenal Urbino nije došao u luku, tako su se dogovorili nakon iscrpljujućeg trodnevnoga razgovora, tijekom kojega su odlučili da će ona oputovati na hacijendu sestrične Hildebrande Sánchez, u selu Floresu de Mariji, gdje će na miru razmisliti prije nego što konačno odluči. Djeca su, ne znajući razloge, to protumačila kao majčino dugo odgađano putovanje, na koje je odavno željela otići. Doktor Juvenal Urbino pobrinuo se da nitko u njegovu podlomu malenom svijetu ne bi mogao zlobno naklapati, a to je tako dobro učinio da Florentino Ariza nije otkrio ni traga nestanku Fermine Daze, zato što doista nije bilo tih tragova, a ne zato što bi mu nedostajala istražna sredstva. Muž je čvrsto vjerovao da će se ona vratiti kući čim je prođe bijes. No ona je oputovala uvjeren da je nikad neće proći bijes.

No uskoro će otkriti da njezina pretjerana odlučnost nije toliko plod zlohotnosti koliko nostalgije. Nakon medenog se mjeseca nekoliko puta vraćala u Europu, unatoč desetodnevnoj plovidbi, a uvijek je imala u izobilju vremena za sreću. Poznavala je svijet, naučila je živjeti i misliti na drukčiji način, ali nikad se nije vratila u San Juan de la Ciénagu nakon neuspjelog leta balonom. Povratak u pokrajinu sestrične Hildebrande imao je za nju nešto iskupiteljsko, pa ma kako kasno došao. Nije to smislila zbog svojega bračnog sloma: i mnogo je prije kanila doputovati. Tako da ju je već sama pomisao da iskupljuje svoje mladenačke ljubavi tješila u njezinoj nesreći.

Kad se s kumčicom iskrcala u San Juanu de la Ciénagi, prizvala je bogate zalihe svog karaktera i prepoznala grad, protiv svih upozorenja. Građanski i vojni zapovjednik, kojemu je bila preporučena, pozvao ju je u službenu viktoriju, dok je polazio vlak u San Pedro Alejandrino, kamo je htjela oputovati kako bi provjerila ono što su joj svi govorili, da je postelja, u kojoj je Osloboditelj umro, malena kao dječji krevetac. Tad je Fermina Daza opet vidjela svoje veliko selo u pripeci, u dva sata popodne. Opet je vidjela ulice koje su više podsjećale na pješćane riječne obale, pune

mahovinastih lokava i opet vidjela velike portugalske kuće s grbovima uklesanim nad ulazom, s brončanim rebrenicama na prozorima, gdje su se, u zamračenim dvoranama, nemilosrdno ponavljale iste glasovirske vježbe, mucketave i otužne, koje je njezina netom udana majka davala djeci po bogatim kućama. Vidjela je pust trg, bez stabla na užarenoj salitri, niz ukopnih kočija, u kojima konji stoječki spavaju, žuti vlak iz San Pedra Alejandrina, a na uglu glavne crkve vidjela je najveću i najljepšu kuću, s arkadnim trijemom od zelenkastoga kamena, veliki samostanski ulaz i prozor spavaće sobe, u kojoj će se, mnogo godina poslije, roditi Álvaro, kada ona više neće imati sjećanja da bi prizvala tu uspomenu. Pomislila je na tetu Escolástica, koju je i dalje beznadno tražila, i na zemlji i na nebu, a pri tom joj misli iskrasne Florentino Ariza, u pjesničkom odijelu, kako ispod perivojskih badema drži knjigu stihova, kao što joj se rijetko događalo kad bi se prisjećala nemilih školskih godina. Ma koliko obilazila staru obiteljsku kuću, nije je mogla prepoznati, jer ondje gdje je mislila da bi imala biti - nalazio se tek svinjski kotac, a iza ugla bordelska ulica, u kojoj su se kurve iz cijeloga svijeta odmarale tijekom sieste, u kužnim vežama, ako im slučajno stigne kakva pošta. Nije to bilo njezino selo.

Otkako je kočija krenula, Fermina je Daza pola lica prekrila mantiljom, ne iz straha da bi je prepoznali, tu, gdje je nitko nije mogao poznavati, nego zato što je ugledala mrtvace koji su svagdje bubrili na suncu, od željezničke postaje do groblja. Građanski i vojni zapovjednik joj je rekao: "Kolera", a ona je to znala, jer je vidjela bijele ugruške u ustima sprženih trupala, ali uočila je da nitko na potiljku nema zrno kojim mu je prekraćena bol kao što je vidjela iz razdoblja putovanja balonom.

- Tako je - odgovorio joj je dužnosnik. - I Bog popravlja svoje metode.

San Juan de la Ciénaga je od stare šećerane San Pedro Alejandrino bio udaljen samo pedeset kilometara, ali je žutom vlaku za to trebao cijeli dan, jer je vlakovođa bio prijatelj stalnih putnika koji su ga svakog trena molili da se zaustavi kako bi protegnuli noge na golfskim tratinama bananske kompanije, a muškarci su se goli kupali u prozirnim, ledenim rijekama, koje teku iz planina, a kad bi ogladnjeli, silazili bi i pomuzli krave, koje su odvezane lutale na pašnjacima. Fermina je Daza užasnuta stigla, a jedva se toliko zadržala kako bi se zadivila homerskim tamarindima na kojima je Oslobođitelj vješao svoju samrtničku visaljku i kako bi provjerila da njegova smrtna postelja, kao što su joj rekli, nije samo malena za tako slavna čovjeka, nego i za sedmomjesečno dijete. Jedan drugi posjetitelj, koji je, čini se, sve znao, rekao je da je krevet lažna relikvija jer su Oca domovine pustili da umre na tleuu. Ferminu je Dazu toliko dotuklo sve ono što je vidjela i čula otkako je napustila svoju kuću da se tijekom ostatka putovanja nije veselila sjećanjem na prethodno putovanje, za čim je toliko čeznula, nego je izbjegavala proći selima za kojima je venula. Tako ih je sačuvala, a i sebe je sačuvala, od razočaranja. Čula je harmonike sa stranputica kamo je bježala pred svojim razočaranjem, čula je povike iz pjetlarnika borbenih pijevaca, hicc koji su podjednako mogli biti ratni kao svatovski, a kad bi doista morala proći kroz selo, prekrila bi mantiljom lice kako bi ga se sjećala onakvim kakvo je nekoć bilo.

Jedne je večeri, nakon upornih izbjegavanja prošlosti, doputovala na hacijendu sestrične Hildebrande, a kad ju je vidjela kako je čeka na pragu, umalo je klonula: kao da sebe vidi u zrcalu istine. Debela i oronula, opterećena nepokornim sinovima, koje nije rodila čovjeku kojega je i dalje beznadno voljela, nego umirovljenom časniku, za kojega se udala iz prkosa, a koji ju je ludo volio. No u trošnome je tijelu i dalje bila ista. Fermina se Daza oporavila od toga dojma tek poslije nekoliko dana života na selu i lijepih uspomena, ali hacijendu je napuštala samo kako bi nedjeljom išla na misu, s unučadi svojih nekadašnjih razuzdanih suučesnica, s jahačima na prelijepim konjima i s lijepim i dobro odjevenim djevojkama, kao što su im i majke bile u istoj dobi, stajale su u volovskim zapregama i zbornopjevale, vozeći se do misijske crkve u dnu doline. Samo je navratila u selo Flores de Maríju, u kojemu nije bila prošli put zato što nije mislila da bi joj se moglo svidjeti, ali kad ga je upoznala, bila je očarana. Na svoju nesreću - ili na nesreću toga sela - nikad ga se poslije nije mogla sjetiti onakvim kakvo je doista bilo, nego onakvim kakvim ga je zamišljala prije nego što ga je vidjela.

Doktor Juvenal Urbino odlučio je otići po nju kad je primio poruku biskupa iz Riohache. Zaključak je glasio: žena mu se očito nije zadržala zato što se ne želi vratiti, nego nije znala kako smisliti način da spasi svoj ponos. Doputovao je nenajavljeno, izmijenivši nekoliko pisama s Hildebrandom, iz kojih je shvatio da su čežnje njegove žene promijenile mjesto: sad misli samo na svoju kuću. Fermina je Daza u jedanaest sati ujutro u kuhinji pripremala punjene patlidžane kad je čula težačku viku, hrzanje i pucnje u zrak. Nato odlučni koraci po trijemu i muški glas:

- Bolje je pravodobno doći nego biti pozvan.

Mislila je da će umrijeti od veselja. Nije imala vremena za razmišljanje, nekako je oprala ruke i šapnula: "Hvala ti, Bože, hvala ti, kako si dobar!", pomislivši kako se još nije okupala zbog prokletih patlidžana, jer ju je Hildebranda zamolila da im ih pripravi, ne rekavši tko dolazi na ručak, pomišljala je koliko je stara i ružna, a lice joj je toliko ogrubjelo na suncu da će se on pokajati što je doputovao čim je vidi u takvu stanju, prokleta bila! Pregačom je kako-tako obrisala ruke, nekako se dotjerala, prizvala je svu oholost, s kojom ju je majka donijela na svijet, kako bi svladala svoje ludo srce i otišla je prema svojem muškarcu onim svojim nježnim košutinim hodom, uspravljene glave, bistra pogleda, a nosa spremnoga na bitku, zahvalna svojoj sudbini zbog silnog olakšanja zato što se vraća kući, iako ne tako pokorna kao što je on mislio, jer s njim je otišla, sretna, ali također odlučna da mu se šutnjom osveti na gorkim patnjama koje su joj dokrajčile život.

Gotovo dvije godine nakon nestanka Fermine Daze, dogodila se jedna od onih nemogućih slučajnosti za koje bi Tránsito Ariza rekla da su Božja šala. Florentino Ariza nije dopustio da ga se osobito dojmi filmski izum, ali ga je Leona Cassiani, bez otpora, odvela na spektakularnu premijeru Cabirije, proslavljene dijaložima koje je napisao

pjesnik Gabriele D'Annunzio. Veliko je dvorište pod vedrim nebom, ljetno kino gospodina Galilea Dacontea, gdje je bilo noći kad su više uživali u sjaju zvijezda nego u nijemim ljubavima na filmskom platnu, bilo prepuno probranih gledalaca. Leona je Cassiani napeto pratila zaplet, a Florentinu Arizi je, naprotiv, glava klonula na prsa tijekom te ubojito dosadne drame. Iza njega je neki ženski glas pogodio njegove misli:

- Bože, pa to je dosadno kao bol!

Samo je to rekla, možda sputana odjekom svojega glasa u polumraku, jer još nisu uveli običaj da se nijemi filmovi urese glasovirskom pratnjom, a u polumračnom se dvorištu čulo samo kišovito zujanje projektor. Florentino Ariza tek bi se u najtežim prilikama sjetio Boga, ali tad mu je zahvalio svom svojom dušom. I dvadeset bi lakata ispod ledine odmah prepoznao taj glas potmulih metala, što ga je u duši nosio još od onoga popodneva kad ju je čuo kako govori, u vihoru žutoga lišća, u usamljenome perivoju: "Sad idite i vratite se tek kad vam javim!" Znao je da sjedi na mjestu odmah iza njega, uz neizbježnoga muža, osjećao je njezino vrelo i odmjereno disanje, s ljubavlju je udisao zrak pročišćen njezinim zdravim dahom. Nije ju osjećao rastočenu drvotočcem smrti, kao što je to znao umišljati tijekom posljednjih utučenih mjeseci, nego se opet nje sjećao u njezinu blistavom i sretnom razdoblju, trbuha zaobljenog od sjemenke prvoga djeteta ispod svoje Minervine tunike. Zamišljao ju je, kao da je vidi pred sobom, uopće se nije morao osvrtni, posve dalek od povijesnih užasa koji su se redali na ekranu. Uživao je u dašcima bademova mirisa koji ga je odjednom povjerljivo zapahnuo, bio je željan znati kako ona misli da bi se morale zaljubiti filmske žene kako bi njihove ljubavi manje boljele nego u životu. Malo prije završetka odjednom je shvatio, u letimičnom ozračju slavodobitnosti, da nikad nije bio toliko blizu voljene osobe.

Kad su se svjetla upalila, čekao je da i drugi ustanu. Digao se bez žurbe, rastreseno se okrenuo, zapucavajući prsluk koji mu se neprekidno otpucavao tijekom priredbe pa su se njih četvero našli tako blizu da su se morali pozdraviti, pa i da nitko od njih to nije htio. Juvenal Urbino najprije je pozdravio Leonu Cassiani, koju je dobro poznavao, a nato je, svojom uobičajenom udvornošću, pružio ruku Florentinu Arizi. Fermina Daza im uputi uljudan smiješak, ništa više od uljudnosti, ali u svakom slučaju smiješak osobe koja ih je često vidala, koja je znala tko su pa joj ih zato nije trebalo predstavljati. Leona joj Cassiani uzvratila svojom mulatskom ljupkošću. Samo Florentino Ariza nije znao što bi, zatečen što je vidi takvu.

Promijenila se. Na licu joj ni traga strahotne pomodne bolesti, a ni nikakve druge, a tijelo joj je još zadržalo vitkost iz najboljih joj vremena, ali očito su je ove dvije godine pokosile kao deset teških godina. Pristajala joj je kratka kosa, s uvojkom na obrazu, ali više nije bila medne nego aluminijske boje, a lijepe su kopljaste oči izgubile pola života svjetlosti iza bakinih naočala. Florentino je Ariza gledao za njom dok se, držeći muža ispod ruke, udaljavala u svjetini što je izlazila iz kina pa se začudio kako to da je na javno mjesto došla pod siromaškom mantiljom i u kućnim natikačama, ali najviše ga je ganulo kad ju je muž morao uhvatiti za mišku kako bi joj pokazao gdje je izlaz, no i tad je pogrešno procijenila visinu pa je umalo pala na stubi ispred vrata.

Florentino Ariza bijaše nadasve osjetljiv na taj zub vremena. Budući još mlad, prestao je čitati stihove u perivojima kako bi mjerkao stare bračne parove koji su jedno drugome pomagali prijeći ulicu, a životna mu je poduka poslije pomogla da nazrije zakone svoje starosti. U godinama doktora Juvenala Urbina te večeri u kinu, muškarci cvjetaju u nekoj vrsti jesenske mladosti, doimaju se dostojanstvenije s prvim sjedinama, postaju domišljati i zavodljivi, osobito u očima mladih žena, dok se njihove uvenule supruge moraju prihvatiti njihove ruke kako ne bi posrnule preko svoje sjene. Već nakon nekoliko godina, i muževi bi se odjednom stropoštali u ponor bezočne starosti duše i tijela, a tad su ih njihove oporavljene žene morale voditi, držeći ih ispod ruke, kao jadne slijepce, šaptale su im na uho, kako ne bi povrijedile njihov muški ponos, neka pripaze jer tu su tri, a ne dvije stube, usred ulice je lokva, a zavežljaj preko pločnika mrtav je prosjak, te su im s mukom pomagale prijeći na drugu stranu ulice, kao da je to posljednji gaz, u posljednjoj rijeci života. Florentino se Ariza toliko puta vidio u tom zrcalu da se nikad nije toliko bojao smrti koliko bezočnoga razdoblja kad će ga žena morati voditi za ruku. Znao je da će se toga dana, tek toga dana, morati odreći nade za Ferminu Dazu.

Susret mu je zagorčio san. Umjesto da Leonu Cassiani odveze kočijom, pješice ju je otpratio kroz stari grad, a koraci su im odzvanjali kao konjske potkove na pločama. Na mahove su dolijetali letimični ulomci užurbanih glasova kroz otvorene balkone, posteljine povjerljivosti, ljubavni jecaji uvećani avetinjskom akustikom i vrelim mirisom jasmína u uspavanim ulicama. Florentino je Ariza opet morao skupiti sve svoje snage kako ne bi Leoni Cassiani priznao svoju suzdržanu ljubav prema Fermi Dazi. Zajedno su odmjereno koračali, neužurbano se voljeli, kao stari zaručnici starenci, ona misleći na Cabirijine čari, a on na svoju nesreću. Neki je muškarac pjevao na balkonu Carinskoga trga, a pjesma mu je, u ulančanoj jeki, odjekivala po cijeloj četvrti: "Kad sam golemim morskim valima plovio." U Ulici kamenih svetaca, upravo kad se s njom imao oprostiti ispred njezine kuće, Florentino Ariza zamolio je Leonu Cassiani neka ga pozove na brendi. Već ju je to drugi put zamolio u sličnim okolnostima. Prvi mu je put, prije deset godina, rekla: "Popneš li se u ovaj sat, morat ćeš ostati zauvijek!" Nije joj se tada popeo, ali sad bi se svakako popeo, makar poslije morao pregaziti riječ. Leona ga Cassiani ipak pozove neka se popne, bez obveza.

Tako se, kad je najmanje mislio, našao u svetištu ljubavi ugasle prije nego što se rodila. Roditelji su joj umrli, jedini joj se brat obogatio na Curaçau, a ona je živjela sama u staroj obiteljskoj kući. Prije mnogo godina, kad se još nije odrekao nade da će je učiniti svojom ljubavnicom, Florentino Ariza običavao ju je nedjeljom posjećivati, uz dopuštenje njezinih roditelja, a katkad je ostajao i do kasno u noć, a toliko je doprinio kućnom uređenju da je taj dom, na posljedku, smatrao svojim. No te ga je noći, poslije kina, obuzeo osjećaj da je gostinjska soba pročišćena od njegovih uspomena.

Pokuštvo na drugome mjestu, a po zidovima je objesila nove drvoreze, te je pomislio da su tako bezdušne promjene namjerno učinjene kako bi se ovekovečila izvjesnost da on nikad nije ni postojao. Mačak ga nije prepoznao. Dotučen okrutnošću zaborava, promrsi: "Ne sjeća se više mene." No ona mu je odgovorila preko ramena, servirajući brendije, da može mirno spavati, ako ga to muči, jer se mačke nikoga ne sjećaju.

Zavaljeni na sofu, jedan do drugoga, govorili su o sebi, o onome što su bili prije nego što su se upoznali onoga popodneva, davno je to bilo, u mazginu tramvaju. Životi su im prolazili u susjednim uredima, a nikada dotad nisu razgovarali ni o čemu drugom doli o svakodnevnome poslu. Dok su razgovarali, Florentino joj Ariza spusti ruku na bedro, počno je milovati svojim blagim dodirima uhodanoga zavodnika, a ona mu to dopusti, ali nije mu uzvratila ni udvornim trzajem. Tek kad je pokušao ići dalje, uhvatila mu je presmionu ruku i poljubila ga u dlan.

- Dobar budi! - rekla mu je. - Odavno sam shvatila da nisi muškarac kakvoga tražim.

Bila je mlada kao rosa kad ju je vješt snagator, kojemu nikad nije vidjela lice, zaskočio na morskome nasipu, povalio, pretukao i svukao pa s njom nakratko bjesomučno vodio ljubav. Bačena na kamenje, puna ogrebotina i posjekotina po cijelom tijelu, htjela je da taj muškarac zauvijek ondje ostane kako bi u njegovu zagrljaju umrla od ljubavi. Lice mu nije vidjela, glas mu nije čula, ali bila je sigurna da bi ga prepoznala među tisućama po njegovu obliku, veličini i načinu vođenja ljubavi. Otad je, svima koji su je htjeli slušati, govorila: "Ako ikada čuješ za visokoga snagatora koji je jednu uličnu crnkiju silovao na Utopljeniekome lukobranu, jednoga petnaestoga listopada, oko jedanaest i pol sati navečer, reci mu gdje me može naći." Govorila je to iz navike, a tolikima je to već ponovila da je ostala bez nade. Florentino je Ariza mnogo puta slušao njezinu priču kao što bi slušao kakav noćni brodski oproštaj. Kad su odzvonila dva sata poslije ponoći, istrusili su već po tri brendija, a on je znao da nije muškarac kojega ona čeka i poveselio se što to zna.

- Lavice, bravo! - rekao joj je odlazeći. - Ubili smo tigra.

Nije samo to te noći prestalo. Podla podvala s paviljonom sušičavaca pokvarila mu je san, ulijevajući mu nepojmljivu sumnju da je Fermina Daza smrtna pa bi mogla umrijeti prije nego njezin muž. No kad ju je vidio kako je posrnula na izlazu iz kina, i sam se jedan korak približio ponoru, shvativši odjednom da bi mogao najprije umrijeti on, a ne ona. Bio je to nagovještaj, i to jedan od najužasnijih, jer je počivao na istini. Iza njega su godine nepomičnoga čekanja, smionih nada, ali na obzorju se ne nazire ništa više osim nedokučive pučine zamišljenih bolesti, mokrenja kap po kap u besanim zorama i svakodnevnih sutonskih smrti. Pomislio je da se svaki dnevni trenutak, a ti su mu trenuci prije bili više nego saveznici, njegovi prisegnuti suučesnici - počinje protiv njega urotiti. Prije nekoliko je godina dojurio na pustolovni sastanak srca otežčanoga od straha pred kobi, vrata je našao bez zasuna, a šarke na vratima netom su bile podmazane kako bi nečujno ušao, ali se u posljednjem trenutku pokajao, iz straha da ne bi tuđoj, uslužnoj ženi, zadao nepopravljivu štetu da umre u njezinoj postelji. Tako je bilo razumno pomisliti da će ga najvoljenija žena na zemlji, onu koju čeka, od stoljeća do stoljeća, bez uzdahe razočaranja, jedva imati vremena uhvatiti ispod ruke i povesti preko ulice pune mjesečevih jama i zemljišta divljega maka koji se leluja na vjetru, kako bi mu pomogla da, živ i zdrav, prijeđe na drugi pločnik smrti.

Florentino je Ariza, prema mjerilima svojega vremena, odavno prošao starosne međe. Navršio je lijepih pedeset i šest godina, smatrajući ih najbolje proživljenima, jer bile su to godine ljubavi. U to se doba ni jedan muškarac ne bi izvrgavao ruglu da, u njegovim godinama, još glumi mladca, makar tako izgledao ili samo u to vjerovao, nitko se ne bi usudio priznati, bez stida, da još potajno plače zbog jedne košarice primljene još u prošlom stoljeću. Bilo je to nepovoljno razdoblje za mladovanje: svaka se dob drugačije morala odijevati, ali starost je počinjala odmah nakon dječastva i trajala sve do groba. Nije to bila samo dob, nego i društveno dostojanstvo. Mladići su se odijevali kao njihovi djedovi, nastojali su se doimati dičnije, noseći prijevremene naočale, a već nakon tridesete dolikovalo je nositi palicu. Žene su imale samo dva doba: doba za udaju, koje nije prelazilo dvadeset i drugu godinu, i doba vječnih usidjelica: zaostalice. One druge, udane žene i majke, udovice i bake bile su zasebna vrsta, a svoje godine nisu brojile u odnosu na proživljene godine, nego u odnosu na to koliko im još vremena nedostaje do smrti.

Naprotiv, Florentino se Ariza žestoko sučelio s podmuklim zamkama starosti, iako je znao da ga prati neobična sreća da se odmalena doima starački. Isprva je to bila nužda. Tránsito Ariza mu je parala i prekrajala odjeću koju je njegov otac odlučio baciti na smetište te je u pučku školu išao u kaputima koji su mu se vukli po podu kad bi sjeo, pod ministarskim šešikom, koji mu je padao preko ušiju, iako su glavu klobuka stegnuli pamučnim umetkom. Usto je od svoje pete godine zbog kratkovidnosti nosio naočale. A kosa mu je bila kao majčina, indijanska, nakostriješena i čekinjasta, kao svinjska dlaka pa njegov izgled ništa nije objašnjavao. Na sreću, poslije tolikih vladinih nereda zbog tolikih uzastopnih građanskih ratova, školska su mjerila bila manje probirljiva nego prije pa je u pučkim školama zavladao zbrka društvenih podrijetala i društvenih uvjeta. Još su nedorasla djeca stizala na nastavu, zaudarajući na prah s barikada, s oznakama svojih činova, a u odorama pobunjenih časnika od kojih su ih oružjem osvojili u nesigurnim bitkama, s vidljivim oružjem za pojasom. Nevažne su svađe tijekom školskih odmora rješavali pucnjavom u dvorištu, učiteljima su prijetili ako bi ih nisko ocijenili na ispitima, a jedan od njih, učenik trećeg razreda škole La Salle i umirovljeni pukovnik poluvojnih postrojba, jednim je hicem ubio brata Juana Eremitu, predstojnika zajednice, samo zato što je na satu vjeronauka rekao da je Bog bio istaknuti član Konzervativne stranke.

S druge su se strane, djeca propalih otmjenih obitelji odijevala kao starinski kraljevići, a neki su ubogari hodali bosu. Među tolikim čudacima, pristiglim odasvud, Florentino je Ariza nesumnjivo bio među najvećima, ali ipak ne toliko da bi previše privlačio pozornost. Najokrutnije što je čuo bilo bi kad bi mu netko na ulici doviknuo: "Siromašku, gadnom

kao lopov, ne cvjetaju ruže, njemu buja korov!” Bilo kako bilo, taj način odijevanja, nametnut ljutom nevoljom, već je tad bio, a ostao je, sve do njegove smrti, najprimjereniji njegovoj zagonetnoj naravi i mrzovolji. Kad su mu dali prvi važan položaj u Karipskoj riječnoj kompaniji, naručio je odijela po mjeri, ali u istom stilu kao odijela njegova oca, kojega se sjećao kao starčiča preminulog u dičnim Isusovim godinama: trideset i trećoj. Florentino se Ariza tako uvijek doimao mnogo starijim nego što je bio tako da mu je jezičava Brigida Zuleta, kratkotrajna ljubavnica koja mu je podastirala istine, ne isplahnuvši ih pod vodom, već prvoga dana rekla da joj se više sviđa kad se svuče jer mu je tad dvadeset godina manje. Nikad nije znao kako naći tomu lijeka, prvo zato što mu osobni ukus nije dopuštao da se drukčije odijeva, a drugo zato što nije znao kako bi se dvadesetogodišnjak mogao odijevati mlađe, osim da opet ne izvadi iz ormara kratke hlačice i kapu brodskoga malog. S druge strane, ni on nije mogao umaći pojmu starosti svojega vremena pa je bilo posve prirodno što ga je, videći kako Fermina Daza posrće na izlazu iz kina, prostrijelio panični bljesak da će kurvanjska smrt neizostavno pobijediti u njegovu ogorčenom ljubavnom ratu.

Otad je samo objavio nemilosrdan rat ćelavosti i neslavno ga izgubio. Otkako je u češlju opazio prve zamršene vlasi, shvatio je da je osuđen na pakao čije muke ne mogu zamisliti oni koji od njih ne pate. Godinama je odolijevao. Nije bilo te pomade ni losiona koje nije iskušao, nije bilo vjere koju nije povjerovao, ni žrtve koju ne bi podnio kako bi obranio od proždrljiva haranja poznih godina svaki pedalj svoje glave. Napamet je naučio Poljodjelski godišnjak, jer je od nekoga čuo da je rast kose u izravnoj vezi sa žetvenim ciklusima. Ostavio je svog starog vlasuljara, ćelavoga kao koljeno, a otišao skoroeviću, nedavno pristiglom iz inozemstva, koji je kosu šišao samo kad bi bio mlad. Novi je vlasuljar počeo dokazivati da mu je ruka plodna upravo onda kad se otkrilo da je višestruki silovatelj časnih sestara pripravnica, kojega traži više antilskih policija te su ga odveli u lancima.

Florentino je Ariza izrezivao sve oglase protiv ćelavosti koje je našao u karipskim novinama, u kojima su objavljivali, jednu do druge, sliku istoga čovjeka, najprije ćelavoga kao dinja, a nato dlakavijega nego lav: prije i poslije uporabe nepogrešivoga lijeka. U šest je godina iskušao sto sedamdeset i dva pomagala, a usto i druge dopunske metode objavljene na etiketama bočica, no jedino je zaradio svrabni i smrdljivi kožni ekcem, što ga martinički nadri liječnici nazivaju polarnom svjetlošću zato što u mraku zrači. Na poslijetku je nabavio sve indijanske trave koje su hvalili na javnoj tržnici, sve čarobne esencije i istočnjačke sirupe koje su prodavali pod Pisarskim arkadama, ali kad je shvatio kako su ga preveslali, već je imao svetačku tonzuru. Dok je godine 1900. građanski Rat od tisuću dana harao zemljom, gradom je prošao neki Talijan, koji je po mjeri izrađivao vlasulje od prirodne kose. Bile su im paprene cijene, a proizvođač nakon tromjesečne uporabe više ni za što nije jamčio, ali rijetki su imućni ćelavci odolijevali toj napasti. Florentino Ariza među prvima. Nabio je vlasulju tako sličnu svojoj pravoj kosi da se i sam pobojavao da će mu se nakostriješiti kad mu se promijeni raspoloženje, ali nije mogao probaviti pomisao da na glavi nosi mrtvačku kosu. Jedino ga je tješilo to što mu pohlepna ćelavost nije ostavila vremena da upozna boju svojih sjedina. Jednoga ga je dana neki od onih veselih pijanaca na riječnom pristaništu zagrlio vatrenije nego inače, kad ga je vidio kako izlazi iz ureda, skinuo mu je šešir, uz porugu brodskih ukrcavatelja te ga zvučno cmoknuo u razdjeljak.

- Božanski ćelavče! - povikao je.

Te je večeri, u četrdeset i osmoj godini, dao da mu odrežu i ono malo vlasi što su mu još ostale u pramenima na sljepoočnicama i na zatiljku te se pomirio sa svojom sudbinom posvemašnjega ćelavca. Ujutro, prije kupanja, nije pjenom prelazio samo bradu, nego i dijelove lubanje na kojima su počinjale izbijati dlačice, pa bi sve, kao dječju guzu, zagladio britvom. Dotad ni u uredu nije skidao šešir, jer mu je ćelavost ulijevala osjećaj razgolichenosti koja mu se činila nedoličnom. No, kad se s njom pomirio, pripisivao joj je muževne osobine o kojima se naslušao, a dotad ih je prezirao kao čiste ćelavačke izmišljotine. Poslije je prihvatio novi običaj, povlačenje vlasi preko lubanje i nikad više nije od toga odustao. No i dalje se služio šešikom, uvijek istoga posmrtnog stila, i nakon što je u modu došla tartarita, kako su mještani nazivali slamnate šešire.

Naprotiv, gubitak zuba nije mu bio prirodna nesreća, nego zločin lutajućega zubara koji mu je odlučio drastično izliječiti običnu infekciju. Strah od bušenja i svrdlanja spriječio je Florentina Arizu da pođe zubaru, iako ga je neprekidno mučila zubobolja, sve dok više nije mogao izdržati. Njegova se majka prestrašila, jer ga je cijelu noć slušala kako neutješno jauče u susjednoj sobi, a učinilo joj se da su to oni isti jauci kao u vrijeme koje je već gotovo isparilo u maglici njezina pamćenja, ali kad ga je natjerala da otvori usta i da joj pokaže gdje ga ljubav boli, vidjela je da mu je usna šupljina posuta apscesima.

Stric León Dvanaesti poslao ga je doktoru Francisu Adonayu, crnomu divu u kaljačama i jahaćim hlačama, koji je plovio riječnim brodovima noseći cijeli zubarski pribor u naprtnjačama poljskoga nadglednika, više nalik na trgovačkoga putnika, nosioca straha i trepeta u naseljima uz rijeku. Jednim je jedinim pogledom u usta zaključio da Florentino Ariza mora izvadići i zdrave zube, kako bi ga jednom zauvijek zaštitio od novih tegoba. Za razliku od ćelavosti, takvo liječenje, koje bi ubilo i vola, nimalo ga nije zabrinjavalo, osim što je osjećao prirodan strah zbog masakra bez anestezije. Nije mu bila mrska pomisao na umjetno zubalo, prvo zato što je jedna od njegovih djetinjih nostalgija bila sjećanje na sajmišnoga čarobnjaka koji je vadio svoje dvije čeljusti, puštao ih neka same od sebe govore na stolu, a drugo zato što je time okončao zubobolje koje su ga odmalena morile, gotovo isto toliko, i podjednako okrutno, kao ljubavne boli. Nije u tome vidio podmukl udarce starosti, kao u slučaju ćelavosti, jer je bio uvjeren da će se, unatoč oštrom zapahu vulkanizirane gume, doimati higijenskije uz ortopedski osmijeh. Tako se, bez otpora, podvrgnuo užarenim kliještima doktora Adonaya, a oporavak je izdržao stoichošću teglećega magarca.

Stric León Dvanaesti pobrinuo se za podrobnosti operacije kao da je to njegovo meso. Nadasve su ga zanimala umjetna zubala nakon jednoga od prvih putovanja rijekom Magdalenom, a i zbog svoje manijakalne opsjednutosti bel cantom. Jedne noći punoga Mjeseca, u visini luke Gamarre, kladio se s njemačkim mjernikom da bi mogao probuditi šumske zvijeri pjevajući napuljske pjesme na kapetanovu mostu. Umalo je izgubio. U riječnim su se sjenama čuli lepeti krila sivih čapalja u lokvama, kajmanski udarci repom, užasnuti trzaji čepa, koje su pokušavali skočiti na kopno, ali na vrhunskoj noti, kad je zavladao strah da će pjevaču popucati arterije od snažne pjesme, umjetno mu je zubalo iskočilo iz usta, u završnom dahu, i potonulo u rijeku.

Brod se morao tri dana zadržati u luci Tenerife, dok su mu hitno izrađivali novo zubalo. Bilo je savršeno, ali je na povratku, u pokušaju da kapetanu objasni kako je izgubio prethodno zubalo, stric Leon Dvanaesti punim plućima udahnuo vrela prašumska zrak i ostvario najvišu notu koju je mogao te je držao do posljednjega daha, nastojeći prestrašiti kajmane, koji su se sunčali i netremice gledali kako prolazi brod - a tad mu je i novo zubalo uronilo u riječnu struju. Otad je posvuda držao pričuvena umjetna zubala, na raznim mjestima u kući, u ladicama pisaćega stola, po jedno na svakom od triju brodova svoga poduzeća. Usto je, kad god bi jeo izvan kuće, imao pričuveno zubalo u džepu, u kutiji pastila protiv kašlja, jer mu je jedno puklo kad je pokušavao gristi čvarke na poljskom ručku. U strahu da njegov nećak ne bi postao žrtvom sličnih neželjenih iznenađenja, stric León Dvanaesti zapovjedio je doktoru Adonayu neka mu odmah izradi dva zubala: jedno od jeftinih materijala, za svakodnevnu uredsku uporabu, a drugo za nedjelje i svetke, sa zlatnom zvjezdicom na kutnjaku, radi osmijeha, koja mu je davala dodatni dašak istinitosti. Na poslijetku je Florentino Ariza, jedne Cvijetnice, u jeku blagdanskih zvona, opet izašao na ulicu, sa svojim novim identitetom, čiji mu je nepogrešivi osmijeh ulijevao dojam da je netko drugi, a ne on, zaposjeo njegovo mjesto na svijetu.

U to mu je doba umrla majka, a Florentino Ariza ostao je sam u kući. Bio je to kutak primjeren njegovu načinu ljubavi, jer ulica je bila diskretna unatoč tome što su prebrojni prozori, kojima je ulica i dugovala ime, navodili na pomisao da se prekomjerne oči skrivene iza zastora. No sve je to bilo učinjeno zato kako bi Fermina Daza bila sretna, i samo će ona biti sretna te je tako Florentino Ariza više volio izgubiti mnoge prilike tijekom svojih najplodnijih godina prije nego što bi okaljao svoju kuću drugim ljubavima. Srećom je svaka stuba, kojom se penjao u Karipskoj riječnoj kompaniji, nosila nove pogodnosti, pogotovo tajne povlastice, a jedna mu je od najkorisnijih bila mogućnost noćne uporabe ureda, i nedjeljom i na praznike, uz stražarsko suučestvo. Jedanput, kad je postao prvim dopredsjednikom, vodio je na brzinu ljubav s jednom od djevojaka iz nedjeljne smjene, sjedeći na naslonjaču uz pisaći stol, a ona ga je zajahala, kad su se odjednom otvorila vrata. Stric León Dvanaesti pomolio je glavu kao da je pogriješio ured i preko naočala odmjerio užasnutoga nećaka. "Ukurac!", povikao je stric, bez imalo čuđenja. "Neumorno povaljuješ, kao i tvoj otac!" A prije nego što je opet zatvorio vrata, pogleda izgubljena u daljini, rekao je:

- Gospođice, samo nastavite! Kunem vam se svojom čašću, nisam vam vidio lice.

O tome više nije bilo spomena, ali je sljedećeg tjedna bilo nemoguće raditi u uredu Florentina Arize. U ponedjeljak su upali električari i postavili stropni ventilator. Nenajavljeno su došli i bravari, a užasno su bučili dok su na vrata postavljali zasun, kako bi se iznutra mogla zatvoriti. Tesari su uzeli mjere, ne rekavši zašto, tapetari su donijeli kretonske smotke i provjerili pristaju li uz boju zidova, a sljedećega su tjedna morali kroz prozor unijeti, jer kroz vrata nije išlo, veliki dvostruki kauč urešen dionizijskim cvjetićima. Radili su u najneočekivanije vrijeme, drskošću koja očito nije bila slučajna, a na sve su njegove prosvjede imali isti odgovor: "Prema zapovijedi glavne uprave!" Florentino Ariza nije nikad otkrio jesu li te upadice bile znak dobrotivosti njegova strica, koji je bdio nad njegovim izopačenim ljubavima ili mu je, na izrazito svoj način, htio dokazati da se razvratno ponašao. Istini se nije dosjetio, a to je bilo da ga je stric León Dvanaesti poticao, jer su i do njega stigle glasine da mu nećak ima drukčije navike od većine muškaraca, a to mu je bila zapreka da ga imenuje svojim nasljednikom.

León Dvanaesti Loayza je, za razliku od svoga brata, imao stabilan brak, koji je potrajao šezdeset godina, a uvijek se hvalio da mu je svaka nedjelja neradna. Imao je četiri sina i jednu kćer, a sve ih je želio osposobiti za nasljednike svojega carstva, ali život mu je priskrbio redosljed takvih slučajnosti, koje su bile tako česte u romanima njegova vremena, a nitko nije vjerovao da postoje i u stvarnome životu: četiri su mu sina pomrla, jedan za drugim, što su se više penjali na ljestvici utjecajnih položaja, a kći uopće nije imala riječni poziv pa je više voljela umrijeti gledajući, s visine od pedeset metara, brodove u Hudsonu. Bilo je i takvih koji su povjerovali priči da je Florentino Ariza, sa svojim zlokobnim izgledom i vampirskim kišobranom, uzrokovao taj stjecaj nesreća.

Kad se stric povukao, protiv svoje volje, a prema liječničkim odredbama, Florentino je Ariza počeo drage volje žrtvovati neke svoje nedjeljne ljubavi. Pratio je strica u njegovo ladanjsko utočište, u jednom od prvih automobila viđenih u gradu, a kurla mu je bila tako snažna da je jednom povratna sila iščala ruku prvomu vozaču. Satima su znali razgovarati, starac ispružen na visaljki, na kojoj je svilenim koncem bilo izvezeno njegovo ime, daleko od svega, okrenut leđima moru, na staroj robovskoj hacijendi, s čije su se, astromelijama urešene, terase popodne vidjeli snježni gorski vrhunci. Florentino Ariza i stric teško bi raspredali o eemu drugom osim o riječnoj plovidbi, a osobito im je bilo teško tih razvučenih popodneva, kad im je smrt uvijek bila nevidljiva gošća. Stric je León Dvanaesti neprekidno strahovao da bi riječna plovidba mogla prijeći u ruke poduzetnika iz zaleđa, povezanih s europskim konzorcijima. "Plovidbu su uvijek držali primorci", govorio je. "Pograbe li je oni iz zaleđa, opet će je darovati Nijemcima!" Njegova je skrb bila dosljedna političkomu uvjerenju, koje je rado ponavljao i kad to nije bilo umjesno.

- Navršit ću stotu, a vidio sam kako se sve mijenja, pa i položaj zvijezda u svemiru, ali još nisam doživio da se išta promijeni u ovoj zemlji - govorio je. - Ovdje donose nove ustave i nove zakone, svaki treći mjesec otpočinju nove ratove, a i dalje smo u kolonijalnim vremenima.

Svojoj je masonskoj braći, koja su sva zla pripisivala slomu federalizma, uvijek odgovarao: "Rat od tisuću dana izgubljen je prije dvadeset i tri godine, tijekom rata 1876. godine." Florentino Ariza, čija je politička ravnodušnost graničila s apsolutnim, slušao je te govornice kao netko tko sluša mlat valova. No oštro je protuslovio glede tvrtkine politike. Za razliku od strica, smatrao je da bi nedostatke riječne plovidbe, koja je uvijek - činilo se - bila na granici sloma, bilo moguće otkloniti odustankom od parobrodno-ga monopola, što ga je Nacionalni kongres odobrio Karipskoj riječnoj kompaniji na devedeset i devet godina i jedan dan. Stric je prosvjedovao: "Te ti je misli utuvala u glavu moja imenjakinja Leona svojim anarhističkim novotarijama!" Samo je djelomice imao pravo. Svoja je stajališta Florentino Ariza temeljio na iskustvima njemačkoga komodora Johanna B. Elbersa, koji je svoj plemeniti um upropastio neumjerenošću osobnih ambicija. Naprotiv, stric je držao da Elbers nije propao zbog svojih povlastica, nego zbog nereálnih obveza koje je bio prihvatio, a to je gotovo značilo preuzeti na sebe odgovornost za državni zemljopisni položaj: obvezao se da će održavati riječnu plovnost, lučke objekte, kopnene prilazne ceste i prijevozna sredstva. Usto je tvrdio da žestoko protivljenje predsjednika Simóna Bolívara nije bilo mačji kašalj.

Većina je partnera te razmirice shvaćala kao bračne svade, u kojima obje strane imaju pravo. Starčeva im se svojevoljnost činila prirodnom, ne zato što bi u starosti bio manje vidovit nego prije, kao što su mnogi olako tvrdili, nego zato što bi mu se odricanje od monopola vjerojatno činilo kao bacanje na smetište svih onih trofeja iz povijesne bitke koju su on i njegova braća izborili u junačkim vremenima, bez ičije pomoći, protiv moćnih protivnika iz cijeloga svijeta. Zato mu nitko nije proturječio kad je tako žestoko ustrajao na svojim pravima. Nitko mu ih nije mogao dirnuti prije zakonskog isteka. No čim je Florentino Ariza položio oružje, tijekom misaonih popodneva na hacijendi, stric je León Dvanaesti pristao na odreknuće od stogodišnjih povlastica, uz jedini časní uvjet da to ne bude prije njegove smrti.

Bio mu je to posljednji čin. Nije više spominjao poslove, niti je ikomu dopuštao da se s njim savjetuje, nije izgubio ni jednu kovčicu svoje predivne carske glave, ni zrnice svoje bistrine, ali je učinio sve moguće da ga ne vidi nitko tko bi ga mogao sažalijevati. Dane je provodio gledajući vječne snjegove s terase, polako se zibajući u bečkomu naslonjaču, uz stolić na kojemu su mu sluškinje neprekidno nosile vječni lončić tople crne kave, a u čaši bornu vodu za dva umjetna zubala, koja je stavljao samo za posjetioce. Primao je rijetke prijatelje i govorio samo o dalekoj prošlosti, iz vremena mnogo prije riječne plovidbe. Dobio je i jednu novu temu: želju da se Florentino Ariza oženi. Nekoliko mu je puta to rekao, uvijek na isti način.

- Da mi je pedeset godina manje - govorio mu je - oženio bih se svojom imenjakinjom Leonom! Ne mogu zamisliti bolju ženu.

Florentino je Ariza strepio da mu taj nepredvideni uvjet ne bi, u posljednjem trenutku, osujetio dugogodišnje napore. Milije bi mu bilo svega se odreći, sve baciti u vodu, umrijeti - nego iznevjeriti Freminu Dazu. Srećom, stric León Dvanaesti nije ustrajao. Navršivši devedeset i drugu, imenovao je nećaka jedinim nasljednikom i časnó se povukao.

Nakon pola je godine, jednodušnom odlukom Dioničarskoga vijeća, Florentino Ariza postao predsjednikom Poslovnog odbora i glavnim ravnateljem. Kad je, nakon čaše šampanjca, preuzeo položaj, stari je umirovljeni lav zamolio neka ga opravdaju zato što govori ne dižući se iz naslonjača za ljuljanje. Improvizirao je kratak govor, koji je više podsjećao na tužbalicu. Rekao je da mu je život počeo i završio dvama providnosnim događajima. Prvi je bio kad ga je Oslobođitelj na rukama nosio u selo Turbaco, kad je pošao na svoj zlosretni put u smrt, a drugi je taj što je - unatoč zaprekama koje mu je podmetala sudbina - našao nasljednika dostojnog tvrtke. Na posljertku je, nastojeći smanjiti dramatičnost, zaključio:

- U ovome mi je životu teško tek to što mogu pjevati na svim sprovodima osim na vlastitom!

Dakako, kako bi uveličao proslavu, otpjevao je "Zbogom, živote" iz Tosce. Pjevao je a capella, što je nadasve volio, još čvrstim glasom. Florentino je Ariza bio ganut, ali to se jedva naziralo u podrhtavanju njegova glasa kad je zahvaljivao. Isto onako kao što je sve u životu učinio i osmislio, probio se na vrh, bez ikakva drugog razloga osim čvrste odlučnosti da ostane živ i dobra zdravlja za trenutak kad će preuzeti svoju sudbinu, u sjeni Fermine Daze.

No nije ga samo sjećanje na nju odvelo te noći na slavlje, što mu ga je pripremila Leona Cassiani. Pratilo ga je sjećanje na sve njih: na one koje spavaju na grobljima i misle na njega kroz ruže što nad njima rastu, a i na one koje, pod mjesecinom, sveudilj naslanjaju glavu na isti jastuk na kojemu je spavao muž pozlaćenih rogova. Zakinut za jednu, Florentino je Ariza sa svima želio biti u isto doba, u najgorim trenucima, održavao je neku, ma kako slabu vezu, sa svojim bezbrojnim ljubavnicama tijekom svih tih godina: uvijek je pratio tijek njihovih života.

Te se noći sjetio Rosalbe, svoje najstarije veze, one koja mu je odnijela djevičansku trofej, a sjećanje na nju peklo ga je podjednako kao i prvoga dana. Tek što bi sklopio oči, vidio bi je, u muslimskoj haljini, sa šeširovom dugih svilenih vrpca, kako uz brodsku ogradu ljulja djetesce u krletki. Više je puta u svojoj dugovječnosti sve pripremao kako bi je potražio, ne znajući gdje je, ne znajući joj prezime, ne znajući ni traži li uopće nju, ali siguran da će je naći, negdje u orhidejskim gajevima. Svaki bi put, bilo zato što je u posljednjem trenutku doista nešto iskrsnulo ili zbog svog zlosretnog nedostatka volje, odgađao putovanje kad su već bili spremni povući brodski mostić: a uvijek zbog nečega u vezi s Ferminom Dazom.

Sjetio se Nazaretove udovice, s kojom je oskvrnuo majčinsku kuću u Prozorskoj ulici, iako je nije doveo on, nego Tránsito Ariza. Njoj je posvećivao više razumijevanja nego ijednoj drugoj, jer samo je ona zračila dovoljnom nježnošću da zamijeni Ferminu Dazu, iako je u postelji uvijek bila tako mlitava. No njezina je sklonost lutajuće mačke, neukrotivija od snage njezine nježnosti, oboje osudila na nevjernu. Ipak su, gotovo trideset godina, ostali ljubavnici, na mahove, zahvaljujući svojoj mušketirskoj krilatici: "Nevjerni da, ali nelojalni nikada!" Jedino se u njezinu slučaju Florentino Ariza pojavio: kad su ga obavijestili da je umrla i da će je pokopati u sirotinjsku raku, pokopao ju je o svom trošku, a na ukopu je bio samo on.

Sjetio se i drugih voljenih udovica. Prudencije Pitre, najstarije među preživjelima, općeznane Dvojne udove, jer je nadživjela oba muža. I druge Prudencije, Arellanove udovice, zaljubljenice koja mu je trgala puceta kako bi što dulje ostao u njezinoj kući, dok mu ih prišiva. I Josefe, Zúnigove udovice, lude od ljubavi za njim, koja mu je jedanput, dok je spavao, umalo odsjekla kitu, vrtnim škarama, kako ne bi bio ničiji ako nije njezin.

Sjetio se i Ángeles Alfaro, prolazne i najvoljenije od svih. Pola je godine predavala gudačka glazbala u Glazbenoj školi, a noći je pod mjesecinom provodila s njim na svojem ravnom krovu, kao od majke rođena, svirajući prelijepe suite na violončelu koji bi, među njezinim zlaćanim bedrima, poprimalo muški glas. Od prve su noći na mjesecini oboje skršili srce ljubavlju žestokih početnika. No Ángeles je Alfaro otišla kao što je došla, sa svojom nježnom spolnošću i grešničkim violončelom, prekooceanskim brodom koji je vio zastavu zaborava, a jedino što je od nje ostalo i podsjećalo na krovnu terasu pod mjesecinom, bilo je oproštajno mahanje bijelim rupčićem, koji se doimao kao golub na obzoru, samotani i tužan kao u stihovima pjesničkih Cvjetnih igara. Florentino je Ariza uz nju naučio ono što je već više puta, i ne znajući, doživljavao: da je istodobno moguće biti zaljubljen u nekoliko osoba, sa svakom suosjećati podjednakom tugom, a opet ni jednu ne izdati. Usamljen među mnoštvom na pristaništu, bijesno je pomišljao: "Moje srce ima više sobica nego kurvanjski hotel!" Lio je suze u oproštajnoj boli, ali čim je brod nestao iza obzorja, opet je svoje potpuno mjesto zauzelo sjećanje na Ferminu Dazu.

Sjetio se i Andreje Varón. Prošloga je tjedna prolazio ispred njezine kuće, ali ga je narančasta svjetlost na kupaoničkom prozoru opomenula da ne smije ući: netko ga je pretekao. Netko: muška ili ženska osoba, jer se Andrea Varón nije zadržavala na takvim malenkostima u svojim ljubavnim ludostima. Od svih na njegovu popisu, samo je ona živjela od svojega tijela, ali ga je darivala po svojoj volji, bez poslovnog voditelja. U svojim je lijepim godinama ostvarila legendarnu karijeru tajne kurtizane, dostojne svojega tajnog imena Naša Gospa Svačija. Zaludivala je guvernere i admirale, na njezinu su ramenu plakali neki velikaši oružja i književnosti, koji nisu bili tako znameniti kao što su sebe smatrali, ali i neki koji su doista to bili. Predsjednik joj je Rafael Reyes, nakon samo pola užurbana sata tijekom dvaju slučajnih posjeta gradu, dodijelio doživotnu mirovinu za istaknutu službu u Ministarstvu financija, u kojem nije radila ni jedan dan. Svoje je nasladne darove dijelila dok je dosezalo njezino tijelo, a iako su svi znali za njezino nedolično ponašanje, nitko nije mogao iznijeti zaključne dokaze protiv nje, jer su je znameniti suučesnici štitali kao sebe, znajući da bi skandalom više izgubili oni nego ona. Zbog nje je Florentino Ariza prekršio svoje sveto načelo da neće plaćati, a ona svoje da ni mužu neće dati besplatno. Ugovorili su simboličnu cijenu: svaki put jedan pesos, ali ona ga nije uzimala, niti joj ga je stavljao u ruku, već su ga štedjeli u kasici-prasici, dok se ne skupi dovoljno za kupnju prelijepih prekomorskih stvarčica pod Pisarskim arkadama. Ona je njegovim klistirima, koji su mu bili neizbježni zbog kronične začepljenosti, ulila razlikovnost, uvjerivši ga neka ih s njom podijeli: zajedno će ga uzeti tijekom ludih popodneva, u pokušaju da u svojoj ljubavi stvore još više ljubavi.

Smatrao se sretnim zato što je, među tolikim riskantnim susretima, jedino okusio kap gorčine uz licemjernu Saru Noriegu, koja je završila u ludnici Božanstvene pastirice, recitirajući senilne stihove tako pretjerane opscenosti da su je morali izdvojiti kako ne bi potpuno zaludila druge luđakinje. No kad je prihvatio punu odgovornost za Karipsku riječnu kompaniju, više nije imao mnogo vremena ni pretjerane želje da s nekom pokuša zamijeniti Ferminu Dazu: znao je da je nezamjenjiva. Malo-pomalo je zapao u kolotečinu te obilazio već stvorene veze, s njima je spavao sve dotle dok mu se htjelo, dok je bilo moguće, dok su živjele. Kad je, na Duhove, umro Juvenal Urbino, ostala mu je još jedna, samo jedna, a tek je navršila četrnaestu. Imala je sve ono, što ni jedna dotad nije imala, da ga izludi od ljubavi.

Zvala se América Vícuòà, a došla je prije dvije godine iz ribarskoga sela Puerta Padrea. Roditelji su je preporučili Florentinu Arizu, skrbniku utvrđenoga krvnoga srodstva. Dobila je vladinu stipendiju za učiteljicu i stigla sa sklopivim ležajem i limenom škrinjom, malenom kao u lutke, a čim se iskrkala, u visokim bijelim cipelama i sa zlatnom pletenicom, obuzeo ga je užasan predosjećaj da će mnoge nedjelje zajednički prileći tijekom sieste. Još je u svakom pogledu bila dijete, nosila je zubni aparat, a na koljenima još imala brazgotine krasta iz pučke škole, ali odmah je razabrao kakvom će ženom postati te ju je odgajao tijekom učmale godine, obilježene subotnjim odlascima u cirkus, a nedjeljom u dječji perivoj i na sladoled, tijekom popodneva kad je osvojio njezino povjerenje, njezinu ljubav, vodeći je za ruku, nježnom lukavošću dobrotivoga djeda, prema svojoj tajnoj klaonici. Odmah mu je pala: otvorila su joj se rajska vrata. Odjednom je propupala i procvjetala, zaplovila limbom sreće, a to joj je bio izvrstan poticaj za učenje, jer je uvijek bila najbolja u razredu kako ne bi izgubila izlazak potkraj tjedna. Njemu je to bio najzaklonjeniji zakutak u uvali starosti. Nakon tolikih godina proračunatih ljubavi, blaga je naslada nedužnosti odisala čarom preporodne perverzije.

Našli su se. Ponašala se kao ono što je i bila, djevojčica spremna otkriti život, pod vodstvom dičnoga starca koji se ničemu nije čudio, a on se svjesno ponašao kao ono čega se u životu najviše bojao: kao senilni ljubavnik. Nikad je nije poistovjećivao s mlađahnom Ferminom Dazom, iako je sličnost bila više nego izrazita, ne samo zbog dobi, školske

odore, pletenice, neukročena hoda, pa i zbog njezine nepredvidljive, ohole naravi. Dapače: pomisao o zamjeni, koja je bila tako izvrstan poticaj za njegovo ljubavno prosjačenje, izbrisala mu se iz glave. Svidala mu se takva kakva je, a zavolio ju je takvu kakva je - u groznici sutonskih naslada. Jedino je s njom poduzimao drastične mjere opreza protiv neželjene trudnoće. Nakon pet-šest susreta oboje su sanjali samo o nedjeljnim popodnevim.

Budući da ju je samo on smio izvući iz internata, došao bi po nju u šestocilindarskom Hudsonu Karipske riječne kompanije, a katkad bi, popodne, kad nije pržilo sunce, skidali krov te se vozili plažom, on pod svojim otužnim klobukom, a ona hihotava, držeći objema rukama mornarsku kapu svoje školske odore kako joj je ne bi odnio vjetar. Netko ju je upozorio da sa skrbnikom nipošto ne bude dulje nego što je nužno, neka ne jede ništa što je on okusio i neka bude što dalje od njegova daha, jer starost je zarazna. Njoj to nije smetalo. Oboje su bili ravnodušni prema onomu što su drugi mogli o njima misliti, jer svi su znali za njihovo srodstvo, a krajnja ih je razlika u godinama uzdizala iznad svake sumnje.

Upravo su vodili ljubav u nedjelju, na Duhove, u četiri sata popodne, kad su zabrecala mrtvačka zvona. Florentino je Ariza morao zatamiti divlje lupanje srca. Obred brećanja su, tijekom njegova mladičkoga doba, uključivali u cijenu sprovoda, a bio je uskraćen samo najvećoj sirotinji. No nakon posljednjega nam rata, negdje oko 1900. godine, konzervativna je vlada potvrdila kolonijalne običaje pa su sprovodi postali tako skupi da su ih mogli platiti samo najbogatiji. Kad je umro nadbiskup Dante de Luna, u cijeloj su pokrajini sva zvona neumorno brećala devet dana i noći, a javna je žalost bila tolika da je njegov nasljednik u sprovodima ukinuo brećanje, pridržavajući ih samo najuglednijim pokojnicima. I zato, kad je Florentino Ariza čuo brećanje prvostolničkih zvona u četiri sata popodne, u nedjelju na Duhove, osjetio se posjećeni duhom svojega izgubljenoga mladičkoga doba. Nije pomislio da je to ono brećanje za kojim je tolike godine čeznuo, od nedjelje kad je opazio Ferminu Dazum u šestome mjesecu trudnoće, na izlasku iz pjevane mise.

- Ukurac! - izustio je u polusjeni - Sigurno neka krupna zvjerka kad mu brećaju katedralna zvona, América se Vicuò, posve gola, upravo probudila.

- Valjda zbog Duhova - rekla je.

Florentino Ariza nije bio nikakav crkveni stručnjak niti je išao na misu otkako je u zboru svirao violinu s Nijemcem, koji ga je naučio i telegrafsku znanost, a o čijoj sudbini nikad nije doznao ništa određenije. No nesumnjivo je znao: ne brećaju zato što su Duhovi. U gradu vlada opća žalost, to je svakako znao. Jutros mu je u kuću došlo izaslanstvo karipskih izbjeglica te mu javilo da je u zoru Jeremiah de Saint-Amour nađen mrtav u svojem fotostudiju. Iako mu Florentino Ariza nije bio prisani prijatelj, družio se s mnogim drugim izbjeglicama, koji su ga uvijek pozivali na svoje proslave, ali ponajviše na sprovode. Bio je siguran da ne brećaju zvona zadržtomu nevjerniku Jeremiahu de Saint-Amoura, okorjelom anarhistu, koji je usto sam digao ruku na sebe.

- Ne - primijetio je. - Tako brećaju, u najmanju ruku, za guvernera!

América Vicuò, bijela tijela, tigrastog od svjetlosti koja je prodirala kroz slabo spuštene rebrenice, nije bila dovoljno odrasla da misli na smrt. Poslije ručka su vodili ljubav i usnuli goli pod stropnim ventilatorom, koji zujanjem nije mogao nadjačati strvinarske udarce, nalik na tuču, dok su gazili po vrelom limenom krovu. Florentino ju je Ariza volio kao što je volio tolike druge slučajnice u svojem dugom životu, ali nju tjeskobnije nego ijednu, uvjeren da će umrijeti od starosti kad ona maturira.

Soba je podsjećala na brodsku kabinu, na zidovima brodski pod, premazan bezbrojnim slojevima boje, kao čamci, ali - iako se nad posteljom okretao električni stropni ventilator - bilo je užarenije nego u kabinama riječnih brodova - zbog užarenosti metalnoga krova. Nije bila prava spavaonica, nego kopnena kabina, a Florentino ju je Ariza dao postaviti iza svojih ureda Karipske riječne kompanije, bez ikakva drugog cilja ili izgovora, nego kako bi imao udobno utočište za svoje staračke ljubavi. Teško je ondje bilo zaspati radnim danom, zbog vike ukrcavatelja i iskravatelja, zbog štopota dizalica iz riječne luke i gromke rike brodova usidrenih uz gat. No djevojčici je ondje bio nedjeljni raj.

Naumili su Duhove provesti zajedno, sve dok se ne bude morala vratiti u internat, pet minuta prije večernjice, ali je brećanje podsjetilo Florentina Arizu na obećanje da će doći na sprovod Jeremiaha de Saint-Amoura pa se odjenuo, hitrije nego inače. No prije toga je, kao uvijek, upleo djevojčici pletenicu, koju joj je osobno rasplesao prije nego što bi vodili ljubav. Podigao ju je na stol kako bi joj vezao školske cipele, jer tomu nije bila vješta. Pomagao joj je, bez zlobe, a ona mu je pomagala da joj pomaže, kao da je to dužnost: nakon prvih su susreta oboje izgubili svijest o svojoj dobi i ponašali su se uz povjerljivost bračnih drugova, koji su u ovom životu uzajamno skrili tolike stvari da im gotovo ne preostaje ništa više reći.

Uredi zatvoreni i zamračeni zbog blagdana, a uz prazni gat samo jedan usidreni brod ugašenih kotlova. Sparina je navještavala kišu, prvu u toj godini, ali su se bistri zrak i lučki tajac doimali kao da pripadaju nekomu dobrohotnijemu mjesecu. Svijet je ondje bio oštriji nego u kabinskoj polusjeni, a brećanje je više boljelo, iako nisu znali za kim zvoni. Florentino Ariza i djevojčica siđu u salitreno dvorište, koje je Španjolcima služilo kao luka za trgovinu robljem, a gdje su sveudilj bili utezi i zahrđali okovi, podsjetak na trgovinu robljem. Automobil ih je čekao u sjeni lučkih skladišta, a tek kad su sjeli, probudili su vozača, koji je zaspao za upravljačem. Automobil je okrenuo iza skladišta ograđenih kokošjom mrežom, prešao je stari trg zaljeva Las Ánimas, gdje su polugoli muškarci jurili za nogometnom loptom, a nato, u vreloj prašini, izađe iz riječne luke. Florentino je Ariza bio siguran da se posmrtna čast ne odnosi na Jeremiaha de Saint-Amoura, ali je, zbog upornoga brećanja, ipak posumnjao. Stavio je vozaču ruku na rame i u uho mu doviknuo komu to zvona zvone.

- Za onim liječnikom, kozjom bradicom - odgovori vozač. - Kako li se zvao?

Florentino Ariza nije morao dugo razmišljati kako bi znao o kome govori. No kad mu je vozač ispričivao kako je umro, nestalo je njegove trenutačne nade, jer mu se nije učinilo vjerojatnim. Ništa nije čovjeku toliko slično kao način na koji umire, a ni jedan oblik smrti nije mogao biti manje sličan čovjeku kojega je zamišljao. No svejedno je on umro, iako na izgled besmisleno: najstariji i najstručniji gradski liječnik, jedan od uglednika, zbog mnogih drugih zasluga, umro je slomljene kralježnice, u osamdeset i drugoj godini, kad je pao s mangove grane, dok je pokušavao uhvatiti papagaja.

Sve što je Florentino Ariza činio otkako se udala Fermina Daza, temeljilo se na nadi da će čuti tu vijest. Kad je stigao priželjkivani trenutak, nije se osjetio uzdrmanim slavodobitnim uzbuđenjem, koje je toliko puta bio predviđao tijekom svojih nesаница, nego zbog užasnog udara: fantastične bistrine da je i on mogao biti taj za kim zvana zvone. Uz njega je, u automobilu koji je poskakivao popločanim ulicama, bila América Vicuoa. Uplašena zbog njegove bljedoće, upitala ga je što mu je. Florentino ju je Ariza uhvatio za ruku svojom, ledenom.

- Dijete moje drago - uzdahnuo je - trebalo bi mi još pedeset godina da ti ispričivijedam.

Zaboravio je sprovod Jeremiaha de Saint-Amoura. Djevojčicu je ostavio ispred ulaza u internat, užurbano joj obećavši da će po nju doći i druge subote, a vozaču je zapovjedio neka ga odveze u kuću doktora Juvenala Urbina. U susjednim ulicama mnoštvo automobila i najamnih kočija, a ispred pokojnikove kuće gomila znatiželjnika. Sjatili su se i gosti doktora Lácidesa Olivelle, koji su nemilu vijest čuli u jeku proslava. Kućom se teško bilo kretati zbog gužve, ali se Florentino Ariza probio u glavnu spavaću sobu, propeo se na prste, zirnuo preko glave onih koji su zakrčili ulaz te vidio Juvenala Urbina, na bračnoj postelji, onakva kakvoga ga je htio vidjeti otkako je prvi put za njega čuo: kako se valja u nedostojanstvenosti smrti. Tesar je upravo uzeo mjeru za lijes. Uza nj, još u istoj haljini netom udane bake, koju je stavila za proslavu, stajala je Fermina Daza, zamišljena i oronula.

Florentino je Ariza taj trenutak razradio do najmanjih potankosti, još od svojih mladićkih dana, kad se posve prepustio toj presmionoj ljubavi. Zbog nje je stekao ime i bogatstvo, ne osvrćući se previše na sredstva, zbog nje je pazio na svoje zdravlje i osobni izgled, strogošću koja se njegovim suvremenicima nije činila osobito muškom, a današnji je dan čekao kao što nitko nije mogao čekati ništa ni ikoga na ovome svijetu: bez trenutka malodušnosti. Potvrda da je smrt, na poslijetku, posredovala u njegovu korist, ulila mu je nužnu hrabrost kako bi Fermini Dazi, u njezinoj prvoj udovičkoj noći, ponovio prisegu svoje vječne vjernosti i doživotne ljubavi.

Svojoj savjesti nije poricao optužbu da je to neprimjeren čin, bez imalo smisla za vrijeme i način, ali pohrlio je, u strahu da mu se prilika nikad više neće ponoviti. Priželjkivao je to, a često je zamišljao, manje brutalno, ali mu sudbina nije ostavila izbor. Izašao je iz ožalošćene kuće, tužan što je ostavlja u istom nemiru u kojemu je i on, ali ništa nije mogao učiniti kako bi to spriječio, jer je osjećao da je ta velebna noć bila oduvijek upisana u njihove sudbine, i njoj i njemu.

Sljedeća dva tjedna nije prespavao ni jednu cijelu noć. Očajnički se pitao gdje li je Fermina Daza bez njega, o čemu li razmišlja, što li će činiti, tijekom godina života koje su joj preostale, s teretom zgranuća koje joj je položio na ruke. Obuzimala ga je krizna kronična začepljenost te mu se trbuh napeo kao bubanj i morao je pribjeći palijativima, manje podatljivim od klistira. Staračke tegobe, koje je podnosio bolje od svojih vršnjaka, zato što ih je upoznao još u mladosti, spopale su ga sve istodobno. U srijedu je došao u ured, nakon cjelotjednog izostanka, a Leona se Cassiani prestrašila videći ga tako blijedog i klonulog. Umirio ju je: opet nesаница, kao uvijek, i ugrizao se za jezik, kako ne bi izlanuo pravu istinu kroz tolike rupice u svome srcu. Kiša mu nije priuštila sunčani predah za razmišljanje. Prošao je još jedan nestvaran tjedan, nije se ni na što mogao usredotočiti, slabo je jeo, a još gore spavao, nastojeći naći kakve tajne znakove koji bi mu pokazali put prema spasu. No u petak ga je obuzela bezrazložna smirenost, koju je protumačio kao nagovještaj da se neće dogoditi ništa novo, da je uzaludno sve što je u životu učinio, tako dalje ne ide: gotovo je. No u ponedjeljak, kad je došao u svoju kuću u Prozorskoj ulici, uočio je pismo, koje je plivalo u lokvi na trijemu, a na vlažnoj je omotnici odmah prepoznao onaj odlučni rukopis, koji se nije promijenio ni nakon svih životnih promjena, a čak mu se pričinilo da osjeća noćni miris uvelih gardenija, jer mu je srce, nakon prvog užasa, sve reklo: pismo je to koje čeka, bez trenutka predaha, više od pola stoljeća.

Fermina Daza nije mogla zamisliti da bi njezino pismo, potaknuto slijepim bijesom, Florentino Ariza mogao protumačiti kao ljubavno. U pismo je unijela svu ljutnju na koju je bila sposobna, svoje najokrutnije riječi, najuvredljivije - pa i nepravedne - grdnje, koje su joj se ipak činile beznačajnima u odnosu na veličinu uvrede. Bijaše to posljednji čin gorkog egzorcizma kojim se pokušavala pomiriti sa svojim novim stanjem. Opet je željela postati ona, opet steći sve ono čega se morala odricati tijekom polustoljetnoga ropstva koje ju je - nesumnjivo - usrećivalo, ali, nakon muževe smrti, u njoj nije ostavilo ni traga identiteta. Bila je avet u tuđoj kući koja se prekonoc pretvorila u golemu i samotnu, u njoj se vukla, prepuštajući se da je voda nosi, i tjeskobno se pitala tko je mrtviji: on koji je preminuo ili ona koja je ostala.

Nije mogla izbjeći skrivenu kivnost prema mužu zato što ju je ostavio samu usred oceana. Sve njegovo tjeralo ju je u plač: pidžama ispod jastuka, papuče koje su joj se uvijek činile bolesničkim, sjećanje na njegov lik u dnu zrcala dok se svlačio, a ona se češljala uoči spavanja, miris njegove kože koji je u njoj zaostao još dugo nakon njegove smrti. Zastala bi dok je nešto radila pa se udarala po čelu, jer bi se odjednom sjetila nečega što mu je zaboravila reći. Svakog su joj trenu padala na pamet tolika svakodnevna pitanja na koja je samo on mogao odgovoriti. Jedanput joj je rekao nešto što tad nije shvaćala: amputiranci osjećaju bol, grčeve i škakljanje u nozi koja im je odsječena. Tako se ona osjećala bez njega, osjećajući ga i ondje gdje ga više nije bilo.

Probudivši se u svoje prvo udovičko jutro, prevrtala se po postelji, ne otvarajući oči, tražeći udobniji položaj kako bi nastavila spavati, a on je u tom trenutku za nju umro. Tek je tad pojmla da je prvu noć izbivao iz svoje kuće. Drugi je dojam bio za stolom, ne zato što bi se osjećala samom, kao što je i bila, nego iz neobične uvjerenosti da jede s nekim tko više ne postoji. Čekala je da joj iz New Orleansa dođe kći Ofelia s mužem i trima kćerima, kako bi opet sjela i jela za stolom, ali ne za uobičajenim, nego za improviziranim, manjim stolom što su ga - prema njezinoj zapovijedi - prenijeli u predsoblje. Dotad nije redovito jela. U kuhinju bi dolazila u svako doba, kad god bi ogladnjela, vilicu bi gurnula u lonce i malo od svega kušala, ništa ne stavljajući u tanjur, na nogama pred štednjakom, razgovarajući sa sluškinjama, jedinama s kojima se dobro osjećala i s kojima se najbolje slagala. Ma koliko pokušavala, nije mogla izbjeći nazočnost pokojnog muža. Kamo god išla, kuda god bi se vrmala, u svemu što je radila - sudarala bi se s nečim njegovim, što ju je podsjećalo na njega. Iako joj se činilo ispravnim i poštenim da pati, ipak je htjela učiniti sve što je moguće kako se ne bi prepustila boli. Donijela je drastičnu odluku: iz kuće će ukloniti sve što je podsjeća na pokojnog muža, jer je jedino tako bez njega mogla nastaviti živjeti.

Bio je to uništavački obred. Sin je pristao preuzeti biblioteku kako bi ona u radnu sobu smjestila šivaonicu koju u braku nikad nije imala. Kći će uzeti nešto pokućstva i brojne predmete koji su joj se činili prikladnima za dražbe starina u New Orleansu. Sve je to donijelo olakšanje Fermi Dazi, iako joj nije bilo mило što su predmeti, koje je kupila tijekom bračnog putovanja, sad već starinski. Na nijemo čuđenje sluškinja, susjeda, bliskih prijateljica koje su je tih dana posjećivale, naredila je da se sve spali na lomači na praznoj zemljišnoj čestici iza kuće. Zapalila je sve što ju je podsjećalo na muža: najskuplja i najelegantnija odijela koja su se od prošlog stoljeća vidjela u gradu, najfinije cipele, šešire koji su mu bili sličniji nego njegovi portreti, naslonjač za njihanje, s kojega se posljednji put digao kako bi umro, bezbrojne predmete, toliko vezane za njezin život da su joj već prerasli u dio identiteta. Učinila je to bez sjene sumnje, čvrsto uvjereni da bi joj muž odobrio, ne samo iz higijenskih razloga. Mnogo joj je puta izrazio svoju želju da ga spale, a ne da ga smjeste u mrak, bez procijepa, cedrova lijesa. Branila mu je to njegova vjera. Usudio se pitati nadbiskupa za mišljenje, a on mu je definitivno zanijekao. Bila je to čista tlapnja, jer Crkva nije dopuštala postojanje krematorija na našim grobljima ni za nekatoličke vjere, a nikomu osim Juvenalu Urbinu nije na um pala prikladnost krematorija. Fermina Daza nije zaboravila mužev užas pa se, iako je prvih sati bila zbunjena, sjetila zapovjediti tesaru neka mu ostavi utjehu svjetlosne zrake u lijesu.

Na svaki način, bila je to beskorisna paljenica. Fermina je Daza uskoro shvatila da je sjećanje na pokojnog muža toliko vatrostalno kao što je otporno na tjeke dana. No još gore: i nakon paleža odjeće nije samo i dalje čeznula za onim što je toliko voljela, nego i za onim što joj je najviše smetalo: za šušnjevima prilikom njegova ustajanja. Te su joj uspomene pomogle da izađe iz korotne baruštine mangrova. Usto je čvrsto odlučila nastaviti život sjećajući se muža kao da nije umro. Znala je, i dalje će joj svakog jutra biti teško buđenje, ali svaki put manje.

I doista, nakon trećeg je tjedna počela nazirati prva svjetla, ali kako su se povećavala i razbistravala, postajala je sve svjesnijom da u njezinu životu postoji zloduh koji joj ne daje ni trenutka mira. Nije to bio onaj jadničak, duh koji ju je vrebao u malenom Evanđeoskome perivoju, a kojega se u starosti sjećala sa stanovitom nježnosti, nego užasna avet krvnikova kaputa i klobuka naslonjena na prsima, koji ju je toliko pomutio svojom neusporedivom drskošću da više nije mogla a da ne misli na njega. Uvijek, otkako ga je u osamnaestoj godini odbila, čvrsto je vjerovala da je u njemu posijala sjeme mržnje koja će se s vremenom samo povećavati. U svakom je trenutku računala s tom mržnjom, osjećala ju je u zraku kad je duh bio blizu, zbunjivao ju je njegov lik, toliko ju je plašio da nikad nije našla prirodan način ponašanja prema njemu. One noći kad joj je ponovio ljubavnu izjavu, dok je kuća još mirisala na cvijeće za pokojnim joj mužem, nije mogla vjerovati da ta drskost nije prvi korak nekakve, tko zna kakve, podmukle nakane.

Ustrajnost te uspomene na njega pojačavala je njezinu ljutnju. Kad se, sutradan nakon sprovoda, probudila misleći na njega, uspjela ga je ukloniti iz sjećanja jednim jedinim voljnim pokretom. No bijes se neprekidno vraćao i uskoro je uvidjela da se želja da ga zaboravi preobličila u najjači poticaj da ga upamti. Tad se prvi put usudila prisjetiti, skršena sjetom, varavoga razdoblja te nestvarne ljubavi. Nastojala se sjetiti kakav je tada bio perivoj, skršeni bademi, klupa na

kojoj ju je volio, jer ništa više nije bilo kao nekoć. Sve su promijenili, posjekli stabla s njihovim sagom žuta lišća, a umjesto kipa junaka odrubljene glave postavili su drugoga, u gala odori, bez imena, bez nadnevk, bez opravdanih razloga, na pompozno postolje, u koje su postavili nadzorne električne prekidače. Njezina odavno prodana kuća na očigled je propadala u rukama pokrajinskoga poglavarstva. Nije joj bilo lako zamisliti Florentina Arizu onakvoga kakav je nekoć bio, a mnogo manje lako shvatiti da je taj šutljivi mladić, tako nezaštićen pod kišom, onaj moljičavi bolehljivac sad smogao snage za istup, bez obzira na njezino stanje, bez najmanjega poštovanja prema njezinoj boli, i dušu joj zapalio uvredom od žive vatre koja joj je sveudilj smetala pri disanju.

Sestrična Hildebranda Sánchez došla joj je u posjet malo nakon njezina boravka na hacijendi u Floresu de Maríji, gdje se oporavljala nakon udara gđice Lynch. Stigla je stara, debela, sretna, u pratnji najstarijega sina, pukovnika kao i njegov otac, koji ga se odrekao zbog nečasnog držanja prilikom pokolja radnika na bananskoj plantaži u San Juanu de la Ciénagi. Dvije su se sestrične često vidale, a uvijek su venule za vremenom kad su se tek upoznale. Hildebranda je tijekom posljednjeg posjeta bila čeznutljivija nego ikad, nadasve opterećena starošću. Kako bi se još više prepustile čežnji, donijela je svoju sliku starinskih gospođa, na kojoj ih je snimio belgijski fotograf onog popodneva kad je mladi Juvenal Urbino zadao konačni udarac svojeglavoj Fermini Dazi. Ferminina se slika zagubila, a Hildebrandina je postala gotovo nevidljivom, ali obje su se prepoznale kroz magle razočaranja: mlade i lijepe kakve nikad više neće biti. Hildebranda nije mogla a da ne spominje Florentina Arizu, jer je uvijek njegovu sudbinu poistovjećivala sa svojom. Sjećala ga se kakav je bio onoga dana kad joj je sastavio prvi brzoglav, a nikad nije iz srca mogla odstraniti sjećanje na tužnoga ptića, osuđenog na zaborav. Fermina ga je često vidala, ali nije s njim razgovarala, a nije mogla zamisliti da joj je on prva ljubav. Uvijek je slušala vijesti o njemu, kao - prije ili poslije - o svima koji su nešto značili u gradu. Govorilo se da nije oženjen zato što ima neke običaje koji se razlikuju, ali ona tomu nikada nije posvećivala pozornost, dijelom zato što se tako naklapalo o mnogoj, inače besprijetkornoj gospodi na koju nije padala sumnja. U svakom slučaju, čudila se zašto Florentino Ariza ustraje u tajnovitom odijevanju, neobičnim losionima, što je i dalje toliko tajanstven, i nakon što se probio u životu tako spektakularno i tako časno. Nije mogla zamisliti da je ostao isti, a uvijek se čudila kad bi Hildebranda uzdisala: "Jadnik! Koliko li se napatio!" Odavno ga je već gledala bez bola: izbrisana sjena.

No one noći kad ga je vidjela u kinu, malo nakon svojega povratka iz Floresa de Marije, u njezinu se srcu dogodilo nešto neobično. Nije se začudila što ga vidi sa ženom koja je usto crnkinja. Iznenađila se što je tako ušćuvan, a drži se mnogo samouvjernije. Nije došla na to da se možda ona (a ne on) promijenila nakon burnog upada gospođice Lynch u njezin privatni život. Otad ga već dvadeset godina gleda sućutnijim okom. One noći kad su bdjeli uz njezina pokojnog nije joj se samo učinilo posve shvatljivim što je on ondje, nego je i to protumačila kao prestanak zlohotnosti: čin oprosta i zaborava. Zato ju je toliko zaskočila dramatična izjava ljubavi koja za nju nikad nije postojala, u dobi kad Florentino Ariza i ona nisu mogli očekivati od života ništa više.

Smrtni bijes zbog prvog udara ostao je nedirnut nakon simboličnog kremiranja pokojnika, a sve se više širio i granao koliko se ona osjećala manje sposobnom da ga svlada. I još gore: prostori pamćenja u kojima je uspijevala primiriti sjećanja na pokojnika, malo-pomalo - ali nepopustljivo - ispunjavali su se makovom livadom na kojoj su bila pokopana sjećanja na Florentina Arizu. Na njega je i nehotice mislila, a što je više mislila, sve se više na njega ljutila zbog toga, a što se više ljutila, više je na njega mislila, sve dotle dok joj nije postalo tako neizdržljivo da joj se prelio razum. Tad je sjela za pisači stol pokojnoga muža i napisala Florentinu Arizu pismo na tri nerazumna lista, toliko puno uvreda i najbezobraznijih izazova da joj je laknulo zato što je prevalila najbezočniji čin svog dugog života.

Ti su tjedni i Florentinu Arizu bili agonijski. One noći kad je Fermini Dazi ponovio svoju ljubavnu izjavu, besciljno je lutao ulicama polivenim popodnevnim pljuskom, užasnuto se pitajući što će učiniti s kožom tigricu koju je ubio, nakon što je, više od pola stoljeća, odolijevao napadajima. Zbog velike količine oborina, u gradu je bilo izvanredno stanje. U nekim su kućama polugoli muškarci i žene nastojali spasiti iz poplave što Bog dade, a Florentina Arizu obuzimao je dojam da opća nesreća ima nekakve veze s njegovom. No zrak je bio blag, a karipske zvijezde na svojem mjestu. Odjednom je, u tajacu drugih glasova, Florentino Ariza prepoznao glas čovjeka kojega su Leona Cassiani i on, prije mnogo godina, čuli kako pjeva, u isto vrijeme i na istom uglu: "Vratih se s mosta, suzama okupan." Pjesmu koja je na neki način te noći, i samo njemu, imala neke veze sa smrću.

Nikad mu kao tad nije toliko trebala Tránsito Ariza, njezina mudra riječ, njezina glava kraljice rugla urešena papirnatim cvijećem. Nije mogao to izbjeći: kad god bi se našao na rubu propasti, trebala mu je pomoć neke žene. Zato je otišao u Učiteljsku školu, u smjeru dodirljivih, i vidio svjetlo u dugom prozorskom redu, u spavaonici Américas Vicuoe. S velikim se naporom svladao da ne upadne u djedovsku glupost pa je otme u dva sata poslije ponoći, mlaćnu od sna, u pelenicama, a još mirisnu na ljutnju iz kolijevke.

Na drugom je dijelu grada Leona Cassiani, sama i slobodna, nesumnjivo mu je spremna, u dva sata poslije ponoći, a i u tri, u bilo koji sat i u bilo kojoj okolnosti, pružiti sućut koja mu treba. Ne bi prvi put pokušao na njezina vrata, u svojim besanim pustošima, ali shvatio je da je ona previše inteligentna, a previše se vole a da bi došao plakati na njezinu krilu, ne otkrivajući joj razlog. Nakon duga razmišljanja, mjesječar u pustom gradu, zaključio je da mu je preostala samo Prudencia Pitre, Dvojna udova. Mlađa je od njega, upoznali su se u prošlom stoljeću, a prestali su se vidati zato što ona nije htjela da je vidi takvu kakva je, poluslijepa i na rubu oronulosti. Čim se nje sjetio, Florentino se Ariza vratio u Prozorsku ulicu, u torbu za kupovanje stavio dvije boce porta i staklenku voća i povrća u octu. Otišao je k njoj, ne znajući je li u svojoj kući, je li sama i je li živa.

Prudencia Pitre nije zaboravila njegov znak prepoznavanja: struganje na vratima, kojim senajavljivao dok su se još smatrali mladima, iako više nisu bili, pa mu je bez pitanja otvorila. Ulica mračna, a on jedva vidljiv u crnom odijelu, tvrdom klobuku, sa šišmišastim kišobranom obješenim preko ruke, a ona ga nije mogla vidjeti na slabom svjetlu, ali ga je prepoznala po odsjaju svjetiljke na metalnom okviru njegovih naočala. Doimao se kao ubojica još okrvavljenih ruku.

- Utočište jadnomu siročiću - rekao je.

Samo se to usudio reći, tek tako da nešto kaže. Iznenadio se koliko je ostarjela otkako ju je prošli put vidio, bio je svjestan da i ona njega vidi na isti način. Ipak se utješio pri pomisli da će malo poslije, kad se oboje oporave od prvoga šoka, jedno drugomu sve manje opažati zub vremena i opet će jedno u drugom vidjeti mladost, kakvi su bili kad su se upoznali.

- Kao da ideš na sprovod - rekla mu je.

Tako je bilo. I ona je od jedanaest sjedila uz prozor, kao gotovo cijeli grad, prateći najraskošniju i najpompoziju povorku otkako je umro nadbiskup Dante de Luna. Iz sieste ju je probudila topnička grmljavina od koje se zemlja tresla, nesklapni vojni orkestri, nesklapne posmrtno pjesme na podlozi zaglušnih crkvenih zvona, koja su od jučer neumorno brećala. S prozora je vidjela vojnike u paradnoj odori na konju, vjerske zajednice i škole, velike crne limuzine nevidljive vlasti, kočiju u koju su upregnuti konji ukrašeni perjanicama i zlatnim podsedlicama, žuti lijes pokriven zastavom, na lafetu povijesnoga topa i, na posljatku, povorka starih otkrivenih viktoria, koje su životarile samo zato kako bi na sprovodima prevozile vijence. Tek što su prošli ispod balkona Prudencije Pitre, malo poslije podneva, kad se nebo prolomilo, a povorka nestala, glavom bez obzira.

- Nadasve glupa smrt - rekla je.

- Smrt nema smisla za smiješnost - rekao je i tugaljivo nadovezao: - Osobito u našim godinama.

Sjedili su na terasi, blizu otvorenoga mora, gledali prstenom okruženi Mjesec, koji je zauzimao pola neba, promatrali šarena svjetla brodića na obzorju, uživali u mlačnom lahoru, blagom i mirisnom nakon oluje. Pili su porto i jeli voće i povrće u octu na kriškama domaćega kruha koje je Prudencia Pitre rezala u kuhinji. Proveli su mnogo ovakvih noći otkako je ostala udovom bez djece. Florentino ju je Ariza sreo u vrijeme kad bi primila svakoga muškarca koji bi je htio, makar ga plaćala po satu. Stvorili su ozbiljniju i dulju vezu nego što se činilo mogućim.

Iako to nikad nije ni natuknula, dušu bi prodala vragu kako bi se preudala za nj. Znala je, nije se lako vezati za njegova cjepidlačenja i prohtjeve prerano ostarjeloga muškarca, na njegov manijakalni red, na njegovo tjeskobno zahtijevanje svega, a da ništa zauzvrat nije davao, ali zato nije postojao muškarac u čijem se društvu bolje osjećala, jer na svijetu nije bilo ni jednoga toliko potrebitog ljubavi. Nitko joj nije toliko izmicao kao on, tako da ljubav nije išla dalje od one točke do koje je s njim uvijek stizala: dotle dok ne bi zadrila u njegovu odlučnost da se sačuva slobodnim za Ferminu Dazu. No oduljilo se to godinama, i nakon što se on pobrinuo da se Prudencia Pitre uda za trgovačkog putnika koji bi tri mjeseca bio kod kuće, a tri mjeseca putovao, a kojemu je rodila čzer i četiri sina, zaklinjući se da je jedan od njih sin Florentina Arize.

Razgovarali su, ne osvrćući se na vrijeme, vični dijeliti svoju nesanicu od mladih dana, a mnogo su manje imali izgubiti u svojim staračkim besanicama. Iako gotovo nikad nije pio nakon druge čaše, Florentino Ariza ni nakon treće nije povratio dah. Znoj se s njega cijedio, a Dvojna mu udova reče neka skine kaput, prsluk, hlače, neka sve skine ako hoće, u smokve, pa na posljatku, bolje se poznaju goli nego odjeveni. Rekao je da će se svući ako se i ona skine, ali nije htjela: odavno se pogledala u ormarskom zrcalu pa je odjednom shvatila da nikomu više neće dopustiti da je vidi голу. Florentino je Ariza, u stanju uzbuđenja koje nije smirio ni nakon četiri čaše porta, i dalje govorio o prošlosti, o lijepim uspomenama koje su mu odavno bile jedina tema, želeći u prošlosti naći tajni put kako bi sebi dao oduška. To mu je trebalo: otvoriti dušu svoju. Kad je na obzorju vidio svjetla prve zore, pokušao je zaobilazni pristup. Upitao je, na izgled nehajno:

- Što bi učinila da te netko isprosi, u tim godinama, tebe udovicu?

Nasmijala se naboranim staračkim smijehom i upitala ga:

- Pitaš zbog Urbinove udove?

Florentino je Ariza, uvijek kad je najmanje smio, zaboravljao da žene više misle na skriveni smisao pitanja nego na sama pitanja, a Prudencia Pitre više nego ijedna. Odjednom je, obuzet strahom zbog te strahotne preciznosti pitanja, uzmaknuo na skrovita vrata: "Pitam zbog tebe." Opet se nasmijala: "Rugaj se ti svojoj kurvi materi, počivala u miru." Navela ga je neka joj kaže što time želi reći, jer je znala da je ni on, a ni jedan drugi muškarac, ne bi probudio u tri poslije ponoći (nakon tolikih godina otkako je nije posjetio) samo zato kako bi pili porto i jeli voće i povrće u octu na domaćoj pogači. Rekla je: "To se čini tek ako netko traži nekoga s kim bi plakao."

Florentino se Ariza povukao.

- Prevarila si se, noćas sam raspoloženiji za pjesmu.

- Pa pjevajmo - prihvatila je.

Ugodnim je glasom zapjevušila tada pomodnu Ramonu, "Bez tebe mi života nema". Noć je završila, jer se nije usudio upustiti u zabranjene igre sa ženom, koja mu je i previše puta potvrdila da poznaje i drugu stranu Mjeseca. Izašao je u drugačiji grad, milovan posljednjim lipanjskim dalijama, u ulicu svoje mladosti, kojom su prolazile crne udovice s mise u pet sati. Tad nisu na drugu stranu prelazile one, nego on, kako mu ne bi vidjele suze koje više nije mogao suzdržati, ne svoje suze od ponoći, kao što je mislio, bile su to druge suze, one koje je susprezao već pedeset jednu godinu, devet mjeseci i četiri dana.

Izgubio je pojam o vremenu kad se probudio, ne znajući gdje je, uz zasljepljujući veliki prozor. U stvarnost ga vrati glas Américe Vicuoe, koja se sa sluškinjama loptala u perivoju: ležao je u majčinoj postelji. Njezinu je ložnicu sačuvao nedirnutom, a u njoj je običavao spavati kako bi se osjećao manje usamljenim u rijetkim prilikama kad bi ga samoća uznemirila. Nasuprot postelji veliko zrcalo iz don Sanchova restorana, a čim bi se ujutro u njega zagledao, u zrcalnome bi dnu opazio odraz Fermine Daze. Znao je da je subota, jer samo subotom vozač ide u internat po Américu Vicuou i vozi je njegovoj kući. Utvrdio je da je zaspao ne znajući, sanjao je da ne može usnuti, a u snu ga je mučilo bijesno lice Fermine Daze. Umio se razmišljajući o sljedećem potezu, polako je odjenuo najbolje stvari, namirisao i naftiljio sijede zašiljene brkove, a kad je izašao iz spavaonice, s hodnika na prvom katu vidio je lijepo dijete u odori, hvatala je u zraku loptu ljupkošću od koje bi tolikih subota protrnuo, ali jutros ga nije ni najmanje uzbuđivala. Mahnuo joj je da će poći s njim, a prije nego što su ušli u automobil, posve nepotrebno joj je rekao: "Danas nećemo raditi one stvarčice."

Odveo ju je u Američku slastičarnicu, prepunu očeva koji su se sladili sladoledima sa svojom djecom, pod golemim stropnim ventilatorima. América je Vicuoda zaželjela trokatni sladoled, svaki kat drukčije boje, u golemoj čaši, najviše ga je voljela, a najviše se i prodavao, zbog svojega čarobnog mirisa. Florentino Ariza popije crnu kavu, nijemo gledajući djevojku kako jede dugom žlicom da bi dosegnula dno čaše. Odjednom joj je rekao, ne skidajući pogleda s nje:

- Ženim se.

Pogledala ga je u oči, s bljeskom nesigurnosti, žlica joj je zastala u zraku, ali se trgnula i nasmiješila.

- Lažeš - reče. - Starčići se ne žene.

Popodne ju je odveo u internat u vrijeme Angelusa, pod upornim pljuskom, nakon što su bili na lutkarskoj priredbi u perivoju, ručali u restorančiću na gatu prženu ribu, vidjeli u kavezima zvijeri cirkusa koji je nedavno stigao, pod arkadama nakupovali svakakvih slatkiša koje će ona odnijeti u internat i nekoliko se puta provezli gradom otkrivenim automobilom kako bi se naviknula na pomisao da joj je on skrbnik, a ne više ljubavnik. U nedjelju joj je poslao automobil ako bi se htjela provozati s prijateljicama, ali je nije htio vidjeti, jer je, od prošloga tjedna, posve svjestan njihovih godina. Te je noći odlučio poslati Fermi Dazi pismo opravdanja, makar tek tako kako bi dokazao da ne odustaje, ali je odgodio za sutra. U ponedjeljak, nakon točno tri tjedna more, ušao je u svoju kuću, sav pokisao, i našao njezino pismo.

Osam sati navečer. Obje su sluškinje legle, a u hodniku su ostavile upaljeno svjetlo kako bi Florentino Ariza stigao u spavaću sobu. Znao je da ga na stolu u blagovaonici čeka mršava i bljutava večera, ali i ono malo gladi koju je osjećao nakon što je toliko dana neuredno jeo, nestalo je u uzbuđenju zbog pisma. S naporom je upalio glavno svjetlo u spavaonici, toliko su mu drhtale ruke. Promočeno je pismo stavio na postelju, upalio svjetiljku na noćnom ormariću i hinjenim mirom - svojim uobičajenim načinom da se sabere - skinuo pokisli kaput, prebacio ga preko stolice, svukao i prsluk te ga uredno složio preko kaputa, uklonio ukrasnu kravatu od crne svile i celuloidni ovratnik, koji odavno više nije bio u modi, raskopčao košulju do pojasa i skinuo remen kako bi lakše disao, a na posljatku je skinuo i klobuk i odložio ga neka se suši blizu prozora. Odjednom je protrnuo, jer nije znao gdje je pismo, a bio je toliko uzrujan da se iznenadio kad ga je našao, jer je posve zaboravio da ga je odložio na krevet. Prije nego što će ga otvoriti, rupčićem je osušio omotnicu, pazeći da se ne zamrlja tinta kojom je bilo ispisano njegovo ime, a pritom je zaključio da tu tajnu više ne dijele dvije, nego bar tri osobe, jer tko god ga je donio, zacijelo se začudio zato što udova Urbino piše nekome izvan svojega svijeta, nepuna tri tjedna nakon smrti svojega muža, u takvoj hitnji da pismo nije poslala poštom, a tako tajnovito da nije zapovjedila neka mu se osobno preda, nego neka se ubaci ispod vrata kao kakvo anonimno pismo. Omot nije morao pokidati jer se odlijepio na kiši, ali pismo je bilo suho: tri gusto ispisana lista, bez zaglavlja, potpisana njezinim i muževim inicijalima.

Prvi je list žurno pročitao, sjedeći na postelji, znatiželjniji zbog tona nego zbog sadržaja, a prije nego što će prijeći na drugi list, već je znao da je to pismo puno uvreda kojima se i nadao. Rastvorio ga je pod svjetlom, skinuo mokre cipele i čarape, ugasio svjetlo uz vrata, na posljatku stavio pribor za oblikovanje brkova i legao, u hlačama i košulji, s glavom na dvama velikim jastucima koji su mu poslužili kao uzglavlje za čitanje. Ponovno je čitao pismo, slovo po slovo, proučavajući svaki znak kako mu ni jedna njezina skrivena nakana ne bi ostala nedokučena. Nato ga je još četiri puta pročitao, sve dok nije postao toliko zasićen da su napisane riječi počele gubiti smisao. Na posljatku ga je pohranio bez omotnice, u pretincu noćnog ormarića, legao na leđa, prekrivši ruke na potiljku. Tako je ostao četiri sata, netremice gledajući djelić zrcala gdje je nekoć ona bila, jedva dišući, mrtviji od mrtvacu. Točno je u ponoć otišao u kuhinju, skuhao i odnio u sobu termosicu kave, guste poput sirove nafte, bacio umjetno zubalo u bornu vodu, koju je uvijek nalazio na noćnom ormariću, opet legao u isti položaj ležećega mramora, uz nagle varijacije svako malo kako bi gucnuo kavu, sve dok sobarica u šest nije ušla donijevši mu drugu, punu termosicu.

Florentino je Ariza u to doba već znao koji će biti svaki njegov sljedeći potez. Uopće ga nisu zapekle uvrede niti se uznemirio kako će objasniti nepravedne optužbe, koje su mogle biti i gore, kad se zna kakva je značaja Fermina Daza i koliko su ozbiljni razlozi. Zanimalo ga je jedino to što mu je pismo dalo priliku i priznalo mu pravo na odgovor. Još više: zahtijevalo ga je. Život je sad upravo ondje kamo ga je i kanio dovesti. Sve ostalo ovisi o njemu, a bio je čvrstio uvjeren da mu njegov privatni pakao, koji je trajao dulje od pola stoljeća, priprema još mnogo smrtnih kušnja, s kojima se spreman sučeliti, s više žara, boli i ljubavi nego sa svim prethodnima, jer bit će posljednje.

Pet dana nakon što je primio pismo Fermine Daze, kad je stigao u svoj ured, sjedio je, lebdeći u naglom i neuobičajenom tajacu pisaćih strojeva, koji su prekinuli svoje kišne udare kako bi bili dojmljiviji od njegove šutnje. Zavlada tajac. Kad je opet počelo kuckanje, Florentino Ariza uđe u ured Leone Cassiani i odmjeri je, sjedila je za svojim osobnim strojem, koji je njezine jagodice slušao kao kakav ljudski instrument. Znajući da je motri, pogledala je prema vratima, onim svojim užasnim solarnim osmijehom, ali prestala je pisati tek pri kraju ulomka.

- Reci mi jedno, lavice duše moje - počne Florentino Ariza. - Kako bi se osjećala kad bi primila ljubavno pismo napisano na ovome čudu?

Ona, koja se više ničemu nije čudila, neopisivo se iznenadila.

- Čovječe! - povikala je. - Nikad mi to nije palo na um!

Zato ništa drugo nije odgovorila. Ni Florentinu Arizi to dosad nije palo na um pa je odlučio riskirati. Kući je odnio jedan uredski pisaći stroj, okružen vedrim šalama svojih podčinjenih: "Stari papagaj neće naučiti govoriti." Leona Cassiani, poklonica svih novotarija, ponudila se da će mu kod kuće davati poduku iz strojopisa, ali on je bio protiv metodičnog učenja otkako ga je Lotario Thugut želio naučiti svirati violinu po notama, uz napomenu da će morati učiti bar godinu dana kako bi počeo, pet godina dok ga prime u profesionalni orkestar, a tijekom cijeloga bi života morao vježbati šest sati na dan kako bi dobro svirao. Majku je nagovorio neka mu kupi sljepačku violinu, a uz pet osnovnih pravila koja mu je dao Lotario Thugut, usudio se svirati u prvostolničkom zboru, još prije isteka roka od godine dana, i slati na njoj serenade Fermi Dazi, sa sirotinjskoga groblja prema smjeru u kojem puše vjetar. Ako je u dvadesetj tako svladao nešto tako teško kao što je violina, nema razloga zašto to ne bi mogao i u sedamdeset šestoj na instrumentu kojim se dovoljno služiti samo jednim prstom, kao što je pisaći stroj.

Tako je i bilo. Trebala su mu tri dana da nauči gdje su slova na tipkovnici, daljnjih šest da nauči misliti u isto vrijeme kad piše, a još tri dana da bez pogreške ispiše prvo pismo, nakon što je pokidao stotine listova. Svečano je počinjao "Milostiva gospodo", a potpisao svojim inicijalom, kao ona mirisna ljubavna pisamca svoje mladosti. Poslao je poštom, u žalobnom omotu, kao što i dolikuje pismu svježoj udovici, a na poleđini nije napisao tko šalje.

To pismo od šest listova nije imalo nikakve veze ni s jednim drugim pismom koje je ikad napisao. Nije bilo tona, stila ni retoričnoga daška, kao prvih godina njegove ljubavi, a njegov je argument bio tako racionalan i odmjeren da bi miris gardenije bio neumjestan. U neku je ruku to bilo nešto najbliže poslovnim pismima koja nikad nije mogao sastavljati. Mnogo godina poslije, osobno bi se pismo, otkucano na pisaćem stroju smatralo gotovo uvredljivim, ali tad je pisaći stroj još bio uredska životinja, bez primjerene etike, a pripitomljavanje za privatne svrhe nije bilo predviđeno u bontonu. Doimalo se odvažno suvremeno, a tako ga je sigurno shvatila i Fermina Daza, jer je svoje drugo pismo Florentinu Arizi počela ispričavajući se zbog svojega neuredna rukopisa, jer nema suvremenijih pisala od čeličnog pera.

Florentino Ariza nije spominjao užasno pismo koje mu je uputila. Od početka se odlučio na drugu vrstu zavodenja, ne spominjući prošle ljubavi ni prošlost uopće: briši i piši propalo. Bilo je to opširno razmišljanje o životu, utemeljeno na njegovim zamislima i iskustvima o odnosima između muškaraca i žena, koje je svojedobno kanio napisati kao dodatak svojemu priručniku Kako pisati ljubavna pisma. Samo što ga je zaodjenuo patrijarhalnim stilom staračkih sjećanja, kako se ne bi previše opazilo da je to zapravo ljubavni spis. Najprije je pisao mnogo koncepata, na starinski način, koje je trebalo dulje čitati hladnom glavom, a ne paliti na svijeći. Znao je da svaka omaška, najmanja čeznutljiva lakoumnost mogu u njezinu srcu uzburkati nemila sjećanja iz prošlosti, pa iako je predvidio da će mu ona vratiti sto pisama prije nego što se odvaži otvoriti prvo, više bi volio da se to ni jedanput ne dogodi. Sve je predvidio, do posljednje pojedinosti, kao završni rat: sve je moralo biti drukčije kako bi potaknulo nove radoznalosti, nove spletke, nove nade u ženi koja je već proživjela punoću zaokruženoga života. Imala je to biti luda obmana, kako bi joj ulila potrebnu hrabrost da baci na smetište sve predrasude klase koja nije njezina prvotna klasa, iako ju je, na posljetku, prigrlila više nego itko drugi. Morao e naučiti misliti na ljubav kao na blagoslovljeno stanje koje ničemu nije sredstvo, nego ima vlastito podrijetlo i svrhu.

Bio je toliko razuman da nije očekivao neposredan odgovor, dovoljno mu je bilo što mu pismo nije vraćeno. Ni sljedeća mu nije vratila, a tijekom dana jačala je njegova tjeskoba, jer što više dana prođe, a ona mu ne vrati njegova pisma, veća je nada da će mu otpisati. Ueestalost je njegovih pisama isprva ovisila o vještini njegovih prstiju: isprva jedno pismo u tjednu, onda dva, na posljetku svakog dana jedno. Razveselio se napretku pošte od svojih zastavničkih dana, jer se više nije htio izvrgavati opasnosti da ga netko svakoga dana vidi u poštanskom uredu kako šalje pismo istoj osobi, a predaje ga nekomu tko bi o tome mogao naklapati. Naprotiv, posve je lako poslati službenika neka mu kupi marke za cijeli mjesec, a onda ubaciti pismo u jedan od triju sandučića raspoređenih u starom gradu. Ubrzo je taj obred nadodao svojoj svakodnevicu: nesanicu je iskorištavao za pisanje, a sutradan bi, na putu u ured, rekao vozaču neka se zaustavi uz sandučić na uglu. Osobno bi izašao i ubacio pismo, nije dopuštao da mu to učini vozač, koji mu je to predložio jednoga kišnog jutra, a na mahove je poduzimao mjeru opreza pa nije nosio jedno, nego više pisama, kako bi se doimalo prirodnije. Vozač, dakako, nije znao da su dodatna pisma samo prazni listovi koje je Florentino Ariza slao samomu sebi, jer nikad se ni s kim drugim nije dopisivao, osim bezobličnih skrbničkih izvješća, što ih je, potkraj svakog mjeseca, slao roditeljima Américe Vicuae, o svojim osobnim dojmovima o ponašanju, raspoloženju i zdravlju njihove kćeri, i o dobrom školskom uspjehu.

Poslije prvog je mjeseca počeo obročavati pisma i počinjati ih sažetkom prethodnih, kao novinske ljubavne romane u nastavcima, iz straha da Fermina Daza neće shvatiti da se nastavlja. Kad je prešao na svakodnevna pisma, žalobne je

omote zamijenio bijelim i duguljastim, kako bi im ulio suučesničku bezličnost poslovnih pisama. Kad je počeo, bio je spreman podvrgnuti svoju strpljivost najtežoj kušnji, bar dok dobije dokaz da ne gubi vrijeme na jedinu metodu koju je mogao izmisliti. Čekao je, ne u tugaljivosti, kao dok je čekao u mladosti, nego staračkom svojeglavošću okorjeloga čovjeka koji nema ni na što drugo misliti i nema što raditi u brodarskoj tvrtki, kojoj su tad brodovi plovili samo uz povoljan vjetar, čvrsto uvjeren da će i sutra biti živ i zdrav, sve dok Fermina Daza na posljertku ne shvati da se njezina usamljena udovička tjeskoba može iskupiti samo ako mu spusti svoje viseće mostove.

Nastavljao je redovitim životom. Predviđajući povoljan odgovor, obnavljao je kuću kako bi bila dostojna njegove gospe i gospodarice. Još je nekoliko puta navraćao Prudenciji Pitre, kao što joj je obećao, kako bi joj dokazao da je voli, bez obzira na to što su godine prema njoj bile nemilosrdne, voli je i na suncu i uz otvorena vrata, a ne samo u svojim pustim noćima. Obilazio je u kuću Andreje Varón, sve dok nije vidio ugašeno svjetlo u kupaonici, pokušavao se prepustiti njezinim krevetnim ludorijama, makar samo zato kako ne bi izgubio redovitost u ljubavi, u skladu sa svojom drugom praznovjericom - koju sve dotad nije utjerao u laž - da tijelo nastavlja dok se ne damo.

Jedini mu je kamen spoticanja bio odnos s Américom Vicunom. Vozaču je ponovio zapovijed neka pođe po nju u subotu, u deset sati ujutro, u internat, ali nije znao što bi s njom tijekom vikenda. Prvi se put nije za nju brinuo, a ona je osjetila promjenu. Povjerio ju je sluškinjama neka je popodne odvedu u kino, na glazbene svečanosti u perivoju, na dobrotvorne tombole ili bi joj izmišljao nedjeljne programe s drugim učenicama iz internata kako je ne bi morao voditi u raj skriven iza njegovih ureda, kamo se uvijek rado vraćala otkako ju je prvi put odveo. U maglama svoje nove tlapnje nije shvaćao da žene u tri dana mogu postati zrele, a tri su godine prošle otkako ju je prihvatio na broda iz Puerta Padrea. Ma koliko se trudio ublažiti promjenu, bolno ju je pogodio, a nije mogla shvatiti zašto. Kad joj je u sladoledarnici otkrio da se kani oženiti, oduzeo joj je dah, ali ta joj se mogućnost, poslije razmišljanja, učinila tako besmislenom da je posve zaboravila. No uskoro je ipak shvatila da se on ponaša kao da je to istina, uz neobjašnjivo izmotavanje, kao da od nje nije stariji šezdeset godina nego šezdeset godina mlađi.

Florentino ju je Ariza jednoga subotnjeg popodneva našao kako pokušava pisati na stroju u njegovoj spavaćoj sobi, a išlo joj je posve dobro jer je u školi imala strojopis. Već je ispisala više od pola stranice, automatski, ali mu je ipak bilo lako dokučiti jednu rečenicu karakterističnu za njezino raspoloženje. Florentino se Ariza nagnuo iznad nje kako bi pročitao što je napisala. Zbunio ju je svojom muškom toplinom, zasoptalošću i mirisom odijela koji je bio isti kao miris njegova jastuka. Nije više bila došljakinja, djevojčica koju je svlaeio, jedan odjevni predmet za drugim, uz smicalice kao za djecu: najprije cipelice za curice, košuljica za psića, cvjetne čarapice za zečice, a sad pusica na tatinog mišića. Ne: pretvorila se u gotovu ženu, voljela je preuzimati inicijativu. I dalje je pisala samo jednim prstom desne ruke, a ljevicom je napipala njegovu nogu, milovala je, našla ga, osjetila je kako je živnuo, nabubrio, uzdahnuo od uzbuđenja, a staračko mu se disanje zasoptalo. Poznavala ga je: sad će on izgubiti vlast nad sobom, govor će ga izdati, bit će joj prepušten na milost i nemilost, a povratka nema dok ne stigne na cilj. Povala ga je do postelje, za ruku, kao slijepoga bijednika na ulici, sjeckala ga zlobnom nježnošću, posolila prema svojem ukusu, slasno zapaprila, dodala češanj češnjaka, nasjeckani luk, limunski sok, lovorov list, sve dok ga nije zagrijala u pladnju, na pravoj temperaturi. U kući nikoga nije bilo. Sluškinje su izašle, a zidari i stolari nisu subotom obnavljali: cijeli je svijet bio samo za njih dvoje. No iz zanosa se trgnuo, na rubu ponora, ruku joj je udaljio, posjeo i drhtavim glasom rekao:

- Pazi, nemamo gumica.

Dugo je ležala na postelji i razmišljala, a kad se, sat prije uobičajenog, vratila u internat, prošla ju je volja za plačem, izoštrila je njuh i oturpijala nokte kako bi našla tragove proklete drolje koja joj je pokvarila život. Florentino je Ariza upao u tipično mušku pogrešku: smatrao je da se uvjerila u to koliko su njezine žudnje uzaludne i da ga je odlučila zaboraviti.

Bio je u svom elementu. Nakon pola godina se, bez najmanjeg znaka, počeo do zore prevrtati na postelji, izgubljen u pustari nove nesаницe. Fermina je Daza prvo pismo otvorila vjerojatno zbog toga što se nedužno doimalo, prepoznala je davno poznate inicijale i bacila ga na lomaču, ne potrudivši ga se ni pokidati. Dovoljna joj je bila omotnica sljedećih pisama pa da ih, neotvorene, na isti način uništi, i tako sve do kraja, sve dok on ne odustane od svojih pisanih umotvorina. Nije vjerovao da ima te žene koja bi odoljela znatiželji, nakon pola godine gotovo svakodnevnih pisama, a da ne pogleda ni kojom su bojom tinte napisana. Ako takva postoji, mogla je biti samo ona.

Florentino je Ariza osjećao da starost nije vrtlog nego cisterna bez dna kroz koju curi njegovo sjećanje. Iscrpio je nadahnuće. Danima je obilazio ljetnikovac u četvrti La Manga i shvatio da mladenačkom metodom neće otvoriti vrata koja su zbog žalosti zatvorena. Jednoga jutra, dok je u imeniku tražio neki telefonski broj, slučajno je naišao na njezin. Zavrtio ga je. Nekoliko je puta zvonilo, a na posljertku je prepoznao njezin ozbiljni, promukli glas: "Molim?" Nijemo je spustio slušalicu, ali ga je ubila u pojam beskonačna daljina nedostupnoga glasa.

Tih je dana Leona Cassiani slavila rođendan pa je u kuću pozvala omanji broj prijatelja. Rastreseno se polio pilećim umakom. Očistila mu je posuvratak, umočivši rub ubrusa u čašu vode, a poslije mu ga je zavezala oko vrata kako bi izbjegao veću nevolju. Doimao se kao staro novorođenče. Uočila je da je nekoliko puta tijekom jela skidao naočale kako bi ih rupčićem osušio jer je plakao. U doba kave zaspao je držeći u ruci šalicu. Pokušala mu ju je uzeti, a da ga ne probudi, ali je on stidljivo primijetio: "Samo sam odmarao oči."

Leona je Cassiani legla, iznenađena koliko mu se počela primjećivati starost.

Za prvu obljetnicu smrti Juvenala Urbina, obitelj je poslala pozivnice za misu zadušnicu u prvostolnici. Florentino Ariza dotad nije primio nikakav odgovor, što ga je navelo na smionu odluku da pođe na misu, iako nije primio poziv.

Društveni događaj, više svečan nego ganutljiv. Na naslonima klupa u prvom redu, nasljednim i ljubomorno čuvanim, pisalo je, na mjedenoj pločici, gospodarevo ime. Florentino je Ariza stigao među prvima kako bi sjeo ondje gdje ga Fermina Daza svakako mora vidjeti. Najbolje će biti u središnjem crkvenom brodu, odmah iza rezerviranih klupa, ali u općoj strci ni ondje nije našao slobodnih mjesta pa je morao sjesti u brodu siromašnih rođaka. Odande je vidio kad je ušla Fermina Daza, oslonjena na sina, odjevena do guše u crni baršun, bez ukrasa, zakopčana od vrata do pete, kao biskupska sutana, a umjesto udovičkoga klobuka s velom imala je čipkasti šal, kao što ga nose neke udovice i mnoge gospođe koje jedva čekaju da to postanu. Otkriveno joj je lice alabastarski sjalo, kopljaste su oči živjele svojim životom pod golemim svjetilkama središnjega broda, a išla je tako uspravna i osiona, tako gospodarila sobom da se nije doimala starijom od svoga sina. Florentino je Ariza stajao i pritisnuo vrške prstiju na naslon klupe dok ga nije prošla slaboća, jer je osjetio da njega i nju ne dijeli sedam koraka, nego dva razna vremena.

Fermina je Daza podnijela obred u obiteljskoj klupi ispred glavnog oltara, gotovo neprekidno na nogama, podjednako dostojanstveno kao da je na operi. Na posljertku je prekršila liturgijske norme i nije ostala na svojem mjestu kako bi, prema postojećim običajima, opet primala žalovanje, nego je krčila sebi put kako bi zahvalila svakom nazočniku: inovacija je posve odgovarala njezinoj prirodi. Pozdravljajući lijevo i desno, stigla je do klupa siromašne rodbine i na posljertku pogledala da se uvjeri nije li koga propustila. Tad Florentino Ariza osjeti kako ga natprirodni vjetar diže s klupe: vidjela ga je. Fermina se Daza izdvojila od svojih pratilja lakoćom kojom je einila sve u društvu. Pružila mu je ruku i uz blagi smiješak rekla:

- Hvala vam što ste došli.

Ne samo što je primila pisma, nego ih je čitala s velikim zanimanjem. U njima je našla ozbiljnih poticaja za razmišljanje i nastavak života. Upravo je s kćerkom doručkovala kad je stiglo prvo pismo. Otvorila ga je, znatiželjna zato što je bilo na pisacem stroju, a lice joj se odjednom zajapurilo kad je prepoznala inicijale potpisa, ali odmah se svladala i spremila pismo u džep pregače. "Vlada šalje izraze sućuti", rekla je. "Pa već su svi poslali", iznenadila se kći. Fermina se nije zburnila: "Ovo je još jedno." Nakanila je poslije spaliti pismo, daleko od kćerinih pitanja, ali nije mogla odoljeti napasti da ga pročita. Očekivala je dolično oštar odgovor na svoje uvredljivo pismo, koje ju je tištalo čim ga je poslala, ali već je od oslovljavanja milostivom gospodom i prvog ulomka shvatila da se nešto promijenilo na svijetu. Toliko ju je obuzela znatiželja da se zatvorila u spavaćoj sobi kako bi ga na miru pročitala prije nego što ga zapali. Triput ga je pročitala, u jednom dahu.

Bila su to razmišljanja o životu, ljubavi, starosti, smrti: misli koje su joj - poput noćnih ptica - često letjele glavom, ali bi se raspale u pernatom spletu čim bi ih pokušala uhvatiti. Bile su sročene jednostavno i jasno, kao što bi ih ona htjela izraziti, i još je jednom požalila što nije živ njezin muž kako bi s njim to prokomentirala kao što su obično, prije spavanja, pretresali dnevne događaje. Na taj je način otkrivala nepoznatoga Florentina Arizu, oštromnost koja nije odgovarala grozničavim mladenačkim ljubavnim pismima ni njegovu turobnom ponašanju tijekom cijelog života. Bile su to riječi čovjeka koji je - činilo se teti Escolástici - bio nadahnut Duhom Svetim, a ta ju je misao i sad prestrašila kao prvi put. No najviše ju je umirila sigurnost da to pismo umnoga starca nije pokušaj ponavljanja one drskosti prve udovičke noći, nego nadasve plemenit način brisanja prošlosti.

Umirila su je sljedeća pisma. Ipak ih je spalila, nakon što ih je pročitala sa sve većim zanimanjem, ali nakon što bi ih spalila, obuzimao ju je osjećaj krivnje koji nikako nije mogla otjerati. Kad ih je počela primati obrojčana, dobila je željeno moralno opravdanje kako ih ne bi više spaljivala. U svakom slučaju, njezina prvotna nakana nije bila da ih sačuva za sebe, nego da pričekava priliku kako bi ih vratila Florentinu Arizi da se ne bi izgubilo nešto što se njoj činilo toliko ljudski važnim. Nevolja je bila u tome što je vrijeme prolazilo, a pisma i dalje stizala, svakog trećeg ili četvrtog dana jedno, tijekom cijele godine, a ona mu ih nije znala vratiti a da ne ispadne nepristojno. Nipošto to nije htjela, a još mu je manje htjela sve objasniti pismom koje iz ponosa nije mogla pisati.

Prva joj je godina udovištva bila dovoljna da se pomiri sa svojim stanjem. Pročišćeno sjećanje na muža prestalo ju je progoniti u svakodnevici, u najskrovitijim mislima i najjednostavnijim nakanama. Pretvorilo se u budnu nazočnost koja ju je vodila, a nije joj više smetala. Katkad bi ga sretala, ne kao utvaru, nego od krvi i mesa, ondje kad je trebalo. Sokolila ju je sigurnost da je on ondje, još je živ, ali bez svojih muških hirova, bez svojih patrijarhalnih zahtjeva, bez iscrpljujuće nužde da ga ona ljubi istim obredom nesumjerljivih poljubaca i nježnih riječi kojima je on nju volio. Bolje ga je shvaćala nego za života, razumjela je tjeskobu njegove ljubavi, hitnost da u njoj nađe sigurnost, koja kao da je podupirala njegov javni život, a koju zapravo nikad nije stekao. Jednoga se dana, na vrhuncu očaja, izderala na njega: "Ne možeš pojmiti koliko sam nesretna!" Skinuo je naočale svojom izrazito tipičnom kretnjom, nije se uzrujao, preplavio ju je prozirnim vodama svojih dječaćkih očiju i u jednoj jedinjoj rečenici svalio po njoj svu težinu svoje neizdržljive mudrosti: "Uvijek pamti da u dobru braku nije najvažnija sreća nego stabilnost." Od prvih udovičkih samovanja shvatila je da ta rečenica ne krije nisku prijatnju, koju joj je svojedobno pripisivala, nego magnet koji je njima donio toliko sretnih sati.

Fermina je Daza na svojim svjetskim putovanjima kupovala sve što ju je privlačilo kao novo. Poželjela bi nove stvari isto onako gorljivo kao što bi ih njezin muž rado srezao, a bili su to lijepi i korisni predmeti dok su se nalazili u svojoj prirodnoj sredini, u rimskim, pariškim ili londonskim izlozima, a i u izlozima New Yorka, u kojem su počeli izrastati neboderi i koji je prštao od čarlstona, ali nisu izdržali kušnju Straussovih valcera s čvarcima i pjesničkih Cvjetnih igara kad je četrdeset Celzijevih stupnjeva u hladu. Vraćala se s pet-šest velikih škrinja od ulaštena metala, s bravama i bakrenim uglovima poput maštovitih lijesova, posvemašnja gospodarica najnovijih svjetskih čuda, koja ipak nisu

vrijedila toliko koliko su teška u zlatu, nego u kratkom trenu kad bi ih netko u njezinu mjesnom svijetu prvi put vidio. Zato su i kupljena: kako bi ih drugi jedanput vidjeli. Bila je svjesna ispraznosti svoje javne slike već mnogo godina prije nego što je počela starjeti, a često bi u kući govorila: "Moramo baciti toliko drangulija, jer više nam ne daju mjesta za život." Doktor se Urbino smijao njezinim jalovim nakanama, jer je znao da će oslobođeni prostori samo poslužiti zato da ih opet napuni. Ona je ustrajala, jer doista nije ni za što više imala mjesta, a nigdje nije bilo ničega što bi ičemu služilo, košulje po kvakama, a europski zimski kaputi zgužvani u kuhinjskim ormarima. Kad bi se ujutro dobre volje probudila, praznila bi ormare i škrinje, slagala u potkrovlju i najavljivala rat hrpama odjeće koju su previše vidjeli, šeširima koje nikad nije nosila jer nije imala prilike dok su bili moderni, cipelama koje su europski obučari kopirali prema modelima koje carice nose na krunidbi, a ovdje ih plemenitaške gospođice preziru jer su iste kao cipele što ih crkinje kupuju na tržnici za nošenje po kući. Cijeloga je jutra unutarnja terasa bila kao da je pala bomba, a u kući se teško disalo zbog draškava zapaha naftalinskih kuglica. Za nekoliko bi se sati vratio mir, na posljetku bi se smilila nad tolikom svilom, razbacanom po podu, nad tolikim brokatnim otpacima i ukrasnim porubima, tolikim ovratnicima od srebrne lisice, osuđenima na lomaču.

- Šteta ih je spaliti - govorila je - kad toliki nemaju ni za jelo.

Paljenje se odgađalo, uvijek se odgađalo, a predmeti bi samo mijenjali mjesto, od povlaštenih odaja do starih konjušnica pretvorenih u ropotarnice, dok bi se slobodan prostor - kao što je i govorio - opet počeo puniti, prelijevati se od stvari, koje su trenutak živjele, a nato umirale u ormarima, do sljedećeg paljenja. Govorila je: "Trebalo bi izmisliti što učiniti sa stvarima koje ničemu ne služe, a ne smijemo ih baciti." Doista: užasavala se proždrljivosti kojom su predmeti zaposjedali životni prostor, odguravali ljude i tjerali ih u kut, sve dok ih Fermina Daza ne bi gurnula onamo gdje se nisu vidjeli. Nije bila uredna kao što se mislilo, ali imala je svoju očajničku metodu da se doima čistunicom: nered je skrivala. Onoga dana kad je Juvenal Urbino umro, morali su isprazniti pola njegove radne sobe i natrpali predmete u spavaće sobe kako bioslobodili mjesto za bdijenje nad mrtvacem.

Smrt je prošla kućom i donijela rješenje. Spalivši muževa odijela, Fermina je Daza shvatila da nije ni trepnula pa je istim poletom redovito palila lomaču i na nju bacala sve, staro i novo, ne misleći na zavist bogataša ni na odmazdu siromaha koji su umirali od gladi. Na posljetku je zapovjedila neka iz korijena sasijeku mango kako ne bi ostalo ni traga nesreći, a živoga je papagaja darovala novomu Gradskom muzeju. Tek je tad odahnula u kući koja je postala onakva kakvom ju je oduvijek sanjala: prostrana, laka i samo njezina.

Kći Ofelia ostala je s njom tri mjeseca i vratila se u New Orleans. Sin i snaha su joj dolazili na nedjeljni ručak, a on i svaki put u tjednu kad bi mogao. Ferminu su Dazu najprisnije prijateljice počele posjećivati čim je prestala kriza korote, kartale su uz ogoljelo dvorište, iskušavale nove kuhinjske recepte, upućivale je u tajni život neutaživa svijeta koji je bez nje nastavljao postojati. Među najustrajnijima svakako Lucrecia del Real del Obispo, plemenitašica stare korenike, s kojom je uvijek održavala prijateljske veze, a koja joj se nakon smrti Juvenala Urbina još više približila. Zgrčena od artritisa i puna pokajanja zbog nedoličnoga života, Lucrecia del Real del Obispo joj tada nije samo najbolje pravila društvo, nego je s njom raspravljala o građanskim i svjetskim nakanama koje se u gradu pripremaju pa se zato osjećala korisnom samom po sebi, a ne samo u muževoj zaštitničkoj sjeni. No nikad je nisu toliko s njim poistovjeivali, jer su je prestali zvati djevojačkim prezimenom, kao uvijek dotle, a počeli je nazivati Urbinovom udovicom.

Činilo joj se nepojmljivim, ali kako se približavala prva godišnjica muževe smrti, Fermina je Daza osjećala kako ulazi u zamačeno ozračje, svježje i tiho: u gaj nepovratnoga. Još nije bila posve svjesna, niti će biti još mnogo mjeseci, koliko su joj pisana razmišljanja Florentina Arize pomagala u nalaženju duševnog mira. Primijenjena na njezina iskustva, omogućila su joj shvatiti svoj život i smireno čekati znakove starosti. Susret na zadušnici bio je providnosna prilika kako bi Florentinu Arizi dala shvatiti da je i ona - zahvaljujući njegovim pismima ohrabrenja - spremna izbrisati prošlost.

Nakon dva dana primila je njegovo drukčije pismo, pisano rukom, na tankom papiru, a na poledini omotnice jasno je pisalo ime i prezime pošiljaoca. Isti kićeni rukopis prvih pisama, ista lirska htijenja, ali primijenjena na jednostavan stil zahvalnosti zbog poštovanog pozdrava u prvostolnici. Fermina je Daza i dalje mislila na pismo, puna uzburkane čežnje, i nekoliko dana nakon što ga je pročitala, tako čiste savjesti da je sljedećega četvrtka iznebuha upitala Lucreciju del Real del Obispo ne poznaje li slučajno Florentina Arizu, gospodara riječnih brodova. Lucrecia je potvrdila: "Čini se da je on izgubljeni sukub, demon koji spolno opći s usnulima." Ponovila je poznatu priču da veza sa ženom nije imao, koliko se zna, a izvrsna je partija, ima tajni ured kamo vodi dječake koje noću progoni po gatovima. Fermina je Daza od pamtivijeka slušala tu priču, ali nikad nije u nju povjerovala i nije joj davala važnosti. Kad ju je posve uvjerenom ponovila Lucrecia del Real del Obispo, za koju se također svojedobno govorilo da je nastranih ukusa, nije mogla odoljeti nagonu da stvari dovede na mjesto. Rekla je da odmalena poznaje Florentina Arizu. Majka mu je imala sitničariju u Prozorskoj ulici, a usto je kupovala stare košulje i plahte iz kojih je čupala niti i prodavala ih kao pamuk za zavoje tijekom građanskih ratova. Uvjerenom je zaključila: "Čestiti ljudi, duša od čovjeka." Tako žestoko da je Lucrecia povukla ono što je rekla: "Pa znaš, i o meni tako govore." Fermina Daza nije bila znatiželjna pa sebe priupitala zašto tako strastveno brani muškarca koji je u njezinu životu bio tek sjena. I dalje je mislila na njega, pogotovo kad bi stigla pošta u kojoj ne bi bilo njegova novog pisma. Prošla su dva tjedna šutnje, kad ju je jedna sluškinja trgnula iz sieste i šaptom upozorila:

- Gospođo, došao je don Florentino.

Došao je. Ferminu je Dazu najprije obuzeo strah. Mislila je odbiti, neka dođe drugoga dana u prikladnije vrijeme, nije u stanju primiti posjetioca, nemaju o čemu razgovarati. No odmah se predomislila i zapovjedila neka ga uvedu u salon i ponude kavom dok se ona dotjera da ga primi. Florentino je Ariza čekao na ulazu s ulice, pržeći se pod paklenim suncem u tri sata popodne, ali čvrsto držeći uzde. Bio je pripravljen da ga ona neće primiti pa je došao uz ljubaznu ispriku i zbog te je uvjerenosti bio miran. Čuvši poruku, sledio se do srži, a ušavši u svježi, zamračeni salon, nije stigao razmisliti o čudu koje proživljava, jer mu se utroba odjednom ispunila eksplozijom bolne pjene. Ostao je bez daha, progonjen prokletim sjećanjem na ptičju katicu na svojem prvom ljubavnom pismu. Nepomično je čekao u polusjeni dok ga je prolazila prva jeziva drhtavica, odlučan da prihvati bilo koju nesreću osim te, nepravdne.

Sebe je izvrsno poznao. Patio je od tvrde stolice, ali ga je, u njegovu dugom životu, trbuh tri ili četiri puta iznevjerio na javnim mjestima pa je tri ili četiri puta morao povraćati. Samo je u tim prilikama, a i u drugim, podjednako hitnim, uviđao istinitost izreke koju je u šali rado ponavljao: "U Boga ne vjerujem, ali bojim ga se." Nije imao vremena u to posumnjati, pokušavao je izmoliti kakvu molitvu koje se sjetio, ali nije se prisjetio. Kad je bio dijete, neki ga je klippan naučio čarobne riječi kako bi kamenom pogodio pticu: "Tu si, imam oko sokolovo! Moj si, sasut ću u te olovo." Iskušao ju je kad je prvi put bio u gori, s novom praćkom, a ptica je strelovito pala. Zbunjeno je pomišljao da su te dvije stvari vjerojatno u nekoj vezi pa je čarobne riječi ponovio gorljivošću molitve, ali je priželjkivani učinak izostao. Uvrtanje želuca, slično spiralnoj opruzi, digne ga s mjesta, želučana je pjena navirala, sve gušća i bolnija, oblijeva ga je ledeni znoj. Sluškinja, koja mu je donijela kavu, prestrašila se njegova mrtvačkog lica. "Vručina." uzdahnua je. Otvorila je prozor kako bi mu ugodila, ali mu je popodneвно sunce udarilo ravno u lice pa su ga morali opet zatvoriti. Shvatio je da više neće izdržati ni trena kad je ušla Fermina Daza, gotovo nevidljiva u polusjeni, prestrašena što ga vidi u takvu stanju.

- Možete skinuti kaput - rekla mu je.

Više od smrtnih grčeva boljelo bi ga da ona čuje kruljenje njegovih crijeva. Ostao je još živ, jedan trenutak kako bi odbio, samo ju je došao pitati kad bi ga mogla primiti u posjet. "Pa ovdje ste", rekla je zbunjeno, još s nogu i pozvala ga da s njom dođe na dvorišnu terasu gdje je svježije. Odbio je glasom koji ju je više podsjećao na uzdah tuge.

- Molim vas, neka bude sutra - rekao je.

Sjetila se da je sutra četvrtak kad je redovito posjećuje Lucrecia del Real del Obispo, ali je našla savršeno rješenje: "Prekosutra u pet!" Florentino joj Ariza zahvali, na brzinu joj na rastanku mahne šeširo i ode, ne okusivši kavu. Smetena je ostala usred salona, ne shvaćajući što se to dogodilo, sve dok se iz dna ulice nije izgubilo zujanje njegova automobila. Florentino je Ariza potražio najmanje bolan položaj na stražnjem sjedalu, sklopio je oči, opustio mišiće i prepustio se tijelu na volju. Kao da se opet rađa. Vozač se, nakon tolikih godina u njegovoj službi, više ničemu nije čudio. Ostao je mrtav-hladan, ali kad mu je pred kućom otvorio vrata, upozorio ga je:

- Čuvajte se, don Floro, nalik mi je na koleru.

Njegova stara boljetica. Florentino je Ariza Boga hvalio na petku u pet sati, kad ga je sluškinja odvela kroz polumračni salon na dvorišnu terasu, gdje je našao Ferminu Dazu, za stolićem postavljenim za dvoje. Ponudila ga je čajem, čokoladom ili kavom. Florentino je Ariza zatražio vrelu jaku kavu, a ona je služavki zapovjedila: "Meni po običaju!" Po običaju je značilo čaj pomiješan od raznih istočnjačkih. Poslije sieste bi je obodrio. Kad je iskapila cijeli čaj, a on lončić kave, oboje su već pokušavali i prekidali razne teme, ne zato što bi ih doista zanimalo, nego kako bi izbjegli druge teme koje se ni on ni ona nisu usuđivali načeti. Oboje prestrašeni, ne shvaćajući što rade tako daleko od svoje mladosti, na šahovničkoj terasi ničije kuće, još mirisave po mrtvačkom cvijeću. Prvi su se put našli jedno nasuprot drugomu, na takvoj blizini i s dovoljno vremena da se, nakon pola stoljeća, smireno osmotre, i oboje su se vidjeli onakvima kakvi su bili: dvoje staraca na koje vreba smrt, bez ičega zajedničkog osim sjećanja na kratkotrajnu prošlost, koja više nije pripadala njima nego jednomu nestalomu mladiću i jednoj nestaloj djevojci, koji bi im mogli biti unučad. Pomislila je da će se on na poslijetku uvjeriti u nestvarnost svog sna, a to će ga isкупiti zbog drskosti.

Kako bi izbjegla neugodne šutnje i neželjene teme, postavljala je najobičnija pitanja o riječnim brodovima. Nije moguće da je on, njihov gospodar, plovio samo jedanput, prije mnogo godina, kad nije imao nikakve veze s tvrtkom. Nije znala razlog, a on bi dao dušu da joj ga oda. Ni ona nije poznavala rijeku. Njezin je muž mrzio andski zrak, a prikrijavao je to raznim objašnjenjima: za srce je visina opasna, može dobiti upalu pluća, ljudi su licemjerni, a centralizam nepravedan. Tako su vidjeli pola svijeta, a svoju zemlju nisu. Sad Junkersov hidroavion leti od sela do sela u porječju Magdalene, poput aluminijskoga skakavca, s dva člana posade, šest putnika i poštanskim vrećama. Florentino je Ariza objasnio: "Kao zračni mrtvački lijes." Kao sudionica prvog putovanja balonom nije osjetila nikakav strah, ali nije mogla vjerovati da je ona ista osoba koja se na to odvažila. "Drukčije je", rekla je, želeći reći da se promijenila ona, a ne načini putovanja.

Katkad bi je zateklo zrakoplovno zujanje. Nisko su nadlijetali, uz akrobatske okrete, za proslavu stogodišnjice Oslobođiteljeve smrti. Jedan od njih, crn poput golema lešinara, okrznuo je krovove kuća na otoku La Mangi i komadić krila ostavio na susjedovu stablu, a sam se upleo u električne žice. No Fermina Daza ni tad nije usvojila postojanje zrakoplova. Nije je zanimalo da posljednjih godina pođe u zaljev Manzanillo kamo su hidroavioni silazili otkako brodovi plaše ribarske čamce i športske brodice kojih je sve više. Iako je već bila stara, izabrali su je da preda kitu ruža Charlesu Lindberghu kad je došao u svom letu dobre volje, a nikako nije shvaćala kako se tako visok, tako plavokos i naočit muškarac može uzdići u stroju, koji kao da je od valovitog lima, a dva su ga mehaničara gurala za rep kako bi uzletio. Nikako joj nije išlo u glavu da zrakoplovi, koji nisu mnogo veći, mogu nositi osam osoba. Zauzvrat

je o riječnim brodovima čula sve najbolje, ne ljuljaju se kao morski, iako postoje mnogo veće opasnosti, kao što su pjeskovite obale i razbojnički napadi.

Florentino joj Ariza objasni da su sve to stare priče. Sad je na brodovima plesna dvorana, kabine su prostrane i raskošne poput hotelskih soba, svaka ima posebnu kupaonicu i električne ventilatore, a od posljednjega građanskog rata više nema oružanih napada. Usto je napomenuo, uz zadovoljstvo zbog osobnog uspjeha, da takav napredak ponajviše valja zahvaliti plovidbenoj slobodi za koju se on zauzima, a koja je potaknula suparništvo: sad ne postoji više samo jedna tvrtka, nego tri, vrlo aktivne i uspješne. No sve ugrožava nagli razvoj zrakoplovstva. Pokušala ga je utješiti: brodovi će uvijek postojati jer nema mnogo luđaka spremnih da uđu u stroj koji je - po svemu sudeći - protuprirodan. Florentino je Ariza, na posljetku, progovorio o poštanskom napretku, bilo u prijevozu bilo u dostavi, nastojeći je navesti na razgovor o njegovim pismima. Nije nasjela.

Malo poslije se prilika sama ukazala. Udaljili su se od teme kad je sluškinja ušla i Fermini Dazi predala pismo koje joj je tog trena stiglo posebnom gradskom poštom, najnovijom tekovinom koja je imala isti način dostave kao brzopjavi. Po svom običaju, nije mogla naći naočale za čitanje. Florentino je Ariza ostao posve miran.

- I ne treba - reče. - Pismo je moje.

Tako je i bilo. Jučer ga je napisao, užasno utučen zato što nije mogao nadvladati sramotu zbog svojega prvog neuspjelog posjeta. Ispričavao joj se zato što je bio toliko drzak pa ju je htio posjetiti bez prethodnog dopuštenja i odricao se nakane povratka. U sandučić ga je bez razmišljanja uložio, a kad je bolje razmislio, bilo je kasno da ga izvuče. Nisu mu se činila nužna tolika objašnjenja, samo je Ferminu Dazu zamolio neka ne pročita to pismo.

- Jasno - rekla je. - Pa pisma pripadaju onima tko ih piše, zar ne?

Odvažio se.

- Tako je - reče. - Zato se najprije ona vraćaju kada dođe do prekida.

Prešla je preko toga i vratila mu pismo, rekavši: "Šteta što ga ne mogu pročitati, jer su mi druga vaša pisma mnogo pomogla." Duboko je uzdahnuo, iznenađen što je tako spontano rekla mnogo više nego što se nadao. Rekao joj je: "Ne možete zamisliti koliko sam sretan što to čujem." No promijenila je temu, a on se tijekom popodneva nije nikako mogao opet na nju vratiti.

Poslije šest se oprostio, kad su se počela paliti kućna svjetla. Osjećao se sigurnijim, ali bez pretjeranih iluzija, jer nije zaboravljao prgavu narav i neočekivane reakcije dvadesetogodišnje Fermine Daze, a nije imao razloga misliti da se promijenila. Zato se iskreno ponizno usudio upitati smije li opet navratiti, a njezin ga je odgovor iznenadio.

- Dodite kad god želite, gotovo sam uvijek sama.

Četiri se dana poslije, u utorak, nenajavljen vratio, a ona nije čekala da ih podvore čajem kako bi mu rekla koliko su joj pomogla njegova pisma. Rekao je da to nisu pisma u strogom smislu te riječi, izdvojeni su to listovi iz knjige koju bi rado napisao. I ona je to tako shvatila. Doista da bi mu ih vratila, ako on to ne shvati kao neotesanost. Zaslužuju bolju sudbinu. Nastavila je pripovijedati koliko su joj pomogla u njezinoj nesreći, a govorila je tako zanosno, s tolikom zahvalnošću, a možda i s tolikom ljubavi da se Florentino Ariza usudio učiniti više od samog koraka naprijed: salto mortale.

- Prije smo bili na ti - rekao je.

Zabranjena riječ: prije. Osjetila je kako prolijeće himerični anđeo prošlosti i pokušala ga je izbjeći. No otišao je dalje: "Hoću reći, u našim nekadašnjim pismima." Ozlovoljila se i morala se ozbiljno napregnuti kako on to ne bi uočio. Ipak je opazio i shvatio da mora biti taktičniji, iako je iz te omaške zaključio da je podjednako žestoka kao u mladim danima, ali je pri tome naučila biti i slatka.

- Želim reći da su ta pisma posve druga stvar - nadodao je.

- Sve se u svijetu promijenilo - rekla je.

- Ja nisam - odgovorio je. - A vi?

Zastala je, držeći u ruci drugu šalicu čaja, na pola puta do usta. Zagledala se u njega očima koje su se othrvale nesretnom zubu vremena i godina.

- Ista stvar - rekla je. - Navršila sam sedamdeset drugu.

Florentinu Arizi bio je to udar posred srca. Volio je taj odgovor kao iz puške, ali porazila ga je težina godina. Nikad nije bio tako iscrpljen nakon tako kratkoga razgovora, srce ga je boljelo, svaki je otkucaj u njegovim arterijama odjekivao metalno. Osjetio se starim, tužnim i beskorisnom, toliko je neodoljivo zaželio zaplakati da više nije mogao govoriti. Drugu su šalicu ispili u tajacu izbrazdanom od pretkazanja, a kad je progovorila, samo je zamolila sluškinju neka joj donese aktovku punu pisama. Htio ju je zamoliti neka zadrži pisma, ima on kopije, ali pomislio je da bi se ta mjera opreza mogla doimati nedoličnom. Ni o čemu više nisu imali govoriti. Prije rastanka je natuknuo da bi navratio drugog utorka u isto vrijeme. Pitala se mora li biti toliko popustljiva.

- Ne vidim smisao tolikih posjeta - rekla je.

- Nisam mislio da nemaju smisla - odvratio je.

Vratio se u utorak u pet, a onda svakog utorka, bez ikakve najave, jer su redoviti tjedni posjeti postali dijelom njihove svakodnevice već nakon dva mjeseca. Florentino bi Ariza donio engleske čajne kolačiće, ušećereno kestenje, grčke masline, salonske poslastice koje bi našao na prekooceanskim brodovima. Jednog joj je utorka donio njezinu i Hildebrandinu sliku na kojoj ih je, prije više od pola stoljeća, ovjekovječio belgijski fotograf, a on ju je kupio za petnaest centima na dražbi poštanskih razglednica pod Pisarskim arkadama. Fermina Daza nije shvatila kako se ondje

našla, a on je to protumačio kao ljubavno čudo. Jednoga jutra, dok je u vrtu rezao ruže, Florentino Ariza nije mogao odoljeti napasti da joj jednu odnese kad je sljedeći put posjeti. U jeziku je cvijeća teško naći način obraćanja svježoj udovici. Crvena ruža, simbol vatrene strasti, mogla je biti uvredljiva u koroti. Žute ruže inače znače sreću, ali mogu se protumačiti i kao izraz ljubomore. Katkad je čuo za turske crne ruže, možda bi bile najprimjerenije, ali nikako ih nije mogao uzgojiti u svojem dvorištu. Nakon dubokih razmišljanja odvažio se na bijelu ružu, njih je volio manje nego druge jer su neutralne i nijeme: ništa ne govore. U posljednjem je trenutku odrezao trnje kako im Fermina Daza ne bi zlobno dala kakav smisao.

Lijepo ju je prihvatila, kao dar bez skrivenih nakana i tako se obogatio obred utorkom. Čim bi stigao i donio bijelu ružu, već je bila spremna vaza puna vode na sredini čajnoga stolića. Jednog joj je utorka, odloživši ružu, rekao na izgled posve nehajno:

- U naše vrijeme nisu nosili ruže, nego kamelije.

- Dakako - odgovorila je - ali nakana je bila drukčija, a vi to znate.

Uvijek je bilo tako. On bi pokušao poći naprijed, a ona bi mu zatvorila prolaz. Tom prilikom, unatoč točnom odgovoru, Florentino je Ariza shvatio da je pogodio u sredinu, jer je morala okrenuti lice kako joj ne bi opazio crvenilo. Vatreno, mladenačko rumenilo odisalo je svojim životom, a ta je drskost probudila u njoj gnušanje prema samoj sebi. Florentino je Ariza mudro prešao na manje škakljive teme, ali njegova je blagost bila toliko očita da je ona znala da je otkrivena i pojačala se njezina ljutnja. Bio je to zlosretan utorka. Umalo ga je zamolila neka više ne dolazi, ali joj se pomisao na svađu zaljubljenoga para učinila toliko smiješnom u njihovoj dobi i položaju da se nesuzdržano nasmijala. Sljedećeg utorka, kad je Florentino Ariza odložio ružu u vaz, ispitala je svoju savjest i veselo ustanovila da od prošloga tjedna nije ostao ni najmanji trag kivnosti.

Posjeti su uskoro neugodno odisali familijarnošću, jer bi katkad, tobože slučajno, navratio doktor Urbino Daza sa suprugom pa su ostajali kartati. Florentino Ariza nije znao kartati, ali ga je Fermina naučila tijekom jednog posjeta pa su bračnom paru Urbino Dazi poslali pismeni izazov za sljedeći utorka. Svima su ti susreti bili tako ugodni da su se nevjerojatno brzo oslužbenili u posjete, a oderdili su i pravila što će tko od njih donijeti. Doktor Urbino Daza i njegova žena, izvrsna slastičarka, uvijek bi nosili drukčiju tortu. Florentino je Ariza neumorno tražio poslastice na europskim brodovima, a Fermina se Daza trsila kako bi svakoga tjedna pripremila novo iznenađenje. Kartalo se svakog trećeg utorka u mjesecu, a nisu se kladili za novac, nego je gubitnik morao nešto posebno pridonijeti za sljedeću partiju.

Doktor Urbino Daza odgovarao je svojoj javnoj slici: oskudno nadaren i trapav, patio je od iznenadnih trzaja, bilo od radosti bilo odvratnosti, a na mahove bi se zacrvenio bez veze pa su se bojali za njegovo duševno zdravlje. Nesumnjivo, njemu se vidjelo na prvi pogled ono čega se Florentino Ariza najviše bojao da o njemu govore: dobar čovjek. Naprotiv, žena mu je bila živahna, s plebejskom iskrom, primjerena i pouzdana, što je njezinoj eleganciji davalo humaniji ton. Nisu mogli poželjeti bolji par za kartanje, a neutaživa potreba Florentina Arize za ljubavlju bila je okrunjena tlapnjom da se osjeća kao u vlastitoj obitelji.

Jedne noći, kad su zajedno odlazili iz kuće, doktor ga je Urbino Daza pozvao na ručak. "Sutra u podne i pol, u Društvenom klubu!" Ondje se izvrsno jelo, uz otrovna vina: Društveni je klub sebi pridržao pravo odbiti prijam u članstvo iz raznih razloga, a jedan je od najvažnijih bila izvanbračnost. Stric je León Dvanaesti u tom smislu imao iritantnih iskustava, a Florentino je Ariza podnio sramotu da ga izbace kad je već sjedio za stolom, na poziv jednog člana i utemeljitelja, kojemu je Florentino Ariza učinio velike usluge u riječnoj trgovini. Nije mu preostajalo drugo nego odvesti ga u drugi restoran.

- Mi koji stvaramo propise najviše ih moramo poštovati - rekao mu je.

Florentino se Ariza ipak odvažio s doktorom Urbinom Dazom, a posebno su ga dočekivali, iako nisu zahtijevali da se potpiše u zlatnu knjigu uglednih uzvanika. Ručak je bio kratak, samo njih dvojica, sve prigušeno. Strahovanja, koja su Florentina Arizu morila od jučer popodne zbog tog susreta raspršila su se uz aperitiv, porto. Doktor Urbino Daza htio je s njim razgovarati o svojoj majci. Tad je Florentino Ariza shvatio da mu je ona o njemu govorila. I nešto još čudnije: lagala mu je u njegovu korist. Odmalena su prijatelji, zajedno su se igrali otkako je stigla iz San Juana de la Ciénage, on ju je vodio u prvim knjigama, zato mu je neizmjereno zahvalna. Usto mu je rekla da je često, kad bi izašla iz škole, satima s Tránsitom Arizom prelijepo vezla u sitničariji, bila je ugledna učiteljica, a to što poslije nije više tako često viđala Florentina Arizu, nije bilo njezinom voljom, nego zato što su se njihovi putovi razišli.

Prije nego što je prešao na svoju nakanu, doktor Urbino Daza natuknuo je nešto o starosti. Svijet bi brže napredovao da ga starci ne usporavaju. "Čovječanstvo, poput vojske u polju, napreduje brzinom najslabijega", rekao je. Predviđao je humaniju i civiliziraniju budućnost, u kojoj će ljudska bića biti izdvojena u marginalnim gradovima, kada se više neće moći skrbiti sami za sebe, kako bi izbjegli sramote, patnje i užasnu staračku samoću. S medicinskoga bi stajališta, tvrdio je, granica mogla biti šezdeset godina. Dok se ne dođe do te sućutne mjere, jedino su rješenje starački domovi, u kojima starci jedni druge tješe, poistovjećuju se u svojim ukusima i odvratnostima, u svojim ružnim navikama i u svojim tugama, daleko od prirodnih svađa s mlađim generacijama. Rekao je: "Starci su među starcima manje stari." I doista: doktor Urbino Daza htio je Florentinu Arizu zahvaliti na ugodnom društvu koje čini njegovoj majci u njezinoj udovičkoj samotnji, a moli ga neka to i nadalje čini za opće dobro i obostranu udobnost. Neke bude strpljiv s njezinom staračkom hirovitošću. Florentinu je Arizu laknulo nakon razgovora. "Budite mirni." rekao mu je. "Četiri sam godine stariji od nje, i to ne samo sad, nego oduvijek, mnogo prije vašeg rođenja." Nije odolio napasti da si dade oduška ironičnom primjedbom.

- U društvu budućnosti - zaključio je - sad biste morali otići na groblje pa njoj i meni donijeti stručak anturija za ručak. Doktor Urbino Daza sve dotad nije shvaćao neukus svojega proročanstva, nato se, kao pile u kućine, upetljao u ishitrena objašnjenja. Florentino mu se Ariza pomogao iskoprcati. Bio je presretan, znajući da će prije ili poslije imati još jedan takav razgovor s doktorom Urbinom Dazom, kako bi obavio neizbježivu društvenu formu: svečano isprosio ruku njegove majke. Ručak ga nije okrijepio samo iz tog razloga, nego i zato što mu je dokazao koliko će laka i dobro primljena biti ta nezaobilazna prosidba. Da je bio siguran u pristanak Ferminine Daze, ne bi bilo povoljnije prilike. Štoviše: nakon razgovora tijekom tog povijesnog ručka, prosidba je bila posve suvišna formalnost.

Florentino se Ariza uvijek osobito pozorno penjao i spuštao stubište, i kao mladić, jer je uvijek smatrao da starost počinje prvim nevažnim padom, a nakon drugoga slijedi smrt. Uredsko mu se stubište činilo najopasnijim na svijetu, strmo i usko, a još mnogo prije nego što se morao naprezati kako ne bi vukao noge, uspinjao se, dobro gledajući stube i objema se rukama grčevito držeći priručja. Često su mu predlagali neka te stube zamijeni manje opasnima, ali uvijek je odgađao za sljedeći mjesec, smatrajući to ustupkom starosti. S godinama se sve dulje uspinjao, ne zato što mu je bilo teže, kako bi žurno objasnio, nego zato što se svaki put sve opreznije penjao. No kad se vratio s ručka s doktorom Urbinom Dazom, nakon porta za aperitiv i pola čaše crnjaka uz jelo, a osobito nakon slavodobitnog razgovora, pokušao je stići na treću stubu tako mladenačkim baletnim korakom da je uganuo lijevi gležanj, pao na leđa i pravo je čudo što se nije ubio. Dok je padao, bio je dovoljno bistar pa pomislio da neće umrijeti od te nesreće, jer nema te životne logike da dva muškarca, koji su toliko godina voljeli istu ženu, umru na isti način, samo u razmaku od godine dana. Imao je pravo. Stavili su mu gips od stopala do lista i prisilili ga na mirovanje u postelji, ali bio je živahniji nego prije pada. Kad mu je liječnik odredio šezdeset dana mirovanja, nije mogao vjerovati tolikoj nesreći.

- Nemojte mi to raditi, doktore - moljakao ga je. - Meni su dva mjeseca kao vama deset godina.

Nekoliko se puta pokušavao dići, navlačeći objema rukama kipovsku nogu, ali stvarnost ga je uvijek pobjeđivala. Kad je, na posljetku, ipak prohodao, bolna gležnja i leđa u živim ranama, imao je više nego dovoljno razloga da povjeruje da je Providnost nagradila padom njegovu ustrajnost.

Najteži mu je bio prvi ponedjeljak. Bol je popustila, a zdravstvena je prognoza nadasve ohrabivala, ali nije se mogao ni htio pomiriti s tim da sutradan neće moći popodne posjetiti Ferminu Dazu, prvi put u četiri mjeseca. No ipak se vratio u stvarnost i, nakon rezignirane sieste, napisao joj ispričnicu. Rukom, na mirisnom papiru i sjajnom tintom koja se može čitati u mraku. Bestidno je dramatizirao težinu nesreće, nastojajući izazvati njezinu sućut. Otpisala mu je za dva dana, nadasve ganuta i predobrostiva, ali bez ijedne suvišne riječi, kao u veliko doba ljubavi. U letu je prigrabio priliku te joj opet pisao. Kad mu je drugi put odgovorila, odlučio je otići mnogo dalje nego u šifriranim razgovorima utorkom. Zapovjedio je neka mu donesu telefon uz postelju, pod izgovorom da prati dnevne poslove svoje tvrtke. Centralu je zamolio neka ga spoji s onim troznamenastim brojem što ga je znao napamet otkako joj je prvi put telefonirao. Glas prigušenih zvona, napet od tajnovitosti udaljenosti, voljeni mu je glas odgovorio, prepoznao njegov glas i oprostio se nakon tri konvencionalne pozdravne rečenice. Florentino je Ariza bio neutješan zbog njezine ravnodušnosti. Eto ih opet na početku.

Doduše, nakon dva dana primio je pismo u kojem ga je Fermina Daza preklinjala neka joj više ne telefonira. Njezini su razlozi bili valjani. U gradu je bilo tako malo telefona da ih je morala prespajati telefonistica koja je poznavala sve pretplatnike, njihov život i njihove navike. Uopće nije bilo važno jesu li kod kuće, ona bi ih našla ma gdje bili. Zauzvrat za toliku učinkovitost, pratila je razgovore, otkrivala tajne privatnih života, najčuvanije drame, a nerijetko se upletala u razgovor kako bi iznijela svoje gledište ili primirila duhove. S druge strane, te je godine utemeljen večernji list *La Justicia*, s jedinim ciljem da osuđuje obitelji otmjenih prezimena, navodeći vlastita imena, bez ikakvih obzira, u znak vlasnikove osvete zato što njegove sinove nisu primili u Društveni klub. Fermina se Daza, unatoč svojemu čistom životu, tad više nego ikad brinula za ono što govori i radi, pa i s najprisnijim prijateljicama. Za Florentina ju je Arizu i dalje vezivala anakronična nit pisama. Uzvratno se dopisivanje progustilo i produbilo pa je potpuno zaboravio svoju nogu i krevetnu kaznu, zaboravio je sve i potpuno se posvetio pisanju, na prijenosnom stoliću poput onih na kojima u bolnici nose bolesnicima obroke.

Opet su prešli na ti, izmjenjivali u svojim pismima komentare o svojem životu, kao i prije, ali je Florentino Ariza opet pokušao istrčati pred rudo: njezino je ime ispisao ubodima pribadače na kamelijinim laticama i poslao joj u pismu. Nakon dva dana primio ih je bez komentara. Fermina Daza nije to mogla izbjeći: sve joj se činilo djetinjastim. Ponajviše onda kad je Florentino Ariza ustrajao na prisjećanju sjetnih pjesničkih popodneva u Evandeoskom perivoju, skrovišta za pisma, na putu u njezinu školu, tečaja vezenja pod bademima. Srce ju je zapeklo kad ga je vratila na mjesto, pitanjem koje se doimalo slučajnim među ostalim trivijalnim komentarima: "Zašto se mučiš spominjati ono što ne postoji?" Poslije mu je predbacila jalovu tvrdokornost zato što ne dopušta sebi prirodno starenje. U tome je vidjela uzrok njegove nagloće i neprekidnih omašaka u podsjetcima na prošlost. Nije shvaćala kako to da se čovjek, sposoban za misli kojima ju je toliko utješio u pregaranju udovištva, tako djetinjasto zapetlja kad to pokušava primijeniti u svom životu. Uloge su se promijenile. Tad je ona njemu pokušala uliti novu hrabrost za sagledavanje budućnosti, rečenicom koju on, u svojoj nerazumnoj užurbanosti, nije znao odgonetnuti: "Pusti neka prođe vrijeme pa ćemo vidjeti što nam nosi." Nikad nije bio tako dobar učenik poput nje. Prisilna nepokretnost, svakog dana sve veća sigurnost u to kako vrijeme leti, lude želje da je vidi - sve mu je to dokazivalo da su njegova strahovanja od pada bila opravdanija i tužnija nego što je predviđao. Prvi je put počeo razumno misliti o stvarnosti smrti.

Leona Cassiani mu je svakog drugog dana pomagala u kupanju i mijenjanju pidžame, davala mu je klistir, nosila mu noćnu posudu, stavljala arnikine obloge na leđne ozljede i čireve, masirala ga prema liječnikovu savjetu kako nepokretnost ne bi izazvala veća zla. Subotom i nedjeljom mijenjala ju je América Vicuoa, koja je u prosincu imala dobiti uèiteljsko zvanje. Obeæao ju je poslati na višu školu u Alabami, na raèun rijeène tvrtke, dijelom kako bi smirio savjest, a ponajviše zato kako se ne bi suèelio s predbacivanjima koja mu ona nije znala uputiti, a ni s objašnjenjima koja joj je dugovao. Nije mogao zamisliti koliko se napatila u besanim internatskim noæima tijekom tolikih vikenda bez njega, tijekom svojega života bez njega, jer nikad nije mogao zamisliti koliko ga je voljela. Škola mu je službeno javila da je s prvoga mjesta, koje je uvijek zauzimala u razredu, pala na posljednje pa bi mogla biti srušena na završnim ispitima. Zaobišao je skrbnièku dužnost pa nije obavijestio roditelje Amèrice Vicuoe, zaustavljen osjeèajem krivnje koju je pokušavao zatomiti, a ni s njom nije o tom razgovarao, iz opravdana straha da bi ga pokušavala okriviti za svoj neuspjeh. Na tome je ostalo. Nije shvatio da poèinje odgađati svoje probleme, u nadi da će ih riješiti smrt.

Nisu se njegovoj promjeni èudile samo dvije ²ene koje su za njega skrbile. Zaèudio se i Florentino Ariza. Jol je prije deset godina napao svoju slul kinju iza glavnog stubil ta, odjevenu i stoješki, u vrijeme kraæe nego l to bi za to dostajalo filipinskom pijetlu, i ostavio je u blagoslovljenom stanju. Morao joj je darovati namještenu kuću kako bi se zaklela da ju je obešèastio njezin nedjeljni poluzaruènik, koji je nije ni poljubio, a njezin otac i strièevi - vrijedni rezaèi šeèerne trske - prisilili su ih na vjenèanje. Nije se èinilo vjerojatnim da je to onaj isti muškarac kojega su uzduž i poprijeko pipkale dvije žene, pred kojima je još prije nekoliko mjeseci drhtaò od ljubavi, a sad su ga sapunale gore i dolje, brisale ga ruènicima od egipatskog pamuka i masirale mu cijelo tijelo, a on nije ni dahnuo od uzbuđenja. Svaka je za njegovo pomanjkanje teka imala drugo objašnjenje. Leona Cassiani je u tome vidjela nagovještaj smrti, a América je Vicuoa to pripisivala nekoj tajni koju nije mogla odgonetnuti. Istinu je znao samo on i imenovao ju je. U svakom je sluèaju bilo nepravedno: više su patile one dok su ga služile nego on što mu toliko ugadaju.

Fermini su Dazi bila dovoljna samo tri utorka da shvati koliko joj nedostaju posjeti Florentina Arize. Lijepo se zabavljala sa stalnim prijateljicama, još bolje što ju je vrijeme udaljavalò od muževih navika. Lucrecia del Real del Obispo otputovala je u Panamu kako bi joj pregledali uhobolju koja nipošto nije popuštala, a vratila se nakon mjesec dana. Bilo joj je lakše, ali èula je slabije nego prije, prinoseći trubu uhu. Fermina je Daza od svih prijateljica najstrpljivije podnosila njezina zbrkana pitanja i odgovore, a Lucreciju je to toliko poticalo da gotovo nije bilo dana kad joj ne bi svratila, u bilo koji sat. No Fermina Daza ni s kim nije mogla zamijeniti smirena popodneva s Florentinom Arizom.

Sjeèanje na prošlost nije iskupilo budućnost, kao što je on uporno vjerovao. Naprotiv: krijepila je vjeèitu uvjerenost Fermine Daze da je groznièava dvadesetogodišnjaèka buntovnost bila nadasve plemenita i lijepa, ali nije to bila ljubav. Unatoè svojoj ubitaènoj otvorenosti, nije mu to kanila pripòciti, ni poštò ni osobno, a nije imala hrabrosti reći mu koliko joj lažno zvuèi sentimentalnost njegovih pisama nakon što je upoznala èudotvornu utjehu njegovih pismenih razmišljanja, koliko mu snizuju vrijednost njegove lirske laži i koliko mu škodi manijakalna upornost vraćanja prošlosti. Ne: ni jedan redak iz njegovih davnih pisama, ni jedan trenutak njezine prezrene mladosti nisu joj dali naslutiti da bi popodneva utorkom mogla biti toliko dosadna kao što su bez njega bila, tako samotna i jednolièna bez njega.

U jednom od svojih napadaja jednostavnosti, poslala je u konjušnicu fonograf što joj ga je muž jednom darovao za roèendan, a oboje su ga naumili darovati muzeju zato što je to bio prvi fonograf u njihovu gradu. U udovièkoj je žalosti odlučila da se nikad više neèe njime služiti, jer udovica njezina prezimena nije smjela slušati nikakvu glazbu a da ne uvrijedi uspomenu na pokojnika, makar slušala i u intimnosti. No nakon treèeg je utorka napuštenosti, zapovjedila da ga opet donesu u salon, ne zato kako bi, kao nekoè, uživala u sentimentalnim pjesmama radiopostaje Riobamba, nego zato da dokone sate ispuni plaèljivim romanima Santiaga de Cube. Bilo joj je to mudro, jer otkako je rodila kèer, poèela je gubiti naviku èitanja koju joj je muž tako uporno usađivao nakon braenog putovanja, a kako su joj se umarale oèi, potpuno je odustala od èitanja, tako da mjesecima nije znala gdje su joj naoèale.

Tooliko se zaljubila u radijske romane Santiaga De Cube da je svakog dana tjeskobno oèekivale nove nastavke. Katkad bi slušala vijesti kako bi èula što se događa u svijetu, a u rijetkim trenucima kad bi ostala sama kod kuće, slušala bi utišane, daleke i jasne merengue iz Santo Dominga i portorikanske plene. Jedne je noći, na nepoznatoj postaji koja je odjednom odjeknula tako snažno i tako jasno kao da je u susjednoj kući, èula srceðrapateljnu vijest: postariji par, koji je ponavljao svoj medeni mjesec na istom mjestu kao prije èetrdeset godina, ubio je veslom laðar koji ih je vozio kako bi im ukrao sav novac što su ga imali: èetrnaest dolara. Još je se više dojmila prièa Lucrecije del Real, koja je u mjesnim novinama proèitala opširniji èlanak. Policija je otkrila da su ti ljubavnici, dotuèeni veslom, bili tajni zaljubljeni par - njoj sedamdeset osam, a njemu osamdeset èetiri godine - koji su punih èetrdeset godina zajedno ljetovali, a oboje su imali ugledne brakove, stabilne i sretne, uz brojnu obitelj. Fermina Daza, koja nikad nije plakala uz radijske romane u nastavcima, morala je potisnuti knedlu suza koja joj se preprijeèila u grlu. Florentino joj je Ariza u sljedeèem pismu, bez komentara, poslao novinski izrezak s tom viješèu.

Nisu to bile posljednje suze što će ih zatomiti Fermina Daza. Florentino Ariza nije još bio ni šezdeset dana zatoèen kad je *La Justicia* na naslovnici opširno objavila fotografije glavnih junaka navodne tajne ljubavi: doktora Juvenala Urbina i Lucrecije del Real del Obispo. Nagadalo se o pojedinostima njihove veze, o uèestalosti i naèinu sastanaka, a sve uz blagoslov muža, koji se odao sodomijским razvratu s crncima svoje plantaže šeèerne trske. Vijest, objavljena golemim crvenim slovima, odjeknula je kao grom meðu gradskim klimavim plemstvom. Doduše, nije bilo ni retka

čiste istine: Juvenal Urbino i Lucrecia del Real bili su prisni prijatelji i prije nego što se oženio, a i poslije braka, ali ljubavnici nikad nisu bili. U svakom slučaju, činilo se da izvješće nije sastavljeno zato kako bi se okaljalo ime doktora Juvenala Urbina, koji je svima ostao u lijepu sjećanju, nego zato kako bi se nautilo mužu Lucrecije del Real, koji je prošloga tjedna izabran za predsjednika Društvenoga kluba. Sablazan je ugušena za nekoliko sati, ali Lucrecia del Real više nije posjećivala Ferminu Dazu, koja je to protumačila kao njezino priznanje da je kriva.

Uskoro je postalo posve jasno da ni Fermina Daza nije pošteđena rizika svoje klase. *La Justicia* je na njoj iskalila mržnju zbog njezine jedine slabe točke: zbog očevih poslova. Kad je silom morao iseliti, doznala je samo za jednu epizodu njegovih mutnih poslova, prema pričanju Gale Placidije. Poslije, kad joj je doktor Urbino to potvrdio, nakon razgovora s guvernerom, bila je uvjeren da joj je otac postao žrtvom sramne klevete. Dva su se vladina agenta pojavila u kući uz Evandeoski perivoj, s nalogom za premetačinu, pretražili sve uzduž i poprijeko, ali nisu našli ono što su tražili pa su, na posljertku, zapovjedili neka se otvori zrcalni ormar u staroj spavaćoj sobi Fermine Daze. Gala je Placidia bila sama u kući i nikoga nije mogla obavijestiti pa je odbila otključati ormar pod izgovorom da ključeva nema. Tad je jedan agent revolverskim drškom razbio ormarsko zrcalo i između stakla i drva otkrio natisnute lažne stodolarske novčanice. Bio je to vrhunac u lancu tragova koji su vodili do Lorenza Daze, kao do posljednje karike razgranate međunarodne operacije. Bila je to prijevara nad prijevarama, jer su novčanice imale vodeni žig na izvornom papiru. Izbrisali su dolarske novčanice kemijskim postupkom koji je graničio s čarolijom i umjesto jedan otisnuli broj sto. Lorenzo je Daza tvrdio da je ormar kupljen mnogo poslije kćerine udaje, a vjerojatno je u kuću došao s tim skrivenim novčanicama, ali je policija utvrdila da je ormar ondje još od školskih dana Fermine Daze. Nitko osim njega nije mogao krivotvoreno bogatstvo skriti iza zrcala. Samo je to doktor Urbino ispričao svojoj ženi kad je obećao guverneru da će svojega tasta poslati natrag, u zavičaj, kako bi zataškao skandal. Dnevnik je iznio mnogo više pojedinosti.

Tijekom jednoga od tolikih građanskih ratova u prošlom stoljeću Lorenzo je Daza bio posrednik vlade liberalnoga predsjednika Aquilea Parre i stanovitog Josepha K. Korzeniowskog, podrijetlom Poljaka, koji je ovdje nekoliko mjeseci ostao u posadi trgovačkoga broda Saint-Antoinea, francusku zastavu vio, pokušavajući zaokružiti zbrkanu trgovinu oružjem. Korzeniowski, koji će poslije postati svjetski poznat pod imenom Joseph Conrad, povezao se - ne zna se kako - s Lorenzom Dazom, koji je od njega kupio oružje za račun vlade, svojim vjerodajnicama i urednim priznanicama, a platio zakonskim zlatom. Prema novinskom je članku Lorenzo Daza tvrdio da je oružje nestalo u nevjerojatnom napadu, a poslije ga je prodao, dvostruko skuplje nego što je vrijedilo, konzervativcima zaraćenima s vladom.

La Justicia je pisala i to kako je Lorenzo Daza nadasve jeftino kupio viškove obuće engleske vojske kad je general Rafael Reyes utemeljio Ratnu mornaricu, a samo je tim poslom u pola godine udvostručio svoje bogatstvo. Kad je teret uplovio u ovu luku, pisao je dnevnik, Lorenzo Daza nije htio preuzeti robu, jer su stigle samo desne čizme, ali bio je jedini ponuditelj kad je carina otvorila dražbu, sukladno postojećim propisima. Kupio ih je za simboličnu svotu od sto pesosa. U to je doba njegov suučesnik, pod jednakim uvjetima, kupio engleske lijeve čizme koje su stigle na carinu u Riohachu. Kad su čizme sparene, Lorenzo je Daza iskoristio svoju tazbinu s Urbinima de la Calle te prodao čizme novoutemeljenoj Ratnoj mornarici, zaradivši dvije tisuće posto.

La Justicia je završavala podatkom da Lorenzo Daza nije potkraj prošlog stoljeća otišao iz San Juana de la Ciénage u potrazi za boljim životom i budućnosti za svoju kćer, kao što je običavao govoriti, nego zato što su ga zatekli u unosnom poslu miješanja uvoznoga duhana s usitnjenim papirom, a činio je to tako vješto da ni najprofinjiji pušači nisu razlikovali prijevaru. Otkrivene su i njegove veze s tajnim međunarodnim poduzećem kojemu je najunosniji posao - potkraj prošloga stoljeća - bilo krijumčarenje panamskih Kineza. Sumnjiva trgovina mazgama, koja mu je toliko okaljala ugled, čini se da je bio jedini pošten posao kojim se ikad bavio.

Kad se Florentino Ariza digao, užarenih leđa, noseći prvi put štap umjesto kišobrana, najprije je otišao u kuću Fermine Daze. Nije je prepoznao, vidjeli su se tragovi zuba vremena, zlohotnost godina oduzela joj je volju za životom. Doktor Urbino Daza dvaput je posjetio Florentina Arizu tijekom bolovanja i spomenuo mu koliko je njegova majka pogođena dvama člancima u *La Justiciji*. Izvješće o muževnoj nevjeri i prijateljici izdaji ispunilo ju je toliko ludom ljutnjom da je odustala od običaja da - svakoga mjeseca jedne nedjelje - obilazi obiteljski mauzolej, ogorčena zato što on u lijesu ne može čuti uvrede koje mu je htjela izvikivati: posvađala se s pokojnikom. Poručila je Lucreciji del Real - a neka joj prenese tko god hoće - neka se tješi što je, među tolikima, imala bar jednoga pravoga muškarca koji je prošao kroz njezinu postelju. Nakon članka o Lorenzu Dazi nije se znalo što ju je teže pogodilo: sam članak ili zakašnjelo otkriće tko joj je zapravo bio otac. Jedno od toga - a možda i oba - dotukle su je. Kosa čiste boje čelika, koja joj je toliko oplemenjavala lice, nalikovala je žutim kukuruznim vlatima, a lijepe panterске oči nisu, ni uz bijesan sjaj, poprimile nekadašnje blistavilo. U svakoj se kretnji uočavala njezina odlučnost da joj nije više do života. Odavno je prestala pušiti, zatvorena u kupaonici ili negdje drugdje, ali je prvi put počela javno pušiti, s nesputanom pohlepom, isprva cigarete koje je sama motala, kao što je uvijek voljela, a poslije kupovne, jer više nije imala vremena ni strpljivosti da ih mota. Čovjek koji ne bi bio Florentino Ariza, upitao bi se što li budućnost priprema starcu poput njega, šepavcu izranjanih leđa i ženi koja ne želi drugu sreću osim smrti. No on je i u ostacima nesreće nazrijevao tračak nade. Činilo mu se da nesreća uzdiže Ferminu Dazu, bijes je uljepšava, a kivnost na cijeli svijet vraća joj naprasitost kakvu je imala kao dvadesetogodišnjakinja.

Imala je nov razlog za zahvalnost Florentinu Arizi, jer je, nakon sramotnih članaka poslao *La Justiciji* uzorno pismo o etičkoj odgovornosti tiska i poštovanju tuđe časti. Pismo nije objavljeno, ali je Florentino Ariza jedan primjerak poslao i *Trgovačkomu dnevniku*, najstarijem i najozbiljnijem u karipskom priobalju, koji ga je istaknuo na naslovnici. Potpisano pseudonimom Jupiter, bilo je to tako razumno, zajedljivo i dobro napisano da su ga pripisivali najuglednijim piscima u pokrajini. Bio je to usamljen glas usred oceana, ali odjeknuo je glasno i daleko. Fermina je Daza znala je tko je to napisao, nitko joj to nije morao reći, jer je prepoznala neke misli, pa i jednu izravno navedenu rečenicu iz moralnih razmišljanja Florentina Arize. Tako ga je primila, puna ljubavi i poštovanja u nemiru svoje osame. Tad je América Vicuoa jednog subotnjeg popodneva ostala sama u spavaćoj sobi u Prozorskoj ulici i posve slučajno, ne tražeći, u ormaru bez ključa otkrila kopije razmišljanja Florentina Arize, pisane na stroju, i rukom napisane odgovore Fermine Daze.

Doktor se Urbino Daza razveselio nastavku posjeta koji su toliko poticali njegovu majku, za razliku od svoje sestre Ofelije, koja se ukrcala na prvi voćni parobrod iz New Orleansa čim je doznala za neobično prijateljevanje Fermine Daze s muškarcem koji moralno nije bio na glasu. Strah je već prvoga tjedna prerastao u krizu, kad se uvjerila koliko udomaćeno i gospodstveno Florentino Ariza ulazi u kuću, a videći i šaptanja i kratkotrajne svadice zaljubljenoga para, tijekom posjeta otegnutih do duboko u noć. Ono u čemu je doktor Urbino Daza vidio zdravu srodnost dvoje usamljenih staraca, Ofelia je shvatila kao poročnost tajnoga konkubinaata. Uvijek je takva bila Ofelia Urbino, sličnija očevoj majci Dooi Blanci nego da joj je rođena kći. Otmjena kao ona, ohola kao ona, žrtva predrasuda, kao i ona. Nije mogla shvatiti bezazlenost prijateljstva između muškarca i žene ni kad im je pet, a još manje kad im je osamdeset godina. U žestokoj svadi s bratom rekla je da još samo nedostaje da Florentino Ariza utješi njihovu majku tako da s njom legne u njezinu udovičku postelju. Doktor Urbino Daza nije imao petlje da se s njom sučeli, nikad nije imao snage u sukobu s njom, ali njegova se žena umiješala, smireno opravdavajući ljubav, bez obzira na godine. Ofelia je izgubila vlast nad sobom.

- Ljubav je u našim godinama smiješna - odbrusila joj je. - A u njihovim je svinjarija.

Tako se odlučno zarekla da će Florentina Arizu udaljiti iz kuće, da je za to čula i Fermina Daza. Pozvala ju je u spavaću sobu, kao uvijek kad je htjela razgovarati, a da je sluškinje ne čuju i zahtijevala je neka ponovi svoje pritužbe. Ofelia ih nije ublažila: Florentino Ariza, koji je svima poznat kao razvratnik, upustio se u sumnjivu vezu koja više škodi obiteljskom ugledu nego pothvati Lorenza Daze i bezazlene pustolovine Juvenala Urbina. Fermina ju je Daza nijemo slušala, ni ne trepnuvši, ali potpuno se promijenila: vratila se u život.

- Boli me jedino što nisam u snazi da te izdevetam kao što si zaslužila, zbog drskosti i zlonamjernosti - reče. - Ovoga trena gubi se iz kuće, a kunem ti se ostacima svoje majke, dok sam živa, nećeš prekoračiti ovaj prag.

Nitko je nije mogao razuvjeriti. Ofelia se preselila u bratovu kuću i odande slala svakojake molbe preko otmjenih glasnica. Sve uzalud. Nije ju slomilo sinovo posredništvo, a ni pokušaji obiteljskih prijateljica. Snahi, s kojom je uvijek dijelila pučko suučesništvo, na poslijetku je povjerala snažnim izrazima svoje mladosti: "Prije jedno stoljeće zasrali su mi život s tim jadnikom zato što smo bili premladi, a sad nam to žele ponoviti zato što smo prestari!" Upalila je cigaretu na opušku prethodne i izvalila otrov koji joj je crvotočio utrobu.

- Neka idu u govna - rekla je. - Ako mi udovice imamo ikakvu prednost, ona je u tome što više nemamo nikoga tko bi nam zapovijedao.

Tu više nije bilo pomoći. Kad se uvjerila da su sva sredstva iscrpljena, Ofelia se vratila u New Orleans. Uspjela je jedino to da se majka s njom rastala. Fermina je Daza pristala, nakon dugih moljkanja, ali nije joj dopustila da uđe u kuću: zarekla se kostima (???) svoje majke, a njoj je, u tim mračnim danima, to bilo jedino što je ostalo čisto.

Tijekom jednog od prvih posjeta Florentino je Ariza, govoreći o svojim brodovima, svečano pozvao Ferminu Dazu na putovanje rijekom da se odmori. Još jedan dan vlakom i stići će u republički glavni grad, koji su oni - kao većina Karibaca njihova naraštaja - i dalje zvali njegovim imenom iz prošloga stoljeća: Santa Fe. Zadojena muževim predrasadama, nije htjela upoznati ledeni i mračni grad, u kojemu žene samo za misu u pet sati izlaze iz svojih kuća, a navodno ne smiju ući ni u sladoledarnice ni u javne urede, a u svako doba su ulice zakrčene posmrtnim povorkama, vječito sipi rosulja: gore nego u Parizu. Međutim, rijeka ju je neodoljivo privlačila, htjela je vidjeti kajmane kako se sunčaju na pješćanim obalama, priželjkivala je da je u pola noći probudi ženski plač vodenkrava, ali i sama pomisao na tako teško putovanje, udovici u njezinim godinama, a usto samoj, činila joj se nemogućom.

Florentino je Ariza ponovio poziv i poslije, kad je odlučila nastaviti život i bez muža, a tad joj se učinilo vjerojatnijim. No poslije svađe s kćeri, ogorčena nepravdom koju su nanijeli njezinu ocu, iz kivnosti prema pokojnom mužu, a i zbog bijesa zbog licemjernih ulagivanja Lucrecije del Real, koju je godinama smatrala najboljom prijateljicom, osjećala se suvišnom u vlastitoj kući. Jednog popodneva, dok je pila čaj od miješanih trava, pogledala je blatnjavo dvorište u kojemu nikad više neće tjerati mladice stablo njezine nesreće.

- Htjela bih otići iz ove kuće, naprijed i naprijed ići i nikad se više ne vratiti - rekla je.

- Otputuj brodom - reče Florentino Ariza.

Fermina ga Daza zamišljeno odmjeri.

- Pa znaš da bih mogla - odgovorila je.

To joj nije bilo ni na kraj pameti trenutak prije nego što je to rekla, ali čim je priznala tu mogućnost, smatrala je to činjenicom. Sin i snaha ushićeno su je slušali. Florentino je Ariza užurbano nadodao da će Fermina Daza biti počasna gošća na njegovim brodovima, uvijek će joj na raspolaganju biti kabina, kao u vlastitoj kući, savršena posluga, a

kapetan će se osobno posvetiti njezinoj sigurnosti i dobrobiti. Donio je zemljovide kako bi je oduševio, razglednice bjesomučnih sunčevih zalazaka, pjesme koje su o iskonskom raju Magdalene sročili ugledni putnici ili oni koji su se tek poslije proslavili vrsnošću svojih stihova. Kad bi je bila volja, letimično bi ih gledala.

- Ne moraš me obratiti kao dijete - odbrusila mu je. - Otputujem li, bit će to zato što sam odlučila, a ne zbog krajobraznih zanimljivosti.

Kad je sin predložio da s njom otputuje njegova žena, oštro ga je prekinula: "Prevelika sam da me itko čuva!" Osobno se pobrinula za sve putne pojedinosti. Laknulo joj je pri pomisli da će osam dana putovanja uzvodno i pet dana nizvodno proživjeti uz samo najnužnije: pet-šest pamučnih haljina, kutija toaletnoga pribora i kozmetike, cipele za ukrcaj i iskrcaj, kućne papuče tijekom putovanja i ništa više: njezin životni san.

U siječnju je 1824. Johann Bernard Elbers, komodor i utemeljitelj riječne plovidbe, upisao u registar prvi parobrod koji je zaplovio rijekom Magdalenom, primitivno plovilo imenom Vjernost, od samo četrdeset konja. Više od stoljeća poslije, sedmoga srpnja u šest sati predvečer, doktor Urbino Daza i njegova žena otpratili su Ferminu Dazu na brod kojim će prvi put zaploviti rijekom. Prvijenac građen u mjesnim brodogradilištima, a Florentino ga je Ariza, u čast slavnomu prethodniku, nazvao Novom vjernosti. Fermina Daza nikada nije mogla povjerovati da je to ime, njima toliko znakovito, doista povijesna slučajnost, a ne udvornost više u kroničnoj romantici Florentina Arize.

U svakom slučaju, za razliku od ostalih riječnih brodova - starih i suvremenih - Nova je vjernost uz kapetanovu kabinu imala još jednu, prostranu i udobnu, salon za posjetioce namješten šarenim bambusovim pokućstvom, bračnu spavaću sobu urešenu kineskim motivima, kupaonicu u kojoj je bila kada i tuš, ali i natkriveni prostrani vidikovac, urešen papratima, odakle je pucao pogled prema pramcu i brodskim bokovima, a tihi ih je rashladni uređaj posve izdvajao od vanjskih štopota i održavao u vječnom proljeću. Raskošne prostorije, nazvane Predsjedničkom apartmanom, zato što su u njima putovala već tri predsjednika Republike, nisu se prodavale, bile su namijenjene uglednicima i posebnim gostima. Florentino ga je Ariza uredio u svrhu javne promidžbe čim je imenovan predsjednikom Karipske riječne kompanije, čvrsto uvjeren da će mu, prije ili poslije, postati sretnim utočištem na svadbenom putovanju s Ferminom Dazom.

I doista, tog je dana gospodski zaposjela Predsjednički apartman. Brodski je kapetan svečano dočekao na brodu doktora Urbina Dazu i njegovu ženu te je njih i Florentina Arizu počastio šampanjcem i pršutom. Zvao se Diego Samaritano, u bijeloj lanenoj odori, besprijekoran, od glave do kape s oznakom Karipske riječne kompanije, obrubljene zlatnim vezivom. Kao i svi riječni kapetani, bio je čvrst kao golemo tropsko stablo ceiba, imao je odlučan glas i ponašao se ugladeno kao firentinski kardinal.

U sedam sati navečer dan je prvi znak za polazak, a Fermini je Dazi bolno zazvonilo lijevo uho. Noću su je mučili zloslutni snovi koje se nije usuđivala odgonetati. U rano se jutro odvezla u obližnje sjemenišno ukopište, tada zvano grobljem La Manga. Pomirila se s pokojnim mužem, stojeći ispred njegove kripe, a u monologu iznijela pravedne prigovore koje je dugo nosila u prsima. Ispričala mu je sve pojedinosti putovanja i nato se rastala. Nikomu više nije htjela reći da putuje - kao gotovo uvijek kad bi se otisnuli u Europu - kako bi izbjegla mučne rastanke. Iako se naputovala, osjećala se kao da joj je ovo prvo putovanje, a zebnja joj je rasla kako se primicao taj dan. Na brodu se osjetila napuštenom i tužnom i htjela je ostati sama kako bi plakala.

Kad je odjeknuo posljednji poziv, doktor Urbino Daza i njegova žena oprostili su se od nje bez dramatičnosti, a Florentino ih je Ariza otpratio do iskrcajnoga mostića. Doktor Urbino Daza pokušao mu je ustupiti prolaz odmah nakon svoje žene, ali je tek tada shvatio da će isploviti i Florentino Ariza. Doktor Urbino Daza nije mogao sakriti zbunjenost.

- Pa nismo o tome govorili - reče.

Florentino mu Ariza pokaže ključ svoje kabine, u očigledno jasnoj namjeri: obična kabina drugog razreda, ali doktoru Urbinu Dazi nije to bio dovoljan dokaz nedužnosti. Ženi je uputio brodolomački pogled, tražeći potporu za svoju smetenost, ali naišao je na leden pogled. "I ti?", upitala ga je tiho i strogo. Da: i on je, kao njegova sestra Ofelia, smatrao da postoje godine u kojima ljubav postaje nedoličnom. Ipak se na vrijeme obuzdao i oprostio se od Florentina Arize stiskom ruke koji je više bio rezigniran nego zahvalan.

Florentino je Ariza uz salonsku ogradu gledao kako se iskrcavaju. Kao što se nadao i priželjkivao, doktor Urbino Daza i njegova žena ogleдали su se prije nego što će ući u automobil, a on im je mahnuo rukom. Odmahnuše mu. Ostao je uz stubišnu ogradu sve dok automobil nije nestao u prašini stovarišta. Otišao je u svoju kabinu kako bi se primjerenije odjenuo za prvu brodsku večeru, u kapetanovoj blagovaonici.

Bila je predivna noć, a kapetan Diego Samaritano začinio ju je sočnim zgodama tijekom svojih četrdeset godina na rijeci, ali se Fermina morala užasno prisiljavati kako bi glumila da se zabavlja. Iako je u osam odjeknuo posljednji poziv, iako su tad iskrcali posjetioce i digli mostić, brod nije isplovio sve dok kapetan nije večerao i popeo se na kapetanski most kako bi nadzirao manevre. Fermina Daza i Florentino Ariza nasloniše se na stubišnu ogradu zajedničkoga salona, pomiješani s bučnim putnicima koji su se kladili raspoznavajući gradska svjetla, sve dok brod nije isplovio iz zaljeva, uputio se nevidljivim prolazima i baruštinama, ispresijecanim titravim ribarskim svjetlima da bi, na posljatku, punim plućima udahnuo slobodni zrak rijeke Magdalene. Zatreštao je orkestar pomodnu pjesmu, putnici su oduševljeno kliknuli, odjurili i poeoo je masovni ples.

Fermina se Daza više voljela povući u kabinu. Cijele večeri nije izustila riječ, a Florentino ju je Ariza prepustio njezinim razmišljanjima. Prekinuo ju je samo kad se od nje rastao ispred kabine, ali nije joj se spavalo, samo je malo

promrzla pa je predložila neka sjednu i gledaju rijeku iz privatnog vidikovca. Florentino je Ariza do stubišne ograde dogurao dva prutena naslonjača, ugasio svjetlo, stavio joj preko ramena vuneni šal i sjeo do nje. Smotala je cigaretu iz kutijice koju joj je darovao, pripremila ju je zadivljujućom vještinom i polako pušila, držeći plamičak u ustima, nijemo, a nato je smotala još dvije i popušila jednu za drugom. Florentino je Ariza iskapio dvije termosice gorke kave. Na obzorju su nestala gradska svjetla. Iz mračnoga se vidikovca glatka i nijema rijeka s priobalnim travnjacima pod punim Mjesecom pretvorila u fosforescentnu ravnicu. Na mahove su vidjeli slamom pokrivenu potleušicu uz velike lomače koje su označavale da se ondje prodaje drvo za brodske kotlove. Florentino se Ariza maglovito sjećao svoje mladenačke plovidbe, a uz rijeku su mu u zasljepljujućim naletima navirala sjećanja, kako je bilo jučer. Nešto od toga ispriповijedao je Fermini Dazi, uvjeren da će je razvedriti, ali ona je pušila u drugom svijetu. Florentino je Ariza odustao od svojih sjećanja, nju prepustio njezinima, a u međuvremenu je svako malo motao cigarete i pripaljivao joj ih, jednu za drugom, sve dok u kutiji više ničega nije bilo. Glazba je prestala nakon ponoći, razišla se putnička graja i raspala na uspavane šušnje, a dva su srca ostala sama na zamračenom vidikovcu, kucajući u taktu broskoga gibanja. Florentino je Ariza nakon dugog vremena pogledao Ferminu Dazu na riječnom sjaju i učinila mu se avetinjskom, a kipovski joj je profil ublažavao nježni plavkasti sjaj. Shvatio je da nijemo plače. Umjesto da je utješi ili pričekava da isplače svoje suze, kao što je htjela, prepustio se strahu.

- Želiš li ostati sama? - upitao je.

- Da želim, ne bih ti rekla da udeš - odvrtila je.

Tad je ledene prste pružio u mrak, pipkao u tami drugu ruku i našao je kako ga čeka. Oboje su bili dovoljno bistri da u istom djeliću trenutka shvate da ni jedna od tih dviju ruka nije ona ruka koju su oni očekivali naći prije tog dodira. Bile su to dvije ruke starih kostiju. No već su u sljedećem trenutku bile upravo ono što su očekivali. Počela je govoriti o pokojnom mužu, ali u sadašnjem vremenu, kao da je još živ, a Florentino je Ariza u tom trenutku znao da će i njoj doći vrijeme kad će se dostojanstveno i uzvišeno, s neodoljivom željom za životom, pitati što raditi s ljubavi koja joj je ostala bez gospodara.

Fermina je Daza prestala pušiti kako ne bi izvukla ruku koju je on držao u svojoj. Gubila se u strepnji shvaćanja. Nije mogla zamisliti boljega muža nego što je imala, a ipak je nalazila više neugode nego ugone kad bi se prisjećala zajedničkoga života, previše je bilo uzajamnoga nerazumijevanja, besmislenih svađa i slabo razriješenih zlohotnosti. Odjednom je uzdahnula: "Nevjerojatno je kako toliko godina možemo biti toliko sretni, među tolikim svadama, suprotštinama, u smokve, ne znajući zapravo je li to ljubav ili nije." Kad je dala sebi oduška, netko je ugasio Mjesec. Brod je napredovao odmjerenim koracima, nogu pred nogu: golema životinja čeka u zasjedi. Fermina se Daza prenula iz tjeskobe.

- Sad idi - rekla je.

Florentino joj Ariza stisne ruku, nakloni joj se i pokuša je poljubiti u obraz, ali ga je izbjegla promuklim i blagim glasom.

- Ne sad - rekla mu je - zaudaram na staricu.

Čula ga je kako izlazi u mrak, čula je njegove korake na stubama, čula ga je kako prestaje postojati do sutradan. Fermina Daza opet upali cigaretu, a dok ju je pušila, vidjela je doktora Juvenala Urbina, u besprijeckornom lanenu odijelu, njegovu profesionalnu ukrućenost, zasljepljujuću simpatiju, službenu ljubav - koji joj je bijelim šešišrom mahnuo na oproštaju s drugog broda u prošlosti. "Mi smo, muškarci, bijedni robovi predrasuda", znao joj je govoriti. "Naprotiv, kad se žena odluči leći s muškarcem, nema bedema na koji se neće popeti ni tvrđave koju neće srušiti, nema tih moralnih obzira koje neće pregaziti: Bog tu ne pomaže." Fermina je Daza bila nepomična sve do jutra, razmišljajući o Florentinu Arizi, ne kao o otužnome stražaru u malenom Evandeoskom perivoju - to sjećanje nije u njoj izazivalo ni tračka nostalgije - nego o onakvom kakav je sad, oronuo i šepav, ali stvaran: muškarac koji joj je uvijek bio nadohvat ruke, ali ga nije znala prepoznati. Dok je brod huktao i vozio je prema sjaju ružičaste zore, molila se Bogu samo zato kako bi Florentino Ariza znao gdje će sutradan početi iznova.

Znao je. Fermina je Daza uputila sobara neka je pusti da spava koliko je volja, a kad se probudila, na noćnom je ormariću bila vaza, a u njoj svježja bijela ruža, još rosna, uz pismo Florentina Arize, s onoliko listova koliko je stigao ispisati otkako se od nje rastao. Mirno pismo nastojalo je samo iskazati u kakvu je duševnom stanju od sinoć: lirsko i retorično, kao i druga njegova pisma, ali utemeljeno na stvarnosti. Fermina ga je Daza čitala, stideći se donekle sebe zbog neobuzdanih otkućaja svojega srca. Završavao je molbom neka javi sobaru kad je spremna, jer kapetan ih čeka na zapovjedničkom mostu kako bi im pokazao kako se upravlja brodom.

Bila je spremna u jedanaest, umivena i mirisna od cvjetnoga sapuna, u nadasve jednostavnoj udovičkoj haljini od sivog etamina, potpuno oporavljena od burne noći. Naručila je trijezan doručak sobaru u besprijeckornoj bjelini, koji je bio osobni kapetanov sluga, ali nije poslala poruku da dođu po nju. Popela se sama, zasljepljena nebom bez ijednog oblačka, a Florentina je Arizu našla kako na zapovjedničkom mostu razgovara s kapetanom. Učinio joj se drukčijim, ne samo zato što ga je tad gledala drugim očima, nego zato što se doista promijenio. Umjesto posmrtnih odijela, koja je cijeloga života nosio, sad je imao udobne bijele cipele, lanene hlače i pamučnu košulju otvorena ovratnika i kratkih rukava, a njegov je monogram bio izvezen na prsnom džepiću. Usto je imao škotsku kapu, također bijelu, a preko svojih vječnih kratkovidnih naočala prebacio je tamne. Očito je sve to rabio prvi put, upravo ih je pokupovao uoči putovanja, sve osim trošnoga pojasa od smeđe kože koji je Fermini Dazi odmah upao u oči, kao muha u juhi. Videći ga tako, odjevena za nju tako razmetljivo, nije mogla spriječiti vatreno rumenilo koje joj je navrlo u obraze. Zbunila se

kad ga je pozdravila, a on se još više zbunio zbog njezine smetenosti. Još su se više zbunili shvativši da se ponašaju kao zaručnici, a svijest o tome da su oboje zbunjeni tad ih je još više zbunila pa je kapetan Samaritano to uočio, uzdrhtao od sućuti. Iz škripca ih je spasio objašnjavajući im puna dva sata kako upravlja brodom i općenito o vožnji. Polako su plovili rijekom bez obala koja se rasplinjavala do obzorja, između suhih pješćanih obala. Za razliku od mutne vode na ušću, ovdje je bila polagana i prozirna, odsijavala se metalno pod nemilosrdnim suncem. Fermina je Daza stekla dojam da je to delta prepuna pješćanih otočića.

- To je ono malo što nam je od rijeke još preostalo - reče joj kapetan.

Florentina su Arizu doista iznenadile promjene, a još više sutradan, kad su sve teže plovili. Velika matica Magdalena, jedna od najvećih svjetskih rijeka, tek je tlapnja njegova sjećanja. Kapetan Samaritano im je objasnio kako je nerazumnom sjećom u pedeset godina uništena rijeka. Brodski su kotlovi proždri gustu prašumu divovskih stabala koja je tijekom prve plovidbe toliko tištala Florentina Arizu. Fermina Daza neće vidjeti životinje svojih snova: lovci na kože za štavionice u New Orleansu istrijebili su kajmane koji su glumili mrtvace razjapljenih ždrijela, satima i satima, u vododerinama na obali kako bi iznenadili leptire, kriještavi papagaji i majmuni, ti suludi drečavci, malo-pomalo su izumirali kako su nestajale krošnje, a vodenkrave golemih majčinskih sisa, koje su dojile svoje mladunce i tugaljivo ženski plakale na pješćanim obalama, sad su vrsta iskorištena blindiranim zrnima športskih lovaca.

Kapetan Samaritano gotovo je majčinski volio vodenkrave, gledajući u njima gospođe osuđene zbog nekog ljubavnog grijeha, a čvrsto je vjerovao legendi da su one jedine ženke bez mužjaka u životinjskom carstvu. Uvijek je bio protiv toga da u njih pucaju s brodova, kao što je bilo uobičajeno, iako je zakon to zabranjivao. Neki lovac iz Sjeverne Karoline imao je uredne isprave, ali je prekršio njegove zapovijedi i raznio glavu jednoj vodenkravi sigurnim hitcem iz svoje Springfieldice. Mladunče je, izvan sebe od bola, plakalo i jaukalo nad opruženim tijelom. Kapetan je zapovjedio neka siročić donesu na brod, on će se za nj skrbiti, a lovca je iskrcao na pustu pješćanu obalu, uz ubijenu majku. Pola je godine bio zatvoren zbog diplomatskih prosvjeda, prijetila mu je opasnost da izgubi kapetansku dozvolu, ali je izašao spreman to ponoviti kad god mu se opet ukaže prilika. Bila je to povijesna zgoda: osiročjela je vodenkrava - koja je narasla i još godinama živjela u perivoju rijetkih životinja San Nicolás de las Barrancas - bila posljednja viđena na rijeci.

- Kad god prolazim blizu te pješćane obale, molim Boga - rekao je - da se onaj Gringo opet ukrca na moj brod kako bih ga opet ondje ostavio.

Fermina se Daza, kojoj se isprva nije svidao, toliko ganula uz toga nježnoga diva da ga je do tog jutra smjestila u posebnu pregradu svog srca. Dobro je učinila. Putovanje je tek počinjalo, a imat će mnogo prilika da utvrdi kako se nije prevarila.

Fermina Daza i Florentino Ariza sve su do ručka ostali na kapetanskom mostu, malo nakon prolaza uz selo Calamar u kojem je sve do prije nekoliko godina vječito trajalo slavlje, a sad je bilo ruševno naselje pustih ulica. Iz broda se vidjela samo jedna žena u bijelom koja je mahala rupčićem. Fermina Daza nije shvaćala zašto je nisu ukricali, pa tako je tužna, ali joj je kapetan objasnio da je to prikaza utopljenice koja im varavo maše kako bi brodove skrenula prema opasnim vrtlozima na drugoj obali. Prošli su tako blizu nje da ju je Fermina Daza vidjela, sa svim pojedinostima, ocrtavala se na suncu, uopće nije posumnjala da doista ne postoji, ali njezino joj se lice činilo poznatim.

Dug i sparan dan. Fermina se Daza nakon ručka vratila u kabinu, na neizbježnu siestu, ali zbog boli u uhu nije dobro spavala. Još joj se pogoršala kad je brod izmijenio obvezne pozdrave s još jednim brodom Karipske riječne kompanije, s kojim se mimošao dvadesetak kilometara uzvodno od Barrance Vieje. Florentino je Ariza odmah usnuo u glavnom salonu, u kojemu je većina putnika bez kabine spavala kao da je ponoć. Sanjao je Rosalbu posve blizu mjesta na kojem ju je vidio kad se ukrcala. Putovala je sama, u svojoj otmjenoj nošnji gospođe iz Mompoxa iz prošloga stoljeća, a ona je, a ne dijete spavala u prutenoj krletki obješenoj pod strehom. San je istodobno bio zagonetan i zabavan, a blago ga je pratio cijelo popodne, dok je igrao domino s kapetanom i s dvama putnicima, s kojima se sprijatelji.

Vrelina je popustila kad je sunce zašlo, a brod živnuo. Putnici su se trzali iz letargije, svježe okupani i u čistoj odjeći i posjedali u prutene naslonjače salona, očekujući večeru, što ju je, točno u pet sati, najavio potrčko koji je jurio palubom od jednoga na drugi kraj, i, dočekivan pogrđnim pljeskom, zvonio crkvenjačkim zvonom. Dok su jeli, orkestar je zasvirao fandango, a ples se nastavio sve do ponoći.

Fermina Daza nije htjela večerati zbog uhobolje pa je vidjela prvi ukrcaj drva za kotlove, na goloj vododerini, na kojoj su bili samo nagomilani trupci, a stari je nadglednik nadzirao ukrcaj. Činilo se kao da na kilometre nikoga više nema. Fermini je Dazi to bilo polagano i dosadno pristajanje, nezamislivo na europskim preoceanskim brodovima, a bilo je toliko sparno da je vrelinu osjećala i u hladenom vidikovcu. Kad je brod opet isplovio, puhao je svjež vjetar prašumskoga zapaha, a glazba je postala veselijom. U selu Sitiu Nuevu gorjelo je samo jedno svjetlo na samo jednom prozoru jedne jedincate kuće, a iz lučkog ureda nisu poslali ugovoreni znak da za brod ima tereta ili putnika pa su prošli bez pozdrava.

Fermina se Daza cijelo popodne pitala kojim će se sredstvima poslužiti Florentino Ariza kako bi je vidio a da ne pokuca na kabinska vrata, a oko osam sati više nije izdržala tjeskobu što je bez njega. Na hodnik je izašla u nadi da će ga naći, na izgled posve slučajno, ali nije morala daleko ići: Florentino je Ariza sjedio na klupčici u hodniku, šutljiv i tužan kao u malenom Evanđeoskome perivoju, jer se više od dva sata pitao kako će je opet vidjeti. Oboje su učinili isti pokret iznenađenja, a oboje su znali da je odglumljen, pa su zajedno prošli palubom prvog razreda, krcatom mladim svijetom, mahom bučnim studentima, koji su se nekako tjeskobno trošili u toj, posljednjoj zabavi ljetnih praznika. U

restoranu su Florentino Ariza i Fermina Daza iz boce pili osvježavajući napitak, sjedeći, kao studenti, uz točionicu, a ona se odjednom vidjela u užasnom položaju. "Užas!", rekla je. Florentino je Ariza upita na što je mislila kad ima takav dojam.

- Na jadne starčiče - odgovorila je. - Na one koje su veslima dotukli u čamcu.

Legli su odmah čim je prestala glazba, nakon dugog i neometanoga razgovora na zamračenom vidikovcu. Mjeseca nije bilo, nebo oblačno, na obzorju su se nizale munje bez grmljavine, a na tren bi ih obasjale. Florentino joj je Ariza motao cigarete, ali popušila ih je samo nekoliko, dotučena bolovima koji su na mahove popuštali, a zaoštravali su se kad god bi brod zatrubio, mimoilazeći se s drugim, prolazeći blizu uspavanoga sela ili kad bi polako plovio kako bi izmjerio riječno dno. Ispričao joj je s kakvom ju je tjeskobom uvijek gledao na Cvjetnim igrama, u uzletu balonom, na akrobatskom biciklu i s kolikom je strepnjom cijelu godinu čekao javne proslave, samo zato da je vidi. I ona ga je često viđala, ali nikad nije mogla zamisliti da je on ondje samo zato kako bi je vidio. Doduše, prije nepunu godinu dana, kad je čitala njegova pisma, odjednom se upitala zar je moguće da se nikada nije natjecao na Cvjetnim igrama. Sigurno bi pobijedio. Florentino joj je Ariza lagao: pisao je samo za nju, stihove za nju, samo ih je on čitao. Ona je tad u mraku potražila njegovu ruku, a nije je zatekla kako je čeka, kao što je ona sinoć dočekala njegovu. Zatekla ga je. Florentinu Arizi zamre srce.

- Čudne li su žene - reče.

Od srca se nasmijala, kao mlada golubica, i opet pomislila na starčiče u onom brodu. Doista, ta će je slika zauvijek progoniti. Noćas je može podnijeti, osjeća se tako mirno i voljko, kao rijetko kad u životu: čista od bilo kakve krivnje. Tako bi ostala do zore, nijema, s njegovom rukom koja se ledom znoji u njezinoj, ali nije mogla podnijeti uholju. Kad je prestala glazba, a za njom i kretanje putnika drugog razreda, koji su vješali svoje visaljke u zajedničkoj spavaonici, shvatila je da je njezina uholja jača od želje da ostane s njim. Znala je da će joj laknuti ako mu to kaže, ali mu nije rekla kako se ne bi zabrinuo. Osjećala je da ga poznaje kao da je s njim proživjela cijeli život, a smatrala je da bi on mogao zapovjediti da se brod vrati u luku ako bi njoj tako mogla umnuti bol.

Florentino je Ariza predvidio da će se noćas to dogoditi pa se povukao. Na kabinskim se vratima pokušavao rastati uz poljubac, ali ona je podmetnula lijevi obraz. On je ustrajao, isprekidana disanja, a ona mu je podmetnula drugi obraz, koketnošću kakvu on u nje nije poznavao dok je još išla u školu. Drugi je put pokušao, a ona ga je primila na usne, primila ga je uz dubok treptaj koji je pokušala prigušiti smijehom zaboravljenim od svog braćnog putovanja.

- Bože! - reče. - Kako sam luda na brodovima!

Florentino Ariza protrne: doista, kao što je i ona rekla, zaudarala je na ustajalu, kiselkastu starež. Dok je išao u svoju kabinu i krčio put kroz labirint spavača na visaljkama, tješila ga je pomisao da je vjerojatno takav i njegov vonj, samo još četiri godine stariji, a ona ga je vjerojatno osjetila, s istim uzbuđenjem. Bio je to zapah ljudskih fermenta, osjetio ga je u svojih vremenskih ljubavnica, a i one u njega. Nazaretova udovica, koja mu ništa nije prešućivala, rekla mu je nadasve okrutno: "Već zaudaramo na strvinare." Jedno su drugoga trpjeli zato što su bili nadomak ruke: moj zapah uz tvoj. Zauzvrat je često strepio pred Américom Vicuom, koja je svojim zapahom na pelene budila u njemu majčinski nagon, a nedvojbeno ga je uznemiravala pomisao da ona ne bi mogla podnijeti njegov zapah: zapah razvratnoga staraca. Sve je to pripadalo prošlosti. Važno je to da, prvi put nakon onoga popodneva kad je teta Escólastica ostavila molitvenik na polici telegrafskog ureda, Florentino Ariza nikad nije osjetio toliku sreću kao noćas: tako snažnu da se prestrašio.

Uspavljivao se kad ga je brodski knjigovođa probudio u pet sati u luci Zambranu kako bi mu predao žuran brzoglav. Potpisala ga je jučer Leona Cassiani, a sav je užas sročila u jedan redak: "América Vicuoa mrtva jučer neobjašnjivi razlozi." U jedanaest sati ujutro doznao je pojedinosti nakon telegrafske izmjene s Leonom Cassiani. Osobno je kucao na predajniku, što nije radio od svojih telegrafskih dana. América Vicuoa, obuzeta smrtnom utučenosti zato što nije zadovoljila na završnim ispitima, popila je bočicu laudanuma ukradenu iz školske bolnice. Florentino je Ariza u dubini duše znao da je vijest nepotpuna. Ne: América Vicuoa nije ostavila nikakvo objašnjenje kako bi ikoga okrivila za svoju odluku. Članovi njezine obitelji putuju iz Puerta Padrea, obavijestila ih je Leona Cassiani, a sprovod je danas, u pet popodne. Florentino je Ariza odahnuo. Jedino što je mogao učiniti kako bi ostao živ bilo je ne dopustiti sebi mučenje tom uspomenu. Izbrisao ju je iz sjećanja, iako bi katkad, tijekom preostalih godina života, osjećao kako odjednom oživljava, neshvatljivo, bez ikakvoga razloga, kao kad nas odjednom probode neki stari ožiljak.

Sljedeći su dani bili sparni i beskonačni. Rijeka se zamutila i a sve se više sužavala, a Florentino je Ariza, umjesto gustih divovskih stabala kojima se divio tijekom svoje prve plovidbe, vidio puste ledine, krčevine što su ih prožderali parobrodski kotlovi, ostaci sela koja je Bog napustio, u kojima su ulice poplavljene i kad je najveća suša. Noću ih nisu budile svojom sirenskom pjesmom vodenkrave na pješćanim obalama, nego mučan smrad mrtvacu koje je voda nosila prema moru. Iako nije bilo ratova ni zaraza, i dalje su plutala podbuhla trupla. Kapetan je slučajno taj put bio trijezan: "Zapovjeđeno nam je da putnicima kažemo da su se slučajno utopili." Umjesto kriještavih papagaja i drečavih, nevidljivih majmuna, koji su nekoć pojačavali podnevnu pripeku, samo je preostala golema šutnja spržene zemlje.

Posve je malo mjesta gdje se još može sjeći, a uzajamno su toliko udaljena da je, četvrtoga dana putovanja, Nova vjernost ostala bez ogrjeva. Gotovo je tjedan dana ostala na sidrištu, a članovi su se posade provlačili močvarnim pepelištima u potrazi za posljednjim rascijepljenim stablima. Drugih ljudi nije bilo: drvosječe su napustili svoje staze, bježeći pred okrutnim veleposjednicima i pred nevidljivom kolerom, bježeći pred prikrivenim ratovima, koje su vlade pošto-poto nastojale prikriti dekretima. U međuvremenu su putnici ubijali dosadu plivačkim natjecanjima, išli su u lov,

vraćali se, noseći žive iguane, koje bi rascijepili od vrha do dna i zašili debelim iglama, zamotali nakon što bi iz njih izvukli grozdove jaja, prozirna i mekana te ih nizali zbog sušenja na brodsku ogradu. Siromašne bludnice iz susjednih naselja slijedile su trag lovačkih pohoda, na obalnoj vododerini su se utaborile, dovele glazbenike, prodavače hrane i žestice pa su se neobuzdano veselili blizu nasukanoga broda.

Florentino je Ariza već dugo, mnogo prije nego što je postao predsjednikom Karipske riječne kompanije, primao zastrašujuća izvješća o stanju rijeke, ali ih je jedva čitao. Svoje je partnere smirivao: "Ne bojte se, kad nestane drva, bit će brodova na naftu." Nikad se nije trudio o tome razmisliti, zasjenjen strašću prema Fermi Dazi, a kad je shvatio istinu, više nije bilo pomoći, nemoguće je stvoriti novu rijeku. I kad je vodostaj najviši, noću su se trebali usidriti kako bi spavali, a tad bi postajala neizdržljivom i sama činjenica što žive. Većina putnika, ponajviše Europljani, izlazili su iz smrdljivih kabina i noć provodili šecujući po palubi, strašeći svakojake životinje onim istim ručnikom kojim su brisali neprekidni znoj, a zoru su dočekivali iscrpljeni i natečeni od ugriza. Neki je engleski putnik početkom devetnaestoga stoljeća, pišući o kombiniranom putovanju brodom i mazgom, koje je moglo trajati i pedeset dana, zabilježio: "Jedno od najneudobnijih i najjadnijih hodočašća na koja čovjek može krenuti." To je utjerano u laž već tijekom prvih osamdeset godina parobroda, a uskoro se i zauvijek potvrdilo, kad su kajmani pojeli posljednjega leptira, kad su izumrle majčinske vodenkrave, papagaji, majmuni i naselja. Svega je nestalo.

- Nema problema - nasmijao se kapetan. - Za koju ćemo se godinu raskošnim automobilima voziti isušenim koritom.

Fermina Daza i Florentino Ariza prva su tri dana bili zaštićeni blagim proljećem zatvorena vidikovca, ali kad su ograničili ogrjev, a rashladni sustav počeo otkazivati poslušnost, Predsjednički se apartman pretvorio u parnu kupku. Preživljavala je noći zbog riječnoga vjetra koji je ulazio kroz otvorene prozore, a komarce je tjerala ručnikom, jer bomba za raspršavanje ne pomaže protiv kukaca kad je brod ukotvljen. Uhololja je postala nesnošljivom, a jednog jutra, kad se probudila, odjednom je potpuno prestala, kao cvrčanje zgnječena cvrčka. Sve do večeri nije shvatila da više ne čuje na lijevo uho, tek kad joj je Florentino Ariza počeo govoriti slijeva, a ona morala okrenuti glavu kako bi čula što joj govori. Nikomu nije rekla, mireći se s time da je to jedan od tolikih neminovnih starijih nedostataka.

Ipak je brodski zastoj njima došao kao znak providnosti. Florentino je Ariza negdje pročitao "Ljubav se u nevolji jača i oplemenjuje". Vлага Predsjedničkoga apartmana uljuljala ih je u nestvarno mrtvilo, u kojem je bilo lakše voljeti se bez pitanja. Proživljavali su nezamislive sate, držeći se za ruke, u naslonjačima uz ogradu, polako su se ljubili, uivajući u opojnosti milovanja, neometani nestrpljivo æu. Treže ga je sparne noži dočekala uz bocu pelinkovca, onog l to ga je kriil om pila s druil tvom sestrične Hildebrande, a i poslije - kad je već bila udana žena i majka - zatvorena s prijateljicama svojega posuđenoga svijeta. Trebalo joj je malo omamljivanja kako ne bi prebistro razmišljala o svojoj sudbini, ali Florentino je Ariza držao da je to zato kako bi se ohrabrila za posljednji zalet. Osokoljen tom varkom, usudio se prstima prijeći preko njezina sasušena vrata, prsiju oklopljenih metalnim obručima, preko bokova crvotočnih kostiju, bedara stare košute. Dočekala ga je s nasladom, smirena, sklopljenih očiju, ali ne trzajući se, pušeći i pijuckajući u otegnutim razmacima. Na posljertku, kad je milovanjem stigao do njezina trbuha, već je imala dovoljno pelinkovca u srcu.

- Ako već moramo činiti pizdarije, učinimo ih - rekla je - ali ueinimo to kao odrasli ljudi.

Odvela ga je u spavaću sobu i počela se svlačiti, bez lažnoga stida, uz upaljeno svjetlo. Florentino je Ariza legao na leđa, nastojeći zagospodariti sobom, opet nije znao što će s kožom ubijene tigrice. Rekla mu je: "Ne gledaj." Upitao ju je zašto, ne odvajajući pogled sa stropa.

- Zato što ti se neće svidjeti - odvrtila je.

Tad ju je pogledao i vidio je, голу do pojasa, onakvu kakvom ju je zamišljao. Naboranih leđa, ovješanih prsiju, prsni joj koš prevučen blijedom i hladnom kožom poput žablje. Prsa je prekrila bluzom koju je upravo skinula i ugasila svjetlo. Tad se osovio i počeo se svlačiti u mraku, bacajući na nju svaki dio odjeæe koji je skidao, a ona mu je sve vražala, umirući od smijeha.

Na leđima su dugo ležali, on sve zbunjeniji kako je popuštala opijenost, a ona smirena, gotovo bezvoljna, ali se molila Bogu neka se ne smije bez veze, kao što se uvijek smijala kad bi previše potegnula pelinkovca. Razgovarali su da im prođe vrijeme. Govorili su o sebi, o svojim različitim životima, o nevjerojatoj slučajnosti što su sad goli u mračnoj kabini nasukanoga broda, a moglo se opravdano misliti da imaju vremena samo čekati smrt. Nikad nije čula ni za jednu njegovu vezu s nekom ženom, u gradu u kojemu se sve znalo i prije nego što bi se uopće dogodilo. Nehajno mu je to rekla, a on joj je odmah odgovorio, bez drhtaja u glasu:

- Djevcem sam se čuvao za tebe.

Ne bi mu povjerovala ni da je istina, jer njegova su ljubavna pisma bila sastavljena od rečenica poput te, koje nisu vrijedile zbog svog smisla nego zbog svoje prosvjetne snage. Svidjela joj se hrabrost kojom je to izgovorio. Florentino se Ariza, sa svoje strane, odjednom upitao ono što se nikad ne bi usudio upitati: kakav je bio njezin tajni život izvan bračnoga. Ništa ga ne bi iznenadilo, jer znao je da su žene u svojim tajnim pustolovinama iste kao muškarci: iste smicalice, ista nenadana nadahnuća, iste izdaje bez grizodušja. No dobro je učinio što je to nije pitao. U vrijeme kad su njezine veze s Crkvom već bile prilično oslabjele, ispovjednik ju je iznebuha upitao je li ikada bila mužu nevjerna, a ona je ustala, ne odgovorivši, ne završivši, ne rastavši se, i nikad se više nije došla ispovjediti ni tom ispovjedniku, niti ijednom drugom. No oprez Florentina Arize bio je neočekivano nagrađen: u mraku je ispružila ruku i pomilovala ga po trbuhu, bokovima i gotovo golom stidnom području. Rekla je: "Imaš djetinju kožu." Nato je prešla na završni korak: potražila ga je ondje gdje ga nije bilo i opet ga je potražila, bez zavaravanja, i našla ga je nenaoružanoga.

- Mrtav je - rekao je.

Često mu se to događalo pa se već naučio živjeti s tom aveti: svaki je put morao opet učiti, kao da mu je prvi put. Uhvatio ju je za ruku i stavio je na prsa. Fermina je Daza gotovo ispod kože osjetila staro srce kako neumorno i snažno kuca, mladičkom užurbanošću i zburnjenošću. Rekao je: "Za to je prekomjerna ljubav podjednako loša kao nedostatak ljubavi." No rekao je to neuvjereno: postidjen i bijesan na sebe, priželjkujući razlog kako bi nju okrivio za svoj neuspjeh. Ona je to znala pa je počela izazivati bespomoćno tijelo varavim milovanjima, kao nježna mačka koja uživa u okrutnosti, sve dok on više nije mogao izdržati mučenje pa je otišao u svoju kabinu. Na njega je mislila sve do zore, na poslijetku uvjeren u svoju ljubav, a kako je pelinkovac popuštao, u polaganim valovima, obuzimala ju je zebnja da se naljutio i da se više neće vratiti.

No vratio se istoga dana, u neuobičajeno vrijeme, u jedanaest sati ujutro, svjež i obnovljen, pa se prilično razmetljivo pred njom skinuo. Sa zadovoljstvom ga je na svjetlu gledala onakvog kakvim ga je zamišljala u mraku: muškarac bez godina, tamne puti, sjajne i napete, poput otvorenoga kišobrana, bez dlaka, osim posve rijetkih i glatkih ispod pazuha i na preponama. Bio je nadasve oprezan, a ona je shvatila da oružje ne pokazuje slučajno, nego se njime diči kao ratnim trofejom kako bi sebi ulio hrabrost. Nije joj dao vremena ni da svuce spavaćicu, koju je navukla kad je u zoru zapuhao lahor, a njoj je njegova početnička užurbanost izazvala sućutni drhtaj. No to joj nije smetalo, jer u takvim slučajevima nije bilo lako razlikovati između sućuti i ljubavi. No, kad je sve bilo gotovo, osjetila se praznom.

Prvi je put vodila ljubav nakon više od dvadeset godina, vodila ju je sputana znatiželjom kako li je to u njezinoj dobi, nakon tolike stanke. No nije joj dao vremena da zna želi li ga i njezino tijelo. Bilo je brzo i žalosno pa je pomislila: "Sad smo sve zajebali." Prevarila se: unatoč obostranom razočaranju, unatoč njegovu kajanju zbog svoje nespretnosti, a i njezinu grizodušju zbog pelinkovačkoga ludila, sljedećih se dana ni na tren nisu odvajali. Jedva su napuštali kabinu kako bi jeli. Kapetan Samaritano, koji je nagonski otkrivao svaku tajnu koju bi netko želio sačuvati na njegovu brodu, svakog im je jutro slao bijelu ružu, pripremio im je serenadu valcera iz njihova doba, zapovjedio neka im pripremaju obroke od afrodizijačnih, poticajnih sastojaka. Tek su mnogo poslije opet pokušavali voditi ljubav, kad im je nadahnuće došlo, a da ga nisu tražili. Bila im je dovoljna jednostavna sreća zato što su zajedno.

Ne bi ni izašli iz kabine da im kapetan nije poslao pisamce da će nakon ručka stići u La Doradu, završnu zlatnu luku, nakon jedanaest dana plovidbe. Fermina Daza i Florentino Ariza vidjeli su iz kabine rt s kućama, obasjanim blijedim suncem, pomislivši da shvaćaju odakle naziv Zlatna luka, ali to im se učinilo manje jasnim kad su osjetili vrelinu što ih je zapahnula kao iz kotlova i kad su vidjeli užareni ulični katran. Usto brod nije pristao ondje, nego na suprotnoj obali, gdje je i završna postaja željeznice iz Santa Fea.

Utočište su napustili čim su se putnici iskricali. Fermina je Daza s olakšanjem udisala miomirisni zrak u praznom salonu, a oboje su s ograde gledali uzavrelo mnoštvo koje je tražilo svoju prtljagu u vagonima vlaka koji je podsjećao na igračku. Moglo se pomisliti da stižu iz Europe, osobito žene, koje su sjevernjačkim kaputima i šeširima iz prošloga stoljeća oštro proturječile prašnjavoj sparini. Neke su kosu uresile lijepim krumpirskim cvjetovima koji su uvenuli zbog vrućine. Stigle su s andske visoravni, nakon jednodnevne vožnje vlakom kroz čarobnu savanu, a još se nisu stigle presvući za Karibe.

Usred trgovišne vreve, prastari je starac neutješna izraza vadio piliće iz džepova svog siromaškoga kaputa. Odjednom se pojavio i prokrčio put kroz svjetinu u dronjavom ogrtaču, koji je pripadao nekomu mnogo višem i jačem. Skinuo je šešir, odložio ga na gat kako bi mu možda bacili novčić i počeo vaditi iz džepova pune ruke nježnih i bezbojnih pilića, koji kao da su se množili među njegovim prstima. U trenu se činilo da je gat prekriven sagom uznemirenih pilića, što su svagdje pijukali među užurbanim putnicima koji su ih neopazice gazili. Očarana opsjenarom, koji kao da je nastupao njoj u čast, jer samo ga je ona gledala, Fermina Daza nije shvatila u kojem su se trenutku u brod počeli penjati putnici koji idu prema ušću. Slavlje je završeno: među došljacima je ugledala mnogo poznatih lica, dosta prijatelja koji su je sve donedavno pratili u koroti pa se žurno opet povukla u kabinu. Florentino ju je Ariza našao zgranutu: radije bi umrla nego da je njezini znanci otkriju na putovanju iz zadovoljstva, a od smrti njezina muža prošlo je tek kratko vrijeme. Florentino je Ariza toliko je patio zbog njezine utučenosti da joj je obećao da će svakako nešto smisliti kako bi je zaštitio nekako drukčije, a neće morati ostati u kabinskom zatvoru.

Sjetio se čim su večerali u privatnoj blagovaonici. Kapetana je mučio problem o kojem je odavno želio razgovarati s Florentinom Arizom, ali se on uvijek izvlačio istim odgovorom: "Te će vam gluposti Leona Cassiani bolje riješiti nego ja." Ipak ga je tad saslušao. Brodovi uzvodno prevoze teret, a vraćaju se prazni, a s putnicima je obrnuto. "Teret je isplatljiviji, a uz to ne jede", rekao je. Fermina je Daza nevoljko večeravala, išao joj je na živce njihov žestok razgovor o tome da bi trebalo uvesti dvostruki cjenik. Florentino je Ariza sve saslušao, do kraja, a tek je onda postavio pitanje koje je kapetan protumačio kao spasonosni nagovještaj:

- Pretpostavimo samo - rekao je - je li moguće putovati bez zastoja, bez tereta i bez putnika, bez pristajanja i u jednoj luci, bez ičega?

Kapetan odgovori da je to moguće samo hipotetično. Karipska riječna kompanija ima poslovne obveze koje Florentino Ariza poznaje bolje od ikoga, ima ugovore o prijevozu tereta, putnika, pošte i još koječega, ne može umaći obvezama. Jedino što bi omogućilo da sve to pogazi bio bi slučaj zarazne bolesti na brodu. Brod proglašava karantenu, ističe žutu zastavu i plovi pod izvanrednim okolnostima. Kapetan je Samaritano nekoliko puta to morao učiniti zbog čestih slučajeva kolere uz rijeku, iako su zdravstveni organi poslije prisiljavali liječnike neka izdaju potvrde o običnoj dizenteriji. Mnogo se puta u riječnoj povijesti vila žuta zastava kako bi se izbjegao porez, kako se ne bi ukrcao

neželjeni putnik i kako bi se izbjegle nepravodobne premetačine. Florentino je Ariza ispod stola potražio ruku Ferminine Daze.

- Pa dobro - reče. - Učinimo tako.

Kapetan se iznenadio, ali je odmah - kao stari lisac - sve shvatio.

- Ja sam zapovjednik ovoga broda, ali vi ste naš zapovjednik - reče. - Ako govorite ozbiljno, dajte mi pismeni nalog pa odmah idemo.

Dakako, bilo je ozbiljno i Florentino Ariza potpiše zapovijed. Svi znaju da još nije prošlo vrijeme kolere, unatoč vedrim podacima zdravstvenih organa. Što se broda tiče, problema nema. Iznijeli su malobrojne ukrcane terete, putnicima se opravdali kvarom u strojarnici i u zoru ih poslali brodom druge tvrtke. Ako se to činilo iz mnogih amorálnih, pa i nedolčnih razloga, Florentino Ariza nije vidio zašto se ne bi smjelo iz ljubavi. Kapetan ga je jedino zamolio da pristanu u Puertu Nareu, kako bi ukrcao osobu koja će s njim nastaviti put: i on je imao skriveno srce.

Tako se Nova vjernost otisnula u zoru sljedećega dana, bez tereta i putnika, a na najvišem se jarbolu ponosno vila žuta zastava kolere. U suton su u Puertu Nareu ukrcali ženu, višu i snažniju od kapetana, neobično lijepu, a samo joj je nedostajala brada da je pokazuju u cirkusu. Zvala se Zenaida Neves, ali ju je kapetan nazivao "svojom goropadnicom": njegova stara prijateljica, pokupio bi je u jednome naselju, a iskrcao u drugom, a na brod se popela progonjena viorom sudbine. U otužnoj se smrtolovki, gdje je Florentino Ariza prizvao u sjećanje nostalgiju za Rosalbam, videći kako se vlak u Envigado jedva penje starim mazgarskim puteljcima, spustio amazonski pljusak, koji će ih - uz rijetke stanke - pratiti ostatak plovidbe. No to nikomu nije smetao: ploveća je veselica bila pod čvrstim krovom. Te je večeri, kao osobni doprinos veselici, Fermina Daza sišla u kuhinju i - uz pljeskanje i klicanje posade - svima pripravila maštovito jelo, koje je Florentino Ariza okrstio: patlidžani na ljubavni način.

Danju su kartali, obilno jeli, zaspali dubokim snom nakon kojega bi bili iscrpljeni, a čim bi zašlo sunce, orkestar bi zatreštao, nalijevali su se pelinkovcem uz šunku. Bila je to brza plovidba, brod lagan, a vodostaj visok, rijeka nabujala od svojih gornjih pritoka, koje su se rušile, jer tog je tjedna padala tolika kiša kao tijekom cijele plovidbe. Iz nekih su im sela pucali iz samilosnih topova kako bi zastrašili koleru, a oni su im uzvraćali tužnim tulenjem u znak zahvalnosti. Brodovi svih kompanija, s kojima su se mimoilazili, slali su im sućutne signale. U selu Maganguéu, u kojemu se Mercedes rodila, ukrcali su drva za ostatak plovidbe.

Fermina se Daza prestrašila kad je i u zdravom uhu čula sirenu toga broda, ali je, nakon drugoga dana pelinkovca, bolje čula na oba uha. Otkrila je da su ruže mirisnije nego prije, da u zoru ptice cvrkuću mnogo ljepše nego prije, a Bog je stvorio jednu vodenkravu i postavio je na pješćana priobalja Tamalamequea samo zato kako bi nju probudila. Kapetan ju je čuo pa je skrenuo brod i na posljjetku su vidjeli golemu matronu koja je došla prigrinjeno mladunče. Ni Florentino ni Fermina nisu shvaćali kako to da se tako izvrsno razumiju: ona mu je pomagala stavljati klistir, ustajala bi prije njega pa bi mu išćetkala zubalo koje je - dok je spavao - držao u čaši, a problem svojih vječno zagubljenih naočala riješila je tako što se njegovim ispomagala kad bi čitala i krpala. Jednoga jutra, kad se probudila, vidjela ga je u polusjeni kako prišiva puće na košulji pa se požurila da mu to ona učini, prije nego što joj on ponovi obrednu rečenicu da su mu nužne dvije žene. Zauzvrat je od njega tražila samo to da joj stavi prijanjaljku na bolno mjesto na leđima.

No Florentino je Ariza na orkestralnoj violini počeo oživljavati stara sjećanja pa joj je, u pol bijela dana, mogao svirati Valcer okrunjene božice i satima ga je svirao, sve dok ga nisu prisilili da prestane. Jedne se noći, prvi put u svom životu, Fermina Daza odjednom probudila, gušeći se od plača, koji nije bio plač gnjeva nego plač boli, prisjetivši se staraca u brodiću koje je veslač umlatio veslom. No neprekidna je kiša nije uzbudila, a prekasno je pomislila da Pariz možda ipak nije bio onako otužan kakvim ga se sjećala, a niti na ulicama Santa Fea možda nema toliko sprovoda. San drugih, budućih putovanja s Florentinom Arizom nazirao se na obzoru: luda putovanja, bez previše škrinja, bez društvenih obveza: ljubavna putovanja.

Uoči dolaska pripremili su veliku svečanost, papirnatu vijence i šarene lampione. U suton je kiša prestala. Kapetan i Zenaida plesali su pripijeni prve bolere, koji su tih godina tek počeli kršiti srca. Florentino se Ariza usudio pozvati Ferminu Dazu da otplešu svoj valcer, ali je odbila. No cijele je noći davala takt glavom i potpeticama, a jednom je zaplesala sa stolicom, i ne opažajući, dok se kapetan stapao sa svojom nježnom goropadnicom u polusjeni bolera. Toliko se nalila pelinkovca da su joj morali pomoći kako bi se popela stubištem, našto ju je spopao napadaj smijeha, pomiješanog sa suzama, kojim ih je sve preplašila. No kad se svladala, u mirisnom zatišju kabinskom, vodili su ljubav, smireno i zdravo, kao olinjali starčići, a to joj se urezalo u sjećanje kao najljepša uspomena tog luđačkog putovanja. Više se nisu osjećali zaručnički, za razliku od onoga što su mislili kapetan i Zenaida, a još manje kao pozni ljubavnici. Kao da su se otresli mučne kalvarije bračnoga života pa su se odmah posvetili otkriću ljubavi. U šutnji su provodili vrijeme, kao dvoje starih supružnika, opreznih zbog života, onkraj strastvenih obmana, onkraj grubih, varavih šala i onkraj fantoma razočaranja: onkraj ljubavi. Dovoljno su zajedno proživjeli kako bi shvatili da je ljubav uvijek ljubav, bilo gdje i bilo kad, tim gušća što je bliža smrti.

U šest su se probudili. Ona s glavoboljom mirisnom od pelinkovca, a srca zbunjenoga dojmom da se vratio doktor Juvenal Urbino, deblji i mlađi nego onda kad je kliznuo sa stabla, pa sjedi u naslonjaču za ljuljanje i čeka je na kućnim vratima. No bila je toliko bistra da shvati da to nije učinak pelinkovca nego neumitnosti povratka.

- Kao da ću umrijeti - rekla je.

Florentino se Ariza iznenadio, jer je pogodila njegovu misao koja mu, otkako su se počeli vraćati, nije davala da živi. Ni on ni ona nisu se mogli zamisliti u drugoj kući, drukčijoj od kabine, ni jesti na drugi način nego na brodu, uključeni u život koji će im zauvijek biti stran. Doista je to bilo kao umrijeti. Više nije mogao spavati. Ležao je na leđima, prekrživši ruke na zatljku. Odjednom se, pri sjećanju na Américu Vicuou, zgrčio od bola, a više nije mogao odgađati istinu: zatvorio se u kupaonici i isplakao do mile volje, bez žurbe, do posljednje suze. Tek je tad skupio snagu pa priznao sebi koliko ju je volio.

Kad su ustali, već odjeveni za iskrcaj, iza njih su ostali uski kanalići i baruštine staroga španjolskoga prolaza, a plovili su između brodskih olupina i zaljevskih nepomičnih naftnih platforma. Uzdizao se blistavi četvrtak nad pozlaćenim kupolama potkraljevskoga grada, ali Fermina Daza nije mogla s ograde izdržati zadah tih čari, arogantnost brodske ograde, oskrvnute sasušanim iguanama: užas stvarnoga života. Ni on ni ona nisu se osjećali sposobni predati tako lako, ali ništa nisu jedno drugomu govorili.

Kapetana su našli u blagovaonici, u neredu koji se nije uklapao u njegovu uobičajenu urednost: neobrijan, očiju podlivenih od nesanice, u oznojenoj odjeći od noćas, zapletao mu se jezik, podrigivao je od pelinkovca. Zenaida je spavala. Počeli su šutke doručkovati kadli je jedan motorni brod Lučke zdravstvene uprave zapovjedio da se brod zaustavi.

Kapetan je sa zapovjedničkoga mosta uzvikivao odgovore na pitanje naoružane ophodnje. Zanimalo ih je kakva je zaraza na brodu, koliko je putnika, a koliko bolesnika, kakva je mogućnost širenja zaraze. Kapetan je odgovorio da voze samo troje putnika, a svi imaju koleru, ali su u najstrožoj karanteni. Ni putnici koji su se imali ukrcati u La Doradi, a ni dvadeset i sedam članova posade, nisu imali s njima nikakvoga dodira. No zapovjednik ophodnje nije bio zadovoljan pa je zapovjedio neka izađu iz zaljeva i do dva sata popodne čekaju u močvari Las Mercedes dok se ne pripreme uvjeti da brod bude u karanteni. Kapetan opali kao kočijaš i dade peljaru znak neka se okrene i vrati se u močvare.

Fermina Daza i Florentino Ariza sve su čuli za stolom, ali kapetanu to nije bilo važno. Šutke je jeo, a mrzovolja mu se vidjela prema načinu na koji je pregazio sva pravila legendarne uglađenosti riječnih kapetana. Vrškom noža isjeckao je četiri pržena jaja, pomiješao ih na tanjuru sa zelenim bananama, koje je cijele trpao u usta i žvakao, pun divljačke slasti. Fermina Daza i Florentino Ariza nijemo su ga gledali, kao da su u školi pa očekuju čitanje ocjena potkraj školske godine. Nisu izmijenili ni riječi dok je trajao dijalog sa zdravstvenom ophodnjom, pojma nisu imali što će biti od njihovih života, ali oboje su znali da kapetan misli za njih: vidjelo mu se to po otkucajima sljepoočnica.

Dok je smazao jaja, banane i vrč bijele kave, brod je izašao iz zaljeva, olakšanih kotlova, probijao se uskim prolazima preko prostiraka od taruya, riječnih lotosa ljubičastoga cvijeća i velikog srolikoga lišća te se vratio u močvare. Voda svjetlucava od mnoštva riba, koje su bočno plutale, ubijene dinamitom krivolovaca, a kopnene ptice i vodarice nadlijetale su ih u krugovima, uz metalno kriještanje. Karipski je vjetar nahrupio na prozore s ptičjom strkom, a Fermina Daza u krvi osjeti uznemirene otkucaje svoje slobodne volje. Desno se, mutan i oskudan, estuarij Magdalene širio sve do druge obale svijeta.

Kad više u tanjurima nije bilo ničega za jelo, kapetan je krajičkom stolnjaka obrisao usne i progovorio bezobraznom šatrom, zauvijek raskinuvši s ugledom profinjanih riječnih kapetana. No nije govorio ni njima ni nikomu, nego se pokušavao primiriti sa svojim bijesom. Njegov zaključak, nakon niza divljačkih psotka, bio je da ne zna kako bi se izvukao iz nevolje u koju se uvalio kad je uzdigao zastavu kolere.

Florentino ga je Ariza saslušao ne trepnuvši. Nato pogleda kroz prozore krug ruže vjetrova, čisto obzorje, prosinačko nebo bez oblaka, vječno plovnu vodu i reče:

- Idemo naprijed, naprijed, samo naprijed, opet do La Dorade.

Fermina se Daza trgnula, prepoznavši onaj stari glas, prosvijećen milošću Duha Svetoga. Pogledala je kapetana: bio im je sudbina. Kapetan je nije vidio, dotučen strahotnom snagom nadahnuća Florentina Arize.

- Ozbiljno kažete? - upitao je.

- Otkako sam se rodio - odgovori Florentino Ariza - nikad nisam rekao ništa što ne bi bilo ozbiljno.

Kapetan odmjeri Ferminu Dazu i na trepavicama joj opazi prve odsjaje zimskoginja. Tad pogleda Florentina Arizu, nepobjedivog u svojoj moći, neustrašivog u ljubavi, te se uplaši zato što je prekasno pomislio da je život bez granica, a ne smrt.

- A dokle mislite da možemo tako ploviti uzvodno i nizvodno, u smokve? - upitao ga je.

Florentino je Ariza imao pripreman odgovor već pedeset i tri godine, sedam mjeseci, jedanaest dana i noći.

- Cijeli život - reče mu.